

Жаңы Ала-Тоо

2012, 5 (37)

АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖУРНАЛ
кыргыз жана орус тилдеринде

Директор, башкы редактор Тилек МУРАТАЛИЕВ

РЕДАКЦИЯЛЫК ЖАМААТ:

Айдарбек САРМАНБЕТОВ – башкы редактордун орун басары

Алым ТОКТОМУШЕВ – редактор

Жакин ТЕҢИРБЕРГЕНОВА – корректор

Рахим ТӨЛӨБЕКОВ – дизайнер

Нурлан КЫДЫКОВ – дизайнер

Альбина КАСЫМОВА – оператор

РЕДАКЦИЯНЫН ДАРЕГИ:

720031, Бишкек шаары, М. Горький к. – 1. Тел: 53-08-84. E-mail: Jany.alatoo@gmail.com

Күбөлүк: № 1510

Кол жазмаларга пикир айтылбайт жана кайтарылып берилбейт. Редакция бардык авторлор жана заказчылар (китеп, жарнама, плакат, буклет ж.б.) менен кызматташууга дайыма кызыкдар. Журнал редакциянын басма-компьютердик борборунда даярдалды.

УРМАТТУУ ОКУРМАНДАР!

**БАРДЫК ПОЧТА ТҮЙҮНДӨРҮНДӨ «ЖАҢЫ АЛА-ТОО» ЖУРНАЛЫНА
2012-ЖЫЛ ҮЧҮН ЖАЗЫЛУУ ЖҮРҮП ЖАТАТ.**

Жазылуу индекси – 77324

3 айга – 240 сом (редакциялык баа)

**«ЖАҢЫ АЛА-ТОО» ЖУРНАЛЫН 1-САНЫНАН БАШТАП ОКУЙМ
ДЕГЕН ОКУРМАНДАР РЕДАКЦИЯДАН АЛЫШСА БОЛОТ.**

Бул санда

Дүйшөн КЕРИМОВ Ажайып күндүн алдында	Сидней ШЕЛДОН Асман жерге түшөрдө
3	126
Замирбек ИМАНАЛИЕВ Ырлар	Игорь ИГНАТЕНКО Собрание туриков
30	150
Өскөн ДАНИКЕЕВ Белгисиз тагдыр	«Монголдордун купуя тарыхы»
35	165
Ризван ИСМАИЛОВА Окулбаган каттар	Касымбек ТАЗАБЕКОВ Чикагодогу кыргыз
43	186
Сагын АКМАТБЕКОВА Ар кыл жылдын ырлары	Кылыч ЭСЕН уулу Көгмөн
63	202
Бейшебай УСУБАЛИЕВ Теректер же комуздун үч кылы	Ашым ЖАКЫПБЕКОВ Тогуз санат
70	207
Кубатбек ЖУСУБАЛИЕВ Күн автопортретин бүтө элек	Баарын билгим келет
78	213
Калык АКЫЕВ Баскан жол	Таштемир САПАРОВ Пародиялар
102	217
Якуп ДЕЛИӨМЕРОГЛУ Эки чынар	Адабият жаңылыктары
113	222
Юнус ЭМРЕ Дивандар	
121	

Мукабанын биринчи бетинде:
Кыргыз Эл жазуучусу, акын жана драматург **Жалил САДЫКОВ** 80 жашта.

**Дүйшөн
КЕРИМОВ**

1956-жылы Ат-Башы районунун Ак-Муз айылында мугалимдин үй-бүлөсүндө төрөлгөн. 1974–1979-жылдары ОшПИнин филология факультетинен билим алган. Алгач айылдык мектепте мугалим, кийин облустук «Нарын правдасы» жана «Мугалимдер газетасында» иштеген. Эгемендик замана келгенден бери коомдук саясый, адабий багыттарда жазган эркин калемгер.

Проза

АЖАЙЫП КҮНДҮН АЛДЫНДА

(Эссе)

Уулум Азаматка арналат.

*«Тоо-талаадай, сан миң элдүү калаадай,
Бул дүйнөнүн ичиндеги дүйнөмсүң».*
Омор СУЛТАНОВ

Сөз башы

Теги француз, кийин жапан адабиятында жаркыган ушул «эссе» деген жанр жагат мага. Түбү бирге элбиз, кыргызча «эсте, эскер, эсиңе сал» деген маанидеги сөз го сыягы. Мырзаян байке Төлөмүшов орус жазуучусу Валентин Распутиндин «Живи и помни» деген белгилүү повестин, «Эсен болуп, эстей жүр» деп сонун которгон да. Мен да атакемди эстеп жүрөм. Кыргыз илгери чоң атасын «ата» дечүдөй, мен да кайран Керим чалды «ата» деп, өз атам Касыйды «байке» деп өстүм.

Мына бүгүн да, тагыраагы, маңдайыма баягы эскерткич Сары жылдыз жанып, жымындай баштаган убакта ойгонуп, эстеп-эстеп жатып, ушул жаман, жакшы, ажайып, аманат эскермени баштап олтурам эй...

Сары жылдыз дал мандайда жымындап, «Эсте, ойло, тур, жаз!» деген убак таңкы саат төрт менен бештин арасы. Бишкектин он экинчи кичи районунда тогуз кабат үйдүн үчүнчү кабатындагы үч бөлмөлүү батирдин түштүк тарабындагы бөлмөсүндө жатсам, ушул укмуштай кооз, сырдуу жылтылдап, жымындаган жалгыз Сары жылдыз терезеден ойготот да, эстетет, жетелейт...

Сары жылдыз, «Секелек сары кыз, акындардын пири секелек сары кыз», мына ушинтип Кубат аке (Жусубалиев) жазды беле? Сөздүн кыскасы, негедир атакемди байма-бай эстей турган болдум. Улгайып баратамбы? Тескерисинче, улгайганда унутчаак болот дешет го. А менде кечээгилерим: атакемдин атка өнөргөнү, учкаштырганы, намаз окубатканда мойнунан кучактай калып жайнамазына – саждага бирге жыгылганым, алгач ирет карагатка, отунга, мен чоңоюп уялгыча аш-тойго, ооз ачаарга, айтка, көк бөрүгө калтырбай бирге алпарып жүргөнү, алдынан чуркап чыксам кемселинин чөнтөгүнө дайыма мен үчүн катып койгон момпосуй, канты, жүз аарчысына оролгон сому, дамамат башымдан сылап уучтап туруп: «Сарыбайым» – деп төбөмдөн жыттаган адаты, тер, кымыз, ата жыттанган керемет, кайталангыс жыты, тарам-тарам кызыл нурлуу жүзү, эч ачууланбаган мээрим көзү, кенебес, теңебес жайбаракат келбети... баары эсте, апачык күндүн чаңкай түшүндөй, эмеле көргөндөй көз алдымда. Ыйлап да ием... Мына, элүүдөн өткөн сайын жашык (уят эмеспи?) болуп баратам десем болот. Ошондо аргасыздан ырдап да жиберем:

Жайы-кышы бозо, кымыз жыттанган,
Ал чал эле бирөөлөргө кем ээк.
«Сарыбайым» – деп жыттаса төбөмдөн,
Балапанмын ата баркын билелек.

Кетти мезгил, кетти атакем келбеске,
Келдим мен да кемий берер кездерге.
Мурда жүрсөм кээде ойлоп бейкапар,
Эми эстесем ыйлап ием, эмнеге...

Миң, миллион сап улуу, дүйнөдө теңдешсиз «Манас» жаратып айткан, уккан элдин урпагымын да. Анан кантип мен ыр жазбайын а...

Атакем сабатсыз эле. Окуп, жазганды билбейт дегеним да. Мен биринчи класска барып, Керимов деген фамилияны алып келгенде, бир кубанды. Анан тамга таанып, ошол кездеги «Манас», «Семетей», «Сейтек» деген чо-оң көк китептерди окуп бергенге жарай баштаганда бир кубанды. Жадабай, кынтайып жатып алып, жыргап укчу. Мен да ансайын шишелүү чырактын айжаркын, күпкүндүзгүдөй жарыгында өзүмдү улуу манасчылар Чоюке, Балыкооз, Сагымбай, Саякбай сезип, Кубат аке

жазмакчы, шамалга бир жата калып, бир тура калып дуулдаган, шуулдаган, куулдаган тал-теректей, камыштай эргип, элирип окуй берчүмүн. «Манасты» атакем мен мектепти бүтүп, шаарга окууга кеткиче окутту го. Уккандан ал, окуп бергенден мен тажабадым. Ошол кезде радиодон (анда телевизор жок) улуу манасчы Саякбайдын «Манас» айтканы ар күн сайын берилип турар эле. Кайран алп талант бирде төгүлүп, бирде өрүлүп, бирде буркурап, бирде чуркурап, күпүлдөп, дүкүлдөп, ыйлап, жалынып, сөгүнүп, алмадай башын койгулап, муруттарын чойгулап... деги койчу айтыбатса, төгүбатса «мен кыргызмын!» дегени кыйрап укчу, жыргап укчу. Менин угармандарым болсо Сакеңден кийин мени укканга аргасыз эле. Анткени радио кыйын болсо бир саат берет. Анан калган убакыт меники эмей кимики...

Бир жолу ашыкча мактанычтан күлкү болгонум эсимде. Шаарда окуудагы акем кышкы каникулга келген. Үйдө коноктор бар. Бир кезде атам, эртеден бери мен чыдамсыздык менен күтүбаткан, «кана Сарыбай, Манасыңдан башта...» дегенде командирден буйрук алган солдаттай шыр эле эжекем камыр жайыбаткан тегерек үстөлдүн чырак турган четине олтура калып, «ээ-эй...» деп барып, «...өпкөн Көбөш кеп айтат, кеп айтканда деп айтат...» Башымды көтөрсөм олтургандар ыкшып күлүбатат. Атакем аларды тыйып, мага болушубатат. Көрсө, тексттин башындагы көркөмдөлгөн «К» деген дардайган ариптен аттап өтүп, «өпкөн Көбөш...» деп урдуруп баштаган экемин. Ызакор элем, ыйларга аз калдым...

Бирок да, чоң тебетейчен топ абышкалар мыдыр этпей угуп олтурушса, ары казанда эт бышып атса, атакем толгон-токой балдардын ичинен: «Менин уулум жарайт» – деп, сүрөп алып чыкса шилекейимди улам күрмөп жутуп ийип, кайран «Манасты» кубулжутуп кайра-кайра, балким жүз, миң ирет кубулжутуп окудум-ов!

«Манас» баатырдык эпос, мистика, уламыш, тиги-бу дешип, пок жешет айрымдар! «Манас» кыргыздын каны-жаны, тарыхы, энциклопедиясы, сөздүгү, турмуштук справочниги, жол көрсөтөр компасы, маягы, руху... Салижан аке Жигитов айткандай, кыргызга ушинтип орусчалап айтмайынча түшүнбөйт, атаңгөрү...

«Манас» демекчи ошол тер, кымыз, бозо жыттанган эмгекчил, мээнетчил, шашпаган, качпаган, сатпаган, сөз билген, көз билген, байыркыдан, кыйырдан, кыйындан келаткан көчмөн турмуштун, курулуштун соңку берметтери, эрмектери болгон – чоң тебетей абышкалар кайран эпосту, ушул улуу, сулуу поэзияны угубатышканда көздөрү, өздөрү да жайнап, жыргап угушар эле. Менчи... Мен да аларды ошол ыракатка, кумарга, абал акыбалга жетелеп жеткирибатканыма бир сүйүнүп, бир күйүгүп эргичүмүн...

Атакем өзү да санжыра санаттын, капкайдагы окуя баяндардын кадемин катырчу. Кишиге жандооч ат койгон адаты бар эле. Эсеби масе-

лен, кодо бойлуу кишини: «Ии, кол чаначтай болгон кайраным, кайдан келатасын, дүйнөнүн тешигин сенеле бүтүрчүдөй энтендебей кел, кымыз ич» – дечү. Хандан, бектен тартынчу эмес. Ал үчүн чоңбу, кичинеби, даражалуубу, жөнөкөйбү, айтор, адамдын баары бирдей, ылгабай мамиле жасачу. Көргөнүн көргөндөй, жасабай, түзөбөй, издебей, ойлонбой бетке, көзгө, орой-чарай айтчу. Андайда атамдын оройлугуна, кополдугуна уялчумун, тыялбай, кыялбай шаштым кетчү. Көрсө, чындык деген ошондой орой, суу кошпой уу кошкондой ачуу, сай ташындай катуу, баарына эле жакпаган, батпаган, сатпаган, сактаган касиет, каниет, асыл нарк, кенч экенин кийин түшүндүм. Тагыраагы түшүнүп, андап баратам...

«Бүт дүйнөнүн жыргалы наристенин көз жашына тең келбейт» – деп, улуу Достоевский жазгандай, баланын ыйына чыдабай, дегеле баланы ыйлаткан адамды жек көрчү. Бир мерте үй алдында күн чубактап олтурса, кошуна эки абысын жеңелерибиз сумкелерин көтөрүп, айылчылап кетибатышса, дал биздин үйдүн тушунан өтүбатканда чуурган жөжөлөрдөй удаама-удаа төрөлгөн чиедей балдары чөкө таандай чуулдап ээрчип, аларды энелери бакыртып урубатса, атам аларды бакылдап жемелеп атпайбы: «Эй, келин! Балдарды эмне урасың? Ура турган болсоң, анда ченеп туубайт белең...»

Кесирленген, кейкейип каадаланган кишиге да чыдабай, кыргыйдай тийчү. Бир бөйрөгүн таяна кайкалап, келберсип турган аялзатын көрүп: «Эй, кыз! Эриң өлдү беле, ал колуңду, бөйрөгүңдөн» дегени эсимде. Ушундай да... Азыркыча айтканда мындай окуя-фактылар кайран Керим чалдын өмүр таржымалында оголе арбын эмеспи.

Атакемдин жалгыз ыры бар эле, «Базарбайдын Төлөгөн, андан ары жөнөгөн. Кыз Жибеге кылактап, алдынан чыкты булактап...» Күн бүткөндөн, түн бүткөндөн, ээн жерден эрмеги ушул. Аны да кийин билдим, казактардын айтылуу «Кыз Жибек» эпосунан үзүндүлөрү эле. Угарманы да, көрөрманы да мен. Анан айткан осуяты – тажабай, кажабай мүмкүн миң жолу, миллион жолу айткан осуяты: «Укпайт деп ушак айтпа, көрбөйт деп ууру кылба. Калптын казаны кайнабайт. Кудай берген жанды кудай алат. Сабырдын түбү-сары алтын» муну уктарда айтат, турарда айтат, тойго баратканда айтат, отун алып, дүмүр оодарыбатканда жазы, жайдары маңдайынан аккан тери сакал, мурутун аралай жылжып, жакасыз ак болотнай көйнөкчөн чөк түшүп отурган боюнча балтасын дөңгөчкө жөлөй: «Келе Сарыбай, кымыздан» – деп, мен тигиндейде карагай бутагына илинген кол чаначты алып келгиче, өзү «урунке» деп койчу чоң калай кружкага куюлган кымызды жайбаракат, зор ыракат менен эки жаагы бирде тартылып, бирде толуп ичибатканда, тына калганда айтат. «Өмүрү бирөөнүн боз козусунун мойнуна колум тийген жок, балам». Муну да зор канагат, аманат, сыймык менен айтчу, кайталап кобурай берчү.

Анан атамдын бир өнөрү – зор да, кор десе да болот, ыштыкчы деген өнөрү бар эле. «Керимдин чаначы, Керимдин сабасы, Керимдин кымызы» деген аңыз кеп ошондон калган. Ыштыкчынын мээнети, о-уу зор эле да. Ушунда бир атамдан качар элем...

Ыштык кашаттуу саздын боюна казылат. От жагар кемегесинен боз үй ордундай саба, чанач илинер ороого чейинки тик казылган мору кеминде жыйырма метрден кем болбойт. Түп-тамырынан бери чабылып, тартылып келген үймөк-үймөк чий сазга бастырылып, четинен жагылып олтуруп, отуз күн, түн тынымсыз түтөтүлүп, ышталат. Аппак ашатылып, ийге келген терилер туура бир айда кыпкызыл түскө келип, ышы буркураган чанач, сабага айланат. Бир айча күнү-түнү тынбаган иш. Өзүнүн жалгыз баласы, менин атам – баса байкем Касый, мектептин кадыр-барктуу мугалими чанач ыштаганды, мында элдин саба, чаначтары да коюлат, намыс көрүп тыйчу, жемелечү. Бирок кыйбай да, сыйлай да тымызын жардамдашып ийчү. Бир аздан кийин кымыз деген болот да... Кыргыздын керемет, дары, суусунду басып, кумарды жазчу бал кымызы дал ошол атакем маңдай терин, көңүл мээрин төгүп жасаган кара сабада бышылып, жышылып, бышып, кыпкызыл чаначта булкулдап, кулкулдап алдыга келгенде, оозго жеткенде Керимдин Керим экени, машакатынын маани-маңызы, касиети жаркырачу, алчыланчу...

Атам узун өмүрүндө көп аял алыптыр. Мурдагылары мага чейин го, мен кембагал экөөн «энелеп» өстүм. Өз десем калп болор, өгөй десем орой болор, кайран кишилерден өмүрү, айылдык энелердин төл жемеси «өлүгүндү көрөйүн...» дегендей жаман кебин уккан жокмун. Асыл адамдар экен. Дегеле атакем экөөбүз үчүн жаралган асылзаттар турбайбы. Эмесе, баян башы ошондон – Сайра энемден болсун...

Беш-алтылардагы курагым болсо керек. Атам кыштактан өңөрүп чыкты. Бороондунун сайынан кечип өтүп, күн батышты беттеп баратабыз. Күз мезгили. Атакемдин кемселине кымтылып, батаарга жуук күн нуру маңдайымды жылытып, ат басыгында термеле үргүлөп келатсам, ал мындай деди: «Сарыбай, үйгө барганда энеңе чуркап, кучактап койсоң, сүйүнүп калсын». Ушуну зор сураныч менен айткансыды. Уйкум ачыла түштү. Чаар-Айгырдын оозундагы мүрзөлөр туштан өтүп баратышпыз, коркконумдан атамдын бооруна ыктап, эмне десе ошону аткарганга дайындалып бараттым.

Мына, табы кайткан күн жарыктык да мелмилдеп уясына конуп барат. «Жараткан Аллах түнүнө тынчтык берип, эртеңки таңына эсен-аман жеткирегөр...» – деп, атам адатынча дуба кылат күбүрөп...

Күздүн өзүнчө баа жеткис кооздугу болот. Бозоргон тоолор боорунда жайылган мал-тегеси менен, андан беридеги талаа-түз уйлар челибаткан алачыктай саман чөмөлөлөрү менен, үйгө алыпарар кашка жол ат туягынан каалгый чыккан чаңы, үзөңгүнү сылай ыргала кала берген чий, шыраалжыны менен, аба шыбак, куурай, тезек жыты менен, асман кызылала булуттары, учуп өткөн канаттуулары менен жагымдуу, сулуу.

Шоргоого жакындаганда биздин боз үйдү дароо тааныдым. Иттер үрүмүш болду. Зоңкойгон кернейден көк түтүн буландайт. Үй ичинен бака-шака угулукатканы менен эч ким чыкпады. Атты байлап, атам мени алдыга сала үйгө кирдик. Өрүлүктөп келген аялдар кымызга алагүүбү, дасторкон тегеректей жадырап-жайнап отурушкан экен, капыс кирип келген бизди карап аңкайып калышты. Энем казан мештен ары чыгдан жакта отурат. Көгүш көзү, аксаргыл жүзү нурланып, бирдеңкени күткөндөй... Көпчүлүккө апкаарып делдейген мени бирөө далымдан түрткөндөй болду. Ошондо эстедим атакемдин тапшырмасын. Эстедим да, аттап-буттап жетип эле энемди кучактап жыгылдым. Тымтырстык «дуу» этти. Аялдар жаалап: «Ой, Сайра! Уулунду карачы, сагынган турбайбы. Тегеренейин, деле басып жыгылганын карачы. Бечара, катуу сагынган тура, бала деген ушул...» – деп дуулдап атышты. Энем болсо эки бетимден өптү да, алдына отургузуп, мойнумдан жыттап туруп бышактап ыйлап ийди. Ысык да, суук да, мөндүрдөй оор көз жашы мойнумдан койнума акты. «Өз энебиз сен төрөлөрдө өлүп калган. Бул өгөй, төрөбөйт...» Апамдын, эжелеримдин ушинтип айткандары азыр кулагыма келип, мынабу кубанганыбы, кайгы-арманыбы ыйлабаткан энемдин алдында кубаналбай же кошулуп ыйлап жибербей, баарына мен айып, күнөөлүүдөй, өз десең өз эмес, бөтөн десең бөтөн эмес, бейтаалай, бейкүнөө, ай-чырай, таптаза, кайталангыс аялдын – асыл Энемдин кучагына бүрүшүп, ансайын ыктадым...

* * *

Кийин да энемдин мен үчүн эки, үч мерте ыйлаганы жадымда. Атамдын балкачы Турганбай деген досу бар эле. Турганбай өзү да кайтарган карагайларындай зоңкойгон зор киши, аз сөзүнүн арасына «бечара» дегенди көп кошуп сүйлөчү. Чынында ынактык энем менен балкачынын байбичеси Мария апанын ортосунда боло турган. Кышкысын «жапма челек» дешип бозо салышып, согумдун этине бөтөн киши кошпой жекеме-жеке чакырышып, чер жазышчу.

Турганбай аяш атаныкында коноктобуз. Менден жашы да, бою да кырдуу Бекен аттуу уулу экөөбүз упай ойноп атсак, ал тиртендеп чыр чыгарып, жулмалаша кеттик. Бозого алагүү аталарыбыз сүрөп, биздин

курсакта да бозо бар да, «ит жыгылыш» болубатабыз. Бекен чоңдук, бир чети үйүм үстүмдүк кылды окшойт, атам бакылдап эле мага болуша кетти. Негедир аяш атам да мендик өңдөнүп, баласын какмалап койду. Ысык отуруш сууй түштү. Ошол-ошол болду, эт тез желип, мезгилсиз жолго чыктык.

Огороддорду аралай кеткен жалгыз аяк төтө жол, кыштак уйку-да. Кар улуу түшкөн. Устукан толо баштык колтуктаган чыканагым менен, кээде тайып кетсем каткан карга теңеле сүйөнө калып келаттым. Каракөк асман чаңкайып, толгон ай, жыбыраган, жымыңдап, кымыңдап, жылтылдаган кайран жылдыздар, сайран жылдыздар, акактай тунук кар менен туташып, калдайган, карарган, үңкүйгөн тамташты, короолорду, коруктарды, сербейген, дердейген бирин-серин тал-теректерди кошо жаркытып, балкытып, чалкытып, айлыбызга, атакем айтмакчы, атындан айланайын Ак-Музга бир укмуш, тирукмуш кут конгондой, теребел жомоктогудай, коноктогудай мээрим, тынч мемирейт да, мемирейт...

Атам алдыда, энем артта, ортосунда уйкуга мас мен, бир таман жол «кыйч-куйч, кырч-кырч...» Бейпилдикти энем бузду. «Сен балага теңелип отурушту бузуп, деле болушчаактыгын кантейин булардын...» – деп мыңкылдай баштады. Теңелгиси келбедиби, адатынча атакем жайбаракат эле кетип баратты. Бирок энем да, «бытпылдыгын» тындырбады. Уйкум ачылып, эмеле жыргап-куунап келаткан жомок дүйнөм чачылып, алкымыма бир жаман жагымсыз нерсе келип, мынабу алдыда тебетейин барпайтып, чепкени кар сылап, мампайып эчтеме укпагандай, ээн талаа, эрме чөлдө өзү эле жалгыз бараткансыган атамдын калдайган далысын, качан эми үн чыгат, бирдеме дейт деп, карай берип, биресе таң калып, биресе жиним келе баштады. Дагы атам айтмакчы, бозого күчала кошуп ичкенби, «обонун» созуп, энем келатат. Кудай урбадыбы... Ачуум толгондон колтугумдагы баштыкты ыргытып ийип, үйгө булардан мурда чуркап кетким келет, бирок аттиң, анын ичине шыкалган эт, боорсок, курутту кыйбайм...

Атакем токтоду. Мен далысын сүздүм. Бурулду да бизден эки, үч кадам ары чекчейип карап калган энеме: «Эй, төбөңөн тийгир! Буга болушпаганда мен кимге болушам. Бар, ичиң ачышып атса, кайра кет!» – деди. Анын мындай түрүн өмүрү көрбөгөм, чокчо сакалы кыймылдап, дайыма күлмүн жүрчү жүлжүгү көзү чоңоюп, заары чыкты. Корктум. Энемди дагы кудай урду, «ырын» эми теңирден тескери баштап, «булар мени өгөйлөйт турбайбы» деп бышактап кирди. Атам мени колдон алды да, дегдеңдетип алып жөнөдү. «Ой, эне, ыйлаба, жүрү» дей албай, аны аяп, кыялбай, дагы өзүмдү күнөөлүү, оңбогондой айыптуу сезип, атакемдин жетегинде аргасыз кылчактап, кетип бараттым...

Улуу «Манаста» чоң ата, небере – Жакып менен Семетей, чоң эне, небере – Каныкей менен Сейтектин мамиле маңызы баяндалат. Жайлоодобу, жакадабы, тойдобу, аштабы, айрыкча, согумга союлган бодонун эти качан бышат деп, күтүп отурган кыштын узак түнүндө, менин эмдигичекти ушуга акылым анча жетпейт, эмне үчүн алар этти мынчалык кеч жешчү да, өздөрү күүлүү-күчтүү жүрүп сексен, токсон жашты багындырышты... айжаркын шишелүү чырактын жарыгына салып, бир боортокой, бир отура калып, баатыр десе баатыр, сүйүнүчтүү, күйүнүчтүү, күлкүлүү, өкүнүчтүү, өтүмүчтүү, турмуштун, курулуштун улуу драмасы, эпопеясы болгон, толгон «Манасты» окубаткандагы угарман, көрөрмандарым; Касым, Турсун, Момун, Сары Муса, Өмүралы, Абдырай, Турганбай, Борбу, Жапар, Ыбрайым молдо, Ырысбек, Жинди Осмон, Жакып, Мамытбек, Карачеке, Ысмайылбек, Молдомамбет, Акматакун... албетте, атакем Керим, оо атыңардан айланайын асылдар, кайрылбастар айтмакчы кем Жакып, шум Жакып, ит Жакып айкөлдөн калган жалгызга – небереси Семетейге чыккынчылык, көралбастык кылбадыбы...

Жеңиш жоготуусуз болмокпу, «Чоң казатта» не деген жүрөк титиреткен окуялар айтылат, Алмамбет, Чубак, Сыргак баштаган, үчөө эле не деген баатырлар, кайран чоролорунан, колунун бир далайынан айрылса да Манас акыры Бээжинди алды. Алды да кенебестигиби, теңебестигиби, бийлик кумарыбы, айтор, Таласка – Ата Журтка кайтуу сапарын кечендетип жатып алды. Кийин кайран катын Каныкей кан-какшап өксөгөндөй, Чоң Капканын жанында Манас Теңирге тайынып жаткан таңында жан сакчысы Ажыбай кашайып ат үстүндө үргүлөп, андып жүргөн Коңурбай Алгарасын чуратып, учу сугарылган найза менен Баатырды аркага чала сайып кеткенде... «Ошондо айкөлүңдүн кашында Ажыбай эмес, мен болсом чийбейт белем сызыкты, кылбайт белем кызыкты...»

Мүшкүл иш болуп өткөн эле. Кайран кыргыз, улуу кыргыз, шор кыргыз, аз кыргыз ушинтип өткөндөн кийин өкүнөт, өксүйт, жер муштайт... Ошентип капылет алган жараттан, касиеттүү Таластан, ак калпак журттун кашында, жалгыз туяк Семетей балтыр бешик жашында, түкүргөндө оозунан табак, табак кан кетип, өө дегенде оозунан өжөк-өжөк кан кетип турганда, кайран энең Каныкейди колдон алып, керээзин айтат Айкөлүң: «Каныш, мен өлгөндө, угуп ал, аталаштан алтоонон, энелештен экөөсү... Абыке, Көбөш алты арам, чалгырты турчу көзүндө, чамасы келсе доңуздар, чалганы жүрчү өзүмдү, узун кептин кыскасы, мен өлгөндө ук бейбак, кеңкол Талас, кең Талас катыгүн сага жер болбойт, кеңирсип жаткан көп кыргыз, күтүп алар эл болбойт. Жалгызымды өңөрүп, Букарды көздөй кетегөр, төркүнүнө жетегөр...»

Кежиге деген жайлоодо элек. Жердин соорусу Кежиге койнунда отун алыбатсаң асман тиреген карагайлары шуулдаган, куулдаган шамалга асте термелип, сырдуу, сүрдүү күнгүрөнүп, батыштан түрүлүп, сүрүлүп келаткан капкара булуттар самсаалап, карагай учтарын ороп, тороп, сылай өтүп, жүрөктү опкоолжуткан чагылгандын чартылдагы, кулагынды тундурган тарсылдагы, карагайды таңында купкуркак, жыпжылуу куураган ийне жалбырактар, тобурчак, элик корголу бут алдында шыгырап, өткүн тез эле өтүп кетерин Жараткандан тилеп, кыялданып, кыңылдап ырдап олтурсаң бир сонун, ажайып, керемет жомок да...

Арыда ойноп жүрүп балта таап алдым. Отун алган бирөөлөр унутуп же канжыгасынан түшүп калса керек, алигүнгө көз алдымда, чакан саптуу жаркылдаган курч ак балта. Жерден эңип эле дүмүр оодарыбаткан атама чуркадым, олжомду сүйүнчүлөйүн деп. Балта деген таңсык да, көрүнгөндүн эле жолунда жатыптырбы... Атам балтаны алды да шашпай көз жүгүртүп, төбөмдөн жыттап туруп, кайра мага сунду. «Буюрса жолуң ачык киши болот экенсиң. Ордуна коюп кел». «Ой ата, эмнеге? Мен.. таап алдым го». «Кой, балам, кокус жолдон ээси жолукса бизди ууру тутпайбы. Жоголгон балтасын издеп ээси келет. Алпарып көрүнөө жерге коюп кой». Эмелеки дердеңдеп сүйүнгөнүм асманга учуп, шаабайым сууй түштү. Бирок балтаны атам айткандай ордуна алпарып, соройгон сокок үстүнө көрүнөө коюп койдум.

Боз үйдүн түндүгүнөн чак түштө түшүп турган күн нуру бир ажайып. Кудум театрдын сценасына берилген прожектордун жарыгындай. Кымыздын гүлүнө көңүлүм эргип, чамгаракты, андан ары көк асманда калкып бараткан ак булуттарды эрмектеп жатам. Кыялым капкайда учат... Жалгыз актер өзүм. Кыргыздын көйкашка өнөрпоздору, корифейлери Муратбек, Советбек, Сүймөнкул, Бакен эжедей ролдогу образга сүңгүп кирип, маселен, «Алмамбеттин арманы» – деп жаман кыялымда курап алган спектаклде кайран эр, азгын, армандуу шер, көралбастыктын, ичи тардыктын, эки жүздүүлүктүн курмандыгы, бул ит оору ар кайсы элде, түрдүү жерде боло келмеги, адамзат пендесинин айыкпас, арылбас өнөкөт, тубаса илдети... менин угармандарым чоң тебетей абышкалар, айтмакчы Азизкандын жалгызы эр Алмаң, шер Алмаңды жалгыз койбой жанына караан болуп, эрмек болуп, жаншерик болуп, көңүл айтып, «Алаке, ата-энең алдейлеп өстүргөн алтын капка өз үйүң алыс калды, саткындардын

айынан мекениң кыжылдаган көп кытайга, качып келген башпаанегин кажылдаган казакка батпадың... «Жалгыздык жаман, сагыныч жаман-ан...» – энем кээде ушинтип, от жагыбатканда, бээ саабатканда, мени киринтибатканда, жатарда, турарда, ак жаан эки-үч күндөп басылбай, деле күн жарыктык түнөрүп, экинчи такыр ачылбачудай, баары суу, ным, супсак, көңүлсүз тартып, түндүгү жабылып, эшиги түрүлгөн күүгүм боз үйдүн ичинде бул дүйнөнү, суз дүйнөнү, атакем айтмакчы жалган дүйнөнү, опасыз дүйнөнү телмирип карап олтурганда айтат: «Жалгыздык курусун, кусалык курусун...» – деп кобурай берет... Апамды сагындым. Үч жылдан бери борбор калаада ооруканада, мына айыгат, ана айыгат деп, жаткан апамды аябай сагындым. Бөбөктөрүм ыйлайт. Мен го чоңоюп калбадымбы, энем айтмакчы, жигит киши көз жашын көргөзбөйт да, ээн жерге, отунга барганда, кой кайтарып жүргөндө ыйлап алам, буркурап алам... Бизге кошулуп энем ыйлайт: «Эне-баланы Кудай ажыратпасын. Тирүүлөй ажыратпасын. Апаңар өлбөсүн. Керек десе, мен өлөйүн...»

Аптабы куйкалап, жан-жаныбарды акактатып ийинге тыккан чак түштө, ээн, эрме талаада эр Алмамбет шылкыйып, беймаксат кетибатат. «Каак» эткен карга, «кук» эткен кузгун жок. Кыбыр эткен жан көздөн учат ов... «Эмнеден жаздым, кимге жамандык кылдым, эл-журтума тилек, ниетим ак эле го?..» Санаасы канаты сынган куштай сабылган, эртеңкиге үмүтү үлбүл жанып, бар менен жоктун ортосунда келатат эр Алмаң, шер Алмаң...

«Башынды көтөр баатыр! Алдыда, бараткан тарапта кыргыз деген эл бар. Ак көңүл, кенебес, теңебес, күйүмдүү, сатпаган, сактаган, баатыры элиндей эли баатырындай айкөл журт өзүндү түшүндө көрүп, жакшылыкка жоруп, түлөөсүн белендеп, кайран эр бизге келет деп, чуркурап, алп десең алп, калп эмес чын, укмуш десең укмуш, ыйлаак, сөгөнөөк, улуу көчмөн цивилизациясынын акыркы театры, могиканы – Саякбайча буркурап, чуркурап... күтүбатышат. Башынды көтөр Алмаке, Сараланды теминип, ылдам-ылдам бастыр...»

Кыялымды үйүбүзгө кымыз уулап келген үч атчан качырды. Энем саба түбүндө кымыз куюп, мен ага карамалап олтурам. Кыргыз шашпайт, айрыкча мейманда, башканын үйүндө тимеле аласасы бардай жайбаракат отурат да, олтурат. Анан да, «Досундун ашын касындай ич» деген макал да ойлоп таап алганычы. Киргенделе үчөөнүн ичиндеги арык, кодо, чекчейген, атакем айтмакчы сетер чал мага, иншалла, анча жакпады. Сакалдуусу го, жүккө жөлөнө бир бутун тойтойто сунуп, кымызды ичээр ичмексен болуп, сөөмөт айтып олтурган. Бир кезде чекчейе түзөлө калып, энеме тийишти: «Ой, Сайра! Кемшейтип Керимди эмне кыласың? Магале тийип албайсыңбы...» Энемди карасам күлүп коёт. Тиги үчөө тең жыргап күлүбатышат. Ичиме бирөө тузбу, отпу, чокпу... салып жибергендей ысый түштү да, ордумдан атып туруп: «Чык эшикке, эненди... Сетер!» дегенимди бир билем, энем жалынып эле эшикке көтөрүп жөнөдү.

Сетер чал «каа-каа» деп, деле ачуу күлгөн неме экен, каткырып ыкшып ал калды. Ызаланып, мынабу койтойгон, купшундаган, чукчундаган куйту абышка энемди эмеле колдон жетелеп кетчүдөй, өпкө-өпкөмө батпай ыйлабатам. Болушканыма ыраазы энемдин да көзүнөн жаш кетип, мени соорото албай убара. Көрсө, жыл айланбай капылет оорудан кайран энем Сайра көз жумуп, түбөлүк ажырашарыбызды балалык баёо, таза жандүйнөм туйган окшобойбу, атаңгөрү...

Балагезде ыйлаак, чынтийбес, таарынчаак, чыр экенимди билем. Бул өнөкөт мүнөз эми да: «Өмүрдүн көбү кетип, азы калды» – деп кайсы бир акын кайгырып, жер муштап, өкүнгөндөй куракка келгенде да илешип, жабышып, жарышып келатпайбы... Бирөө айтмакчы, кеп анда эмес. Кеп ошол ыза дейбизби, ачуу дейбизби, көңүл кириби, терс кыялбы, айтор, апачык эле туруп, кайдан-жайдан кара булут учуп, сызып келе калып, чагылганы чартылдап, бу дүйнөнү жоюп ийчүдөй, оюп ийчүдөй төгүп өткөн, көрүп өткөн, өөп өткөн жайкы жамгырдай, боз үйдүн түндүгүн чүмкөп, эшигин түрүп коюп, энекең жалынып-жалбарып алдына койгон каймактан илип жеп, саамалдан жутуп коюп: «Өткүн, өткүн өтүп кет, кара сууну кечип кет, биздин үйдү калкала, калмактын үйүн талкала!..» – эс тарткандан, улуулардан үйрөнгөн ырыбызды шатырата төгүбаткан керемет жамгырдын коштоосунда заңкылдап ырдабатканда өтүп кеткен өткүндөй өтүп кеткенинде, көчүп кеткенинде... Жамгырдан кийинки жердин жашарганын айт, көңүлдүн тазарганын айт. «Энесин тартпас кыз болбойт, атасын тартпас уул болбойт». Атакем камчысын бүктөй, тебетейин чекесинен өөдө түртүп коюп, өмүрү шашпаган, эсеби маселен: «Ой, Керим! Артыңда сел келатат!» – десе, «Ии-я» – деп жайбаракат кылчайып карай турган өтө калбаат, кең пейил киши эле жарыктык. А өз атам Касый, апам Батыш чапчан, жандуу, шашма мүнөз, эмгекчил, мээнеткеч, түйшүкчүл, эс алганды, өздөрүн аяганды, ардактаганды билбеген, а мүмкүн биз үчүн билмексен болгон, унутуп койгон, каниет, шүгүрчүлүк дегенди этибарга албаган, а балким алса да, бу жалган дүйнө убактылуу экенин сезсе да, бизди – сегиз бир тууганды: Накен, Жамал, Жамила, Дүйшембек, Бейшегүл, Мырзабек, Анаргүл, Абазбекти жаратып, алдейлеп, алпештеп, өтө баласаак болушуп, корушуп, урушуп, чоңойтом, чочойтом, окутам, чокутам, киши кылам, министр, сот, мугалим, жазмакер, соодагер... кылам деп, кара жандарын карч уруп, жүгүрүп, күйүгүп, сүйүнүп жүрүп, апабыз кырк жашта, атабыз элүү үч жашта көздөрү өтүп кетти. «Саба куш балдарына жем бередүр, саба куш жем берем деп жан бередүр» – деп, Кубат аке «Муздак дубалдар» романында жазгандай же майданда өзүн унутуп салып

салгылашкан жоокердей, биз – балдары үчүн курман болуп, мезгилсиз каза тапты десек акыйкат кеп болор, арбак ыраазы болор...

* * *

Атакем ар дайым айтчу, «Сарыбай, сен августтун акыркы дүйшөмбүсүндө Кичи-Булактын ийрисинде таңга жуук жарык дүйнөгө келгенсиң. Касый ошол учурда катуу сыркоолоп, Нарында ооруканада жаткан. Сенин «ыңаалап» үнүң чыкканда, кайдан-жайдан бир дубана пайда болду да, боз үйдү айлана ак уруп: «Чекесинде калы бар уул төрөлдү. Жышанасы бар. Атасы айыгып келет, алдоо-үк, алдоо-үк...» – деп, бир далай сөз айткан эле. Бир улак берип, жакага чейин узатып койдум. Жарыктык ошону менен экинчи көрүнгөн жок. Чочой жезде күн чыгып келатканда азан чакырып, атыңды койгон. Кийин ак эркеч кошуп: «Касыйдын карала аты» – деп, эл-журт билген күлүк атыбызды союп, чоң той бергенбиз...»

– А Накен байкемдин тоюна эмне сойдуңар?

– Эмне соймок элек... согуштан кийин эч кимде мал жок. Бир серке таап келип сойгом.

– Анан мага мине күлүк атыңарды аябай сойдуңар?

– Анда турмуш оңолуп калган, балам. Унутпа... Атадан мен жалгыз, менин уулум – сенин атаң Касый жалгыз, анан Накенден кийин сен төрөлдүң да, ошого кубандык. Тукумдан ат аячубу...

– Кыздарчы, эсепке кирбейби?

– Кыз бөлөктүн бүлөсү. Анын балдары өз ата-тегин чакырат.

Беш маал намазынан эгерим жазбаган, такыба адат атакем мени, тагыраагы, чекесинде бармак басым калы бар башымды Жамила эжемден коруп жүрүп өттү. Эжем менден үч жаш улуу, пакене бой, көздөрү бакырайган, ак жуумал, тили ачуу, тирикарак, өтө бүйрө, окууну да, үй тиричилигин да катырчу. Кой, эчки, уй, жылкы дебей мүлдө мал-жаныбызды түгөлдөгөн эсепчиси, жини келгенде мени, атакеме эрке, оюнкараак элем да, шак эле башка урчу. Апабыз оор дартка чалдыгып төшөктө, ооруканада баш-аягы беш жыл жатканда бизди – чиедей, тирүүлөй жетимдерди, көп өтпөй чын жетим болдук, алпештеп, ардактап ыйлатпай, кыйнатпай баккан эжем, асыл эжекелерим – Жамал, Жамила.

* * *

«Ат – адамдын канаты», «Ат, аттан кийин жат», «Ат айланып казыгын табат», «Атың барда жер тааны...», «Ат аяган жер карайт» деген сыяктуу макал, ылакаптары же «Алыс жүргөндө атыңдан ажыра...» дегендей

каргыш да дал биздин элде жаралганы байыркы көчмөн турмуштан бери кыргыздын тагдыры Камбар ата тукуму менен эриш-аркак келатканынын далили да. Мен эс тартканы тору кашка деген улакка чапчу атыбыз, сурайгыр деген жалпак, жоош, жорго, мен ат жалын тартып, алгач ээрге өз алдынча минип бастырган карабайыр айгырыбыз бар эле. Айрыкча өз атам-байкем Касый ат, ит же тайган дегенде жаныгынан жата калган, аңчы, ордочу, күрөш, көк бөрү, деги койчу, ар кандай оюн-зоокко кумар, уюштуруучу, алы-күчү ашып, ташып турган, жаны жай албаган ышкыбоз киши, бир менчик ат, атты өтө ардактап, ээр токумунан өөдө таптап, жайдаңдаган тору кашка деп, аны колхоз чондорунан талашып, катып минип жүрүп өмүрү да кыскарып кетти. Кайран тору кашка... Алдыңкы туяктары ичин көздөй саал тойтугураак эки жагын элтендей карай, шайбыр жүрүштүү жаныбар, мамыбыздын көркү эле да. Эсимде, атакемдин ат үсүндө мойнунан кучактап алып, ээрдин актасына тик туруп, Сатынды акем тору кашка менен улак тартышка-көк бөрүгө киргенин карап турганым. Ошондо тору кашка да, Өмүралы чоң атамдын улуу уулу Сатынды аке да толуп, болуп, кел-кели келип турган кездери экен, улак марага удаама-удаа жети жолу ташталды да, кечинде үйгө келгенде чоң энелерим акемдин да, аттын да баштарынан суу тегеретип, ырымдап атышты...

Ошол биздин Ак-Музда ат менен, айрыкча, тагдыры бир Айтбайдын Мамбети деген болду. Мен билгенден үй-бүлөсүз, керат, карат деп, эки күлүк кош аты менен алек, бала да, катын да жок, кераты, коёндой жапырылып, көзгө илээшпей түйүлүп, алып учкан жаныбар, не бир зоот, асыл тукум делген күлүктөрдү ипподромдун айланпасында тезегин тердирип, чаңында калтырганын далай көрүп, чабендеси классташым Ыбрай, сары чийкил, чүкөдөй бала кераттын үстүндө көрүнүп-көрүнбөй, билинип-билинбей, ал ансайын калайык калк чуулдап сүрөп, кыргыздын каны ушунда бир кызып, кыйкырып, өкүрүп турушар эле. Кээде кератың түшкүр эки, үч айлампадан кийин ооздугун бербей, теңирден тескери чий аралап, эл аралай алагачып, же байгеден жок, Мамбет аке «кокуйлап», артынан балбактап чуркап, ыйлап, андайда атамдар: «А кераттын какмайы кармады, Мамбет кургурду токтоткула!» – деп артынан бирөөлөр салпылдап чаап, бакылдап атышчу.

Керат республиканын борбору – Фрунзеде чабылды, баш байге алды, деген даңкы дүң да болду. Кайран ат, даңкы ошентип таш жарган, бир адамдын сыймыгы, сыйлыгы, кыймылы, бүткүл өмүрү – керат оо кийин карып, катардан чыкты. А ээси бууданы өлгөн соң, көз алдыбызда мукурап, бөжөндөп колхоздун эгинин сугарып, баягы бакылдаган, кыйынсынып сөгүп-сагып шакылдаган Мамбет аке, «Ат, аттан кийин жат» болуп, тез эле кенедей, кара тоголок абышкага айланып кетти...

* * *

- Эже, эжеке дейм...
- И-ии, эмне?
- Курут жегим келибатат.
- Жебейле гой.
- Кичинеле, төрттү алайынчы.
- Эй, келесоо, курутту апам деп кургатып олтурабыз го...
- Апам курут жемек беле...
- Жебесе дарылабаткан доктурлар жейт.
- Байкем качан келет?
- Кайдан билем, Фрунзе деген алыс. Мүмкүн, апам менен кошо келер...
- Ой-ий, анда сонун болбойт беле...

Жамила эжем кир жуубатат. Мен боз үй түбүндө курут жайылган серенин көлөкөсүндө жатам. Чий үстүнө жыбырата тизилген сансыз куруттардын арасынан чак түштөгү күн нуру «жылт-жулт» этет. Кыйгыл жагымдуу жыт обоорду ачып, турагалып кол сунсам жетчү жерде мөлтүрөгөн, мончоктой, опокшош, кардай аппак куруттар... алайын дейм, эжемден корком. Ал аябай сак. Кокус көрүп калса колуна отунбу, кычкачы, тезекпи, ташпы... эмне тийсе урат. Болуша калар атакем аркы айылга кеткен. Байкем да жок. Фрунзеге, апамды көргөнү кеткенине бир жума болду. Кыштак жактан машина келатса эле чуркайм. Мени ала кетмек. «Шаар өтө ысыбатыптыр, кыйналасың. Апаң айыкса бирге келербиз...» деген эле. Атам да айтыбатат, «Накендин да окушу аяктап калгандыр, Кудай буюрса баары чогуу келишет». Чогуу келсе... Келатышканын элестетсем жүрөгүм дүкүлдөйт. Энем менен эжем күндө төлгө салгандан тажабайт. Кырк бир ташты, козунун корголундай майда томолок, окшош, энем айтмакчы акжолтой таштарды дайра боюнан мен терип келгем. Төлгө таштарды ак кийизге жайыбалышып, «оң, оң, куюшканы көтөрүлүп калды, келатат, келатат...» эле дешет, кана келгени?

Эжем казандан ысык суу алганы үйгө кирди. Мына, чөмүчтөп чакага куюбатканы угулубатат.. Турагалып төрт, беш курутту чөнтөгүмө сала-гойдум. Аз го... дагы салдым. Эми көрүнбөй жоголуш керек. Боз үйдүн артын көздөй жыла бастым. Көп узабай, көзүң жамандыкты көрбөсүн, эжемдин үнү дал желкемден чыкты.

- Эй, кайда барасың?
- Ичим оорубатат...
- Чөнтөгүңдөгү эмне?
- Кайсы?
- Бултуйганчы?
- Колум да, мына...

– Курут турбайбы, сени желмогуз...

Кылчая калып, боз үйгө жөлөнүп турган укурукту шак алды. Ал ортодо алыска тыз койдум. Жакага кеткен машина жолго салдым. Сызып баратам. Укуругун сүйрөтүп, соксондоп эжем келатат. Түрү жаман, кудум Эр Төштүктү кубалап бараткан мастен кемпирдей алданени айтып, жер-жебериме жетип, катуу келатат. Кала турган эмес. Бу кебетеси менен күнчүлүк жердеги Ак-Музга жеткире кубалачудай... Тызылдап баратып, батиңкелеримди силкип ыргыттым. Эми эр болсоң жетибалчы... Аралык итабар алыстады. Бирок эжемдин токтоп калчу түрү да жок. Андан эми амал менен кутулбасаң... Айылдагы Сары кемпир айтмакчы, адам э-эй, көктүгүн карачы, эки чөнтөк курут үчүн өзүн да, мени да аяй турган эмес эй. Кантип кутулсам? Алдыда белес, андан аркы жолдо жылгалуу буйткалар көп. Оң жагым апай талаа, сол жагым токойлуу тоо. Белести ашканда куугунчум көрүнбөй калды. Эми Токтор шоопур мактанчудай, газды түбүнө чейин бастым да солдогу жылга менен тик өйдө салдым. Эжем мен жазгырган белестен көрүнгөнчө токойго илээштим. Көп өтпөй алдымдан чыккан калың карагаттуу бадалга сүңгүп кирип кеттим...

Демимди бир аз басып, бадалдан секин башымды кылайтсам, эжем жанагы мен буйтаган жерден жаңы көрүндү. Чарчаган экен, бир колу менен укурукту таяп, экинчи колу менен бөйрөгүн таяп, мени таппай туруп калды. Тапмак беле... ылдый басып жарчаларды карады. Кудум согуш кинодогудай окопто андып жатам. Эжем түнүлдү окшойт, бирок баары бир шекшип, мени көрбөсө да тоо жакка муштумун кезеп, кыязы тилдебатты, аркы-берки басты да, бурулуп үйгө карай жөнөдү. Көп өтпөй карааны көрүнбөй калды. Ө-өх... Эми жайбаракат жамбаштап жатыбалып, ыракаттана курут жесең жарашат. Мамытбек уста айтмакчы, курут эсепсиз көп. Кудай буюрса кечке жетет. Аңгыча атам да айылдан келер, эжемдин да ачуусу тарар дейм...

Ууртумдагы май курутту шимип, асман тиктеп жатсам айлана тунжурап, жымжырт. Абада дабыркай, арча, гүл жыты анкыйт. Дал төбөдө шагынан самсаалаган ала бөйрөк карагаттар күн нуруна эркелеп, жылтылдайт. Айрымдары бышайын деп калганбы, бармактай учуп-конгону дабышсыз короолу чымчыктар сексендеп, терип жеп жүрүшөт. Мен да курутумду шашпай жebатам. Али бултуйган, култуйган чөнтөктөрүмдү сыртынан сылап коём... Баса, карагаттарды карап жатып, баягы, баягы.. мен кичинекей кезде атакем атка өңөрүп алып, биринчи жолу карагатка алыпарганы эсиме түштү. Бороондунун башы Үңкүр-Айрыкка барганбыз. Сакен кыштоонун оозунда үңкүрлүү аска турат. Эл: «Момундун үңкүрү» – дешет. Андагы жалпак тамда Момун чоң ата жайы-кышы жашайт. Кемпири Калыйман экөө тең негедир бүкчүйүп басышат. Атам, «Кайран кишилер, жаш кезинде шыргыйдай узун немелер эле, карылыгың курусун...» – деп калат. Турдубек деген чоң баласы бар. Дайыма эшек

минип жүрөт. Балдар, «Турдубек жинди келатат» дебеле качып калышат. Мен качпайм. Турдубектен коркпойм. Эшегинен корком...

Жол үңкүрдүн жанынан өтчү. Атам Момун чоң атанын таш тамына кайрылды. Дегеле жол боюндагы үйгө атакем кайрылбай койбойт. Азыр да ошентти. Баары үйүндө экен. Момун чал бирдеме көктөп үй түбүндө олтурат. Учураштык. Ичкериден байбичеси нан, айран көтөрүп чыкты. Арыдан эшегин жетелеп Турдубек келди.

– Салоомалейки...

– Алейкисалам, Турдубегим кандайсың? – деди атам кол алышып.

– Бала сеники?

– Ооба, менин Сарыбайым.

– Эшек минет?

– Ата, корком...

– Кой, коркот экен, ары алпар.

– Касый байкем кайда?

– Үйдө, кыштакта.

– Сен айтат, мен барам...

– Болду эми, булардын мээсин чакпай койго бар, кыр ашып кетет – деди Момун чоң ата.

* * *

Жамгырлуу жаз, жай, күз же кары бурганактаган ызгаарлуу кыш түнүндө, балдар айтмакчы ошол Турдубек жинди: «Касый байке!» – деп, эшик какса, байкем илгиртпей туруп, оозгу үйгө кийирип, курсагын тойгузуп, алдына көрпө төшөк сала ичигин жапчу. Кайдан-жайдан келгенин ит билиппи, айылыбызда ар кимдин тамын салып жүргөн, арак ичип алганда темтендеп, же бир жерге жыгылып калбай, өз алдынча сүйлөгөн кейбирге айланган Сейдаба шыбакчы да түн ортосунда, жумурай журт кызуу уйкуда жыргап жатканда калчылдап, тиши-тишине тийбей титиреп, «Касый байкелеп» келе турган.

– Атаңдын оозчайын, бу караңгы түндө эмне кылып жүрөт темтендеп? Ой, балам, тура калып, эшик ачып жүрүп, бу селсаяктарды жаман үйрөттүң. Өзүң нары жатып, тынч эс алсаң болбойбу...

– Мусаапыр да...

– Кайдагы мусаапыр. Масты Кудай алабы?

Атам менен байкемдин мындай кобурун уйку-соонун арасында үзүл-кесил угуп жатып, чын да, байкемдин, кээде кирген суудай буркан-шаркан, «Касый агай келатат!» дегенде бүтүндөй мектеп чымындын учканы угулгудай тыптынч акыбалга келген, ачуусу чукул, кээде оголе сүрдүү байкемдин мындай obu жок боорукерлигине тандана балалыктын баёо, эң бир татты уйкусуна кайрадан жетеленчүмүн...

Соңку маалыматка караганда, тактала да элек, а мүмкүн такталбайт дагы, 70 миллиондон ашык адамзаттын жанын алган экинчи дүйнөлүк же бизче айтканда Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучусу – атам - байкем – агайым Керимов Касыйдын ар жылы 9-Май – Улуу Жеңиш күнү согуштан алып келген беш медалын сол жак төшүнө тагып алып, биз билим алган алтын уябыз – Кызыл-Аскер мектебинин бүт окуучуларын жыйып алып, мага болсо жекеме-жеке канча ирет айтты... өмүрү өткөнчө, 33 жолу 1-сентябрды куттуу мектебинде тосуп, андан ары фронтко жөнөгөндөй ооруканага кетип, 1979-жылдын 9-ноябрынын таңында Ош шаарында дүйнөдөн өтүп, өткөнчө эргип, элирип, муңайып, жашып, жаркып... айткан баянынын жалпылаштырылып, жыйынтыкталган маңызы ушул: «1945-жылдын 17-январында Нарында педучилищеде окубаткан 21 баланы эртең мененки саат ондо айтып туруп, түш оой ар кайсы айылдардан чогулган алтымыштай балдарга кошуп, арабаларга салды да согушка алып жөнөдү. 1926-жылы май айында төрөлсөм 19 жашка чыгып, чыгалекемин да... Азыркыдай телефон байланышы жок. Тоонун ары жагы, аралыгы отуз километр Ак-Музга качып эле кетпесең, жетесиңби? Жолуккан айылдашымдан ата-энеме айттырып ийдим. Согушун эмне, өлүм эмне?.. Элес албас жалындаган жаш кез. Кетибатабыз ырдап... Күүгүмдө Өрнөк деген айылды жандай өтүп баратып, эки жыл мурда согушта каза болуп, кара кагаз келген тууганыбыз Бектурган акемдин жесири, Канымбүбү жеңем эки кичинекей уулун жетелеп ушул айылдагы төркүнүнө келип жашабатканын билчү элем, командирден уруксат сурап, жол боюндагы үйгө чуркап кирип бардым. Жеңем байкуш балбалактап ыйлап, биртике талкан, сары майын берип ал калды. Долондун түбү – Кара-Үңкүргө жетип өргүдүк. Түн ортосу оосо да уйку келбейт. Бир кезде: «Касый, Касый...» деген эле апамдын чакырганы кулагыма шак угулду. Көрдүнөрбү... угары менен ошончо жерден, Нарындын аязында, кийим-кече, тамак-аш салынган куржунду атына бөктөрүп, апакем жапжалгыз артыман жете келген экен.

Чыйрак, кайраттуу киши эле. Жанымда бирге болуп, үрүл-бүрүлдө кошун жөнөй берерде чекемден өптү да, колума Ак-Муздун бир ууч топурагы түйүлгөн кичинекей боз баштык жана бир капталы аппак, экинчи жагы каралжын алакандай жалпак таш карматып: «Буларды койнуңа катып жүр да, аман-эсен келип өзүмө тапшыр!» – деп, күбүрөй дуба кылды. Биз ашууга тирелип, узап кеткиче апам атынын суулугун кармап, көзүнөн жаш чыгарбай, чекчейе карап кала берди...

Украинанын Житомир шаарында бир айдай даярдыктан өткөрүп туруп, Чыгыш Пруссияда Кенгсберг, азыркы Калининград шаарында

согушка салды. Байланышчы болдум. Тартайган узун бойлуу Петро деген старшийимдин айтканын жасайм. Чымын-куюн болуп, арыштуу Петродон калбай, окоптон-окопко телефон зымын тартып жүрдүк. Коркконун, кубанганың, ыйлаганың... баары аралашып, ошол согуштун соңку үч айында эле канчалаган аскерлер боо түшүп кырылды. Эч качан согуш болбосун! Согуш бул – алаамат, балдар...

Биздин полкту мусулман полку дешчү. Айрыкча артиллериялык чабуул өтө коркунучтуу. Мөндүрдөй жааган снаряддардын алдында дээрлик эс-акылдан ажыраган бир макулуксуң. Кайда жүргөнүңдү, эмне кылып атканыңды билбейсиң... Кинодон көрсөтүп атпайбы, бирок анда чыныгы турмуш таптакыр башка, адам бир жырткычтай, кадимкидей эс-акылынан ажыраган акыбалга жетип, анан уруш тынчыганда кайра өзүнө келгенин өз көзүм менен далай көрүп, өз башымдан да өткөрдүм...

Полкто өзбектер арбын эле. Кокуйгүн кызык эл болот экен. Бирөө өлсө үчөө үймөлөктөшүп, «ака-алап» калат. Дал ошол жерге снаряд «бахх!» этип түшөт. Мына, баатыр эл деп орусту айт! Окоптун түбүндө, ышкырып учкан окту тоотуп да койбостон жүз грамм спиртин суу кошпой «согуп», сала кошулган бөлкөсүн шашпай чайнап, анекдотторун айтып, күлүп олтурушат. Атышса ошолор атышсын. Согушту орустун өжөрлүгү, баатырдыгы, чыдамкайлыгы жеңди.

Мени ажалдан эки жолу көз көрүнөө ошол орус досум Петро алып калды. Капыстан башталган артиллериялык аткылоонун алдында «Тез, окоп казгыла!» деген буйрук берилип, ар кимибиз дүмүрөндөп, жан айласы да, аскердик кол күрөк менен баш калкалар чуңкур казып атабыз. Чополуу катуу жер, ансайын снаряддар жаап жатат. Аңгыча: «Коля, сюда!» – деп, жыйырма метрдей алды жактагы Петро кыйкырып калды. Кажарлуу жигит тизе боюнан өөдө оюп жиберген чуңкурунан секирип чыгып: «Спасайся!» – деди да арыда өлүп калган бирөөнү аңгегинен сүйрөп салып, жашына калды. Зор Петронун чуңкуруна мен кадимкидей батып кеттим...

Узакка созулган алаамат аткылоодон кийин эсибизге келсек, жардарлар менен өлүктөр жайнайт. Баягы мен казып жаткан чуңкурчага бир шордуу жата калган окшойт, дал түшкөн снаряддан жоокердин каскасынын, мылтыктын калдыктары чачылып, шинел үзүндүлөрү гана түтөп жатыптыр. Петро көптөн кийин далымдан таптап: «Бог спасал» – деп койду...

Дагы бир жолу күүгүмдө баратып, ээн жерде турган заводбу, фабрикабы, айтор, бир чалдыбары чыккан чоң курулушка жашынган буктурмага кабылып калдык. Отступление деп коёт, буйрук берилери менен артка чегиндик. Туурасы, душман мөндүрдөй ок жаадыра кубалап, биз качтык. Көп өтпөй дарыяга туш келдик. Сүзгөндөр сүзүп, чөккөндөр бакырып

чөгүп... Мен дагы көпчүлүк менен дүргүп, сууга кирдим эле, бутум жерден айрылып, тумчугуп баратам... Ал аңгыча бирөө колтуктай: «Не бойся...» – деп асте кайра жээкке чыгарып келди. Карасам, Петро! Дал ошол учурда, кайдан-жайдан «ураалап», моторлуу кайыктар-катерлер менен жардам келип калды...

Жеңишти айтылуу Одер дарыясынын жээгинен тостук. «Одердеги жаз» деген кинону көрдүнөр беле? Эльба, Одер дарыялары керемет да... Үнсүз, мемиреп агат. Дегеле герман жери токойлуу, адыр-адыр ажайып жер. Түлкү, коён, эликтери чуркап жүрөт. Ушул жомоктогудай жашоодон немистер Россияга эмне издеп келди дейм да! Фашист Гитлердин ач көздүгү не деген кыйроого, алааматка алып келди, эстесең төбө чачын тик турат! Анан да немистердин тазалыгын, кыздарынын сулуулугун айт... Ошол Жеңиштен кийинки күндөрдө эле майда-чүйдө кагылыштарда далай жигиттерден айрылып калдык. Эң кызыгы, америкалык аскерлер менен жолугушуу болду. Кийген формалары мыкты, тилмеч аркылуу сүйлөшүп, сүрөткө түштүк. Айрыкча тамак-ашы жакшы экен. Бир банка консервасына үч-төрт киши тоёт. Бир көз айнекчен сержант Жекпи, Жорж деди беле, саатын чечип белекке берген, элүүнчү жылга чейин тагынып жүрүп, улак тартышта талкалап алдым...

Кийин кайтарда дагы өзбек достор азапты берди. Көрөпай-шөрөпайларды олжо деп, вещь-мешокторуна толтуруп, баштык, чемодандарды, «Таштагыла!» деген буйрукка карабай көтөрүп алышкан. Ошолордун айынан бүтүндөй полкту эки сутка жөө айдады. Анан чаалыгып, теңселе басып, баары ашык жүктөрүн ыргытып, автоматты араң көтөрүп калганда гана баарыбызды поездге салды...

Согуштан ноябрь майрамынын алдында кайтып келдим. Үйүбүздөн апам гана бакырып алдымдан чыкты... Жумадин деген жалгыз уялашым жарым ай мурун тогуз жашында чечек оорусунан өлүп калыптыр. Атамды мен аскерге кеткенден кийин жумушчу батальонуна алып кеткен экен. «Самоор чыгарган жерде зоот (завод дегени) курубатабыз» – деп жаздырган каттары Россиянын Тула шаарынан келип турду да, кыш ортосунда үйүбүзгө кирип келди...»

Согуш... Аталарым – бири фронтто, экинчиси тылда, ыйык мекеним, Ата Журтум – Орто Азиянын төрү – асыл Ала-Тоомдон канчалык алыс аралыктагы Европа материгинде дээрлик беш жыл бою созулган кызыл кыргын алааматына азбы, көппү катышса, кан, терин, көз жашын төксө, менин да андагы алааматка тиешем бары: «Канымда ызылдаган октор учат...» – деп кайсы бир орус акыны жазгандай согуштун оюнчук эмес экенин андап, билгеним... Менин дагы бир байкаганым байкем дегеле тынч уктай албай, түн бою кыйналып, кээде түшүнөн чочуп, кобурап... чыгар эле.

Дегеле согуштун ызгаары айылдаштарым – бир буту тизесинен ылдый темир Дардаш, кабыргасы таңылуу Сулайман, жалгыз колдуу Алагөз, Мамбеткерим, Каракойчу, таякчан Календер акелер аркылуу да сезилип турчу. Биздин ушул алакандай Ак-Муздан эле 134 эр-азамат апааттан кайтпай калыптыр. Алардын дээрлик көпчүлүгү али үй-бүлө күтө элек, муруттары кылайып жаңы чыгып келаткан жигиттер эле дешет. Алтургай ошол кайран жапжаш шейит кеткен маркумдардын байкем өз колу менен жазган тизмеси али күнчө менде сакталуу...

Согушту алдаган да адамдар болот экен, эй! Мен андай эргулга оо кийин, байкеме окшогон бир топ фронтовиктер дүйнөдөн өтүп кеткенден бир далай жылдардан соң, облустук гезитте иштеп жүргөндө капыстан кез келдим. Ал мындай болду: редакторум чакырды да: «Бир ветерандан арыз түштү, текшерип жыйынтыгын тез жарыяла» – деп буюрду. Каттын ээсин калтырган телефону боюнча кабарлашып, үйүнө издеп бардым. Нооча бойлуу жайдары, анча улгайганга окшобогон адам менен дасторкон четине сүйлөшүп олтурдук. Мамлекеттик бир мекемеге дооматы бар экен. Менимче, майда эле иш, бирок арызды көбүртүп жабырткан, менин да күчөтүп жазышымды берген чайына, куурдагына, арагына... кошуп талап кыла баштады. Согушка катышканын, алыстан эптеп аман келгенин, эми минтип болбогон мадырабаш кызматкерлер аны тоотпой, жөнсалды мамиле жасап, сыйлабаганын... айтып күпүлдөсө, жанына киши туралбайт, жарыктык. Сөз арасында, «Улуу Ата Мекендик согуштун ветераны» деген кыпкызыл күбөлүгүн да көрсөтүп жиберди. Кызык, чатак ушул жерден чыкты. Мен кембагалдын көзү күбөлүктөгү, «Баланчаев Түкүнчө 1927-жылы туулган...» дегенге уруна түшпөспү. Чайнабаткан ашымды күрмөбөй туруп калдым. Тиги да шекший сөзүн тыйды...

– Эй, байке, 27-жылкы болсонуз, согушка кандай катышып калдыңыз?

– Аны сен кайдан билесиң?

– Билем да... Менин атам да согушка катышкан! 26-жылы туулган, согуштун акыркы катышуучусу. Мындан беш жыл мурда 53 жашында өлүп калды...

Көрсө, бул киши согуш тынчыгандан кийин эле, 1945-жылы сентябрда аскерге алынып, ошол Украинада кызмат өтөбаткан кезде тумоолоп калып, госпиталда мурдатан жаткан анык ветерандар менен бирге дарыланып калат. Ошентип, бул эргул эч кандай согуш-погушу, кан, тер, ый, азабы... жок эле, тынч койкада жатып алып коюптур, «Улуу Ата Мекендик согуштун ветераны» деген ардактуу документти.

– Уулум, эч кимге айтпа! Сендей балам да жок. Тукумсузmun. Атадан

сен калыпсың... Жазбайле кой. Бирок эч кимге айта көрбө. Кел, алып жиберели...

– Болуптур... Эми мындай арызданбай жүрүңүз, байке.

Аскалуу чокулары асман тиреген капчыгайды өрдөп бараттык. Үнүнө сүрү, сүрүнө түрү айкалыша ааламды жаңырткандай албуут агып жаткан өзөндү тепчий кечип, жүрүп олтуруп, Мазар-Терекке жеттик. Жылкынын каржайган, аппак баш сөөктөрү илинген, бутактарына байланган миң сан түркүн түс чүпөрөк айрындылары желге желбиреп, алдынан бүлкүлдөп чыккан туптунук булак түбүнөн беш, он, жыйырма... жез тыйындар кылтылдап, жылтылдап, сыйкырдуу, миң кырдуу, койкойгон, чойкойгон жети түп ак терек, бу карагай, арча, долоно, тал, четин, карагат, чычыркана, шилби, жылгын, ыргай, ит мурун, табылгы, ит куйрук... өскөн токойго адашып келгендей, таберик касиеттүү теректер, Салижан аке (Жигитов) жазмакчы, «Шуулдаба терегим, теректерим, Шуулдасаң ыйлагым келет менин...» ак теректер канчадан бери өткөндөрдү карап, сынап, колдоп турат болду экен а... Атакем куран окуп, алданени күбүрөп, жүзүмдү булакка чайып, бет аарчысынан айрып, бутакка шашпай байлады.

Муз-Булак, ага жетпей Туук, атам айтмакчы, биз баарыбыз – неберелери төрөлгөн, көгөргөн чоң тамды салаарда карагай кыйган, карагайларды ойго түшүрүү үчүн бийик бетти кетмендеп, байтешелеп, күрөктөп кыя чапкан, ал кийин «Керим кыя» аталган ат жүрбөс Тууктан өтүп, Муз-Булакка келдик. Аттын ээрин алып, тушап коюп, азыгыбызга тойдук.

«Биссимиллахирахмони рохим», атам адатынча дуба кылып, эми жөө жөнөдүк. Түркүн гүлдүү буралган чөптөн төбөм араңеле чыгат. Атам мени аркасына көтөрдү да жолсуз коругул таштарды аралай тик өйдө чыгып баратты. Ал өөдө-ылдыйда, түздө да эч шашылбай бир калыпта басчу. Орто бой, куш мурун, жүлжүгү көз, кызыл чийкил, чымыр тулку, Ак-Муздун чыкыроон чилдесинде да «ичикий» дегенди билчү эмес. Тамакашты жайбаракат, маңызын чыгара жечү. Сары май, казы-карта, шекер, бозо, кымызга өч эле. Айрыкча чөп чаап, дүмүр оодарып, отун жарганга маш, чарчап-чаалыкпас. Мына, мен жонунда баратамбы, калпагын жана алып койгон, кара тукаба допусу алдынан чыккан тери кежиге, чекеси ылдый сакал, мурутуна аралаш жылжып, жакасыз ак болотнай көйнөк, кара чийбаркут кемсел, шымчан, Касым чоң атам ултарып берген булгаары маасы, гөлөшү шүүдүрүм чөптү жапырып, өөдөдө бир «өх» деп койбой кетибатат... Анан кантип атакемди мактабайм, мактайм да...

Атама тең келсе бир таэнем тең келээр эле...

– Ии, Куланбайдын кара далы кызы, олтурасыңбы оңшоюп, – дей турган ал ар дайым кудагыый менен учурашканда.

– Кокуй, Керим куда келатат, шекерди каткыла...

Таэнем Турумкан атам менен курбалдаш, мурду, дегеле орой-пешене мүнөзү эр бүлөдөй, өтө кайраттуу байбиче ар кимге эле «жемин» жедирчүлөрдөн эмес. Куланбай деген кезинде Ат-Башы, Нарынга дайын чоң байдын кызы күйөөгө тийбей төрдө мезгилинен узак олтуруп калганда атасы аргасыз эшигинде жалданып жүргөн койчусу – таятам Турдубайга колуктулукка бергенин өзү да кобураганы бар. А чынында, куда-кудагыйдын мындай кайым айтыш «кармашы» тек гана күндөлүк эрмек, азил-тамашадан ары ашпай аягы жайма-жай чайлашып, баарлашууга айлана турган.

Таэнемдердин үйү биздин үйдөн бута атым эле аралыкта, мектепке бараткан жолдо. Апам Батыш мен эс тартканы ооруп жүрдү да, кырк жашка жетип, жетпей дүйнөдөн өтүп кетти. Он экиде элем. Ошол апамдын таңга жуук көзү жумулган 1968-жылдын 8-август күнү жандүйнөмө азаптын өчпөс тамгасын басты белем... Өмүр деген өлүм менен бүтөрүн билбеген курагым. Башкасы не... ажайып күн да эми кайра экинчи чыкпачудай, жашоо токтоп калгандай сезилген да. Үч күн-түн боз үйдүн апакем жансыз жаткан капшытына чекемди жөлөп ыйлагам, көз жашым соолуп, үнүм чыйылдап чыкпай калганда өпкөмдү кагып, үнсүз солуктагам...

Атам Касыйдан айрылганымда да ошентип ыйладым. Атам элүү үчтө, мен жыйырма үчтө. Эми институтту бүтүп келген солкулдаган жигит, бойдок кезим. «Эми кантип жашайм?» – деп ыйладым. Бирок түндөсү көпчүлүк уйкуга кетип, эл аягы суюлганда касапчы Жапар уста акем атамдын кара ашына союлган жылкынын эти бышыбаткан аш үйгө ээрчитип барды да, катып койгон арагын үкөк артынан алып чыгып, «граненный» деп койчу алты кырлуу стаканга баса куюп туруп, закүскөсүнө чоң кесим чучукту суна: «Атасы өлгөн уктайт, ачка киши уктабайт... алып жибер!» – деди. Түн ортосу, экөөбүздөн башка жандын баары уйкуда. Акемдин буйругун аткардым...

Кубат акенин «Муздак дубалдар» романындагыдай атам өлгөн күндү «баягыда» деп күндөр өтүп, мезгил жылып, өмүр чиркиниң өрүлөгөн сайын өзүмдү бу ажайып, сырлуу, азаптуу, татаал, таттуу, кайра келбес.. дүйнөгө жараткан, ак сүтүн берип алдейлеп, бооруна, далысына, мойнуна көтөрүп, жетелеп, энтелеп, эркелеп... чоңойткон, Кудай Тааладан кийинки кут, касиет, асыл – Ата-энемдин өлгөн күнүн, түбү – өлүк (!) ажыраган күндү: «Баягы-ы, баягы» – деп, калдым.

Ошол баягы апамдан ажыраган жылдары мектептен кайтып келаткан жолдо, адатта таэнем там алдында, куу дөңгөч үстүндө көөнө жашыл тукаба кемселчен, башында карала жоолук, мурду коңкоюп, көзүн жумар-жунмаксан, эркектердикидей барбайган, тамырлары тарбайган мээримдүү колдорун айкалыштыра күн чубактап олтурган болот. Мен да бир эселек, адаттагыдай балдар менен ойноп келаткан болом. Анан таэнемди көрө калып, чуркап барам да: «Кандайсың таэне, эмне отурасың?» – деп жиберем... Ошондо ал оор уйкудан ойгонгондой акыры-ын көзүн ачат да, мени ушундай бир мундуу тиктеп туруп, башын чайкай: «Аа, шорду-уум!» – дейт.

Адамзат шорго жаралган жанбы? Антпейин десең төрөлмөгүң бар да, өлмөгүң бар, демек, төр – өлүү... Ушул көз ирмем же кыргыздын намыскөй улуу уулу Түгөлбай Сыдыкбеков, «Балдар, мен миң жыл жашадым» дегендей узак да, бир келген куш өмүрдү – бар менен жоктун ортосун, анын маани-маңызын, баа-баркын аңдап, билген акыл-эс, туюм кээ-кээде кайра өзүндүн мазенди алат да, турат. Кайда барасың... Неге күлөсүң, ыйлайсың, жыргайсың, ашайсың, таштайсың, сүйөсүң, күйөсүң... Калп, ушак, ууру, ач көз, мыкаачы... Иншалла, стоп, стоп! Атакем айтмакчы, «Ээ, Кудай, ыйман бер. Сабырдын түбү – сары алтын. Ниети соонун – дени соо...» Мухаммад алейхис салам: «Билгиниң, жеңиш чыдамкайлык менен, ыракат кайгыдан кийин, жеңилденүү кыйынчылыктан соң болот» деген экен. Жакшы адамдар – боорукер, мээримдүү, куунак, ак пейил, күлдүргөн, сүйдүргөн, кол берген, жол берген, сагынткан, жалынткан... адамдар бар, кайсы бир акылман айткандай, ошол үчүн бу аалам, керемет дүйнө керемет бойдон кармалып турат, кебелбей турат.

* * *

Таэнем бир жолу кызына, аябай капа болгонун байкадым. Кыргызда: «Шагы сынды...» – деп айтат. Көңүл шагын айтат турбайбы. Мөмөсү жайнап турган карагаттын шагы, башкача айтканда бутагынын сынганын элестете бер. Каймана айтып, зээнди козгоп, сезимталга арнаган: «Аа дээри жокко айла жок!» – деп, адамдардын көңүлүн кызыл гүлгө теңеген кайран элдин урпагымын да, таэнемдин ошондо оор үшкүрүп, алыстан атайын ат арытып, сыркоо кызына учурашайын, көңүлүн сурайын, а балким, дем берейин деп: «Бала деп жүрүп, балапан башым куурады» – дегендей, ата-эне үчүн баласы дайыма бала бойдон, ошол канынан жаралган асыл данеги үчүн куштай учуп, дегдеп келген кутман кары-таберик кайран таэнем оор үшкүрүп: «Үшкүрүк – ойлордун туу чокусу!» – деп, Поль Валери айтса, мен, «Жеңилденүүнүн желаргысы» дээр элем, үңкүйүп үнсүз олтуруп калганында ичимден сыздым... «Ой, таэне! Бир

козу сенден айлансын» – деп кара, ак, кызыл, боз төбөл... айтор, жайнаган күрпөң баглан, куйруктуу козулардын четинен көтөрүп чаап, союп жиберерге жаш элем, сегизден тогузга баш койгон бала элем. Кайда-ан... Козу соё коюш эмес, апама анда каш кайрып, каяша айтуу жок да, мал-жаныбыздын ачендиги, баарыбызды былк эттирбей башкарып турчу, жарыктык.

...Мына, эми таэнемдин таарыныч жөн-жайына кайра келсек дайындуу болот бейм...

Апамдын сыркоосу анда анчейин өтүшүп кетелек, табыптан табыпка түшүп, молдого дем салдырып, мына айыгам, ана айыгып кетем менен бизди, жөжөдөй чүрпөлөрүн ээрчитип алып...

Апакем алды жакта,
Жапжаш туруп,
Кемпирдей бүкүрөйгөн.
Ак чачып кумурска уюгуна,
Алда-нени күбүрөгөн.
Колунда ыргай таяк,
Жөжөдөй ээрчиген чүрпөлөрү,
Арасында думанадай ак урган мен,
Апакемди айрыкча ичтен аяп,
Айткандарын миң кайталап...
Оо, ал кезде баары бир бактылуу элек,
Апакебиз жаныбызда,
Апакебиз кашыбызда!

Кичи Каман-Суунун төрүндө жайлоодобуз. Ошондо келди да, таэнем небереси Бегайды учкаштырып алып. «Өлүгүндү көрөйүн, бу качан жетебиз деп, кыйшайып карай берип, капталымды оорутуп бүттү» – деди ал баарыбызды өөп учурашкан соң. Күн батып кетибатат. Атамдар анда энем менен апам батыша албадыбы, айтор, кыштакта же атакем айтмакчы, жакада жатакчы болуп калышкан. Байкем Токтогазы деген куркуйган мергенчи тууганыбыз менен кийикке кетишкен. Кыскасы, үйүбүздөгү болгон бийлик, ансыз деле апамдын колундагы учур. Ойлосом, ошондо жашоо турмушубуз эл алды экен. Кыштакта башкармадан кийинки беш бөлмөлүү стандарттуу там биздики. Бир айгыр үйүр жылкы, ондон ашык уй, жүздөй кой, эчкибиз бар. Буларды Жамийла эжем мени ээрчитип алып, ар күнү кечинде санап, түгөлдөп турат. Көрсө, ал мезгил эсил кайран СССРди «жүгөрү пааша» атыккан Никита Хрущев кайбар башкарып турган байкер мезгилдин акыры турбайбы...

– Жамийла, бери келчи... – деди апам таэнемдер чай ичип, жайланышкан кезде. Шыбырашып калышты да, эжем мага ишаарат кылып, эшикке жөнөдүк. Мал теге короого келип калган. Эжем үндөбөй кой-эчкилерди

аралай жүрүп, тайтак мүйүздүү эчкинин тармал улагын шыйрактан алды. Улакты бакыртып жетелеп, үйгө келдик. Кошунабыз Турсун чоң ата бычагын бүлөп, капшытта отурат. Байкуш улакты соёт экенбиз да... Ушунда курган улактын жанын таанем алып калбаспы... «Коё тургула! Бечара, жаш турбайбы» – деп, мештин оозунан бир чымчым күл алды да улактын туяктарына сүйкөп, күбүрөп дуба этип, агытып жиберди. Мекиренип улак энесине кетти, эч нерсеге дароо түшүнө койбой элейип мен калдым...

Кийин, оо кийин апам дүйнөдөн өтөр жылы ошол күтүрөгөн малыбыздын бир далайы өзүнөн өзү кырылды. Төрт, беш уй жемканага кирип жарылып, үйүр башы буурул бээ жазда колдо багылып турган жерден качып чыгып, талаада арам өлдү. Жайлоодо отуздай койдун карышкыр кырып кетти. Атам айтты: «Чыгашалуу малга ээси баш», «Жакшы мал жанга аралжы». Болбоду... Мал, дүйнө эч качан жанга, бир келген аманат жашоого аралжы болмок түгүл, шыпаа боло албасын адам пендең андап, эң сонун билип турса да билмексен, а балким, ал шордуун ошентип өзүн да, өзгөнү да алдай берип, мал-пулдун кулуна айланып кеткенин байкабай калат турбайбы, аттиң...

– Мына, ушул өтөк жыкжыйма карагат.
 – Ой-ий ата, айдап койгондой го...
 – Кудай берген да, балам. Бу ченди көп киши билбейт.
 – Ушунун баарын теребизби?
 – Кудай буюрганын, насип кылганын.
 – Боюм жетпей атат...
 – Кел, төш жагына чык. Шагы ийилген тура, жарыктык. Сындырбай жейгой...

– Сындырса эмне болот?
 – Убал болот. Бу да сендей жандык да Сарыбай. Эмки жылы да келип жейсиң. Буюрса сенин балаң да, анын баласы да жейт...

Карагаттан кайткан жолдо, капчыгайдан чыга бергенде көңүлүм айнып, ат жалына кусуп жибердим. Кыпкызыл канга өңдөш карагаттын ширеси, бүкүлүсү да оозуман атыбатты. Атам жерге алып түшүп, оозума кочуштап суу ууртатып, чайкатып, жалынып жалбарды...

– Жаманым, жаманым, карагатты арбын жеп койгонсунбу бейм. Эчтеке эмес, ичиң тазарып калат.

– Ата, ичим оорубатат...
 – Чапаныңды чеч, тигиндейрээк барып шашпай отур. Артыңдан жалбырак алыпарып берем...

– Тоолор, карагайлар бийик экен, башым айланып кетти. Экинчи келбейле коёлучу...

– Сенин жериң да, балам. Жерден айланайын, өз жерин жериген оңобу... Коркпо, эмки жылы келгенде чоңоюп, өзүңеле ойноп, чуркап каласың.

Күн кылкылдап тоо таянып, батып баратты. Көңүлүм чайыттай ачылып, жанагы кыйналыбаткан акыбалдан дайын жок, үйгө барганда, эртең досторума атакем алгач аралаткан карагат жомогун кайталап айтып береримди белендеп, үйгө тез эле жетүүнү ушунчалык самап келаттым...

* * *

Курут түгөндү. Кызык-кызык кыялдар жетелеп, үргүлөп да кеткен окшойм... Оозум кургап, аябай суусай баштадым. Бу чөлкөмдө суу жок. Курсагым да ачты. Үйгө баруу керек. Карагайларды аралай туура кыялап жонго чыктым. Жон ылдый жол үйгө алып барат. Адегенде үй үстүндөгү аскалуу борчукка жетип, үй жакты акмалабаса болбойт. Атам айылдан келди бекен... Кокус келелек болсо эжем энеме ээ бербей мени токмуктошу мүмкүн. Кудай сактасын, карайынчы... Буурул айгыр мамыда экен. Атакем келип калган тура! Эми шашпайм, акыры-ын барам. Демимди бир аз басып, ташка олтурдум. Чааралакей, саймалуу жалпак таш жыпжылуу. Чак түш. Томуктай булутсуз асман чаңкайып, көкмөк. Оң жактагы арчалуу бетте эки, үч суур жаны-алы калбай аңкуштаса, өйүз-бүйүздөгү аскалар жаңырып, ага чакчыгай ышкырыгы, ар түркүн куштардын сайроосу кошулуп, өзүнчеле оркестр! Айыл дымырайт. Түшкү тамактын убагы да... Бир кезде өйүздө, тээ Бешбелчир жактан чаң чыкты. Машине кара жолдо айнегин күнгө жаркылдатып, чаңызгытып келатат эй... Байкемдерби? Ошолор бологөр... Маши-неден байкем, апам, борбор калаада доктурдун окуусунда төрт жылдан бери окубаткан Накен байкем болуп, Ажар чоң энем айтмакчы, жадырап-жайнап түшүбатканын элестетип, атама окшоп: «Оо Кудай, берегөр!» – деп тиленип жибердим. Машине биздин айылдын өйүзгү тушуна токтоду. Жол андан ары дайранын өйүзүн бойлоп, Жаңы-Жер, Улан жайлоосуна кетет. Машине ордунан жылып, ээрчий келген коюу чаң тарай түшкөндө эки караанды, баштык-үштүкчөн байкемди, чоң чемодан көтөргөн агамды жаземдебей тааныдым. Апам жок экен да... Супсунум сууй түштү. Бирок жазгы кирген суудай сүйүнүчүм эмелеки мунайым сезимди бузуп өтүп, ордумдан силкип тургузду да, үйдү карай жолсуз чыңк ылдый чуркадым...

* * *

Акем алып келген футбол топ биздин айылдын балдарына өлчөөсүз жаңылык болду. Баары карегим менен тең айланат. Уктаарда тобумду баш жагыма коюп жатам. Пеле, Зико, Эйсебио, Яшин, Алмаз Чокмо-

ров... дебеле, эртеден-кечке Кежигенин түптүз көк майсаңында чаарала топту ойда кубаладык бейм... Чаалыкпас күлүк – балалык. Түндөсү, ай жарыкта ак чөлмөк. Оюндун кызыгы – чоң сакал Ысмайылбек чоң атанын шаардан каникулга келген, менден эки-үч жаштай улуу Эркингүл аттуу аксаргыл, көгүш көз шайыр жээни. Адатта, алыс ыргытылган, четинден аппак жонулуп жасалган сөөмчө же он сантиметрдей, жоондугу бир тутам чөлмөктү шибер арасынан илбериңки Эркингүл табат да марага чуркайт. Бизге ошол керек. Жеткирбей тороп, жулмалашып, көк жашыл тулаңга оонап, ак чөлмөктү талашып, жатып калабыз. Эркек, кызы аралаш күшүлдөп-бышылдаган ысык дем. Азыркы балдардын тили менен айтканда кадимкидей мини – Көк бөрү! Дал ошондо ак чөлмөктү талашып, тартышкан болуп Эркингүлдүн койнуна кол ойнотуп жиберүү бир эрдик. «Сволоч, убери руки...» деген эле жагымдуу үн чыгып калат...

Аа күндүзү буга окшогон кызык оюндардан Турганбай аяш атанын баягы Бекени көп алаксытчу. «Эй, энеңди урайын! Жүрү, бол. Тээтиги сайда киринибаткан эжелерибизди ача-кайындылык балдар аңдып жүрөт. Болбойсуңбу... таш ал!» – деп дегендетип, чөнтөккө шологон таштар бултулундап, шыпырылган шымды улам өөдө тартып, кашатка жетип барсак, аңдыган эч ким деле жок, Жамийла, Эрке эжекелер баш болгон топ кыздар дарыянын боюндагы биз жасаган көлмөгө чуулдап, беймарал ойнобатышканы... Дегеле Бекен досум, мындай окуяларды ойлоп таап, чырга чукул эле да. Ошол эле Турганбай аяш атанын небереси Мелис таптакыр башкача сыпаа, тартиптүү бала, «байке» деп мага ынак, ээрчитип ойносоң да көңүлүң ачык. Баланын да баладайы болот экен, татынакай Мелиске Мария аяш энем артыкча мээрин төгүп, жалынып-жалбарганы али кулагымда...

(Уландысы кийинки санда)

Поэзия

Сен мени көрөм дейсиң...

*Сөз уктум акылыта сыйбагыдай,
Сен мени көрөм дейсиң турдагыдай...
Илгерки тен жоголгот, унутулгат
Издетип, из жашырган жылдарымдай.*

*Куйкалайт чөлдүн ысык кумдарындай,
Көрөм деш мени кайра турдагыдай...
Кайтпаган кечээкиден өксүү калат
Көкүрөк улутунун сыздагыдай.*

*Сөзүң оор астан түшүп кыйрагыдай,
Сен мени көрөм дедиң турдагыдай...
Жараткан жардык кылган жоголгонго
Жашырып Мезгил кайра курбагыдай.*

*Сөз айттың жүрөк боздоп ыйлагыдай,
Сен мени көргүң келип турдагыдай.
Өмүр аз, өмүр кыска бу тарапта
Өксүтпөй бир сүйүүнү сыйлагыдай!*

Мунар курун

*Табарым келчү өмүрдө кандай болот,
Татаалбы басар жолум, арылаштын?
Тагдырды табышмактуу таңдар коштойт
Тартуусу сыяктанган табияттын.*

Замирбек ИМАНАЛИЕВ

1951-жылы Тоң районундагы Ак-Терек айылында төрөлгөн. Кесиби математик. Азыр Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинде профессор. Илимий-педагогикалык иштерден тышкары (1975-жылдан бери) поэтикалык чыгармаларды жаратып келет.

Анын «О, кыздар» (обону Зайнидин Иманалиевдики) аттуу ыры (1975-жылы Ала-Тоо журналынын II санына жарык көргөн) ушул күнгө дейре эл оозунан түшпөй ырдалып келет.

1977-жылы жаштардын «Ала-Тоо поэзиясы» фестивалынын лауреаты. Биринчи ырлар жыйнагы 1981-жылы «Үмүттөр» деген ат менен жарык көргөн. 2000-жылдан Кыргыз Республикасынын Улуттук Жазуучулар союзунун мүчөсү. Эл аралык коомдук Поэзия Академиясынын академиги (2010). Журналыбыздын «Арча-2010» адабий сынагынын жеңүүчүсү.

Ал таңдар кандай болот айтыш кыйын,
Адашып кайсы бири атпай калды...
Көңүлдө күтүнүү бар чарчоо билбес
«Келет» – деп кездеше элек бак-таалайды.

Чындыкка жетпейт дешет тилегениң,
Чыгарбай аны эсиңден, улабасаң...
Калчудай кабар жетпей Жаратканга
Кайталап улам кайра сурабасаң.

Жүрөтүн жүз «санаанын» жүгүн артып,
Жүрөктөн жүз кайырып ыр чыгарып...
Көптү эңсеп, көптү тилеп бу жашооло
Келетин мен Кудайдын тынчын алып.

Көөнүлдө көксөгөндү тумар кылып,
Көкүрөк бош калтырбай кумар жыйып...
Мезгилден кечиксем да өтүүт керек
Мен эти жакшы ойлордон тунар куруп!

Жүрсөң болду

Өткөн чак өчүп калган отум болуп,
Өксүүдөн көкүрөгүм сокур болуп...
Өкүнсөм өргө сүйрөп арак жүрөт
Өзгөчө менин сүйгөн досум болуп.

Ашуудан ашкан тарап кургуй болуп,
Арылап өтүр барат, ылдый болуп...
Артмандан арачалап арак жүрөт
Ал менин кыйышпаган курбум болуп.

Кээ бирөө жүрөт ага теңдеше албай,
Кээ бирөө душтан санайт, элдеше албай...
Кантейин, каргыш тийгир жолуң катуу
Калабыз кээде такыр кездеше албай.

Оо, шордуум, жүрсөң болду ажырабай,
Сен бардан бу жашоонун багы бардай.

*Аялуу өмүр дагы аян күтөт
Адашып калып калган жазы бардай.*

Урматтын ыры

*Ой, сулуу кыз, сүрөтчү,
Окшотом саа чүрөктү.
Тиктегениң тигилип
Титиретет жүрөктү.*

*Ой, сулуу кыз, сүрөтчү,
Ой-санааны түгөтчү.
Ойт бересиң кээ бирде
Оноттуруп жүрөктү.*

*Ой, сулуу кыз, сүрөтчү,
Обуң менен жүдөтчү...
Түгөйлөшүң болом – деп
Түшкө кирип бир өпчү!*

Александр БЛОКТОН

* * *

*Күтүнүп чакырыкка жооп издейт,
Астан керең, толсоруп жер үндөбөй...
Кайдадыр сарталаанын айдыңында
Ойголот менин эңсөөм көз ирмемден.*

*Эзелки эски сөздүн жаңырыгы,
Түнкү астан, талаа-түздөр үргүлөгөн.
Жабык сыры өңдөнүп кездешүүнүн
Өткөнгө, өтө элекке мен билбеген.*

*Мен күтөм жан эргитер жаңы кумар,
Астан ачык түн алсыз үн катканга.
Сөз кыйратат түндүн да жабык сырын
Ырайым кыл, Кудайым түн катканга.*

*Алыскы жаңырыктан менин эңсөөм,
Көз иртемге ойгонсо кай тарапта...
Күтүнүп чакырыкты жооп издейм
Шумдугуң кур жер дүлөй ал тарапта.*

Клеопатра

*Ачылып көргөзтө жай баяналуу,
Аз эмес андан бери үч жыл бүтөт...
Калың топ шашылабыз күүлдөгөн
Каныша табытында бизди күтөт.*

*Айнек табыт. Ал жатат бейчырайлуу,
Өлүүсү, тирүүсүнөн күтөн берген...
Көпчүлүк ал жөнүндө күбүр-шыбыр
Айтылат айың сөздөр түгөнбөгөн.*

*Ал сездирет созулган калыбында,
Түбөлүк эстен чыгып көшүлөрүн.
Жылан чагат шашылбай жайбаракат
Анын жансыз керсары көкүрөгүн.*

*Көөсөр жантын көгөрткөн көздүн алдын,
Айрылгам саткын болуп курдашыман.
Келдил мында... Көрүш тага зарылдыктай
Карайт аны узуну-туурасынан.*

*Карайт ар ким... Табыт көңдөй болбогондо
Заты жатса доордун түпкүрүнүн,
Угат элем бир эмес нечен ирет
Чирик ооздун текебер «үшкүрүгүн».*

*«Канышасы болчумун Египеттин,
Качанкы кеткен доорго мен байланып...
Гүл чачкыла, сыйынып тага улам
Күкүп болгом мен азыр күлгө айланып».*

*Кул болчумун мен анда Египетте,
Куштар кылган сен анын канышасы...
Акын болуу тагдыры буйруп мында
Мен азыр акындардын падышасы!*

*Байкачы табытыңдан... Сага арзып
Орустун Римге окшоп башы айланат.
Мени да Цезарь менен бирдей коёр...
Тагдырдын түбөлүктүү ташы айланат.*

*Үн чыкпайт... Карап турам, ал тыңшабайт,
Добуш бар көкүрөктө дирилдеген.
Жаткансып жука көйнөк деп чыгарып
Шыбыр сөз мага жетет билинбеген:*

*«Мен анда чагылгандуу жатгыр төксөм,
Мен азыр ызгаар чачам аёо болбойт...
Мас акындын көзүндө жаш айланса
Мас сойкунун көзүндө күлкү ойнойт!»*

Тобо кылам баарына, болгонуна

*Тобо кылам баарына, болгонуна,
Издебейт, буюрганын кабыл алдым.
О, жүрөк канчасын сен сүйдүң экен?!
О, сезит канчаларга күйүп-жандың?!*

*Бактым да, азабым да тагын салган,
Сүртүшүп өздөрүнчө боёкторун.
А бирок көп кутардан, көп кууралдан
Мен дайым өз дүйнөмү жоготподум.*

*Чок салдым жүрөгүңө кечир мени,
Биз биргебиз, табасың таалайыңан.
Бардыгын, айтпаганды сөзүң менен
Сездирдиң сен жүзүңөн, таанайыңан.*

*Арбаган, багындырган көздөр карайт,
Тынч албай көкүрөктү жүрөк урат.
Караңгы кардуу түндүн аязында
Адашпай бараткансып жолун улап.*

Өскөн ДАНИКЕЕВ

Сокулук районунун Чоң-Жар айылында 1934-жылы туулган.

1956-жылы Москвадагы Тоо-кен институтун бүтүрүп, республикабыздын кендеринде, Кыргыз ССР Эл чарба советинде жетектөөчү инженер, 1962–1975-жж. Фрунзе политехникалык институтунда окутуучу, кафедранын доценти болуп иштеген. Москвадагы СССР Жазуучулар союзунун алдындагы Жогорку адабий курсту аяктап, «Ала-Тоо» журналынын проза бөлүмүн жетектеген, Жазуучулар союзунун адабий кеңешчиси болгон. 1984-жылы Кыргызстан Жазуучулар союзунун катчылыгына шайланган.

«Бакир» баяны 1961-жылы, кийин «Кыздын сыры» повести жарык көрүп, орус, француз ж.б. тилдерге которулуп, көркөм фильм тартылган. «Көкөй кести» романы үчүн 1986-жылы Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлык ыйгарылган.

Проза

БЕЛГИСИЗ ТАГДЫР

(Аңгеме)

«Биз элге кайттык. Эмин-эркиндик таптык. Жаңы заман... А канчалар анда өз мүдөөсүнө жетпей калышты. Атаганат! Алар да ушу азыркы дөөлөт күндү көрсө болбойт беле. Алар да ушуга умтулду эле го».

Үркүндөн кайткан карыянын сөзү.

Жерге жарык кирип асман, жердин айырмасы мына эми-эми гана боолголоно баштаган. Саадат арт жагын карады. Кандайдыр жүрөк үшүү, жипкиринүү менен карады. Кара-Кыштак алыс калган. Анын карааны да көрүнбөдү.

– О, Кудай, чыныңбы бу, төгүнүңбү? Колдоочу бир өзүң, – деди үшкүрүк аралаш. – Кудай-ай...

Анын акыркы шыбышы айлана-тегеректеги куу шыраалжын, эрмендердин арасына шыбырттата жорголой кирип, ошо бойдон тым болгонсуду. Жымжырт. Күңүрт караңгы.

Этегинен кармап, анын жан жагында келаткан Жапар ага ыктай берди:

– Апа, коркуп атам.

– Тегеренейин, коркпо. Таң атып келатпайбы.

– Эми мени көтөрөсүңбү?

– Көлөкөм десе... – Саадат колундагы түйүнчөгүн жерге коюп, аркасындагы кызына кайрылды. – Жыпаш, ке түшчү, айланайын. Кичине эс алалы. Түшө гой...

Мелмил тарткан талаага кызгылт нурун жая жайбаракат күн чыга келди.

Ана Улуу Тоо! Алда береги үчөөнүн көптөн бери көңүл очогун жылытып, куса кылып, көздөн учкан ыйык сереси. Эч кимиси үн катпайт. Караганы, тооп кылганы тээ ошо Тоо. Улуу Тоо. Жол арбыбайт. Араң алтыларга аяк баскан жаш балдар, канча жыл күң-малайлыктан жапа чегип, жабыр тарткан жан үчүн, ал жол өтө эле узак, узак болчу. Өтө... Мына ушул чоочун, чаңдак жолдо жылаңаяк буттардын изи калып барат. Кээде үчөөнүкү. Кээде экөөнүкү гана: эне менен баланыкы. Ал издер адегенде арымдуу да, түз да. Анан улам арылап узаган сайын, эмнегедир аралары жакын тартып, кайра чачкындай берет...

Саадаттын өңү керсары. Денесинен тер чыпылдайт. Көздөрү оболкусунан ого бетер алайып, эриндери кургаган. Кээде бүткөн бою шалдырап, көздөрү караңгылап, жер таянып олтуруп калат.

Үчөөнүн гана карааны. Андан бөлөк тегеректе кыбыр эткен жан жок. «Ушундай да кумсарган жер болобу?» Кыйналып келатса да Саадат чүрпөлөрүнө жылуу көз карашын жиберип, алда бир нерселерди айтып, эрмек болот:

– Аз калды. Элге эми эле жетебиз, – дейт. «Эми эле...» Ким билет. Эли алыста! Те-е, көрүнгөн тоодон нары дагы канча дейсиң! Бирок бул суроо анын оюна келбейт. Ойлогусу да жок. Ошо тоого жетсе эле барып калчудай. Кайра көчкөндөрдүн тобуна кошулса эле эмне. Кылт этип, Теңизи эсине түшөт. Баягыда көп катары көчтү узатып калып, эми ошо «көчтү» Сакебайы, Жапар менен Жыпарын көп катары кайра тосуп чыкчудай. «Атаганат, чын эле...» Жок, анын окко учканына Саадат али ишенбейт. Ишенгиси да келбейт. Өлүгүн өз көзү менен көрбөгөн соң...

– Бизди атам, биздин өзүбүздүн Теңиз атабыз тосуп алат э, апа? – дейт Жапар кубана. – Андан көрө биздин келатканыбызды билсе...

Муну угуп, Саадаттын дене бою дүр-р этет...

Сөзгө Жыпар да аралашат:

– Апа, а Дүрдаш дадам эмне үчүн бизди жеткизип койбоду? Анын арабасы бар эмеспи.

Дүрдаштын өзү эмес, атын укканда Саадаттын жүрөгү мыжылып эти жыйрылат. Ошол замат селт эте жалт артына карайт. Тиги жигиттери менен алардын соңунан түшүп келаткандай сезилет. Кызына жооп айта албай, тек, аны алаксытканы билбейм дегенсип, эки ий-

нин куушуруп коёт да, жер тиктеген калыбында баса берет: «Кудай аны, анын көгала түк баскан калча бетин эми экинчи көргөзгүлүк кылбасын...» Ал жөнүндө, Үркүндөй бул жакка келгенден кийинки көргөн күнү жөнүндө ойлогусу жок. «Түрү курусун!..»

Ээ, мурда Саадат... Саадат, Саадат дегендей эле го! Кайгы-капаны билсе да, билбеске салып, күлүп-жайнап, ар качан кабагы жарык жүрчү келин эмес беле. Өз жери, өз эли. Теңизи жанында... Ал кези эсине түшкөндө түпөйүл ойго алдырып, ого бетер дүйнөсү тарып кетет. Ичи ачышып, ыйлагысы келет. Ый демекчи... Ыйлап жүрүп бүтпөдүбү. Мына момунтип эки баласын эки колуна алып түн жамынып ээн талаа, эрме чөлдү кесип баратканы да ошо ыйдан кутулуу эмеспи. Айылдаш, өз жердештеринен аргасыздан ажырап, аттуу-тондуу Дүрдаштын колуна байлангандан кийинки күндөрдүн ызасы жетпедиби! Анын азыркы самаганы, санаасы башка. Көз алдына татынакай келечек, балдарынын бакыты тартылат. Илкий басып баратып, өзүнчө жылмайып коёт. Анын жылмаюусу ушу турушунда да жылдыздуу эле.

Далайдан бери камыгып, жүдөп бүткөн жүрөгү бүлк-бүлк этип, анан нары арык, нары назик көкүрөгүнө урунуп коёт.

Канчага дейре минтип таттуу кыялдын жетегинде келгенин ал элес албады. Жапар менен Жыпар да апасынын кыял шарапаты менен көңүлдөрү көтөрүңкү. Жапар апасына суроо салат:

– Апа, эл деген ким болот?

– Урганым-а, Эл деген – эл да.

– Ал жакшыбы? Дадама окшоп бизге урушпайбы анан? Урбайбы?

– Жок, көлөкөм. Дадаң дамыран калсын. Элден айланайын...

– Бат эле жетсек экен. Теңиз атам бизди көрбөй калбадыбы дейсиң, а Жыпаш экөөбүздү тааныбасачы? И-а, апа?

Саадат бу жолу үндөгөн жок. Үндөбөстөн баса берди.

Күн бешимде барып, Бөксөгө жетишти. Улуу тоого дале алыс эле. Батыш тараптан айдарым жел сокту. Тоонун жели!

Саадат балдарын жолдун жээгиндеги такырчага олтургузду. Жапар менен Жыпар жал-жал энесинин оозун карашат. Экөөнүн тең көздөрү бадырайып опокшош. Кетирекей мурундары, бөрсөйгөн эриндери да. Атаганат, колдо болуп, бир өңкөй кийиндирип койсо кана! Эгиз балдар үчүн, ага эмне жетсин. Эне аларды алмак-салмак карап, эмнегедир эт жүрөгү элжиреп, делбирей түштү. Эңкейе экөөнүн маңдайынан удаа-удаа өөп алды:

– Таалайым менин, эки кара көзүм! – Анан олтура калып, түйүнчөктү чечти да аларга жарты үзүмдөн калама, өрүктүн кагынан төрттү сунду. – Же, жей койгула. А, муну эртең, э?

Өзү кичине гана наар алды.

Алаканы менен эки жаагын таяп, телмире баягы эле батыштан көзүн албайт. Улуу Тоонун адыр, жылгалары анчалык даана көрүнбөсө да, ага бая эртеңкиден жакын калгандай сезилет: Тажыкандын (Дурдаштын экинчи күңү) айтымында, береги суудан өтсөк эле, аялдабай анын тагасыныкына барып калабыз. Бүгүн бир аз тыныгып алсак, эртеңдерден кайра көчкөндөргө жете барар бекенбиз? Баарыдан деги Дурдаш биздин жигибизди билбей тура турса экен...

Кайра жолго чыгышты.

Жол. Айтмакчы, жүргүнчүлөр жүрбөгөн бул эмне деген жол? Кантсе да, Саадат үчүн ушунусу оң эле. Качып бараткан адамдын уурудан айырмасы кайсы? Чындыгында, мындайда көздөн жаздым болгону жакшы да.

О, замана, опасыз замана-а! Сен кандай элең?! Минткидей бу бечаралардын айыбы эмнеде эле? Көз көрүнөө чөңгөл сунуп келаткан ажалдан баш калкалап, бөтөн жерге ооп келгендериндеби? Канча жыл өлбөстүн күнүн көрүп, көр оокаттын айынан бирөөнүн оту менен кирип, күлү менен чыгып, бейсебеп көк келтек жеп, ый аралаш ыза тарткандарындабы? Эми туулуп өскөн жерине, эрк алган элине баратканынын эмнеси айып, эмнеси күнөө?!

Мына суу. Өзүнөн өзү айгай салып, эч кимге сөз бергиси келбеген бейжай немече, ачуусуна чыдабай ажыналап, буркан-шаркан түшүп ак уруп агып аткан долу суу. Кечүү жери саал жайык келип, анан кайра эле кууш тартып кетет экен. Тээ жогоруда эски көпүрөнүн эки четки тирөөчтөрү короюп, өзү жок. Жана жан киши каттабай, бу жолдун ээн калганы ушундан экен го.

Саадаттын жүрөгү опкоолжуй түштү. Эми эмне кылмак? Каргадай балдары менен караңгыда... Ия, Кудай...

Балдары да үрпөйүшүп, коркуп турушат. Аны көрүп, Саадаттын ого бетер үрөйү учту. Бирок анысын тигилерге билдиргиси келбеди. Экөөнү бооруна кыса тарта:

– Аа, тайыз эле го, – деди кара күчкө. – О, жамандар десе! Эмне, коркуп атасыңарбы! Азыр...

Берки экөө анын эмне дегенин уккан жок. Дале селейишип, алды жактагы көбүрүп жаткан суудан көзүн алышпайт.

Саадат не кыларын билбейт. Кыйпычылыктап аркы-терки басып, жерден таш ала сууга ыргытат. Терең, тайызын ким билсин, шарп эте ыргыган чарпынды агым менен кошо төмөн карай жалп этет. Күн болсо кечтеп барат.

Аңгыча арт жактан, тээ үлбүл тарткан каралжындын учунан чаң көрүнгөнсүп калды. «Апаатты, билген экенсиң го...»

Саадат эрдин кесе тиштеп, бир паска үн катпай тим турду. Анан жоолугун башынан жула серпип, Жыпарды алды да:

– Жапартай, садагам, сен ушундай тура тур, э? Мен Жыпашты тиги өйүзгө чыгарып, анан келип сени алып кетем. Жарайбы? Сен жигитсиң да! Коркпо, – деп анын көкүлүнөн өөп алды да, сууга кирди.

Бир аз барганда эле, суу белине чыга түштү. Саадат лам дебеди. Жыпарды өөдө көтөрүп илгерилей берди. Бир маалда суу аны төмөн карай сүрүп жөнөдү. Жыпар чаңырып, энесинин көкүрөгүнө тырмышат. Жүрөгү түшпөгөй эле деп, Саадат ансайын ага жалбарат:

– Жыпаш, Жыпаштай! Коркпо, садага. Коркпо!

Эси чыгып кетти окшойт, арт жагынан Жапар да бакырып ийди. Ызы-чуу. Бир жактан суунун шары...

Саадат дагы эки-үч ирет мүдүрүлүп барып, анан суунун ортосунан өтө берди. Аркы жээкке араң дегенде чыкты. Сууданбы же корккондонбу, өңү купкуу болуп, эрди эрдине тийбейт. Жыпарды кемердин үстүнө коё коюп, аркы өйүз жакка жалт карады: Жапар, андан ары алиги чаң... Ал жанагыдан да жакындап келаткан сымал. Шайы ооп, жыгылганы араң турат. Суу анын сулуу, арык денесин сылагандай жылт-жылт эте шорголоп агат. Дени өлүп, эмне болуп атканын сезе бербегендей, муундары калчылдап, өзүнчө ичинен күңгүрөнөт...

Эми ал Жыпарын кучактап, бир өөп алды да: «Коркпо. Мен азыр...» дегендей алакан көтөрө кайра сууга кирди. А дегенде эле агым өктөмдүккө салды. Улам барган сайын күр-шар этип, көкүрөк-башына жаба берип, аны күлкү, келеке кыла баштагансыды. Ага туруштук берүүгө, таймашууга Саадаттын алы канча!? Буттары жылма ташка бирде тийсе, бирде тийбей, жансыз немедей көлк-калк делбирете далбас уруп калды. Ичи каарылып, көзү караңгылап барат. Ансайын ташкын албууттугуна салып, шордуу жанды аткылап, апчылап ого бетер күчөнөт.

Саадат эми кандайдыр бир коркунучтуу сезимди туюп, көздөрүн бакырайта ачып ийди. Анын акыркы көргөнү: эки баласы эки жактан кичинекей манжаларын делбирете чыңырып-чыркырап жээк бойлой чуркап келатышканы болду. Баарынан көздөрү! Ошол чанагын тээп, жаш бүрккөн наристе көздөрүндө энеге болгон албан сүйүү, аёо, энеден айрылып калуу коркунучу, кандай да болсо, аны мобу түрү суук ажалдан алып калуу түйшүгү турубатпайбы.

Мына, алар кайрадан көрүнбөй, өркөчтөнгөн толкундардын далдаасында калышты. Толкундар алар эмес, тиги тоону да жайпап кеткен сыяктуу. Бир паска Саадат сууга чөмүп кетти. Ошондо да көздөрү ачык бойдон жүрөт. Жумбайт. Жумганды унутуп салган. Анын көргүсү гана келет. Көргүсү! Жапарын, Жыпарын, Ай-ааламды, жарыкты көрсөм дейт. Айланасы бопбоз, үрүл-бүрүл. Кайра кылак этип башы көрүндү. Сол жактан Жыпар, андан ары тоо, Улуу Тоо. Оң жагында Жапары... Экөө тең аны «утурлай» алга чуркап келет.

Колдорун сунат. Кайдан-ан! Чыңырып-туйлап кала беришет. Үндөрү бүткөн... Дагы төмөндөп чуркашат. Чолок күрмөлөрүнүн өңүрүнөн бооруна чейин суу. Кайра эле алда бирдеме деп, кичинекей колдорун ага суна беришет:

– Апа-а!

– Апа-а-а!?

Мындан башка не кылмакчы? Айтары эмне? Саадат акыркы жолу:

– Аа-а! – деди үнүнүн бардыгынча. – А-аа!..

Балким, бул анын балдарынан жардам сураганыдыр? Же: «Ары болгула! Агасыңар» деген аяныч аманатыбы?

Акыры болбоду. Анын адамдыкына окшобогон ачуу үнүн да, өзүн да суунун шары өзү менен кошо алып кетти...

Саадат «али да болсо, мен адаммын. Тирүү жанмын!..» дегендей тилсиз жоо менен алпурушуп барат. Колдорун сермегилеп, жээкке чыгууга далалаттанат. Көз алдынан жылт этип өмүрдүн учкуну учуп, үмүттүн үлбүр танабы апаппак ичке шоола өңдөнүп, заматка көрүнө калат. Жаагы карышып, оозун ача албаса да, ою, ниетинде айлананы, бүт Ааламды жаңырта кыйкырып бараткансыйт: «Айланайын эл, журт! Биз ушинтип калабызбы? Кайрыла кеткиле! Куткарып кеткиле. Бизди куткарып кеткиле! Эгизим эмне болот? Эгизим калып атпайбы... Жок, жок! Мен!..» Бар бүткөн дарамет, күчүн жыйнап, тогуз толгонот. Бирок суу мурдагыдан да өжөрлөнүп, өрөөскөл «табылгасын» өйдө көтөрүлтпөй өбөктөтүп кайра алып урат. Өңгө көрбөсүн дегенсип, көбүктөнгөн көөдөнү менен анын өңү-башы, тулку-боюн жаба салат. Ооба, өзү айткандай тирүү жан да, Саадат ага болбойт. Алсыз, аргасыз болсо да, жулкуна кылак этип чыга калып, кайра эле баягы жээкке умтулат. Жапар менен Жыпар жыгылып тура сууну бойлоп, тетигинде дале ээрчий чуркап келишет...

Айлана мисирейип тым турат. Калыстыгын көр! Бир гана асмандагы күн Адамдын тагдырына зээни кейигендей, тармалданган киргил ак булутту көзүнө баса, жашын умпалап тургансыйт. Ичинен сыза илеби кайтып, а дагы бу күйүттүү заманага таарынган сымал. Теңдик, адилеттик деген кайда?

Бара-бара Саадат алдан тайып, акыры бутагынан ажыраган сары жалбыракка окшоп, бирде чөмүп, бирде калкып калды. Суу да оюну канган немече эми сенин кызыгың не дегенсип, аны чет жакка ыйгара, кум ойногон бурулушка серпе таштап, кете берди...

Саадат эс-учун билбей, жер кулачтап көпкө жатты. Чачынын бир өрүмү ортосуна чейин жазылып, сол карысына жабылган. Көк чүпүрөк менен учтукталган экинчи өрүмү сууда термелет.

Күн ылдыйлап, саратан сайрай баштаганын, эми да болсо этекжеңин желпип коюп, жанынан агып жаткан суунун шарын уккан

жок. Дүйнөдө эмне болуп, эмне койгонун туйбады. Ал учурда ага баары бир эле да. Бакыт да, күйүт да. Баары тең мобу ажына суунун агымы менен кошо жанынан кыя өтүп кетип аткан...

Бир маалда Саадат эсине келгенсиди. Көгөрүңкү жука эриндерин кыбырата, алсыз онтоду. Башын көтөрө албай, шадылуу узун манжаларын жөргөмүшчө тарбаңдата, нымдуу кумду мыжымыш этти. Убакыт өттү. Бара-бара кабагы бир түйүлүп бир жазылып, анан акырындап көзүн ача баштады. Жер чыканактай эки жагын каранды. Эч нерсе көрүнбөйт. Терebel бүтүндөй боз чаңгыл, бүдөмүк. Кайда келип калгам, эмне болду эле? Ордунан турду да, жаңы гана телчиккен жандыктай сендиректей басты. Бир өңдүү эски жашыл көйнөгү шылы денесине чыпталып, баскан сайын удур-шудур. Оң ыптасы бүт бойдон кум, жаак-башынан кызыл ашыгына чейин. Эки ийини уркуяп, денеси эңиш тартат. Көздөрү алактап, зорго дем алат. Бирде ысып-күйүп, бирде чыйрыгат. Калтырап барып, анан денесин майда бүдүр басат да, дүрдүйүп чыгат.

Ооба, сендиректей басты. Бирок кайда бармак? Кайра денесинин изи калган, ным тарткан жерге келди. Түшүм болуп жүрбөсүн деди оюнда. Жок... Эми ал удургуй өөдө-төмөн чуркай баштады. Иштин жүйөсүнө эми түшүнө берди бейм... Эки колу ууртуна карышып, мис табакка окшоп жай отуруп бараткан күндү бир саам кабагын түйө, тиштене тиктеп турду. Жалаң күн эмес, айлана тарап бүт бойдон кызгылт эле. Күүгүм эле. Саадаттын күйүтүн алар өздөрүнө алган өңдүү. Аба салкын тартып, аза күткөндөй а дагы кыймылсыз.

Саадат көпкө турган жок, шарт бурулду да, өйдө көздөй чуркап жөнөдү.

Ал алиги кечмеликке кантип жетип келгенин сезе бербегендей. Таманы таш басып тажаганын, ар кайсы жери сүрүндү-урундудан улам канаганын, а тургай тамагы кургап, жыгыла албай араң турганын да туя бербеди. Бир тиги суунун агымынан башка кыймыл, шарынан бөлөк добуш жоктой. Бая эртеңкидей эле жымжырт. Саадат теңселе кайсалап турду. Тигинде жоолугу быт-чыт тытылып, түйүнчөктөгүлөрү иретсиз чачылып жатат.

«Жапар, Жыпар, кайдасыңар силер? Кудай-ай, сактоочу бир өзүң. Же жанагы ант ургурлар алып кетиштиби?» Өзүнөн өзү жооп күткөндөй, алактаган көзүн жерден албайт. «Жок, алар албай калсын!..» Анын көз алдында балдарынын акыркы элеси: апалап, кичинекей колдорун калт-калт суна, жээкти бойлой, артынан чуркап келаткандары тирүү сүрөт болуп тартыла калды. «О...» Саадат жерди апчылап, колго тийгенин туш келди ыргытып атты...

Анын үнү же каткырып күлгөнгө, же эчкиринип ыйлаганга окшош эмес эле. Бир кезде ал көктү сүрдүү тиктеп:

– Э, Жараткан, сен ушундай кылмак белең? Ушундай кара боор, мерез белең? Же менин жазганым эмне-ле, й-йа!? – деп кыйкырып, кыйкырып анан эки колдоп жакасын дар-р эттире тартып алды. – А-аа!

Ал сууну бойлой, төмөн карай чуркады:

– Жа-пар, Жы-па-ар!..

Анын үнү да улам алыстап, угулбай баратты.

Айлана... айлана болсо, али деле телмирип дым катат.

Барган сайын түн коюу тарта берди.

Ризван ИСМАИЛОВА

1961-жылы Ош областынын Кара-Суу районундагы Савай айылында туулган. 1984-жылы Ош мамлекеттик институтунун филология факультетин артыкчылык диплому менен бүтүргөн.

1996-жылы Бишкекте филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын коргогон. 1999-жылы «Жолон Мамытовдун поэзиясы», 2002-жылы «Эпикалык чабыттар», 2011-жылы «Европанын берметтери» китептери жарык көргөн. Кыркка жакын илимий практикалык макалалардын автору.

1997-жылдан баштап, республикалык «Эркин Тоо» гезитинин Түштүк региону боюнча өз кабарчысы, Ош мамлекеттик юридикалык институтун доценти.

Проза

ОКУЛБАГАН КАТТАР

(Аңгеме)

Жаңы ишке көпкө көнө албай жүрдүм... Мурда мектепте иштегенде сабагымды окутуп коюп, үйгө «жылт» койчумун. Ата-энемдин бешенесинде үлпүлдөп жүрүп, жогорку окуу жайын бүткүчө турмуш эмне экенин түшүнбөймүн. Беш кыздын кенжеси дешип, эпсиз эркелетишкениненби көңүлүмө жакканын жасап, өз тагдырымдын ээси «өзүммүн» деп, ичимен дердейгеним куп бекер болду.

Институтту бүтүп, эки-үч жыл иштеп калганымда колумду сураган киши чыкпады. Балдар дүйнөсүнө аралашып, чыга албай жүрүп, баштараак арадан жети-сегиз жыл өткүчө деле анчалык эрөөн-төрөөн алганым жок. Жанда жок кыялкеч элем. Кыялдангандан эч тажачу эмесмин. Түпсүз кыялдын кемесине түшүп алып, учу-кыйырсыз мейкиндиктерде калаксыз сүзөөр элем... Таттуу көз ирмемдериме кимдир бирөө тоскоолдук кылчу болсо туталанып, чачырап кетем. Мунум үйдөгүлөрдүн эч кимисине жакпай калды. Кыздардын баары тууруна конуп, менин үйгө оролошуп калганымдын себебин алар ар түрдүүчө жорушту. Өз дүйнөм менен өзүм «аалам Гүлстан» болуп жүргөнүм, кишиге тез аралаша албаганым, апам айтмакчы «чырай берген менен жылдызың болбосо, сулуулугуң

бир пул» деген бүтүмүндөй, отсуздугуман эжелериме окшоп өтүмдүү боло албай, атамдын төрүндө отуруп калдым.

Бирге иштегендердин «түнт, башы оор, кишиге жугумсуз» деген мүнөздөмөлөрүн анчейин кулагыма илбегеним кайсы да, бир күнү үй жумушунун айынан жеңем менен кыжындашып кеткенде, бир билдим... Түштөн кийин адабият кружогун өтөйүн деп камынып жатсам:

– Э-э, кыз, камырды ийлеп коюп кетин, мен бала карайм, – деди жеңем заарланып.

– Келгенимде кылайынчы...

– Түндөсү кайсы жинди нан жабат? Ага чейин үйдөгүлөр таш балээни жейби? Куржок-муржогунду жыйыштырып, жасап кет. Даяр тамакка тап коюп, жешти билесиң... – Жеңем алынып кетти. Ачууга алдырып, мени мектепке баргызбай турган ким элең дегендей, тоготпогондой түр көрсөткөнүмө итатайы тутулуп, ансайын жаагын жанды.

– Уй, кыз, мууздаган төөнүн санындай мелтейип, аптама-апта тил-ооздон калгыча көзүмө көрүнбөчү! Жакшы болсоң, талашка түшүп эрге тиймексиң... Жамандыгындан төр кары болуп жүрөсүң... – дегенде, бүткөн боюмду муз каптап өткөнсүп ооз ачалбай, мелтейип туруп бердим.

Күзгүдөн өзүмдү карап, кылайып сес көрсөтө баштаган суук кептен, териме тескери ойдон жабыгып, мектепте бугум чыккыча ыйладым, өзүмдү артыкбаш сездим. Үйгө баргым келбеди, мектепти жууп-тазалагандар кеткиче китепти бетиме тутуп, отура бердим.

Чоң эжем жакшы жерге турмушка чыккан. Күйөөсү күйпөлөктөп көзүн карап турат. Эзели жөө жүрбөдү. Машинеде чалкалап келип, чалкалап кетет. Биздикине келгенде кант-курс, чай-чамегин кошо буунуп-түйүнүп, дасторконду толтуруп ар кимдин көңүлүн алат. Апамдын кубанычы койнуна батпай, учурашканда табышкер күйөө баласынын колунан сүйүп, бизден бекиткендерин алдыларына жайнатат. Жездем сыртка чыкканда, апам эжеме ыктай түшүп, бетинин отун чымчый кармап, шыбырап сүйлөдү:

– Мынаву эр жини бар менен үйдөгү без бет экөө батышпай калды. Алда канча болду сүйлөшүшпөйт. Бир күнү экөө чачташып, элге шарманда болобу деп, жүрөгүм оозума тыгылып турат. Эмне кылышты да билбей калдым...

Эжем олурайып мени карады.

– Айт, жеңең экөөңдүн талашың эмне, айт?

Апамдын үнү баягыдан дадил чыкты. Эжесине арызданат деген тейде апам үмүттүү тигилди.

Эч нерсе айткым келбеди. Ордуман туруп, эшикке чыгып кеттим. Бир топко чейин апам менен эжем баштары бириге калып, кайра бой түздөп, бирдемелерди шыбырашып, күдүндөп жатышты.

Ошондон кийин арадан көп өтпөй эле, эжем такси жалдап келди, дасторконго күйбөй, мени жанына чакырды. Көңүлү ачык, шайдоот мүнөзүнөнбү үнү шаңкылдап таза, бийик чыкты:

– Жакшы кабар алып келдим. Сага көзү түшкөн бирөө сөз айттырып жатат.

– Сизгеби?.. – дедим өлүмүш болуп.

– Анан кимге? Сага айтмакпы?

– Ким экен ал?

– Билесиң сен, силердин мектебиңерге жардам алып келет.

– ...

Ойлоно калдым. Ким болушу мүмкүн? Эжемдин үй-бүлөсү чоң кызматта иштегендерди такыр атынан айтчу эмес. Баланча Түкүнчөевич же «евич», «евна» дешип, өздөрүнчө да, башкалардын көзүнчө да урматтаппы же жасакерлениппи атын атасынын атына жалгаштырып сүйлөйт.

– Төрөгелди Мамырович сага ашык болуп калыптыр...

– Соцфонддо иштегенби? Ал чоң киши го... Атамдай кишиниби?

– Сен эмне, жапжаш секелек белең? Жашынды айтчы? – Эжем зекип, өктөм сүйлөдү.

Бир аздан кийин кайра жумшаргансып, көңүлүмдү жайгара уга берип бышыкулак болгон сөздөрүн кайталады.

– Качанга чейин атам-апамдын бешенесинде отурмак элең? Өз тирилигинди кылып, бала-чакалуу болушуң керек. Бара турган жериңдин өлсө, өлүгү артык. Ал кишиге көз арткан, шилекейи аккан кыз-келиндер канча? Сен билбейсиң да... – Акыркы сөзүн улутунгансып, арманы барсынып, муңайым айтты.

А менин кыялымда башка бирөө жашайт. Сүрөтүн да тартып алгам. Орундуу сүйлөгөн, мүнөзү токтоо, билимдүү, жандүйнөсү өзгөчө бирөө. Анын келишкен сымбаты, өң-түсү, бай-кедейлиги роль ойнобойт. Турмуштун өйдө-ылдыйында, жакшы-жаманында сени түшүнүүгө аракеттенген адамдын жанында болгону канимет. Чечекейим чеч боло сүйүнгөнүмдө, бирдемеге капа болуп, маанайым түшкөндө аны менен сүйлөшөм, сырдашам. Ал мени таппай жүрөт деп өзүмдү өзүм сооротом. Ал мени издеп жүрөт, мен аны издейм...

Тагдырымды өзүмдүн жакын адамдарым бийлеп, каерден орун-очок аларымды өздөрүнчө чечип коюшкан шекил. Башымды байлагысы келген кишини канча жолу кыйытып айтышса деле дилиме жугузбай койгом. Акырын сүрүштүрсөм эки баласы менен аялын кетирген, өзүбүздүн айылдын аркы башындагы чоң эжеме сөз айтып, эзилишип кат алышып жүргөн классташы беле же эжемден эки-үч жыл мурун окуганбы, ошол экен. Эсим кирди-чыкты маалым, элес-булас эжем менен ошонун романы эсимде калыптыр. Апам байкуш аны үйгө камап, кайтарып отуруп деле качырып жиберчү. Эжем терезеден ууру мышыктай жылмышып, секирип

түшүп, сүйгөнүнө кездешүүгө кетчү. Сезимдин алоосуна ошончолук күйүп-жанып, баш-оту менен кирип кеткен эжемди эч ким, эч нерсе токтото албай, эптеп онунчуну бүтүрткөнгө шашышкан. Райондун финансы бөлүмүндө иштегенин билдирип турган кыял-жоругу, кадыр-баркынан айылдаштарыбыз жакшы таанышат. Баса, биздин мектепке эки-үч жолу гуманитардык жардам алып келген.

Анча-мынча адамга салам бербеген, мырза теректей керсейип, боюн катырып койгондой какайып, кербезденгени ашыкча биздин деректирдин. Эркектердин атырын (шипр) үзбөй себинип жүрчү. Өзүнөн башкага жакпаган бир мүнөзү бар. Жаш мугалимдерди кажып сүйлөгөн бир желимдей жабышкан фразасы оозунан түшпөйт: «Силер, жаштар, жалкоосунар...» – дей берчү эки сөзүнүн биринде. Директорубуз «комиссия келет» деп буту-бутуна тийбей, тызылдап калды бир күнү. Мектептин класстарын мизилдете тазалатып, боёгу агарып-бозоргон коридордун тактайын керосин менен сүргүзүп, жалтыратып койду. Кол саатын дембедем карап коюп, утуру-утуру эшикке кирип-чыгат. Күттүргөн кишилери келгенде кучак жайып учурашып, көптөн бери көрбөгөндөй, бооруна кысып койду. Замандын түрү калтыс мезгил болчу. Ун, май, туз, кумшекер жана башка тамак-аштын айрым түрлөрү таңсыкка айланып, дүкөндөрдө жоголуп, ар бир кожолукка карточка менен бериле баштаган. Жут каптап кетпегей эле деп элдин үрпөйү учуп турганда, эбин тапкан бийликтегилер май талкандын үстүндө тайрандап, шапар тээп жүрүшпөдүбү?...

Окуучулар мектептин алдына «П» формасында катарга тизилишти. Директор сөзүн салтанаттуу үн менен баштап, борбордо жаткан өкмөт жөн жатпай, каатчылыкта боору жарты балдарды ойлоп, камкордук көрүп жатканын, ошол гумжардамдын чекесине кол тийгиздирбей, сары майдай сактап, өзүбүздүн «соцфонддогу бала» апкелгенин «өз өлтүрбөйт, жат жарытпайт» демекчи, биздин мектепке көбүрөөк берилгенин саймедиреп өттү. Белек тапшыруу үчүн «өз балага» сөз тийди.

Узун бойлуу, ак саргыл, төбөсүндөгү чачы жыдып түшкөн, бүтүйгөн көгүш көзү ойноктоп, колун жаңсап сүйлөгөнү артыкбаш сезилген, кундуз жакалуу тери тонду чатыратып кийген, элүүнүн ары-беркисиндеги киши чыкты. Жүрөгүм опкоолжуй, бир булкуп алды... Көз токтотуп, бир көргөндөгү туюмумдан иренжий түштүм.

...Өлкөнүн өзүнчө түтүн булатып, өз түндүгүн өзү көтөргөн мезгили (канча убакыт өтсө деле, дүжүр ой баштан кетпей) оор болот турбайбы деп саясаттан баштап, саясат менен сөзүн бүтүрдү да, журт эгеси ата-энеси жок, тоголок жетим жана жарым жетим балдарга кийим-кече бергенин, аны ээлерине тапшырып коюуга уруксат сурады. Теңтуш, ар кандай курактагы чоң-кичиненин арасынан «сен жетимсин» деп, сөөмөйү менен көрсөткөндөй, тирүүлүктүн өйдө-ылдыйында тагдырга энчидей жазылганы аз келгенсип, өз ичинде атасынын же энесинин ордун жоктоп,

ансыз да кез-кез жүрөгү кусага толуп, өзүн кем сезип жүргөн балдардын жарасын тырмагансып, бир бирден атынан, атасынын атынан чакырып тапшырды.

Жыйындан кийин бапырандаган март конокту төгүл-чачыл дасторконго отургузду. Оозу жыйылбай күлүп, жашыраак эжекелерге көз кысып, тийишип сүйлөп, жасакерлене ысылык сунуп, ойноктогон көзү менен келбеттүүрөөк, сулууча кыз-келиндерди оюнда чечиндирип көрүп да, үлгүрдү окшойт... Жетимдердин тонун майлоо отурушу баштан-аяк бир кишинин каш-кирпигин койбой мактап-жактаган кооз сөздөр менен башталып, ичкиликтен бошогон бөтөлкөлөр бутка чалынышканга чейин түгөнбөдү.

Күндөрдүн биринде экинчи класстын эжекеси ооруп келбеди, директор мени сабактарын окуткун деди. Класска кирсем чаң-тополоңдон көз көрүнбөй, ызы-чуудан кулак тунат. Балдардын эки-үчөө Мауглидей партадан партага улак чаап учуп жүрөт, башка дагы үч-төртөө терезеден улактай секирип ойноп жатат. Бир кызды чыңыртып, колундагысын ала албай, бирөөсү басып алган. Акыркы партанын үстүндө топ кыздар кыркалекей чабалекейлердей тизилип алып сүйлөп атабы, урушуп атабы билип болбойт... Менин киргенимди эч ким андоос албады. Алымын жетишинче: «Тынчтангыла!» – деп кыйкырдым. Тепилдеген бир бала жаныма чуркап келди.

– Сиз окутасызбы? Биздин эжеке келбейби?

– Ооба, эжекеңер ооруп... – оозумду жыя электе тиги:

– Ур-аа, эжекебиз келбейт, ураа! – деди эле, калгандары аны бир үндөн коштоп кетти.

Мени уккан эч ким жок, уккусу да келбеди. Ушундай да жапайы класс болобу деп жакамды кармайм. Айлам кеткенде баш бербегенин сызгыч менен шыйракка чаап, үч-төртөөнүн кулагынан чоюп, партага ныктап отургуздум. Үнүмдүн айбатын көрсөтмөккө, катуу-катуу басымдуу сүйлөп, араң эпке келтирдим.

Үй тапшырмасын сурап, жаңы теманы эми баштаганымда ортоңку партада отурган экөө чабыша кетти.

– Альва-халва жесең маза...

– Бочка-бочка немецкий чочко... – деп алмак-салмак текилдеп, уруша башташты. Бири чачын экиге бөлүп өргөн, жаңы туулган козунун баёо, кирсиз көзүндөй бакырайган, мурдунун таноосу топчудай тыпыйып, эрини боёлгондой кызгалдак түспөл татына кыз менен беркиси маңдайына бир тутам көкүлү бар, тегерек бет, томолок, көздөрү ойноктоп тынч

турбаган, өзү теңдүүлөрдөн кыйла дадилерээк көрүнгөн эткээл бала. Экөөнү араң тыйып, тартипсиздиги кайталанса сабак бүткөнчө «экөөндү бурчка тургузам» деп эскерттим.

Кичинекей кыздын атына мен да таңыркадым.

– Альва, Альва... Атыңды ким койгон?

– Апам. Москвада окуп жүргөндө украиналык досу бар экен. Ошондой кыз болсун деп коюптур... – Альва өз атына сыймыктангандай шаттанып айтты. Аңгыча бир парта артында отурган жана эле чокуша кеткен Медет эки колун оозуна тосмолоп, сыр угузгандай айтты:

– Апасы жиндиканада... акылынан адашкан...

«Селт» дей түштүм. Альва албууттанып, ыйламсырап туталанды.

– Жалган айтпа! Бочка, сен ушакчы кемпирдин эрке талтаңысың. Апам дарыланып жатат. Жакында келет...

– Келбейт. Апандын келбегенине көп болду.

– Жетишет. Оозунду бас! – Медетти айбат менен барып, катуу тыйдым.

Баланы кичинесинен чоң ата, чоң энеси баккан экен. Сабакты бир пейили келсе жакшы окуйт, аракеттенет, бирок пейили келбесе окубайт, баладай алданбайт, курту кайнап турган немедей шоктонот. Партага байлап коюп жаның тынбаса, бир мүнөт жаны жай албайт. Чунандап, жөн турбай кыжырынды келтирген жоруктарды ойлоп тапканга маш. Класстын атаманы. Кыздарды адам катары санабайт, муштап, уруп ыйлатып кумардан чыгат. Айылдагы кыбыр эткен жаңылыкты, урушуп-талашканды, чайлашып-пайлашканды да биринчи Медеттин оозунан угабыз. Мурдагы окуткан эжекеси «радио» деп койчу экен. Чоң адамдардай сөөгүнө сайып сүйлөгөнү жаныңды чыгарат. Бардар жердин, мартабалуу адамдардын небереси болгонуна аны эч ким деле тыйганга даабайт. Чоң энесинин кыял-жоругун жазбай тартыптыр дешет эжекелер. Кемпир-чалдын койнунда жаткан бала эркеликтен чалжандап, кутуруп кеткендей шоктонсо, укпай турса, сабакты бузса, кимге айтаарды билбей, эмне кылар айламды таппай калган күндөрүм болду.

Сабактан кийин Альва менен сүйлөшкүм келди. Апасы жөнүндө эмес... Жөн-жай көңүлүн көтөрүп, тумандуу көөнүн алагды кылайын дедим. Бирдеме айтсаң «шып» илип алган кунттуулугу, тез өздөштүргөн зиректиги, аябай боорукер, жапакечтиги өзүнө имерип турду. Бой-башынын тыкандыгын айтсаң. Энеси жок кыздай эмес, дайыма таптаза, куурчактай кулпунуп турат. Мектепке келатсам алдыман тосо чуркап, кетип баратсам дөңгө чейин узатып коюп, ылым санагандай жакындашат. Кээде колдорумду кошоктой кармалап, жүзүнө басып көпкө турат, апасынын жытын издейби көздөрү жайнай түшөт, кайра колумду аяр коё берип, элеңдей эки жагын каранат...

Майда классты окутуу азап экенин ошондо билдим. Тезирээк эжекеси айыгып чыкса, колуна тапшырсам дегенде эки көзүм төрт. Бир күнү

Альва мектепке капалуу, ызалуу келди. Сабактан деле жооп бергиси келбей, партага башын желөп, ооруп жаткандай түр көрсөтүп отурду. Кабатырландым, бирок билдирбедим. Көзүмдүн кыйыгы менен уурдана ар бир кыймылын көзөмөлдөп, сабакты бүтүрдүм.

Экөөбүз ээрчише мектептен чыктык. Кабагы дале ачылбады. Маңдайын сылап, эркелете боорума кыстым. Ушуну эле күтүп тургандай кичинекей кыз өпкө-өпкөсүнө батпай шолоктоду. Эч нерсе дебедим. Ыйлап бугу чыккандан кийин энтиге-энтиге барып токтоду. Бир оокумда алдыман тороп алды да, эки колумду бекем тартып, жалынып жиберди.

– Сиз мени апама алып барасызбы?!

– ...

Эмне дээримди билбедим. Бир канча тынымдан кийин билсем деле, оозум барбай жатып сурадым.

– Апаң каякта?

– Ооруканада...

– Оштобу, же каякта?

– Майлы-Суу деген жерде деген таанем. Баргансызбы?

– Альва, мени укчу, каникулда алып барсам болобу? Азыр мектептен чыга албайм. Эки маал окутам, билесиң да.

– Каникулдабы?

Ал ишенкиребей кайрадан сурады.

– Ооба.

– Сөзсүз, алып барасыз ээ. Апама барганда таанем алып берген жаңы көйнөгүмдү кийип барам.

Көзүмө жаш тегеренип кетти.

Эки жумадан кийин Альванын өз эжекеси келди. Оор жүк желкемен түшкөндөй жеңилдей түштүм. Кичинекей кыздын балалык кыялын кыя албай, сезимине суу сепким келбей, каникулда сөзсүз апасын көрсөтүп келүүгө өзүмө сөз бердим.

Кайсы бир күнү чоң жолдо келатсам, эки аял артыбыздагы бирөөнү сөздөп кирди. Ортобуз алысыраак, карадым, тааныбадым.

– А-а, бечара жакшы боло албаптыр да. Жаңы келин болуп келген кезинде кандай эле!.. Атаң көрү, турмуш...

– Тиричилик деп кажынып жүрүп, өзүн түгөтүп бүттү. Эмнеси жетпейт эле?

– Оорудан ушинтип калдыбы же күйөөсү түбүнө жеттиби? Эркек эч нерсе болбойт. Катын алам деп камынып жатыптыр.

Экөөнүн сөзү угулбай калды, менден алыстап баратышты. Басыгымды акырындатып, арттагыны күттүм.

Бутунда галош, жуула берип, шалбырай түшкөн жемпирчен, башындагы жоолугу да эски, элендеп-энтигип, эки тарабын корккондой жал-жал тиктеп, шашкандай бейтааныш келин келатат... Колунда баланын башындай

түйүнчөк. Көздөрүнөн эч нерсени туюп болбойт. Карегин чөктүрүп жибергендей... Нестей муңайым, жанын жоготкон каректен эч нерсе окулбайт. Мага катарлаша түшкөндө, жалт бир тиктеп, арышын ылдамдатты. Арыраак жүргөндө бирөөнүн атынан чакырдыбы же бакырдыбы, айтор, бирөө кууп бараткандай чуркап кетти. Энелик сезими козголуп, балдарынын сагыныч-кусалыгы, балдарынын мээрим-шапааты чуркаттыбы, ким билсин...

Ошол жылы күз көпкө салтанаттады, ар кандай чубалжыган күндөрү узакка созулгансып, абанын ысыктыгынан теребелдегилер биринен бири жарышкандай боёгун түрлөнтүп жатты... Айланада чаң тозуду, күздүн акыркы сапары өтө эле кунарсыз тартты, кечээги шанданган боёктордун өңү өчүп, бак-дарактар дырдай жылаңачтанды. Декабрда же тамчы жамгыр жок, же сууктан кабар жок, күн жылмандап турганына карабай, коңур күзгө кош айталбаган токсон түштү.

Жыл тогошкондо самаган кардан кабар келбей, дыбырап-себелеп, бар-жоктун ортосундагы жамгыр жаады. Жаңы жылды жамгыр менен тостук. Айылда балаты майрамын шаан-шөкөт менен тоскондор кемдекем. Январдын баш жагында аптаптуу күндүн кебетеси жаздын илебин чакырып тургансыганынан: «Быйыл кыш болбойбу?» – деп бүшүркөгөн менен аппак кардын кадыры өтүп, кыштын кыштай эле болгону жакшы деген үмүт үзүлбөдү.

Балдарга кышкы каникул башталган. Мугалимдер, биз, мектепке көз көрсөтүш үчүн барып-келмей. Бир күнү сумканы мүрүмө асып коюп, мектептен келатсам асфальтталган чоң жолдо жеңил машине турган. Оюмда шексүү, коркуу же сезүү деген кыпындай нерсе жок. Сизмек түгүл, машиненин жанына келгенче ким бар-жоктугун аңдабаптырмын. Күржүйгөн сөөк-саактуу, бейтааныш экөө түшүп, Кожо аксакалдын үйүн сурашты. Өң-түсү, бети-башы, кийим-кечеси деле көзүмө токтобоптур, эстей албайм. Баары ушунчалык тез, эс-учту жыйгыча болбой, колумду толгоп, делдектете сүйрөп, машинеге көтөрүп салды. «Даат!» – деп бакырып-чакырганымы, кимдир бирөөдөн жардам сурап жалынып-жалбарганымы уккан бирөө жок, баягы экөө желкемден ныгыра басып, ортого алып отургузганда, шопуру музыканы жаңыртып коюп, зуулдап айдап жөнөдү. Заманам тарып, үнүм барынча кыйкырып жатам, жырткычтын чеңгелиндеги байкуш макулуктай тыбырчылап жатам...

Айылдын четки жолу менен бир үйдүн алдына барып токтоду. Короого сүдүрөп киргизгенде, топурап бир топ кишилер жүрөт. Капилет четирээкте тиктеп турган кичине кыздын көзүнө көзүм уруна түштү. Эстей албай жаттым... Боюм дүрт этип, денемден жылуу-жумшак кан дүрбөп өткөнсүп, жакынымды көргөндөй эзеркедим, көз жашым көлкүлдөп төгүлдү.

Койчу, эстегим келбейт, жоолук салгандагы эпизодду. Колумду кайырганда жаным көзүмө көрүнүп, тартышып-түртүшүүдөн, жеңелери менен жулмалашуудан бүткөн боюм жанчылды. Колу-бутумдун, сан этимдин

соо жерин койбой, өчү бардай чымчылашканына жаным кейиди... Бир оокумда лөкүйгөн бирөөсү күпүлдөп кирип, «шак-шук» уруп жиберчүдөй атырылды:

– Болду да эми! Жаш кыз да сенчелик өнөр көрсөтпөйт. Атандын төрүндө кара далы атыгып отургуча, эр алганына кудай де... Жогорку билимдүү, түшүнгөн неме деп жээндин жактырганы ушубу?... Тыйтаңдаба, эл-журтка, тууган-урукка сөз болгуча, эсине кел. Иш бүткөнүн билип туруп, кылыктанып коёсун да. Ата-энең ыраазы болуп, берип аткандан кийин сенин колундан эмне келет? Жөн койсо...

Аялдардын бирөөсү кой-айга келбегенде жанагы неме каалашынча жекирет беле. Сөзү сөөгүмдү көзөп өткөнсүдү... Туш-тараптан аялдар жаалап кирди.

– Ырас айтпадыңызбы? Бизди суй жыкмай болду. Көөнү болбосо, ачыгын айтпайбы, эшик аттагандан кийин үйүндөгүлөрүн, бизди убара кылып минткени эмнеси?– деди чакчаңдаган бирөөсү.

– Калп эле тайтаңдап жатат. Ичинен сүйүнүп атса керек...

Көөнүм таштай муздап, колумдан эч нерсе келбесин, өзү каалап келди деген жарлыкка каяша айта албай, каршылыгым куру убарагерчилик экенине көзүм жетип, нес болуп отуруп калдым...

Кыялымда эңсеп, зарыга бапестеп жүргөн бактымдын жылуулугун зордоп өчүрүп, бешенемдеги чоочун бакытты карманбаска аргасыз болдум.

Жети бөлмөлүү, кызыл кыштан келиштирип салган үйдү тикелеп, ичин жасалгалап толтургуча кимиси кайсы күндү көрдү? Мурунку аялын аядым... талма оорудан катардан чыгып, өз коломтосуна эгедер боло албай калган аялды аядым. Чоочун үйдөгү буюм-тайым, жылтырак-жултурак, жер төлөсүндөгү тирелип-тизилип, бир жолу да таңгагынан чыкпаган жапжаңы идиш-аяк, деги адам өзүн кооздош үчүн өмүрүн коротуп, убарагерчилик тарттырган дүйнө-мүлктүн мен үчүн чыпалактай жылуулугу болбоду. Кайра жети бөлмөнүн жетимиш убарасын тартып, таш коргондо күн өткөрүп жүргөнсүдүм...

Ар бир бөлмөгө кирген сайын Альванын көзү тиктеп турат. Байкушум, назик жүрөгүң менен мени канча жектеп кыйналдың экен? Анын так ушул үйдүн ээси, бактысын менден тапкысы келген күйөөмдүн тун кызы экенин билдим. Ошол зордукталган күндөн кийин Альваны бир да жолу көрбөдүм. Сүйлөшкүм келди. Болгон чындыкты айтып бергим келди. Мектептен мени көрсө шарт бурулуп кетет же жолдон бет келишсек, чымын-куюн боло чуркап өтөт. Мени түшүнөт беле же актанды дейби?.. Ата-энесинин очогун коруп, жылуу түнөгүнөн айрылганына жаны ачып, күнөөнү менден издеп, жек көрсө керек...

Крандын суусу токтоп, айылдын башындагы каналдан желкеме бакандап суу көтөрүп келатсам көчөдөгү арыктын жээгине коомайланып отурушкан эки кемпир күңкүлдөп сүйлөшүп жатты.

– Мунусу канчанчысы болуп кетти?

– Таң ай... Эки баласы менен оорукчан келинди кетирген деп уккам. Андан мурда дагы эки аял алса керек эле... Алардан балдары барбы-жокпу, билбедим. Эркектин деле бешенеси келишпесе кыйын экен...

– Чоң болуп иштесе, дүйнөсүнө кызыккан кыз-кыркын чыга берет да. Эрге тийбеген кыз алды дешпедиби...

Эки аялдын кеби кулагыма утуру-утуру жаңырып, бутум баспай, бүткөн боюмду алсыраткан абалдан аран үйгө жеттим.

«Аа-ий, ушундай да аңкоо боломбу? Кимге тийгенмин өзү? Анда эмнеге мектептегилер жер-сууга тийгизбей мактайт? Байлыгы, мансабы үчүнбү...» Отуруп-отуруп ар кыл ойлор самсаалап, бирөөнө жооп таба алсамчы... Эмне кылышым керек?

Күйөөмдүн баскан-турганы, сүйлөгөнү, мамилеси, койчу, турган-турпаты териме жакпай итеркейимди келтирет. Жумушка кеткенде, эрки-нирээк дем алгансып, кысылбай калам. Танимди таштаганым менен ого бетер басынып, жылуулугу жок үйдүн, мага эр болгон неменин туткунунан чүнчүп, тумандаган ойлордон жол таба албай, айлам кетип жатты.

Жумуштан дайым кеч келет. Жашоо ошонуку эле. Алагүү кызып, кээде бутуна тура албай мас келет да, күп түшөт. Эртеси эчтеме болбогондой жуунуп-таранып, кырынып-себинип, чыкыйып ишине жөнөйт. Шопуру көзүнүн агы менен тең айланып, башынан ылдый жугунду куйса унчукпаган, оозу бекем неме. Эл жатаарга камынып калганда, дарбазанын жанына токтогон машиненин бипилдеген сигналы чыкты.

Шопуруна буйруп:

– Багаждагыларды үйгө киргиз, жеңене өткөрүп бер, – деди, өзүнүн камдуу, тиричиликке бүйрө экенин көргөзгүсү келгендей дердейип. Мындайда мен тилими жутуп алгандай тунжурап, сөзүм оозуман түшүп, эч нерсе дей албайм. Эмнегедир Альваны ойлоп, мээме келе калган ойдон ачылып айттым:

– Апкелгендериңиз көп го. Балдарыңызга таштатып койбойсузбу?

– Даяр тамак-ашты, жыргал жашоону чанып кеткен таэнеси бага берсин аларды. Гулжундап, жакшына жүргөн балдарды үйдөн алып кетти. Сүт сатып канчага багаар экен? Көрөөрмүн... – деди кекенгенсип.

Анда-санда жааган кыламык кар тез эле эрип, жер бошоду, алыскы-жакындан жашынмак ойногонсуган жаздын жыты келет. Эшик алдындагы огороддун тескей тарабындагы үч-төрт жердеги коюу чыккан нарцисстин кулагы күнгө баш бакты. Күн жылыган сайын кулагын делдейтип, бой кереген гүлдөрдү казып, мандалагын кошо үйдү тегерете бирден отургузуп чыктым. Аш-паш дегиче, жаз кенен-кесири батынып келгиче, тамырын бекемдеп көчөттөр көгөрүп алат дейм. Нарцисс ой-кырдагы, тоо-таштагы байчечекейге удаалаш эле гүлдөйт. Ак, сары, пушту гүлдөрүн сеңселтип, капилет келген жагымдуу сезимден толкуган кыздын жүзүндөй албырып,

жаздын ырын ырдайт. Бой жетип, базарың кызып, баш бармактагы тамчы суудай төгүлө албай турган кезинде мени эстерсиң Альва! Ай-ааламга кулачың жеткендей толуп-ташып, жандүйнөңдүн эркиндиги баарынан кымбат сезилген бир учурда мени түшүнөрсүң...

Баягы күн... Эсимде. Күндөрдүн биринде күйөөм жумуштан кеч, кызуураак келди. Төшөктө жатканда эңкейип жерден чөп албаган ак кол, болпойгон жумшак колу менен сылап-сыйпап, төгүлө өпкүлөп, кулакка жагымы ушундай бир дүүлүктүргөн сөздөрдү айтып, эркелетип, жанын сабап козгогусу, кумарланткысы келди дейсиң... Дендароо сыяктуу ындымым өчүп, кубаттап, коштоп жооп берүүгө алым жетпей, үлүл сыяктуу кабыгымда бүрүшүп-тырышып, мазесин кетирдим. Ошондогу анын бир сөзү акыркы чечимимди тездетип жибергенсиди...

– Чын эле мерез турбайсыңбы... Муздагыңдан жаныңа жан алгыч да жолой албайт... – деди, оор үшкүрүп, кыйгачына оодарылып, артын салып жатып алды.

Сырттагы чымчылаган ызгаарга үйдүн суугу кошулуп, туш-тарабымдан ызырынганып, жанагы уу сөз мээме сайылып, калчылдап үшүгөнүмдү көр... Жерге чубалган узун, апапакай үлбүрөгөн түнкү көйнөктүн какшагын, оордугун көтөрө албай, жаным карайды.

Азаптуу күндөрүм көпкө созулбады. Эч кимге жаман айталбадым. Мени тындыргысы келген апамды, бирөөнүн оокатына кызыгып, тагдырымды оңой эле экчеп койгон атамды, менин паанам менен пайда көргүсү келген эжемди, кала берсе мени жактырып калган адамды да күнөөлөп-күнөөлөй албай шаарга, облустун борборуна келе бердим...

Чоочун үйдүн астанасын экинчи баспайын деп аттанган күндүн эрте-си кышты биротоло узаткансып, учуп-күйүп балбалактап, бармактай-бармактай сары кар жаады.

Шаарга ишке кириш оңой эмес экен. Апамдын инисинен башка жан адамга басып барганга даабадым. Айыпташкандарын уктум. Алы жеткенче ушакташты. «Топурагымды түйүп койдум. Көзүмө көрүнбөсүн...» – дептир апам.

Баарын жаңыдан баштагым келди. Адамдарга аралашып жугумдуу, батымдуу болоюнчу деп, мурунку түнт кыялдарымды азгырыктай кыял-кечтигимен четтеп, окчун жандүйнөмдү акырындап өзгөрткөнгө өттүм. Шаарга келгени сырткы кебетем да өзгөрдү. Аздектеп, айранга жууп, чалкандын тунмасына чайкап, кулпуруп желге таралган жибек чачымды кырктырганга көзүм кыйбай жатып, көз жумдум. Белимди орогон билектей жоон чачымды кестирип, «Мода» журналдагы чачтын үлгүсүндө

жасалгалаттым. Жеңем экөөбүздүн мамилебиз келишип, эже-синдидей болуп калдык. Жарым жылдан кийин тагамдын таанышы облустук билим берүү башкармалыгынын башчысынын тилин таап, аке-жакелеп мени эптеп ишке киргизди.

Кабинетине биринчи киргенимде жылуудай кабыл алганы менен бир нерсени колко кылгандай ноюп, күйшөлүп-ыңгыранып жатып, арызыма кол койду.

– Так, мугалим турбайсыңбы. Руслитти бүткөнүндөн эле ишке алып жатам. Министерството документацияны орусча, грамотный даярдаган кадр жок эле. Посмотрим...

Сыртка чыгып баратсам токтотуп, челкейген курсагын сылай ордуна туруп, кызыкканын билдиргиси келбегендей, жөн эле сурагансып:

– Турмушка чыккансыңбы?

– Жок...

Ушул сөздү айтаарын айтып алып, айыбым ачылып калгандай коркуп кеттим. Ушул айыбым жыл өткүчө бир мертебе эмес, миң мертебе «тык» эте көңүлүмө кол салып, жүрөгүмдү «шуу» этирип жүрдү.

Өмүр дагы бир барагын ачты. Сокур кишидей таягын таптап, кыр ашкандай мезгил-өмүрүм учуп, кезектеги курактын белин ашты... Жалгыздыгым сезилди... Бар билгеним жумуш. Орус тилин сабаттуу билгеним аброй алып келди. Котормого үйрөндүм. Эки жагымды кайсалактап караганга, буту-колумду узун сунуп отурганга убактым болбойт. Жеңемдин кеңеши менен юриспруденцияга сырттан окууга тапшырдым.

Башкармалыктын кагаз иштерине менчелик такыба, жоопкер киши жоктой башчыбыз да биротоло таянып алды. Арыздарды, райондордогу бөлүмдөрдү текшерүүгө, аттестациялоого башкармалыктын комиссиясынын жооптуу өкүлү катары көбүрөөк мени жөнөтүшөт. Колу-жолум бош, жалгыз бойлуулугумду бетиме кармашат мекеменин аялдары. Алыскы аймактардагы командировканын оор-жеңилине кайыл болдум, анткени көңүлүмдү алагдылатып, көөдөнгө бүлүк түшүргөн, эстен кеткис элестери менен көкүрөктө уюду. Талаа кезип жүрүп, таалайымбы дедирткен сизди кездештирдим...

Бир арыздын үстүнөн текшерүүгө баргам. «Шевченко» атындагы мектептин директору Гүлшайым Аманбаева чырдуу аттестатты районунун чоңу айтканынан улам жазып берүүгө аргасыз болгонун, мынчалык ызы-чууга түшөрүн билбегенин, күнөөсүн моюнга алаардан мурда бир маселени менден тактап коюуну өтүндү.

Билим берүү бөлүмүнүн башчысы Азамат агай жасакерлене комплимент айтып, эшиктин оозунан жайдары тосуп алды. Иштин чоо-жайын билдирип, канткен менен түшүнүк кат жазып беришиңиз керек дедим. Оболу алдап-соолап, бал тилге сала жойпуланып, катты жаап-жайгарып койсом, куру кол калтырбасын айтты. Мен макул

болбодум. Бул биринчи, экинчиси да эмес... Канча жолу арыз түшөт, башчыбыз менен жакындыгынан, жабылуу аяк жабылуу бойдон калат. «Колундан эмне келди?» деген мыскылдуу көзү менен кыйытып, текеберленгеничи...

Экөөбүз кайым айтышып отуруп, катуу уруштук.

– Кайып Карабековичтен да чоң болуп кеттиңби? Кабинеттен чыкпай, отчет алгандан башка эмнени билесиң? Колундан келгенин жаса. Бар, жогол!

Мени такыр теңсинбей, титирендеп, уруп жиберчүдөй теминди. Кайтып баратканымда: «Райондун биринчи жетекчиси чакырып жатат» – деп бирөөсү артымдан жете келди. Бир чети таң кала, бир саам чочулап, кабылдамага бардым. Кезек күтүп тургандар көп экен. Канча өткөнүн билбейм, бир оокумда секретарша кыз:

– Кириңиз, – деди.

Өтө сыпайы, эч кандай эмоциясыз кабыл алды.

– Атыңыз ким?

– Акдана.

– Мм-м. Мен баарын уктум. Өзүм Азамат Арапбаевич менен сүйлөшүп чара көрөм. Комиссия ак-карасын аныктайт, андан ары иштеш-иштебеши чечилет. Бул жөнүндө сөз бүттү.

Анын астыртадан табышмактуу тиктешинен көзүмдү ала качтым. Жоодур, мээримдүү көз карашы бүт тулкумду ээлегендей, энги-деңги боло түштүм. Бул жарыкчылыктын бүт жакшылыгы кучагыма батпай тургансып, элжиреткен купуя сезимдин чабагына бой сермедим.

Ордуман туруп, эшикти көздөй баратканымда:

– Сиз меймансыз, түштөнүп кетпесеңиз болбойт, – деди.

Ошентип, тагдыр бизди ой-боюбузга койбой, кездештирчү болду...

Саламатсызбы...

Ушул катты жазуу мага кандай оор. Ички сезимдин албууттанган уйгу-туйгусун моюнга алуу, ачык айтуунун өзү кыйын. Ошондогу биринчи кездешүүнүн таасиринен алиге чейин чыга албайм. Көзүмдү жумуп, элесиңизди өзүмдөн алыстаткым келет. Унутмак тургай, бассам-турсам көз алдымдан кетпей койдунуз. Кайда барбайын элесиңиз ээрчип, тула боюмду дегдеткен сезимден өзүмдү коёрго жер таппайм. Бизди эмнеге мынчалык жакындаткан, эмнеге бат-бат эстеткен, тез-тез издеттирип-эңсеттирген кайсы күч?

Ошондо экөөбүз ыпысык, таттуу сезимдерге бийлетип койдук окшойт. «Бир келген өмүрдө кыялымда самап-күткөн аялзатын кезиктирдим, тагдырыма ыраазымын» – деп ич-койнуңузга батпай турдунуз. Дасторкондогу өрүктүн жаңы чагылган данегинен тизилген шуруну колума

тагып: «Жан дүйнөмдүн данегиндей жаныма кубат болуп жүрүңүзчү...» – деген сөзүңүз көөдөнүмдү көлкүтүп, жарты көңүлүмдү кайыштан келген бакытка мелт-калт толтургансыды...

Мен кандай болсом, ошол турушумда кабылдадыңыз. Өтмүшүмдү сурап, икки-чиккисине кызыгып, тайып-жазып жаңылган турмушума баш бакпадыңыз... Ой-дүйнөбүз окшошуп, жашоого көз карашыбыз, бири-бирибизди толуктаганыбыз, ал эле эмес кыялдарыбыздын жакындыгы бирибизди бирибизге тартып турду.

Жолукканда сөзүбүз бүтпөй, бүт ааламды алаканга салып алгандай толуп-ташып, бирибиз экинчибизге дем, кубат беребиз. «Мунун өзү бакыт дейм...» көкүрөгүмө колумду коюп, бөтөн көздөн, суук сөздөн сактай гөр деп Жаратканга жалбарам.

А-а, телефондо такыр сүйлөшө албайм. Ар бир жолу телефон чалып, «сүйлөнүзчү...» дегениңизде, айтам дегенимди таппай апкаарып, тилин жутуп алган немедей мелтейип туруп калам. Чалкыган көл сыяктуу дилимде куюлушкан сөз тизмегинин көкүрөгүмдө камалып, сыртка чыга албаганы эмнеси..?

Адатта башкармалыктын календарлык иш планын мага түздүрүп, чогуу талкуулап отурганбыз. Бөлүм башчынын милдетине кирбесе деле башкаруучунун буйругун аткарбаганга айлаң барбы? Олутуу маселе чече тургансып, секретаршасына:

– Мага эч кимди киргизбегин... – деген буйругун таназарга албадым. Жазгандарымды карап, ийненин учунда отургансып, даярдагандарыма макул болсо экен... – деп чый-пыйым чыгып отурам.

Көптөн бери көөнү бузулуп жүргөнсүгөн. Түз жүргөнүм жеттиби же сынагысы келдиби, оюн айтаарга оңтой издеп, болоор-болбос иштерге кабинетине чакырып, жарым сөздөн туйгусун кыңгырап, өзүнө имерүүнүн жолун таба албай жаткансыган... Туюмум жаңылбаптыр.

Бир маалда ордунан туруп, терезеге жакындап, керилип-чоюлуп алды да, жаныма келди.

– Кыз деле эмес турбайсыңбы? – Үнү мыскылдуу, шашылбай пауза менен, – биринен болбосо экинчисинен... Мага буйругандырсың... Жүрсөң жүрө бересиң. Тирүү жансың, сага турмуш керек. Туурабы? Аа-а...

Чачымды жумшак сылап, мойнума билегин ороп, өзүнө имере бекем кысып койдү. Ордунан турууга обдулдум, демиккени, жүрөгүнүн тез-тез соккону сезилип турду. Өзүмөн түртүмүш этип:

– Антпенизчи... – дегеним менен оозума бир сөз кирбей, тилим буулуп, жүрөгүм кабынан атып чыкчудай тынчтана албай, оюмда «менин таржымалымды кимден уккан?» деген суроо менен алпурушуп турдум.

– Менде иштеп жаман болдуңбу? Эми дагы көтөрүлөсүң. Бирөөнү төрөп берсең, башыма көтөрүп өтөйүн. Үйлүү кылам. Бир бөлмөң барып-барып эки, үч болот. Үйдөгү катындан безип жүрөм. Аягымды байлап,

болор-болбоско кызганат, күндө уруш. Жашырын барып турайын азырынча, сагынганыңда... Серьезно айтып жатам. Ойлонуп көр.

... Ух-ух, заманамдын тарыганы ай, бешенеме ушундайлар жазылганбы? Дароо элестетип, үркүп кеттим. Теримди чыйрыктыра бирдеме жөргөлөп жүргөндөй, тунгуюк, нес, ары калтыс сезимден уулуктум. Атамдын жашына чамалаш кишинин тепсендисинде калгыча... дейм да, кайра намысым ойгоно, чыйрала түштүм. Же сынап жатабы? Жеңилдик кылам деп кадыр-барктуу ишимден ажырабайынчы деп корктум. Чычаңдабай эле айлакерликке ыктап:

– Жок десемчи?.. – дедим калп эле жойпуланганым менен зардам кайнап, ичимден жек көрүп.

– Жок дебейсиң. Кантип жок дейсиң?...

Арсар оюмду окуп алгансып, артыман келип, кош канатын аяр жайып, бооруна тарта көкүрөгүмө колун соймондоткону калганда, Кудай жалгап, ички телефондордун бири шыңгырап калды.

Тройкасынын үнүн жазбай тааныганынанбы, адатынанбы трубканы «шып» көтөрө койдү. Эмелеки элеп-желеп, жойпондогон үнүнүн тону өзгөрүлө, салмак менен пас чыгып, жогорку жактагы кимдир бирөөнүн сөзүнө кошоматтана желпендеп, илбиреңки үнү менен жооп берип жатып, «бара бер» дегендей, мага колун жаңсады. Ичимен жымың эте эшикке атып чыктым.

Министрликтен, өкмөттүн аппаратынан комиссия келет деп дүрбөштү. Адатыбызча башкармалыктагылар чакчелекей түшүп тыпылдайбыз. Башчыбыздын ордуна отура албай калганына караганда, жогортон келе турган кишинин кадыр-кымбаты өтө эле бийикпи же биздин иштин аңтар-теңтерин чыгара турган текшерүүбү, болжош кыйын. Ошол кезде мектепте окубай эле, иштеп же талаалап жүрүп, жасалма аттестаттарды сатып алуу көнүмүшкө айланып кеткен фактылар жеринде текшерилип-териштирилет экен деген сөз тарады. Бир апта түндүн бир оокумуна чейин, обо-добо үйүлгөн документтер оңдолуп-түзөлүп, шектүүсү кайра жазылып, иреттелди. Сөөмөй тийгизсе, чаң жукпаган кабинеттерди жууп-чайыганы бир, райондогуларды дүрбөткөн маалыматтар кулак кагыш үчүн эмес, түздөн-түз буйрук берилип, буйруктун аткарылышын кайра сураган телефондордун кулагы тынчыбаганы эки болду. Кыжаалатчылыктан өзүн коёрго жер таппаган башчыбыз болоор-болбоско сөгүнүп-кагынып, бизди кан кууруп кирди. Кирип-чыккандардан эшиктин туруму үзүлчүдөй тынбайт, дагы бирдеме таап, мени урушпасын деп, шефтин көзүнө чалдыгуудан безилдейбиз.

Кийинки жуманын биринчи күнү комиссияны аэропорттон тосуп келишти. Облустук бийлик өкүлдөрү күтүп алганына караганда министрликтеги эки-үчөө эчтеме эмес, биздин тармакты тейлеген ак үйдөгү чоң кызматтагы аялдын келиши маанилүү болду.

Арык чырай, шыңга бой, баскан-турганы тыкылдап жеңил, борбордун акыркы үлгүсүндө кийинген каадалуу аялдын көзүн баары эле тиктешет.

«Гүлмира Абасовна мындай да...» – дешип көзүнүн агы менен тең айланган чиновниктер аялдын көңүлүн бургузганга жан далбастайт. Бир карасаң кадыресе аялдай көрүнгөнү менен анын дымагы кызматынын зоболосунда, салмак-орду менен кимди болбосун эсептештиргенинде эле...

Салабат күткөнүбү же дээринде сыпайы этиканын талабына көнгөнүбү басканы, сүйлөгөнү, жылмайганы, угуп-укмаксанга салганы, баш ийкемиш болуп коштогону жада калса кызыккандай түр көрсөтүш үчүн суроо бергени да бүт баары рамкага салынгандай зыңкыйып, кадыр-кымбатын калп эле кошоматтангандарга кетиргиси келбегенин анчалык байкатпаганы менен зардалуу дымагынан сезилип турду.

Түштөн кийин түз эле райондорду кыдырат экен деген сөз кабинеттен кабинетке желдей учуп жетип, жеңилдей түштүк. Демейде бутун оорутуп алган кишидей аярлай баскан, эпсиз семирген салмагын тарзан боюна салып, чалкалап жүрчү чоңубуз деле шыпылдап, ийкемине келе калыптыр.

Имараттан чыгып, жөнөмөкчү болушканда алдыда бараткан аял чондордун тобунан бөлүнө калып мындай деди:

– Кайып Карабекович, кыздардан бирөөнү кошуп берсеңиз. Жол узак, өзүбүзчө... кенен-кесири жол тарталы...

– Албетте, албетте...

Шашкалактаган башчыбыздын көзү мага токтоду.

Ак түстөгү «Волганын» арткы орундугуна мейман, алдына мен отурдум.

Жөнөй бергенде, машинанын арткы эшигинин ичинен караңгылатылган айнегине өбөктөй калып, туткасын акырын ачып башчыбыз:

– Гүлмира Абасовна, шоферго баары дайын... Биз артыңыздардан, – деп, сөзүн бүтүрө электе, каадалуу аял камырабай минтти:

– Сиздин барышыңыздын кажети жок. Эч ким убара болбосун. Өзүңөрдөн өкүл турбайбы... – деди да шопурга айдагын деп буйруду.

Эмелеки дардаңдаган чоңумун шаабайы сууп, кагуу жеген жаш баладай үрпөйүп шагы сынып, кичирейгенин элестетип, өзүмөн өзүм ыңгайсыздандым. Ал киши эмес, өзүм осол болгондой бушайман жедим. Ызасын менден чыгарарын, жер-сууну тепкилеп ызырынарын ойлоп, кыжалат болдум.

Аял өтө сезимтал эле. Менин абалымды туюп калгандай, сөздү өзү баштады.

– Ии-и, сүйлөй отур, чоң кыз, иштегениңе көп болдубу?

– Эки жыл.

– Үй-бүлөң барбы?

– Жок. – Ал мени эмне дээр экен дедиби же жөн эле ушинттиби:

– Тандап жүрөм де...

– Тандабай эле... – уялган кишиче күңк-мыңк эттим.

Тынымга унчугушпадык. Бир топтон кийин:

– Жакшы эрди табыш деле кыйын. Акчалуусунун жүрөгү жок, сүйүүсү бардын дүйнөсү жок. Экөө тең бары кайда? – деп, дилиндегини айтты. Өзүнүнбү же көпчүлүк аялзатынын бүтүмүбү мага да жагып, экөөбүздүн аңгемебиз уланды.

Кысылбай калдым. Чоң жолго чыкканыбызда, көңүлү жайына түштүбү, баягы рамкасынан суурулуп чыга калгансып, «эс алайынчы» деп, бутун орундукка узата сунуп, жамбаштай жата кетти. Ал акырын паригин (жасалма чач) алып, этият артка кондуруп койду. Заматта эле өз үйүндө эч ким көрбөйт деп чач-башына карабаган, нымжан, суйдаң баш аял жатты. Жашы деле кыркка таяп калгандай...

Ак жуумалданган сертирээк өңүнүн бир көркү, ажарлуусу көзү. Табышмактуудай сыр каткансып, сүйлөгөндө, күлгөндө өзүнө тарта арбап жибергени жагымдуу. Тез ымалаштык. Жактырганым, кыйытып деле өзүн көрсөтүп, өзү жөнүндө бир ооз сөз айтпады. Кызмат даражасын, мартабасын сездирмекке ишараттаган ургаачыларга таандык менменсинүүнү, кадырын өткөргүсү келип, болор-болбоско чыртыйган кыял-жоругун сезбедим. Эски тааныштардай асиреттешип келдик. Көзү илиндиби, аял унчукпай калды. Жүрөгүм алып-учуп, сизди ойлоп келаттым. Жолугар бекем? Арабыздын алыстыгы аз келгендей, жолукканга убакыт таппаганыңызга таарынып, издешкенге даабаганыбызды түшүнө албайм. Өткөндө дагы кат жазып, ичимдеги бугумду бөксөрткөндөй, жеңилденгенсип калдым...

Эсиңиздеби...

Театрдагы чоң жыйынга барбасам деле болмок. Кызматтык милдеттен эмес, сизди келеби деп бардым. Кечигип бардым. Пушкиндин Онегинине окшоп койкондоп көңүл бурдуртпай, эңкейе басып ортоңку орундуктун четине отурдум. Кыргызстан элдеринин ассамблеясынын Түштүк бөлүмүнүн мааракесине карата салтанат өтүп жатты. Залдын ичи толо. Көзүм сахнада болгону менен көңүлүм залда, уурданып сизди издеп жүрөм... Менден арттагы орундуктарда болсо «көргөндүр...» деп өзүмдү өзүм жооткотом. Жанымдагы бейтааныш бирөө менен сүйлөшүмүш этип, карааныңызга көз таштайм. Буурул баскан чачты, тааныш турпатты, карекке уюп калган караанды карайм... Орундугум ыңгайлуу, баары көрүнөт. Токточу... таанышыма көз токтоду. Алдыңкы катардагы орундуктардын ортосунда отурасыз... Жаныңыздагы райондук кеңештин төрагасы болуш керек. Кайрылып сүйлөштүңөр. Көзүмө ээ боло албай калдым. Утуру-утуру чуркап кетет... Мени байкады го, көрдү го дегенсип, ички сезимдер тыпырайт, бирок өзүм көрбөгөндөй түр көрсөтөм. Таанып туруп, таанымаксанга салган адатыңызды билсем деле көзүңүзгө илешип калууга жандалбастайм. Берки жаныңыздагы

киши орундугуна чалкалай калганда, сизди даана көрдүм... Сиз деле мени көрдүңүз, чынбы?...

Кызматыңыздын аброюна шек келе тургансып, мындайда жаныңыздагылардан бөлүнүп учурашып коюуга кудуретиңиз жетпейт. Сиз эле эмес, стол кучактагандардын баары таанышын, дос-жарын чоңунун алдында, мансабы бийиктегилер менен турса, көрмөксөнгө салышат. Зыңкыйып, каадасы бузулуп кала тургансып, бешенесинде турганды көрбөй өтүшөт... Эмнеге жолукпай кеттиңиз? Таарынычымды туйсаңыз-туйбасаңыз деле таарынып жүрөм...

Каттын аягын эч бүтүрө алчу эмесмин. Айтайын деген оюм түгөнбөчүдөй, бүтпөчүдөй сезиле берчү.

Жолдун жарымына жеткенибизде, биз бара турган райондун жетекчиси өзү тосуп алды. Мурдатан таанышпы өтө жакынсынып учурашты. Кеч бешим ченде борборуна жетип, мейманканадан орун алдык. Эртеси кафеден тамактанган соң, эжекем биринчиге кирип кеткен бойдон көпкө отуруп калды.

Капыстан телефон чырылдайт. Көбүнчө кечки саат тогуз, ондордун ортосунда. Ошондо колу бошойт ко. Киргендер азайып, каны кайнап турган турмуштун илеби басандайбы, эптеп убакыт тапканына ыраазы болуп кетем. Трубкадан үнүн угаарым менен опколжуй, жагымдуу сезимдерден чатырап толوم. Заматта шаттыкка бийлетип, кубанганымды билдирип коём. Эч качан, эч качан суз же кайдыгер боло албайм. Маанайым түшүп, сиркем суу көтөрө албай турса да мындайда ууртум өзүнөн өзү жарылып жылмаям... Беш-алты күн дарексиз болсо, телефон чалбаса, ага болгон кусалык ашып-ташат. Үнүн укканымда жанымда тургандай каниеттенип, көпшүнүм сууп, жектегенге, таарынганга, назданганга шылтоо издегеним менен дарексиз кетсе тепчилген, санааркаткан калтыс сезимдердин жаныңды сабап киргени эмнеси?...

Билесизби...

Баягы-баягыдагы чукул кездешүүнү?... Жумуш боюнча борборго чакыртышты. Кышта самолетто учуунун азабы көп. Айрыкча туман каптап калса, аэропортто акыйып күнүң өтөт. Рейстер артка жылат, учактар уча албай абаны андыйт. Ушунчалык көңүлүм сыздаганда үч жарым сааттын кандай өткөнүн туйбадым. Оюм менен алпурушуп, түпсүз санаанын тузагында «Кудайдын айтканы болоор» дегендей мелтиреп отура бердим. Мурдагыдай түртүшмөй, жүткүнмөй жок. Уча турган аянтка чыгуучу жайда кармалып тургандарды түз эле трапка алып келип, эки-үчтөн киргизе баштады. Самолетко баш бакканда кире бериштеги орундуктан сиз менен досуңузду көрдүм. Жүрөгүм кабынан чыгып кетчүдөй шуулдай түштү. Досуңуз түсмөлдөп таанып, саламыма жооп бергенсиди.

Бош орундук издеп, биринчи салондун эң четки орундугуна жеткенде, эркисизден артыма кылчайып бурулуп карасам, тигиле тиктеп турупсуз... Билбейм, күтүлбөгөн кездешүү сизди да алдастаттыбы?.. Көзүңүз менен

учурашып, акыркы салонго чейин узатып турганыңызды туюп турдум. Аттин, эч ким болбогондо, ээндик бизге бийлигин бергенде кучагыңызга жыгылып, дилимдегини төгүп, өксүп-өксүп ыйлап алмакмын...

Жылуу жерге киргенденби, муздап, какшап калган денем ныксырап, уктай түштүмбү, же көзүм жазгырдыбы учактын терезесинен карасам, үлпүлдөк булуттарды аралап, ак кардын кучагында баратыптырбыз. Мойнумду созуп, сизди издедим... Баш кийимиңизди алып коюп, гезит окуп жатыпсыз.

Тилкеден тилкеге өтүп, кыламык кар жааган борборго жакындап калганда кандай учурашарыбызды түк ойлобопмун. Эл түшкөн аэропорттун автобусунан учурашабыз го деген ойдо эшикти көздөй шашып бараттым. Сиз мени көпкө издедиңиз, мен аны туйдум. Шаша-буша траптан түшүп келатканымда самолеттон беш-алты кадам нары турган РАФты көзүм чалды. Сиз досуңуз менен дагы бирөө, шопурдун алдында дагы бир аял менен турупсуздар. Боюмду түптүз кармап, эч нерсени байкабаган, билбеген-туйбаган нес кишидей траптан түштүм.

– Келиңиз мында, чогуу кетели, – деп сиз чакырдыңыз.

Келет деп ойлодуңузбу, күттүңүз... ал гана эмес, машинени токтотуп турдуңуз. Кандай күч бийлегенин билбейм: «Жүгүм бар» – деп тескери бурулуп кеттим...

Ичим туз куйгандай ачышты. «Поезд кеткенден кийин» сизди издеп, ары чуркадым, бери чуркадым. Кайырмакка илинген чабактай туйлаган сезим шарында менчелик түйшөлүп, менчелик күймөлүп көрдүңүз бекен?..

Эки күн эжеке тынбай текшерүүдө жүрдү. Коңшу районго да жетишип, мектептерди, маданият очокторун бүт кыдырды. Күндөлүк иш дептерине утуру-утуру чиймелеп, көрсөтмө бергени, кем-кетигине ой айтып, баарлашканы баарына макул келгенсиди. Өз ишин жакшы билгени, ынтаасын коюп, үңүлө түшкөн жооптуу, кунттуу мамилеси жакты. Эч кимди кагып-силкпей, «коллегияда каралат» деген күбүр-шыбыры көп, опурталдуу фактысы менен шектелген билим берүү башчылары менен жекеме-жеке сүйлөштү.

Эртең кайтат деген күнү меймандын урматына чалкыган жапжашыл өрөөндөй учу-кыйыры билинбеген жүзүмзарлуу аймактын ажайып кооз бир жеринде чай беришти. Тилке-тилке жүзүм багынын бир жак капталы чымкый кыпкызыл роза гүлүндөй шагынан самсаалап, көз азгырган анардын көчөттөрү экен. Болгону беш-алты киши эч кемтиги жок, дүйүм тамак-ашы жайнаган столдо тегеректей отурдук.

Коңшу райондон сиз келдиңиз. Эжекемдин чечекейи чеч боло: «Канча жыл, канча кылым болду сиз менен көрүшпөгөңгө!..» – деп орусчалап, келгениңизге кубанды. Кучак жайып, өбүшүп көрүшкөнүнөргө, үзүлө түшүп, мээрим төккөңгө караганда илгертен тааныш окшойсуздар. Катардагы кызматкердин бириндей кол бердиңиз мага. Сиз да, мен да эзели көрүшпөгөндөй, бири-бирибизди таанымаксанга салдык.

Эн жаткан талаанын аркырап соккон шамалы күндүн-жердин ысык аптабын кайтарып, жан жыргаткан мелүүндүгүн айт. Канча жылдардан бери ошол жерди ээлик кылган карт талдардын жоон-жоон бутакшактары дүпүйүп, ийненин көзүндөй күн нурун ачкөздөнө жалмалап, жашыра калышат.

Эжекем ичкиликке табити жок экенин айтып албай отурду эле, сиз ордуңуздан тура калып:

– Гүлмира Абасовна, сизди келет деп тоодон кекилик аттырып, «Аюунун канын» кошо алдырдык. Ичпесеңиз болбойт ко ушундай кооз табияттын койнунда, – деп, элпек кыймылдап шарап сундуңуз.

Эжекем столдун көркүн ачты. Ыры менен ар кимди ар ойго салды. Жолбун шыбыштарсыз эркин чыккан, чайналып-кысылбаган үнү таза, бийик экен. Тоонун ойноктогон кашка булагы сыңар шылдыраган авазынан мукам күүлөр жаралып жаткандай жаратылыш үндөн, обондон марттык кылыптыр. Анын ошондогу отурушунан демейдеги сертирээк өңү, жугумсуз жылдызы деле билинбей, жандүйнө кубатынан ажары жанып, супсулуу болуп чыга келди. Утуру-утуру сизге сөз кыйытып, көзү менен тийишип атты. Сүйлөшөргө темаңар табылганы эзелки эмес, жакындан таанып-билип, кыйышпас экениңерди баамдадым. Сыр бербедиңиз... Эмне үчүн? Жаныңыздагылар эптеп эжекеме жагыш үчүн, көңүлүн алыш үчүн эмнелерди айтып-дешпеди. Сиз тымпыйып, аялдын көңүл ышкын, арзуусун таназар кылгысы келбеген кайрымсыз бийиктигиңизден түшпөй койдунуз. Көңүл кушун кондуралбаган эжекемдин далалатын менчелик сезип-туйдуңузбу? Эмне үчүн унчукпадыңыз?

Жүзүмзар тараптан анардын чоктой кызыл гүлдөрү бизге көрүнүп турган. Эжекем эми байкады окшойт. Кандай гүл деп кызыгып сурады. Гүл эмес, анардын гүлү дешти. Өмүрүндө анардын кандай өсүп, кандай гүл ачканын көрүп-билбегенин мойнуна алды, жанынан көрүп, үзүп келмекке ордунан тура жөнөдү.

– Гүлмира Абасовна, ашыкпаңыз... Анардын гүлүн үзүш кыйын, тикенектери саят. Азыр өзүбүз үзүп келебиз, – деп, чебелектей тура калдыңыз да, чай даярдаган кишини жөнөттүңүз.

Анардын гүлү ошондогу чайлашуунун акыркы темасы болду. Аял гүлдү колуна кармап, айландыра тиктеген калыбында суктанганын жашырбады.

А мен сизди биринчи жолуктургандан бери онтоптой турган ооруга жолуккандай ичимден сызып, эзилип бүткөнүсүдүм. Эжекемдин абалын алда качантан баштан өткөрүп, экөөңүздөрдү тутандыра албаган оттун чогуң кармап алгандай кызык абалда жүрөм...

Сагын АКМАТБЕКОВА

1949-жылы Панфилов районундагы Орто-Арык айылында туулган. Москвадагы Горький атындагы адабият институтун бүтүргөн. «Жамгыр» (1970) аттуу алгачкы ыр жыйнагы менен коомчулуктун көңүлүн буруп, кыргыз адабиятына жаңы үн, жаңы ыргак алып келген. Андан бери көптөгөн ыр китептердин автору болду, дүйнө поэзиясынын бир катар чыгаандарынын ырларын кыргыз тилине которду.

Кыргыз эл акыны, КР маданиятына эмгек сиңирген шимер.

Поэзия

АР КЫЛ ЖЫЛДЫН ЫРЛАРЫ

Кышкы көз

*Из, жыты жок тегеректе эч кимдин,
Ит да, куш да жай-жайына тарады.
Кар боройлоп, каш карайып, кеч кирди,
Калтурат, бас! Бас, үйгө кир, карагым.*

*Жазган элем жаркын, куттуу жылдарда,
Жашоо кызык, күн жайкы бир ысыкта.
Мен карайын кагаздарга, ырларга,
Сен кечээки сабагыңды бышыкта.*

*Жарыштырып уйкаштуусун, агын да,
Шул шам асты, шул үстөлдүн четинде
Жазган элем жалындуураак чагымда,
Жарыгым, сен бешиктеги кезиңде.*

*Алаксыба, улам тышты караба,
Ана, турат коюндашып түн менен
Кардан ийлеп өзүн курган калаа да,
Кар кишин, да, кар экенин билбеген.*

Керек элең

*Кыйырсыздын детин уруп, кыбыладан согот жел,
Кыры шаардын, бою суунун, кызгалдактуу көк шибер.*

*Оюн, күлкү, аңгемеси өзүңдөй от бербеген,
Олтуратын көк шиберде көңүл ачкан эл менен.*

*Ак чыныда кызыл шарап бир толтура, бир бөксө,
Алып учуп эт жүрөгүм сени издедим күн кечке.*

*Телефондон сураштырдым, сүрүштүрдүм өз, жаттан,
Сууга аккандай угулбайсың, туюлбайсың эч жактан.*

*Жоксуң жерде, жоксуң көктө, же үйүңдө, жумушта.
Жолукканың ырас беле, бул ызы-чуу турмушта.*

*Чындык беле каттаганың, о кайсы бир чактарда,
Чыгып бардык тоскоолдордон мен жашаган жактарга.*

*Этнегеби, этнегеби? Этнегесин ким билди,
Этнегедир өткүп келди, өзүң менен бул күндү.*

*Каалашыңдай болсун баары, мейли сүйлө, сүйлөбө.
Катарлашып олтурушуң керек болчу тил эле.*

*Ирээти жок шамал жүрүп, кийтиң тийип кийтме,
Илетериң илебите, ийниң тийип ийните.*

*Телтиртип көз бир багытка, көө, чаңынан иргелип,
Тегиз алган төгөрөктү, оюң ойго нуф бөлүп.*

*Керек эле, керек эле, жылдыз, мээриң төгүлүп,
Керек эле жок дегенде коюшуң бир көрүнүп.*

*Капа жолдон түр машине өйдө-төмөн зуулдайт,
Кайсыл кулптуу каалгадасың, түк кабарың угулбайт.*

Экспромт

*Айттырбай келди тушума
Арға жок, керек өтүшүп,
Шишатака кийген бутума
Кептирдин сүйрөп кепичин.*

2008-жыл

Кого

*Өттүп, өйдө-төмөн өттүп көп ирет,
Өткөн сайын көзгө жылуу көрүнөт.
Бишкек шаары, Биринчи май көчөсү,
Үй номуру 63. Бул жерде,
Иштегем бир күндөрдө.*

*Күтүп туруп иш соңунда, кеч күздө.
Күүгүп ченде, тышка чыкчу тепкичте,
Жаныбыздан аркы-терки чубаган,
Жат, өз көздөн жашырынбай, колуму
Жаш кесиптеп сураган.*

*«Болбойт! – дегем, – болбойт, болбойт, жок, болбойт!
Айырма чоң жашыбызда. Топтолбойт
Күлүбүз да, дилибиз да бир жерге,
Бүлүк салба бейпил, бүтүн дүйнөтө.
Тениңди тап, зарыгуунун, күтүүнүн,
Болсун соңу ушул күүгүп, ушу түн».*

*Ызгаардуу бир шатал согуп, жулмалап,
Ыраңы өчкөн бафиктерин, бак толкуп,
Ар бир улут өз желегин булгалап,
А чоң Союз жаңы ураган чак болчу.*

*Азыр ойлойт, ошол күздүн кечинде,
Мен да алдырып ал курчалган сезимге,
Басып кетсем кол карташып, нетмекпиз,
Кандай болмок? Балким, жашап кетмекпиз.*

2008-жыл.

Казба түбүн, өчкөн чогуң үйлөбө...

*Казба түбүн, өчкөн чогуң үйлөбө,
Калчум калып, бөлүнчү учум бөлүндү,
Жазып-тайып дагы келсем дүйнөгө
Жашатактын дал эле шул өмүрдү.*

*Бүткөн буйрук, жазууларын бүт чачып,
Бүт уратып, өзүмө төп тагдырды,
Өзүм куруп, гүлдүү бекет узатып,
Күтүп порттор бурганактуу, жамгырлуу.*

*Ар кыл сыйкыр, сыйларына орошуп
Ак ордо да, алачык да кездешип,
Болбосту издеп, болгондорду жоготуп
Болжогон жак, жээктерите кеч жетип.*

*Удургуган доорлор басып дооруму,
Унутулуп, бир учунда эскирип,
Отко салып, суудан алган колуму,
Оокат кылып, балдарымды өстүрүп.*

*Жазганымдай жазып жазган ырымды,
Бирок жайып өрүштөрүн кеңирээк,
Дарыясын нукка салып сыйымдуу,
Дарактарын жерге сайып бегирээк.*

*Жуурулушуп караңгыңа караңгым,
Суурулушуп чачыраса чачырап,
Ар бир күнүн ушул жашыл ааламдын
Жашатактын акыркыдай асырап.*

2008-жыл.

Корообузда теректер...

*Корообузда теректер, койну шыңга
Койуланым келатыр жылдан жылга.*

*Узундуу күн түбүндө балдар ойнойт,
Уя кылып баштарын чымчык тойлойт.*

*Көчөтүнөн апкелип жазда кулгун
Көчүргөндөр биз менен, кайда бүгүн?*

*Багдад, Сидней, Кипрден, Египеттен,
Бактыларын таптыбы издеп кеткен?*

*Жазда бүрдөп жарышып, күздөрүндө
Күбүлгөнү кифеби түштөрүнө?*

*Буралганын бороондо булгалайбы,
Буурул тажрүт, кипарис, курмалары.*

*Уюган үп, тумандуу кечтеринде
Ушул биз жак түшөбү эстерине?*

*Ушул эски көчөбүз, узун, туура
Удаа түшкөн үйүбүз УВДга...*

*Каш, каалгалаш турдунуз, биз саал четте...
Капарында бардырсыз Сиз, эжеке!*

2007-жыл.

М.Пермонтовдон

1

*Жылтылдайт астан, ыргаашып
Жылдыздар учун тереңин
Айдың туз созгон жол ашып
Ал түндө жалгыз келетин.*

2

*Көөлгүп өйдө көктөрү
Көшүлөт төтөн чөлдөрү.
Көңүлү толбой бөксөлүү
Көксөйлүн а мен этнени?*

3

*Өткөндөр өттү, не, килче?
Өкүнбөйт, болду жолдору
Жарыкта жайкын, эркилче
Жашасам дедим болгону.*

4

*Бүгүнгө бүтүм талпынып,
Эртеңим туюк, бүдөлүк.
Унутуп баарын, жан тынып
Уктасам болор түбөлүк.*

5

*Дет кетпей, бирок денимен,
Туютум суутпай күү, күчүн
Турса бир жашыл-көк этен
Тушумда шуулдап күнү-түн.*

Эсимде

*Эне нускап кыздар өскөн ыйбалуу,
Уулдар алган уяттуу нарк атадан,
Ооба, эсимде, кыска аптага бир барын,
Кыштакчаң ал тен кыйла кез жашаган.*

*Ооба, эсимде, эшекченин жөө улап,
Эң башында тегирменге эл чубап,
Талдан соккон көпүрөсү солкулдап,
Дарыяңар дайым аккан толкундап.*

*Шабдаал, өрүк ар бир үйдүн багынан
Шагын ийип, ийрилүү, туз камтылып.
Иңир кирип, жык толуп жаш, карыга
Ишетбилеп кино койгон тар клуб.*

О, биз анда тартылышкан, сүрдөшкөн,
Танып жерди, астандарды сүйлөшкөн.
Онунчуну жаңы бүткөн, сала элек
Турмуш изин, тунук маңдай бала элек.

Күлүп-жайнап булгалап туш-тараптан
Күүгүп-чаңдуу дүйнөтү ээлеп бүт өзүң,
Күүлүп жаткан жалбырактар дафактан
Күнү бою неге эсиме түшөсүң?

Жасагандын жазмышыңа чийгени
Жараштыбы сендеги эс, мээнетке.
Уя курдуң кай шаарына дүйнөнүн,
Уландыңбы уруу-уңгулаш элетте?

Тойлорунда созгон абаз, күүлөрү,
Өлгөнүндө туңдуу чыккан кошогу.
Баягыбы ай-жылдыздуу түндөрү,
Бак, өксүктүү тиргилиги ошобу?

Жылга, сайдан суулар суудай, от оттой
Жылтылдашып, сан кыштактар алташып,
Кечирдиңби? Кете бергел коштошпой
Кечиндеги автобуска жарташып.

2000-жыл.

А. Блоктон

Өзгөрбөйт өлүп, кел, кайтып
Өтүрдү кечир сан нече.
Аптека, чырак бир калтып
Абалкы калкыйт түн, көчө.

Кайтарат, канча жазгырба,
Кайталап баарын өтөсүң,
Айсыз жээк, сууган ташкындаф,
Аптека, чырак, көчө, түн.

Адабий портрет

ТЕРЕКТЕР ЖЕ КОМУЗДУН ҮЧ КЫЛЫ

(Бир шилтемдер)

Умереть – это ещё не всё!

Э.Хемингуэй

Деле адамга түшүнүп болбойт: кээ бир адамдарга көп эле жолугасың, көп эле жолу алар менен чер жазышып сүйлөшкөндөй болосуң, бирок алар жөнүндө бир нерсе айтайын десең, айта турган эч нерсең жок болуп чыга келет. Ал эми кээ бир адамдар менен эзилишип деле сүйлөшпөйсүң, сүйлөшсөң да бир эле жолу сүйлөшкөнсүң, атүгүл таптакыр сүйлөшкөн да эмессиң, сыртынан эле билесиң, бирок алар карегинде биротоло орноп калат да, сенин адам экениңди дайыма эскертип турат. Бүгүн анда кеп оролу ошолор жөнүндө.

Көз

Байдылда Сарногоевди кимдер гана билчү эмес! Мен да жакшы билчүмүн, гүлбакта жүргөнүн да, «батальону» менен жүргөнүн да көп эле кездештирдим. Бирок бир жолу да аны

**Бейшебай
УСУБАЛИЕВ**

1954-жылы Нарын областынын Тянь-Шань (азыркы Нарын) районунун Оттук айылында туулган. КУУнун филология факультетин бүтүргөн. Кыргызстан Улуттук Жазуучулар союзунун мүчөсү. «Түркүк», «Көз», «Түтүн», «Түн» аттуу прозалык жыйнактардын жана «Кыргыз филологиясы жана филологдору» деген көлөмдүү монографиясы баш болгон 150дөн ашуун илимий эмгектердин автору. Филология илимдеринин доктору, профессор.

менен сүйлөшкөн эмесмин. Бүгүн биринчи жолу бетме-бет кездешип, биринчи жолу сүйлөшүп отурам.

... «Мектеп» басмасында иштешчү элем. Түш маалы. Бөлмөдө жалгызмын. Эшик ачылып, бирөө киргендей болду. Башымды көтөрдүм. Маңдайымда жаңы орнотулган зым карагайдай зыңкыйып Байдыкем турат. Эмне дээримди билбей, катып калдым. Байдыкем өзүнө гана таандык сөөлөт менен бөлмөнү бир айландыра карады да:

– Эч ким жок тура... – деп койду, кимдир бирөөгө кайрылып жаткандай.

– Ооба... Баары тамакка кетишти.

– Тамакка кетиштиби... Жакшы анда, иничек, тамакка кетишсе... – Колун көтөрдү да, муштумун түйүп, бир айландыра карады. – Ушу да муштумбу! – деди анан жийиркенгендей, ырайын бырыштыра. – Бул эки муштум эмес беле!.. – Башын чайкай муштумун жазды да, өзүнө өзү боору ооругандай, кайрадан башын чайкап, ойлуу туруп калды. Анан мени карап, кысынгандай: – Баары тамакка кетишсе, иничек, сенде бир сом барбы?

Мен дале өзүмө келе албай, аңырайган бойдон чөнтөгүмдөн бир сом алып, ага сундум. Ал алды да:

– Эми мен кайда барам!.. – деди табышмактуу.

– Бара бериңиз да!.. – дедим мен ойлонуп-ойлонбой. – Сиз кайда болбосун бата бересиз да!..

Мен өз сөзүмдөн өзүм коркуп кеттим да, жылмайымыш болуп Байдыкемди карап калдым.

– Ыя?! – Байдыкем селт эте түштү. – Кайда барсаң, бата бересиң!.. Айланайын... Кайда барсаң... – Сөзүн улай албады да, мени тиктеп калды. Мен Байдыкемди эмес, кандайдыр бир бажырайган мээримди көрүп турдум. Анан ошол мээрим төгө бажырайып турган көзүнөн тегеренген жашты байкап калдым. – Айланайын!.. – деди ал аңгыча үнү кардыга. – Кайда барсаң, бата бересиң!.. Айла...

Байдыкем ушинтип өзүнчө күбүрөнүп чыгып баратты. Мен артынан карап калдым. Анын далысы, ийни бүлкүлдөп баратты. Ал мага эки далысы менен ыйлап бараткандай туюлду...

Байдыкемдин акка моюн сунганын укканда менин көз алдыма дал ушул мээрим төгө бажырайган, жаш тегеренген көз тартылып турду.

«Көрүнгөн»

Мурда менде мындай бир жакшы адат бар эле: бош күндөрү же өзүм жалгыз, же балдарым менен бирге жөө-жалаңдап шаар кыдырчубуз. Үйдөн чыгып, китеп дүкөндөрүнө (азыр бул дүкөндөрдүн бири да жок!) кирип, акыры барып Ош базарына токтор элек. Ошондой жортуулда-

рымдын биринде мен Ош базарына кире бериштен нукура кыргыз окумуштуусу, профессор (мударис) Кусейин Исаевге жолугуп калдым. Бу кишини мен сыртынан жакшы таанычумун, бирок мени тааныбайт го деп ойлочу элем. Эмнегедир экөөбүз учурашып калдык. Кусейин байке шар, айкөл жана март киши экен:

– Мен сенин жазгандарыңдын баарын окуп жүрөм! – деди салтанаттуу.
– Сен деген кыргыздын бир кулунусун! Жүргүнүң...

Кусейин байке жөнөп калды. «Кайда?» дегенге үлгүрбөй, мен ээрчий бастым. Экөөбүз ээрчишип, базарды аралап өттүк да, аркы эшигинен чыктык. Дарбазадан он кадам ары эле аялдар кыркалекей тизилип туруп алышып, бозо сатышар эле. Ушу жерге жеткенде:

– Сага жолуксам, бир сыйлап коёюн деп ойлоп жүрчү элем, – деди Кусейин байке бакылдап, – бүгүн сааты чыккан окшойт...

Экөөбүз кеселерибизди колго алып, жаңыдан эле сүйлөшө баштаганыбызда, Кусейин байке сөзүн тык токтотту да, алды жакты карап, талып калгандай болду. Эмне балакет болуп кетти деп, мен да карап калдым. Эч бир деле шумдукту көргөнүм жок. Болгону баскан кадамын атайы санап келаткансыган бир кара костюмчан киши акырын жылып келатыптыр. Ал жакындап келатты: көздөрү жайнаган, кичинекей кара тору киши экен, негедир жүдөңкү. Ал жакындаган сайын, Кусейин байкенин жүзүндө жылмаюу пайда боло баштады. Акыры жаныбызга келди.

– Кел, келиңиз, – деди Кусейин байке шашкалактай. – Бу сиз кайдан?.. Келиңиз, алыңыз... – Кесесин суна кетти.

– Ээ... – Тиги киши ыңгайсыздана күлүмсүрөй кетенчиктеди. – Мен муну...

– Аа... – Кусейин байке түшүнгөндөй, акырын ага жакындады да, экөө шыбыраша кетти. Тиги киши шыбырап жаткансыды. Кусейин байке мага кесени кармата койду да: – Ошол элеби, анын жарасы жеңил эле, – деп сүйлөнө чөнтөгүн оодара кетти. – Сизден ал айланып кетсин. Сиз деген...
– Кусейин байке акча сунду окшойт.

– Ээ... мага он беш эле... – Тиги киши кысынгандай башын кейкеңдетти.

– Ала бериңиз! – Кусейин байке болбой жатып колуна карматты. – Ала бериңиз. Сиз билип жүрүңүз, сиз бизге, бүт кыргыз элине керексиз!..

Кусейин байке бул сөздү ак дилинен айтканын мен анын үнүнүн доошунан даана туюп турдум.

Тиги киши жайнаган көзү менен бир карап алды да, ары жакка жылган боюнча кетти.

– Бу кишини тааныйсыңбы? – деди Кусейин байке.

Мен башымды чайкадым.

– Бул деген – кадимки Какен Алмазбеков! Чоң талант... Жыйырма беш сом берсем албай атпайбы, мага он беш эле сом керек деп. Адептүү да!.. – Кусейин байке башын чайкап алды да, негедир ойго батып кетти.

– БИя?! – дедим мен тиги киши кеткен жакка обдула. – Какен Алмазбековбу?!

Мен бул киши тууралуу көп укчумун. Мага тим эле тири шумдуктай кылып айтышчу, ошондуктанбы, мен да аны кандайдыр бир тири шумдуктай элестетип жүрүпмүн: бети-башы шишиген, кийимдери самсаалаган, уят-сыйытты билбеген... А бүгүн үстү-башы жүдөңкү көрүнсө да, мен бул адамдын ырай-пешенесинен, көз карашынан жана кыймыл-аракетинен нукура кыргыздык ыйбаа-ызаатты, тубаса ички маданиятты көрүп турдум. Кусейин байке бакылдап көп нерселерди айтып берип жатты, а мен дале өзүмө келе албай турдум.

– Аа, табышкан экен!.. – деп койду бир кезде Кусейин байке, бир кара чоң бөтөлкө винону көтөрүп алып, салып-уруп бараткан бирөөгө колун жаңсай. Анан ойлуу кошумчалай кетти. – Какемдин пайдасын ушулар эле көрөт, Какемдин кейпин өзүң деле көрдүң го, ичип деле жыргатпайт...

Анда Горбачёвдун катаал заманы болчу – ичимдикти сатууга катуу тыюу салынган эле. Анан тигилер винону кантип тапканына таңданып койдум.

– Булар жерден чукушса да табышат... – деп койду Кусейин байке күлүмсүрөй.

Арадан он мүнөт өттүбү, же он беш мүнөтпү, Кусейин байке ылдый жакты карап, куду баягысындай талып калгансыды. Мен да карадым. Куду баягысындай кадамын санагансып, акырын жылып Какен Алмазбеков келатат. Бизге жакындап келди да, бизди күлүмсүрөй тиктеп туруп калды. Кусейин байке бери келбейсинби дегендей ишарат кылды эле, тиги киши күлүмсүрөй башын чайкады.

– Сенден уялып жатат окшойт... – деди да, Кусейин байке ага өзү кетти.

Экөө дагы эле шыбыраша кетишти. Кусейин байке дагы эле капчыгынан акча алып бергенсиди.

– Жанагы бирөө жетпей калган окшойт, – деди Кусейин байке жаныма келгенде. – Жана экөөбүз эле элек, кайдан-жайдан келгени белгисиз, дагы экөө кошулуп калды дейт, мени кыйнап жатышат дейт. Өзүмө келип эле албайсыңбы десем, жаныңызда киши бар экен, уят да... – дейт. Кантсе да, уят-сыйытты билет да... – Ойлуу туруп калды.

Мен да ойго баттым. Өзүмө өзүм келе албай турдум. Бүгүнкү көргөн Какен Алмазбеков менен аны көрө электе өзүмчө түзүп алган Какен Алмазбековдун элеси бир бирине таптакыр коошпой турду...

Көп өтпөй Кусейин байке экөөбүз ээрчишип, базардын ичине кирдик. Кире бериштеги эки кабаттуу чоң имараттын биринчиси узун зал болчу. Ал жерде да азык-түлүктөр сатылчу. Биз эң четине токтоп, аңгемелешип туруп калдык. Сөз кызуусуна кирип кеткен экенбиз, бир кезде жаныбыздагы бейтааныш киши Кусейин байкеге кайрылып калды:

– Тээтиги киши сизге жете албай жатат окшойт, жанатан бери эле көзү күйүп карап жатат...

Экөөбүз тең жалт карадык – кире бериште бизден көзү өтүп Какен Алмазбеков туруптур. Түшүнүктүү дегендей башын ийкеп алып, Кусейин байке жөнөп калды. Экөө көпкө деле сүйлөшкөн жок. Кусейин байке тез эле кайтып келди, негедир ыраазы болгон түрү бар.

– Сизди издеп жүрүп араң таптым – дейт. Ыракмат деп айтып коёюн дедим эле – дейт. – Кусейин байке ыраазы боло бакылдап жатты. – Көрөрүн менен эле келе бербейсизби акыйып күтпөй десем, дагы бирдеме сураганы келатабы деп ойлойбу деп уялдым – дейт. Бир нерсе берсем, уялымыш болуп тарткынчыктайт, болбой эле колуна карматтым. – Ойлуу үшкүрүнө, өзүнчө шыбырай кетти. – Какен Алмазбеков...

Ушундан аз өттүбү, көп өттүбү билбейм, айтор, бир кезде ооз жактан кимдир бирөөнүн бакылдаган үнүн угуп калдык:

– Какен Алмазбеков дейсиңби? Аны азыр эле алып кетишти. Айылында той болуп жатыптыр, тойго ал да катышышы керек экен. Машинеге салып кетишти.

Ушуну эле күтүп жаткансып, Кусейин байке экөөбүз да ордубуздан козголдук.

Ушундан кийин мен Какен Алмазбеков менен көпкө ооруп жүрдүм, азыр да ооруй берем. Анын кандай чыгармалары бар экенин ушуга чейин элес албаптырмын, болгону «Он үч жашар баланын арманы» деген термеси аныкы экенин анык билчүмүн. Көрсө, лепилдеп өзүнөн өзү эле обонду чакырып турган, ар бир сабынан нукура кыргыз жаны бажырайып чыга келген көптөгөн обондуу ырлардын тексти ушул Какен Алмазбековго таандык экен. (Бул сүрөткердин чыгармачылыгы, поэтикалык дүйнөсү жакын арада өзүнчө, атайын изилдөөгө алынат го деген жакшы ниеттемин.)

Какен Алмазбековго жолуккандан көп өтпөй, Кыргызстан Жазуучулар союзунун акыркы жыйындарынын бири болуп калды. Ошондо зирек сынчы, бүгүнкү күндөгү көрүнүктүү адабиятчы Кадыркул Даутов өзүнө гана таандык кер какшык кыраат менен союздун ошол учурдагы поэзия секциясынын жетекчисин мактап келип, мындай бир жөндүү суроо таштаган эле:

– Какен Алмазбековду силер менден да жакшы билесиңер. Анын сөзүнө жазылган ырларды ырдап жүргөн артисттердин алды СССРдин, арты Кыргыз ССРинин Эл артисттери болушту. А Какен Алмазбеков алигиче союзга мүчө боло албай жүрөт. Анча-мынча мээбиз болсо, ойлонуп көрөлүчү: ушул да адилеттүүлүкпү?

Ушул сөздү укканда, зал ойлонгондон корккондой дымый түшкөн. Бирок көп өтпөй сын укпай чоңойгон поэзия секциясынын жетекчиси мындай деп дымыган залга «жан киргизген»:

– Эмне, Даутов көрүнгөн ичкич досторун ээрчитип алып келе берсе эле, аларды союзга ала бериш керекпи?..

Болуптур, ичсе ичип коюптур дейли, бирок Какен Алмазбеков «көрүнгөн» эмес эле да, ал Какен Алмазбеков болчу да. Тарыхтын таштай катуу өкүмү бар да: ошондо көкөлөп жүргөндөрдүн көбү бүгүн көрүнгөнгө айланып бараткан жокпу да, а Какен Алмазбеков Какен Алмазбеков бойдон эле калып жаткан жокпу!..

Акыры Какен Алмазбеков союзга мүчө болду окшойт. Анын биринчи жолу поэзиялык кечеси өтүп, ошондо Эл акыны Майрамкан Абылкасымова Какен аксакалдын союзга мүчө болгондугун куду Эл баатыры деген наам тапшырылып жаткандай жарыя кылганын телевизордон көргөнбүз. Бирок ал мүчөлүк билетин колуна алганга үлгүрдүбү, же үлгүрбөдүбү, билбейм, анткени ушу кечеден көп өтпөй эле жаркын талант Какен Алмазбеков бул жарык дүйнө менен коштошуп кете берген эле...

Мен Какен Алмазбеков менен бир да жолу сүйлөшкөн жокмун. Бирок аны эстегенде бүткүл турпатынан нукура кыргыздык ыйбаа, тубаса ички маданият даана көрүнүп турган кичинекей кара тору адамдын элеси тартыла калат. Анан буга удаалаш эле «көрүнгөн» деген сөз жаңырат да, жүрөгүмдү үзүп кеткендей боло берет...

Трагедия

СССР кыйрай элек кези болсо керек эле, бирок кыйроого даярдалып жаткан. Ушундай кезеңдердин биринде ырай-пешенеси да оригиналдуу, баскан-турганы да, суроолору менен үнү да оригиналдуу, мен сыйлаган журналист Бейшенбек Бекешов менден интервью алып, ал телевизордон берилип кетти. Ушунун эртеси эле Асанкалый Керимбаевге капыл-тапыл жолугуп калдым. Мен Асакемди сыртынан эле билчүмүн, бир да жолу сүйлөшкөн эмесмин. Ал мага, негедир, керсейген, менменсинген, анан да кырс жигиттей туюла берчү. Асакем жайкала басып, менин бир жакшы таанышым менен келаткан экен. Алдынан чыгып, учурашып калдым. Таанышым мени тааныштырайын дедиби:

– Асаке, – деди ага кайрылып, – бу Бейшекем...

– Мен Бейшекемди жакшы билем, – деди Асакем корс эте, тигинин сөзүн үзүп. – Түндө эле интервьюсун уктум. Мага жакты, өзгөчө ойлору жакты, ушунчалык философиялуу...

Мен биресе ыраазы болуп, биресе тандана тиктеп калдым. Анткени Асакемдин келбетин телевизордон көргөндө эле, негедир, бу киши телевизор деле көрбөсө керек деп ойлой берчүмүн. Асакем тиги таанышын унутуп калгандай, мени менен сүйлөшө баштады:

– Чын эле, мага ойлоруң абдан жакты. Өзгөчө философияң... Эми сен мага бир трагедиялуу ыр жазып бер. Обону даяр болуп калды окшойт. Сөзү эле жетпей жатат. Ушунчалык трагедиялуу болсун...

– Асаке, – дедим мен алактай. – Мен ыр жазбайм да. Жаза да албайм...
 – Кандайча жаза да албайм? – деди Асакем таңдана. – Түндөгү философияңа трагедия кошкун да, анан аны ырга айландырып кой да...
 Билип атасыңбы, мага философиялуу трагедия керек.

Мен Асакемди карап туруп, аны аяп кеттим. Ал ыр жазуу менин колумдан келбестигине чын эле ишенбей жатты. «Кандай философиялык ойду айттым эле?»– дедим өзүмчө шыбырап. Таппадым. Жөн эле чыгармачылык жөнүндө сүйлөшкөндөй болдук эле.

Асакем мени жаш баладай аңырая карап, жооп күтүп туруптур. Мен андан кандайдыр бир жалындуу сезимди, анан да мага деген зор ишеничти даана туюп турдум.

– Анда ойлонуп көрөйүнчү, Асаке... – дедим ишенкирей бербегендей.
 – Ойлонуп көрөйүн...

Асакем башын ийкегилеп, ыраазы болуп кала берди. Мен эмнени ойлонуп көрмөк элем, ыр жазуу баары бир колумдан келмек эмес. Бул менин жөн эле Асакемдин демин суутуп, көңүлүн кайт кылып албайын деген гана далалатым болчу. Бирок ошентсе да, ойлонуп да, ой чаргытып да көрдүм. Колумдан келбеди. Асакемди жөндөн-жөн үмүттөндүрүп койгонума өкүнүп жүрдүм. Ошондой күндөрдүн биринде Асакемдин үйүнүн жанынан ага капысынан жолугуп калдым. Баягы эле келбет, баягы эле салмактуулук, анан баягы эле маанайы пастык.

– Асаке, – дедим мен, учурашпай жатып. – Ойлонуп эле жатам, бирок колумдан келбей жатат... – Анан ал жашап жаткан үйдү биринчи көргөндөй, сүйүнүп кеттим. – Асаке, Асаке, сиз Шакем (Дүйшеев) менен бир үйдө турасыз да. Шакеме айтпайсызбы, ал катыра жазып берет да.

Асакем ырайын бырыштыра жүзүн буруп кетти да, анан бери бурулуп, башын чайкап койду:

– Мага философиялуу чыныгы трагедия керек...

Ушинтти да, үйүн көздөй басып кетти. Аны узата карап, шыбырап кала бердим: «Кара басканда кайдан жүрүп ойлонуп көрөйүн дедим эле. Деги философиялуу чыныгы трагедия дегендин өзү эмне?..»

Кийинки жолугушканыбызда анын көңүлү көтөрүңкү экен. Жылдызы жанып туруптур десем да болот.

– Жакында бир жарылыш болот, – деди ал мага ушунчалык ишенимдүү.
 – Көрөсүңөр, ушундай бир жарылуу болот... Мен Салижан Жигитовдун бир ырын таптым...

Көп өтпөй ырды да уктук. Салижан Жигитовдун атактуу «Элегиясы» экен. Бирок жарылуу болбой калды. Ал катардагы бир обондордой эле кабыл алынды. Анын үстүнө Салижан Жигитов бул ырын кайра-кайра иштеп, улам-улам ийлеп жатып, аны өзү эле обонго айландырып, обончулардын кийлигишүүсүн талап кылдырбай салган окшойт. Эми буга Теңирден бүткөн өзгөчө бир таланты бар, өзгөчө бир музыкалык билими

бар жаңы муундагы бирөө келип эле Салижан Жигитовду жеңе албаса, бүгүнкү обончуларыбыз аны ордуна козгой албайт көрүнөт окшойт.

Жарылуу болбой калганын Асакем өзү да айкын сезди окшойт. Кийин жолугушканыбызда ырымды уктунбу деп да сурабады, философиялуу трагедия жөнүндө да ооз ачпады. Баягы кейпине келип калыптыр: көңүлү чөгүнкү, эч кимди кыртышы сүйбөгөнсүйт, эмнегедир буулугуп өзүнө өзү батпай турганы даана байкалып турат. Ошондо бул жарыкчылыкта өзү эле жалгыз калгандай үшкүрүнө бир кекенип алган эле:

– Бир трагедия чыгарыш керек... Чыныгы...

Чынымды айтайын, мен Асакемдин трагедиялуу эмес ырын уга элекмин. Баары эле трагедияга чыланып калгандай. Ошолордун ичинде көп ырдалбай жүргөн бир ыры бар, сөзү Омор Султановдуку. Ырдын атын билбеймин, бирок «Көл жээги, касиеттүү көлдүн жээги» деген Асакемдин үнү жаңырганда эле, бүт дүйнөдөгү трагедияны жутуп алгандай болот. Анан Асакем дагы кандай чыныгы трагедияны издеп жүргөнүн билбеймин, жарылып эле кетпесе, Асакем ушул обондон өткөн трагедияны таба алат беле!

Кайран Асакем, өтө жаш кетти. Анын өлгөнүн укканда, менин ичимден кан өтүп кетти. Жерди муштап-муштап алдым:

– Сен трагедия издебей эле, өз ажалыңды издеп жүргөн турбайсыңбы!..

Мен үчүн комуздун үч кылындай ыйык туюлган ушул керемет таланттардан мен кандайдыр бир жалпылыкты байкаган элем. Ал – жалтактык, сыртынан анча байкалбаса да, алардан жалтактыктын кээри акырын сызылып уруп турчу. Өзөктү өрттөгөн бул темага өзүнчө атайын кайрыларбыз, бирок ошентсе да, жүрөгүн сыздайт: ушул керемет таланттар кимдир бирөөлөрдү жалтактап карай турган жөндөрү бар беле?! Буга жооп иретинде Салижан Жигитовдун керемет саптары кулакка жаңырат:

*Кадиги жок болсо да бир өлүшүм,
Кайсы күнү өмүрүм түгөнүшүн
Капарга албай жүрөмүн, кайрандарым,
Терек куусун эшитип силер үчүн.*

*Шуулдаба, терегим, теректерим,
Шуулдасаң ачышып каректерим
Шуу үшкүрүп ыйлагым келет менин!..*

Мен теректердин шуудурун кулагым менен эмес, а карегим менен угуп жаткандай боло берем...

Уулу чыгармалар

КҮН АВТОПОРТРЕТИН БҮТӨ ЭЛЕК

(Повесть)

**Кубатбек
ЖУСУБАЛИЕВ**

*Менин эң кымбат көргөн адамым – чоң энем
Камбүбүгө арнаймын.*

Эскирген барактагы эскерүүдөн

«Мен баягы жаш кезде, өзүм алдуу, көзүм курч кезде жаштарын деле, карысын деле кыя өткөрбөй окучумун. Анан маал-маал өз оюмду айтып койчумун. Маселен, 63-жылы бизде жаштарга арналган бир чоң кеңешме өттү. Мынабу Чернышевка деген ошол кездеги жаңы китепканада. А кезде Касымбеков, Гапаров, Кеңеш, Шабданбай, Кубатбектер, Аман Саспаевдердин кээси жаш, кээси кыйла такшалып калган кездери. Айтор, ошол кездеги жаштардын бир кыйласы шыктуу чыгышты. Анан ошол кеңешмеде бир катар жакшы ойлор, сунуштар айтылды. Жаштарга көңүл бурулду. Ошол эле учурда бир катарын катуу сынап да коюшту. Сыналгандардын ичинде жанагы куркуйган узун, «Карагай» деп коём аны, Жусубалиев да бар эле. А кезде мен аны тааныбайм, мурун көрө элекмин, ошонун «Күн автопортретин тартып бүтө элек» деген повестин сынап жатышат. Угуп олтурсам, ары жагында бир нерсе бардай сезилет. Мен өзүм повестти окуган эмесмин да, байкасам, баары эле жалтангандай, корккондой. Чыңгыз да көп дааган жок. Анан мен сурап калдым: «Автор ушунда барбы?» «Бар» – дешти. «Ким?» – десем, бир көзү кылмыйган, дегеле эч нерсени тоготпогон, куркуйган бир бала олтурган эле, ошону көрсөтө беришти. Ошонун олтурганы мага жагып калды. Анан туруп: «Ушул Жусубалиевдин повестин мага берсеңер, мен окуп чыгайын. Анан

оюмду айтармын» – дедим. Дедим эле, баягы бөгөлүп турган эл: «Жакишы болот, Түкөм алсын» – деп эле бере салышты. Алып эшикке чыксам, азыркимдер экени эсимде жок, ошол жаштардан эле экөө-үчөө кошо чыгышып: «Түкө, бекер кылдыңыз, бул бала сиздин баркыңызды билбейт. Пикириңизди да кабыл албайт. Бул өзү кеп жебеген, жаңыча өсүп калган тежиктерден экен» деген кептерди айтышты.

А мен: «Эми тежик болсо мен деле тежик болуп өскөм, тил укпаса көрөбүз, байкайбыз», – деп үйгө кеттим. Баса, жанагы балага: «Сен кечикпе, көп болсо эки-үч күндө келип жолук. Чакан повесть экен, бат эле окуп коём», – дедим.

Анан келди. Ага чейин повестин аябай дит коюп окуп чыктым. Кадимки эле чоң эне, кадимки эле боз үй, кадимки эле ой-тоо, кадимки эле эшек жүрөт. Бирок ошолорду өзүнчө бир байкоо, өзүнчө бир көрүү менен жазган. Кыскасы, кыргыз адабиятында мурда жолукпаган ык бар экен. Бул жаңылык да мага жакты. Анан эми чочуй турган эч нерсеси жок экен. Бирин-экин ошол кездин талабы менен алганда, жанагинтип бурулдап, дуулдап сынга алып коё турган деталдар бар экен. Анысын келгенден кийин ал-жайын сурап, таанышып олтуруп айттым. Повестке болгон пикиримди билдирдим. Талашып-тартышкан деле жок. Чатак деле салган жок. Жанагындай жаңжал чыгып кетчү жерлерин коңулго алды. Кыскасын айтканда, повестти чыгардык. Ошону менен Жусубалиевдин эшиги ачылып калды. Анан орусча кетти».

Түгөлбай СЫДЫКБЕКОВ
«Ак-бата» журналы. 1991-жыл.

P.S. Повесть Түкөнүн баш сөзү менен ошол эле жылы (1963) «Ала-Тоо» журналына жарыяланып, ошону менен Горбачевдун кайра куруусуна чейин кызуу талаш-тартышты жаратып келди. Адабий чөйрөдө, партиялык айрым документтерде повесть «советтик чындыкты бурмалаган», «биздин турмушка жат, батыш идеологиясынын туткунунда калган чыгарма» катары каралып, жазуучунун чыгармалары 10–15 жыл чыгарылбай, «жашыруун» тыюу салынган.

1

– Өзүң биринчи бардыңбы? – деди Раман.

Ал таң калды. «Кантип эле ушундай болсун» – деп ойлоду. Аял жооп берген жок.

– Ай чыкты, – деди ал.

– Ай чыгат. Ай батат. Анын иши ошол, – деди Раман.

Раман дитинде башканы ойлоду...

Экөө шаардын четиндеги сейрек бактын арасында олтурушту. Бул жерге машиналардын үнү жетпейт. Тынч. Ай да чыкты...

Раман туулуп-өскөн кыштагын эстеди. «А шаардагылардын ай менен иштери жок. Шаарга айдын кереги жок». Кайра жанындагы аял жөнүндө ойлоду.

– Өзүң биринчи бардыңбы?..

– Андай эмес.

– Анан?..

Аппак көйнөкчөн аял чалкасынан түшүп айды карап жатты.

Дарактын узун кыйшык көлөкөсү көкүрөгүн, жүзүн жапты. Айдын нуру курсагына тийди.

– Сен Париждин көчө аялдарына окшойсуң, – деди Раман. – Акмаксың! – деди кайра. Раман оюнда жок эле бир нерсени келжиреп койгонуна аябай өкүндү. Эми бул аялдын ачууланышын гана күттү. «Мейли мага ачуулансын, мени тилдесин» – деди Раман.

– Ким?

– Мен, – деди Раман.

Аял бейжай каткырып күлдү. Айдын нуру тийген курсагы кызык солкулдады. Раманга мунусу жаккан жок. Чылым чеккиси келди. Чылым издеген колу кокусунан аялдын курсагына тийип кетти. Өзүнүн олдоксондугуна дагы жини келди. Аял Рамандын колун кармап өйдө болду. Ал Рамандын узун, ичке, келишимдүү манжаларын атайы айдын нуруна кармап көрдү.

Рамандын колуна көп аялдар кызыгат. Чынында колдору сулуу эле. Мындай күчтүү да, сулуу да колдор эркектерде сейрек кездешет. Раман ушуга купуя сыймыктанат... Азыр да өз колдорунун ушул аялга жагышын каалады. Мактоо сөзүн күттү. Бирок аял башканы айтты.

– Колдоруң аялдардыкындай экен, – деди да жийиркенгендей түртүп койду. Кайра Раманды кучактап өптү.

– Эми сен...

Раман аялды ымыркай баланы өпкөндөй олдоксон өптү.

– Дагы, дагы...

Аял кайрадан чалкасынан түшүп, айды карап жатты... Экөө көпкө дейре унчугушкан жок.

– Кээ бир эркектер өпкөндү да билишпейт, – деди аял. Раман унчуккан жок.

– Сен дагы, – деди ал.

Раман унчуккан жок.

– Эркектер айбансыңар, – деди аял. Раман дале унчуккан жок...

Бар болгону: «Батыштын романдарынан окуган окшойт» – деди ичинен. Бул аялдын турмушу жөнүндө ойлонду. «Адамга жашоо бир гана келет... Бул түбөлүктүү философияны адамдардын бардыгы түшүнүшсө да, сен кыйкырбай эле кой, муну сенден жакшы билебиз дешсе да, дайыма бул жөнүндө ойлоп жүрүшсө жакшы болор эле» – деди Раман.

А аял болсо, айды карап жатты. Анан өзүнчө күлүп жиберди да, Раманга карады. Анын таптакыр башканы ойлоп отурганын көрдү. Раман башканы ойлоп отурган.

– Өзүң биринчи бардыңбы? – деди Раман кайрадан.

– Эмнеге? А-а... Өзүм.

– Койчу?!

«Минтип айтканы калп. Жөн эле калп айтып жатат» – деди Раман.

– Мен анда он сегизде элем... Сигарет берчи?

Раман болгар сигаретин сунду. Шаарда кийинки кездерде болгариялык сигареттер көп сатыла баштады. Аял Рамандын жүзүнө сигареттин түтүнүн үйлөдү.

– Эмне карайсың?

«Сигарет чегүү эң сонун жарашат экен» – деди Раман ичинен.

– Сен кызык бала экенсиң...

– Эмнеге? – деди Раман.

– Неге өзүңдү акмак дедим?

Раман өзүн эмне үчүн акмак дегенин унутуп калган эле. Аял дагы күлдү. Айдын нуру төгүлгөн курсагы кызык солкулдады. Рамандын жини келди. Өзүн адамдарга түшүнбөгөн бактысыз макулуктай сезді.

– Менин турмушум эч кимге жараксыз. Бирөөлөр сурабайт да. Мен өзүм үчүн гана жашаган кишимин, – деди аял.

– Түкүрдүм сенин турмушуңа! – деди Раман.

– О, бул эң жакшы, – деди аял.

– Бул эң жаман... – деди Раман. Рамандын вино ичкиси келди. Экөө вино ичишти.

– А мени иттин турмушу да кызыктырат, – деди Раман.

– Саягы, сенин ата-энең жакшы адамдар болсо керек, – деди аял бир кыйладан кийин. Экөө кайрадан көпкө дейре унчугушкан жок. Өздөрүнчө ойлонушту.

Раманга балалык жылдары эсине түштү. Чоң энеси, атасы, Кабылан жөнүндө ойлонду.

Кабыланды ит атарлардын атып салышкандыгын эстегенде ичи ачышты... Кабыландын өлүмү Раманга эң акыркы үчүнчү катуу жоготуу болгон... Ошондо Кабыланга шылтоолоп, атасын, чоң энесин жоктоп ыйлаган...

– Укпайсыңбы. Анан эмнеге сурайсың. Эмне жөнүндө ойлондуң? – деди аял.

Сен жөнүндө, – деди Раман. – Калп. Эркектер дайыма калпычысынар.

«Мына, дагы билип алды. Бирок аялдар көп жаңылышат. Өздөрү сурашат. Анан чын ыкласың менен жооп берсең, ишенишпейт. Бул начар китептердин кылганы. Аялдар жеңил жазылган сүйүү романдарын көп окушат да». Раман баары бир көңүлүнүн эң тереңинде, тереңинде ушул аял жөнүндө ойлогонун, калп айтпагандыгын ойлоду. Унчуккан жок. – Мен анда сендей жаш, чырайлуу элем. Айылдагы келиндердин эң сулуусу элем. – Он сегизде... – деп кошумчалап койду Раман. – Былжыр, унчукпа мага! – деп аял кыйкырып жиберди. Бирок ыйлаган жок. Раман ыйлап жибереби деп ойлогон эле. «Мен эми экинчи сүйлөбөйм» – деди ал ичинен айыптуу. Аял башаламан сүйлөй баштады.

Жамбынын күйөөсү согушка кеткенинен эки жылдан ашкан. Экөө үч түн гана бирге жатышты. Үч түн! Төртүнчү күнү ысык төшөктө жалгыз калды. Күйөөсү согушка кетти. Эч качан мындай алааматты башынан өткөргөнгөн тоолуктар бир топ дүрбөлөң түшүштү. Эмнесин жашырасың! Кээ бир адамдар үй-бүлөсүн таштап, тоо арасына качып жашырынышты. Ал адамдар тоолордо душмандын ордуна кайберен атып жан багышты. Күн көрүштү.

Жамбынын күйөөсү да тоого качып кетерин айтканда кайнатасы болгон жок. Уккусу келбеди. Уулун өзү кошо барып согушка жөнөттү. Келинин сооротту: «Кайтып келет. Өлүктү көрөт, тирикти көрөт. Кайра адам болуп келет. Көрсүн! Көрсүн! Башка түшкөндү көргөн лаазым. Бул аалам журттун башына түшкөн иш. Адам болуп келет...»

Чоң-Алай. Памир тоолорунун арасы. Жылга-жылгада он-он бештен тамы бар. Ошондой жашашат. А Жамбылардын айылы саналуу жети түтүндөн турат. Мындагы жигиттердин баары согушка кетишти. Балалуу-чакалуу орто жашаган адамдар да. Айылда шагыраган чалдар, боз балдар, келиндер гана калышты. Бул согуштун закону да...

Баарынан да мындайда кичине айылга кыйын болот экен: бир адам согушка кетсе да, чакан кудуктан бир чака суу сузуп алгандай айыл ичи бөксөрө түшөт. Аңгырай түшөт. Жетимсирей түшөт. Тоолуктар эгин экпей мал багышат. Жамбы төшөккө жатуудан кача турган болду. Үйдүн ичи аңгырап ээн. Дубалдын боорунда жалгыз ээр, жүгөн, жылан боор камчы илинип турганы турган. Жамбынын аларды карагысы келбейт. Алар күйөөсүнүкү. Булар да ээсинин адам болуп келишин күтүшөт. Минтип ойлоо Жамбыга өтө оор. А иштеген жакшы, баарын унутасың.

Ошол үчүн Жамбы талаага түнөөгө да кайыл. Чалдар менен кошо чалгы чабышат. Кайнатасы да чалгы чабат.

Келиндер ишке жайдак эшек минип барышчу болду. Чалдар унчугушкан жок. Бул дагы согуштун бир закону...

– Эмне үчүн жайдак эшек? – деди Раман.

– Айбан! – деди ачууланган Жамбы. – Сөзүмдү бөлбө. Согуш жайдак эшек! Дүйнөдө аял болуу эң кыйын... Сен буга кайдан түшүнмөк элең...

Бирок Раман түшүндү. Обу жок суроо бергенине кызарып уялды. Ал «эми экинчи сүйлөбөйм» дегенин унутуп калган эле.

...Бир күнү адаттагыдай айдын жарыгында чалгы чабышты. Келиндер ырдашат. Алардын үнүн «шыр-р, шыр-р» этип гүлдүү чөптөрдүн түбүндө сойлогон курч чалгылардын үнү коштойт. Бир да эркектин үнү алардыкын коштобойт. Ырдап-ырдап басылышканда:

– Аа-а! Ырдагыла, айланайын периштелер! Биздин болсо үнүбүз жок, – дешет чалдар.

Ай сүттөй жарык. «Ай мынча жарык» – деп ойлоду Жамбы. Асманда аппак булуттар тынч турушат. Жамбы ошол булуттардын жердеги көлөкөсүн көргүсү келди. Көлөкөлөр жакын ортодо жок эле. Алар тээ агарган тоолордун башында жүрүшсө керек. А тоолордун өрөөнгө түшкөн түнкү бараандуу көлөкөсү улам берилеп, узара баштады. Жамбыларга жакындады. Ай тоого батты. Түн периштелеринин үнү басылды. Тоо арасы кыт куйгандай жымжырт боло түштү. Периштелер жайдак эшектерине миништи. Жамбы кайнатасы экөө дайыма иштен бирге кайтышат. Кайнатасы жөө, Жамбы эшекчен келатышты. Бардыгы алдыга узап кетишти. Бири-бирине карамалап экөө гана артта. Жамбы өзүнүн аябай чарчаганын сезди. Жөө бараткан кайнатасын эстей коюп, эшектен түштү.

– Минип алыңыз, ата.

«Карыган адамдарга да кыйын болду» – деп ойлоду Жамбы. Кайнатасы унчукпастан эшекке минди. Ал өзүнүн чарчаганын ойлогусу да келген жок... Көңүлүн башка нерсе өйүттү.

«Мындай түндөрдө карыларга уйку, жаштарга күлкү эле го, кадемин каткан согуш...»

Келинине боору ооруду.

Жамбы дагы кайгылуу боло түштү.

Дубалдын бооруна илинген: ээр, жүгөн, камчы жөнүндө ойлонду. Алар көзүнө көрүнүп турду.

Үйгө түк баргысы келген жок...

– Учкаш, балам. Жол узак, – деди кайнатасы бир топ жол баскандан кийин. Жамбы учкашып алды.

Кайнатасы колоңсолуу тер жыттанды.

Жамбы эркектин жытын аябай сагынгандыгын эми туйду. Ал канчалык ынтызарланса да болбой, кээде көгүчкөндөй тикчийген көкүрөгү кайнатасынын денесине тийип кетип жатты...

Ошондо кайнатасынын денеси дүр-р этет. Ал жаш аялдын денесинин ушунчалык ысык болорун унуткан эле. Артындагы учкашып бараткан келини, ушул качан-качан унутулган нерсени эске салды. Келининин жаш денесинин деми денесине өттү. От тийгендей ысытты... Бул аны аябай чочутту. Ичинен: «Кара башыма көрүнсүн, Алла бар, кынтык ойлосом» – деп келме келтирди. Кексе адам келининин абалын да туюп баратты...

Кайнатасы колоңсолуу тер жыттанат. Жамбы эркектин жытын аябай сагынганын ойлоду. Күйөөсү экөөнүн кучакташып жаткандарын элестетти... Оюнда күйөөсүн кучактап өптү... Эркеледи... Дагы кучактады... өптү...

Көңүлү уйгу-туйгу болду. Анын көзүнө эч нерсе көрүнгөн жок. Аябаган зор дүлөй-сокур, жапан күч аны жеңип баратканын ойлоп, чагылгандай тез эсин жыйды да, эшekten кулап түштү.

Колун жүзүнө басып ыйлады.

– Кечириңиз, ата! Барбайм. Барбайм үйгө! Кете бериңиз! Кетиңиз дейм! – деп бакырды Жамбы ый аралаш. Кайнатасы жалгыз кетти. Сакалынан ылдый жаш куюлду. Күнөөсүз жаш баладай үнсүз ыйлап баратты...

Жамбы жалгыз калды.

Жерге көмкөрөсүнөн жатып алып, чөптөрдү жулуп ыйлады. Тоолор. Асмандагы түнкү аппак булуттар үнсүз...

– Мен айбанмын! Айбан! – Жамбы ушинтип кыйкырды да, чөптөрдү чайнады.

Малга окшоп оттоду.

Анан башкача, таптакыр башкача үн менен ырдады:

Долоно дейсиң талдарды-ы,
Тоотпойсуң балдарды.
Балдар аскер кеткенде,
Кучактайсың чалдарды-ы.

Бул айылдагы боз балдардын тамаша ыры эле. Жамбы ырдап бүткөндөн кийин акылынан ажырагандай каткырып күлдү.

Жамбы асмандагы түнкү аппак булуттарга карап ойлонуп олтуруп: «Эми кайнатамдын жүзүн кантип карайм» – деди да, биротоло айылдан кетүүнү чечти.

– А сен кайнатамдын койнуна кирдим дебедиң беле? – деди Раман.

Жамбы аргасыздан күлүп жиберди.

– Ишенчээк жылкы... Мен сени акылдуу бала десе...

Раман ичинде ошондой болбогонуна кубанды. Ал көптү билген, көптү көргөн адамдарга дайыма суктанат. Азыр да бул аялды купуя жакшы көрдү. Ага суктанды.

Жамбы дагы чалкасынан түшүп жатты.

Айдын нуру эми көкүрөгүнө тийди.

Раман анын чырайлуу жүзүнө карады.

– Ай мага окшош, – деди Жамбы.

– Эмне үчүн?

– Күндүзү айды эч ким карабайт. Түнү гана эриккенде тиктешет! Ай – адамдардын түнкү эрмеги.

Раман Пабло Неруданын «Күндүзү ай» деген ырын эстеди. «Антпе, адамдар айды күндүзү да карашат» дегиси келди.

– Күндүзгүсүчү?

– Күн.

– А сен эмне үчүн күнгө окшош эмессиң?

Жамбы жооп берген жок.

– Адамдар күнгө окшош, – деди Раман.

– Философия!

– Сен дагы.

Жамбы Рамандын чын ыкласы менен сүйлөгөнүн түшүндү. Унчуккан жок.

Раман Жамбынын сөзүн эстеп ошол жөнүндө ойлоду. «Сыягы, ата-энең жакшы адамдар болсо керек...» Айткысы келди...

Күтүрөгөн ойлор Раманды тешип чыгууга жылчык таппагансыйт. Айткысы келди...

Эмнени? Албетте, өзү жөнүндө. Раман өзүнүн начар жерин билет. Бирөөгө өзү жөнүндө айтып бергенди жакшы көрөт.

А азыр ушул кемчилигин унутуп калган эле.

– Угасыңбы?

Анан Жамбынын жообун күтпөй эле сөзгө кирди (Чын, Раман өзүнүн эң жек көргөн кемчилдигин унутуп калган эле...)

«Жайдын бейжай жамгырына не жетсин?» – деп ойлоду Раман. Адамдар бир ооздон «жамгыр келатат» дешет анда. Жаш балдар ычкыр кашаттарын уучтай кармашып чурулдап тосуп чыгышат.

Ак жаан эмес, ак жамгыр жаайт.

Күндүн нуруна жуурулушуп жаайт. Алыстан: суйсалып басып келаткан, жомоктогу узун-узун аппак көйнөкчөн пери кызга окшойт. Ага бардык адамдар ийилип таазим кылышат.

Раман көзүн жумду. Ошол кызды көргүсү келди.

Буралып басып ак пери келатат,

Узун-узун аппак көйнөк жер шыпырат.

Раман өз дүйнөсүнө ушинтип шүңгуйт.

Башына муздак тамчы тамды. Чочуп кетти. Ак пери кыздын элеси да качып жоголду. Кичинекей дүйнөсү бомба түшкөндөй талкаланды.

Ал шыпты тиктеди.

Көбүрөөк жамгыр жааса ушинтип үйдөн тамчы өтөт. Ана, ылдый көздөй дагы томолонду. Дагы!..

«Бул картаң күздүн тамчылары... үйдөн чык деп атат» – деди Раман. «Адамдын көз жашына окшош», – деп ойлоду кайра. Адамдын көз жашы туз даамданат. Саягы, жеген туздар көздөн кайра агып түшөт окшойт.

А адамдар эмне үчүн ыйлашат? Туз жанын ачыштырат да анан...

Раман шыпты тиктеп жатты.

Тамчы жөнүндө ойлоду.

– Чык, – деди тамчы.

– Чыкпайм, – деди Раман.

– Бул ким? Ким менен сүйлөшүп жатасың, ата?

Чоң эне ойгонуп кетти. Ал баятан бери карыган мышыктай бүрүшүп уктап жаткан.

– Тамчы. «Өлүм менен сүйлөшүп жатам», – деди Раман өзүнчө.

– Бир нерсе тосуп кой, – деди чоң эне. Раман чоң калай табакты көтөрүп келди.

– Чык! – деди тамчы бакырып. Чоң калай табак «зың» этип жаңырды.

– Чыкпайм, – деди Раман.

Ал таптакыр башка жөнүндө ойлонду. Камилдин айтканы эсине түштү.

Денеси «дүр-р» этип жыландай жыйрылды. Кулагына азап чеккен адамдын кыйкырыгы угулду.

– Чык, – деди тамчы.

– Чыкпайм.

Раман көзүн жумду. Алиги тозокко түшкөн адамдын ач кыйкырыгы дагы угулду. Көзү пардай ачылды. Аябай азап тарткан адамдын коркунучтуу жүзүн көрдү. «Өлүмдүн жүзү ушундай болсо керек» – деп ойлоду Раман.

– Чык, – деди тамчы ачуулуу.

Кыйкырык кайрадан угулду.

Раман эшикке жүгүрүп чыкты.

Эшикте ууру мышыктын басыгындай үнсүз күздүн көңүлсүз жамгыры жаап жаткан эле. Эки күндөн бери жаайт.

Суз, жадаткыч жаан.

Дудук жаан. Эшикке чыгып карагың келбейт. Сүйлөшкүң келбейт. Шилекей чачырагансып итиркейиң келет.

Тантык адамга окшош.

Күз. Табият боёктору өчкөн килейген зор полотного окшойт. Бардык нерселер сууга салган чычкандай шүмүрөйүшөт. Раман: «Пушкин, жылдын төрт мезгилинин ичинен күздү жакшы көргөн» – деп мугалим эжекесинин айтканын эстеди. «Бечара Пушкин... ушул күздүн эмнесин жакшы көрдү экен?» – деди өзүнчө.

Туманга оронгон Кара-Сорондун башын карап ичиркенди. Кардын суугун сизди.

«Тоолордун башы карлады окшойт». Үйгө кирди.

– Чык, – деди тамчы.

Раман жылуу көрпөгө оронуп, башын каткандан кийин гана тамчы жөнүндө Камилдин айтканын эстеди.

– ...Камил – классташ жолдошум. Экөөбүз окууга да, отунга да чогуу барабыз.

Бир күнү экөөбүз окууга бараттык.

Камил папкасынан буту буулган кара мышыкты сууруп чыкты:

– Ууру, – деди ал, – өлтүрөбүз.

Экөөбүз кантип өлтүрүүнү билбей көпкө кыжылдаштык.

Акыры Камил манжалары быртыйган колдору менен муунта баштады. Мени да жардамга чакырды. Мен болбой койдум. Ууру мышыктын тыбырчылаганын айтпа! Көзүчү... Көзү! Жаны көздөрүндө оттой жанып, анан бара-бара өчө баштады.

Мышыктын өлүгүн жолдон алыс ыргытып жибердик.

Анан ары сүйлөшүп жөнөдүк.

Эч кимибиз кайгырганыбыз жок.

Жөн гана сүйлөшүп бараттык.

Мен жолдун боюндагы Ырай деген кишинин тамынын үстүн карадым. Күнгө окууга өткөнүмдө, анда дайыма кара мышык жуунуп отурчу эле. Ана, бүгүн да өз постунда экен. Ал тоо тарапты карап отурат. Күндү күтүп олтурат.

Мен жанагы өлтүргөн мышыгыбыз жөнүндө ойлодум: «Ал да ушинтип күндүн чыгышын күтөт эле»...

Өлгөн мышыкка боорум ооруду.

А азыр күн чыгат.

Мен эмнегедир өзүмчө кыжаалат болдум.

Түштөн кийин анын өлүгүн сөзсүз таап, ташка корумдап коюуну чечтим.

Камилге бул жөнүндө айтканым жок. Ал баары бир мунумду жактырбайт.

Күн тоонун ары жагынан экөөбүздүн утурлап бараткан жолубузду жарык кылып келатты.

А азыр күн чыгат.

Менин оюмдан өлгөн мышык кетпей койду.

А Камил өз колунун күчтүүлүгүн мактады.

– Мен сени да муунтуп өлтүрөр элем, – деди ал чегинен ашып.

– Мыкаачы. Тозокко түшөсүң.

Мен чоң энемин «мышыкты өлтүргөн жаман, ал адам сөзсүз тозокко түшөт өлгөндө» дегенин эстедим.

Камил каткырып күлдү.

– Жок, жок! Мен сени башкача жол менен кыйнап өлтүрөм! – Камил кубанганынан кыйкырып жиберди. Мени Камилдин кандайча өлтүрөрү таптакыр кызыктырган жок.

Күндүн арсак-терсек тилкеси тездик менен жакындады. Эртең мененки болор-болбос шамал аны бизге карай айдап келаткансыды. Алыстан мектебибиз көрүндү.

Күн коргологон терезелери көздү уялтат.

– Алгебрадан чыгардыңбы?

– Мен сени тамчы менен өлтүрөм! – деди Камил.

Башыма капысынан: «Мен өлүп калсам эмне болот?» – деген ой келди. Андан ары ойлонгум келген жок. Мен дайыма андан ары ойлонуудан корком. Өлгөндөн корком. Коркунучтуу.

– Кандай тамчы? – Мен өзүмдү алаксыттым. Камилдин оозуна карадым.

Ал улуу сыр ача турган адамга такыр окшободу.

– Мен сени түркүккө байлайм! – Камил ушинтти да, колхоз клубунун сахнасындагыдай өңүн өзгөртүп, көзүн каардуу жүлжүйттү (Биздин мектеп окуучулары «Алтын кыз» драмасын элге коюшкан эле. Камил корбашынын ролун аткарган).

– Анан, – дедим.

Чокуңа бийиктен тамчы тамдыртамын. Тамчы тама берет, тама берет. Акыры чокуңду оёт. Ананбы? Анан мээңе тама баштайт. Билдиңби? Мээңе, алгебрага алы жетпей ыр жазган мээңе! Тамчы тамган сайын өкүрүп-бакырасың. «Чечип кой, акебай» – деп мага жалынасың. А мен чечпеймин! А сен кыйналып, азап чегип жатып... «шылк»... – деп Камил колун тирегичке жаңсады.

Мен өзүмдүн ошол абалымды элестетип көрдүм. «Чынында коркунучтуу өлүм» – деп ойлодум ичимден. Андан ары ойлонуудан корктым. Мен дайыма андан ары ойлонуудан корком. Унчукканым жок. Аңгыча жердеги күн экөөбүзгө жолукту. Күн тоодон чыкты.

– Ассалоом алейкум, Күн!

Биз жарыша салам бердик. Бул Камил экөөбүздүн кичинебизден берки адатыбыз.

– Кайсы убак болду, ата? – деди чоң эне.

– Чык, – деди тамчы. Рамандын ою бузулду. «Камил азыр эмне кылып жатат болду экен?»

Ал кайрадан өлгөн мышыкты кантип ташка корумдаганы жөнүндө ойлоду.

Андан ары ою чукул бурулду. «Эмне үчүн Гитлерди тамчы менен кыйнап өлтүрүшпөйт?»

– Чык, – деди тамчы.

– Бүттү, – деди Раман өзүнчө.

Гитлер жөнүндө ойлонгусу келген жок.

Терезеден сыртка карады.

Бир түп тал. Шүмүрөйгөн талаа. Тоо. Үнсүз асмандын кыйындысы. Терезеден алысты-алысты тиктегиси келет. Бирок тиги сороюп тосуп алат. «Же талпайып тоо сыягы жок. Дагы Кара-Сороң аталат».

Раман тоого ачууланды... Терезенин түбүндөгү жалгыз түп талына ырайымы келди. «Менин досум! Жыланач эркектей тартайып ыйлап турат. Үстүндө чокон жалбырагы жок. Шамал токмоктоп кетти. Же бутагына чылбыр илинбейт. Бир да от байлана элек».

Рамандын көзү коюуланып, кусалануу каптады. «Атам болсо ат байланар эле», – деди ал көңүлүнүн эң теренинде. Бирок бул азыр оюна тереңдеп киргиси келген жок.

– Кара кемпир, Пушкинди окуп берейинби?

– Мен аныкты түшүнбөйт экемин, ата, – деди чоң эне.

– Эне, «Пушкин» деңизчи.

– Тилим келбейт.

– Айтыңызчы, эне?

– Пүшүн.

– Пушкин деңиз?!

– Пуши-ин... тилим келбейт, ата...

Раман каткырып күлдү. Анын күлкүсү дайыма үйдү жарып жибере жаздайт. Күлкү ар кандай адамга эле жараша бербейт. А Раманга жарашат. Ал күлгөндө эң эле сулуу боло түшөт. Чоң эне муну көрбөйт. Көзү азиз. Көрсө кандай кубанар эле!

«Күлкүсү атасыныкына окшош» – деп ойлоду чоң эне.

– Өлчөөсү көзүнө болсун. – Бир нерсени эстей коюп, эси чыккан чоң эне акырын ушинтип айтты.

– Угуп туруңуз, эне.

Раман кыйкырып окуп кирди.

«Подруга дней моих суровых, Голубка дряхлая моя!..»

«Үнү бузула баштады, балагатка жетти», – деп ойлоду чоң эне. Небересинин ата-энесиз өскөндүгүн ойлоп ичинен сыздайт.

– Мындан көрө кезитиңизди түшүнөт элем, ата, – деди чоң эне.

– Кезиттерде бүт эле бомба жөнүндө жазышат. Аны да түшүнбөйсүз, эне. – Раман окуганын улантты.

– Түшүнөм, ата.

– Атом бомбасы деген кандай эме, түшүнөсүңбү?

– Атам пампайың эмне? Башкасын окусаң түшүнөм, – деди чоң эне.

– Мактанбасаңыз, эне. Баары бир түшүнбөйсүз. Уктайм. – Раман окуганын токтотту.

Терезеден сыртка дагы карады. Терезенин түбүнөн башталган талаа-дагы жалгыз аяк жол менен бир ит жүгүрүп баратат.

– Эне! Кабылан дайрага чуркап баратат.

«Акылсыз Кабылан... күздүн жамгырына да балык келүүчү беле. Эми барат. Жээк бойлойт. Анан дайранын боюна шоңшоюп олтурат. Сууну жыттайт. Азыр дайра балык жыттанбайт. Кар жыттанат. Анан жүндөрүн сапсайтып үйгө кайтат».

– Акылсыз Кабылан, – деди Раман.

Бала чактан берки досун аяды. Кабыландын карааны үзүлгөнчө карап турду.

– Карып калды...

Раман капалуу боло түштү. Тоону издеди. Тоо жок. Кара-Сорондун түбүнө чейин коюу туман чулгаптыр. Раман тумандын кыймылдаганын, соймондоп жылып келатканын байкады. Жаанга тойбогон ач туман талаа менен акырын басып келатат. Жөө туман.

Кээде талаадагы эрбейген куурайларга илээшип токтоп калгансыйт. Кайра илкип жылат.

Рамандын уйкусу келди.

– Кара кемпир, туман басып келатат.

– Эмне? – деди Чоң эне чочулап.

– Жөө туман.

– Аюуларга окшоп жаз келгенче уктайм. Мен кеттим! – деди Раман. Жуурканга башын катты.

– Кеттим дебей жүрчү, ата?

«Кеттим» деген сез Чоң энеге дайыма жат угулат. Азыр да жат угулду.

– Чык, чык! – деди тамчы.

2

Чоң эне өзү жөнүндө аз ойлойт. А небереси жөнүндө дайыма ойлонот. Эрмеги да ошол.

Баштаган иши да ошол.

Аткарган иши да ошол.

Кыйналып тарткан оор жүктүү арабасы да ошол.

Раман ыңаалап жерге түшкөн күнү согуш чыккан. Ошол күнү жер үстүнө канча бала ыңаалап түштү болду экен? А ошол эле күнү согушта Рамандын канча аскер атасы өлдү экен? (Раман кичинекейинде: «Урушта жүйгөн аскейлейдин баайы менин атам» – дечү сурагандарга.)

Канча? Деги канча болду экен?..

Баары бир өлгөндөрдөн туулгандар көп болгондур...

Баары бир...

Турмуш токтобойт да...

«А ошол аскерлердин баары менин балдарым эле, – деп ойлоду чоң эне.

– Беш убак намазымды да ошолордун эсен кайтышына багыштоочумун.

Көбү кайткан жок.
 Баары менин балдарым эле.
 Баары Рамандын аталары эле.
 Көбү кайткан жок...»

А азыр чоң эне ошол балдары жөнүндө ойлоду.

Рамандын азыркы дөөпөрөстөнүп: «Туман басып келатат» – деп койгону чоң эненин эсиндегилерди козгоду. Чоң эненин эсиндегилер көп коюлуп жүрүп, ленталары үзүлгөн, кызыктуу эски фильмдерге окшош.

Азыр чоң эненин фильми башталат.

Дүйнөнүн тумандуу бир күнү жөнүндө. Музыкадай атырылган күндүн биринчи нурлары жөнүндө...

Эртең мененки Памир-Алай тоолорунун панорамасы.

Тоолор улуу да, сүрдүү да...

Асман мелжиген чокулар...

Алар шандуу музыканы күтүп турушкансышат.

Купкуу, жалама, кереге сымал аскалар.

Ошол аскалардын бирөөнүн боорунда айбаттуу адамга окшош кара таш турат.

Рамандын үнү. Бул таштын аты «Каргаша кемпир» – бул жөнүндө ар нерсени эскергенде жакшы көргөн карылардын оозунда легенда айтылат:

Илгери бир пайгамбар кемпирди каргаган имиш. Байкуш кемпир ушинтип ташка айланган экен. Пайгамбардын неге мынчалык ачуусу келгендигин ким билсин.

Бир жылда жазында ошол жакка саякатка чыгабыз. Былтыр Камил «Каргаша» башкача ат койду.

«Гитлер» – деп.

Баарыбыз ошентип атап койдук. Агайдын мылтыгы менен балдар Гитлердин башына атышат. Мен да атам. Гитлердин башында казандай көмкөрүлгөн тегерек кара таш кинолордогу немецтердин туулгаларына окшош. Камил ушундан-улам ат койгондугун айткан.

Гитлердин «эстелиги».

Камил менен кийин талаштым. Менимче, бул таш Гитлерге окшош эмес.

«Александр Невский» деген кинодогу рыцарь!

Таптым, таптым! Так ошол түрү суук рыцарларга окшойт...

...Чоң эне так ушул эртең мененки тоолорго утур карап коюп, ат үстүндө келатты. Райондун борборуна келатты.

Тоолор... Памир-Алай тоолору...

Чоку... чоку... чоку...

Тоолордун чокулары күндүн чыгышын күтүшөт. Ана, чокуларга күндүн алгачкы эндиктей кызыл нурлары тийди. Кыпкызыл нурлар бийик чокуларда бийлешет. Эми чокулар күнгө карап ырдап жатышты.

Эзелки замандан бери кулакка тааныш жоокер музыканын дүбүртү кулакка угула баштайт.

Күндүн дүбүртү...

Мына, дүйнөнү дүңгүрөткөн музыка башталды... Бул «Симфония-Апогей» – белгисиз композитордун күнгө жазган Гимни дешет. Чокулар ырдап жатышат...

«Бул тиричиликтин Гимни, угуп калгыла, адамдар!» – дешет алар... Таштар да, тоолордун бөксөлөрүнө чөккөн, бийик асмандагы эндиктей кызарган булуттар да ырга кошулушат...

Күн тоодон башбакты...

Рамандын үнү: – Ассалоом алейкум, Күн!

– Э-э-э-э-эй, адамдар! Бизди титиреткен ырды угуп калгыла, адамдар! – дешет тоолор... Күндүн атырылган биринчи нурлары адамдарды ойготууга шашып баратышат...

Күн өзүнө утурлап учуп бараткан тоо бүркүтүнүн канатына жармашты.

Бүркүт асманга атырылып чыкты да, ийри тумшугун күнгө бурду, муштумдай кара нерсе күнгө атылып баратат. Ал күнгө качырып кол салганы баратат.

Бүркүттүн трагедиясы ошол.

Ошентип өзүн аскага жанчат.

Ошентсе да бүркүткө окшоп, күнгө түз караган жандар чанда болот окшойт?!

Күн жылаңач жердеги токумдай карга жармашты.

Жаз ... Жер жаш кыздай демигет...

Коюн-колтуктарында гана ала-чоло кар жатат.

Күн талаада жаткан айнектин сыныгына жармашты. Бул күндүн күзгүсү.

Күн жомоктогу сулуулардай өзүнүн жүзүн көрүп кирди.

Күн жаш көчөттөргө тийди.

Адам-дарагынын көчөттөрү. Буларды кечээ согушка жөнөй турган балдар тигишти. Көңүлдүү иштеген балдар. Алардын көбү өздөрү тигип жаткан дарактын көчөттөрү сымал жаш. Жаактарындагы үксүйгөн сары түктөрү, болпойгон маңыроо жүздөрү, ишенимдүү караган көздөрү, карандай бала бойдон экендиктерине күбө болгонсуйт.

Алардын бирөө айнектин сыныгында жаткан күндү жерден көтөрүп алат:

– Эй, карагылачы, Күн!

Бирок анын колундагы күндү эч ким карабайт.

Башкалары бак тигүү менен алек.

Алиги боз бала жолдошторуна таарынгандай, колундагы Күндү алыс ыргытты.

Күн чоң энеге жармашты.

Бүгүн райондун борборунда эл көп. Көпчүлүгү балдарын согушка узатканы келген энелер. Балдарын өлүмгө узатканы келген энелер. Ыйлаак энелер...

Булардын арасында чоң эне да жүрөт. Анын мойнунда оор куржун. Ичинде уулуна арналган тамак-аш бар. Уулу бүгүн согушка жөнөйт.

Күн кайырчыга жармашты. Чоң көчөнүн четинде жоон санынан ылдый жок, аскер тумагын күнгө тосуп жалгыз кайырчы – аскер олтурат. Анын чачтары уйпаланган.

Чынгыс хандыкына окшош, сары сакалы аябай өскөн. Ал күндө кайыр сурайт.

– Апа, акча бер!

Чоң эне чочуп кетти. Кайырчыны көрүп тык токтоду. Көкүрөгү кысылып, ыйлагысы келди.

«О-о, ата-журт коргогон мунжу адам, согуш деген сен белең?»

Жоолугунун учуна түйүлгөн теңгелерин чечти да, жылдызы жок эски аскер тумагына төктү.

«Көрүп күйгөнчө, көрбөй күйөйүн», – деп ойлоду чоң эне.

«Оо-о, кантип тирүү калды экен?»

Чоң эне куржунун оңдоп басып кетти.

Анын ичинде уулу Касым үчүн тамак-аш бар.

Ал бүгүн жөнөйт.

Чоң эне басып баратат...

Дайыма өзүнүн гана дабышын угуп үйрөнгөн. Азыр уккан жок. Дайыма эле өз дабышын угуу адамды зериктирет, жадатат.

А бүгүн эл өтө эле көп.

Чоң эне башкалардын дабышын тыңшайт. «Адамдардын дабышын угуу, алар жөнүндө ойлоо жакшы» – деп ойлоду чоң эне. Бул абдан жакшы...

«Бүгүн согушка жөнөшөт».

«Бүгүн согушка жөнөшөт» – дешет жер шыпырган буттар хор менен.

Көпчүлүгү балдарын зор сыноого узатканы келген энелер. Алар бүгүн жөнөшөт.

Түш кыңкайды. Күндүн көзүн алыстан көчүп келген булуттар чүмкөп алды.

Тоолор жок.

Түбүнө чейин жалкоо туман каптаган.

Туман кокту-колотторду жойлоп улам бериледи.

Айлана кыйла караңгы боло түштү. Асман таш жаачудай чыгырайт. Бирок муну эч ким байкаган жок.

Кыжылдаган адамдардын бирөө да асманды караган жок. Алар жарданып, узун катарда турушкан балдарына карашат. Азыр булар согушка жөнөшөт.

«Машина да жок имиш, жөө жөнөтөт экен. Жарым жолдон ары машина болот дептир деген күбүр-шыбыр тарады. Чын эле ошондой көрүнөт. Мындай кез: «Күткөн мезгил да келип жетти» – деп аталат.

Коштошууга ишарат берилди. Ызы-чуу башталды. Чакчелекей. Ымыркай балдардын ыйлаганы угулат. Чоң эне Касымдын башын кучактады. Уулунун оозунан буруксуган арактын жыты келди.

– Арак жыттанасың, атабай... – деди чоң эне. Касым чоң эненин көкүрөгүнөн жыттады.

– Көп ичтиңби?

Уулу тишин кашкайтып күлүмсүрөп карап турду. Чоң эне дагы эмнени сүйлөп өзүн жооткаторун билбей, мекилдеп ыйлап жиберди.

– Катарга! – деген үн чыкты.

– Кошунуз, кара кемпир, – деди Касым. Ал энесин кучактап алып ыйлап жаткан жолдошторуна карап өзүнө өзү ачуусу келди. «Өтө эле кайдыгер коштошуп атам», – деп ойлоду Касым.

Бирок унчуккан жок.

Ызы-чуу дагы күчөдү. Коштошуу бүттү. Согушка жөнөөчүлөр кайрадан катарга тизилишти. Жолго чыгышты. Тоо тараптан туман каптап келатты. Тумандын алды балдар бараткан улуу жолго жетти. Улуу жол менен каалгып жөө туман басып келатат. Ач туман илкип басып келатты.

Чоң эне муну биринчи байкады.

Ызы-чуу ого бетер күчөдү.

Касым катардын эң артында басып кетип баратат. Ал артын эч караган жок.

Чоң эне көз албай карап турду. Ал жол менен келаткан жөө туманга кирип кеткенче карап турду.

Эми ач туман соруп кеткендей эч нерсе көрүнбөй калды. Адамдар нес болгондой тунжурап удургуп келаткан туманды карап турушат.

Жыйындын ичинен бирөөнүн чочуган үнү чыкты. Ак жоолукчан аял түйүнчөгүн булгалап жыйындан узады. Сыягы, уулуна арнаган белегин бербей унутуп калса керек.

Ак жоолукчан аял чуркап баратты. Ийинине түшкөн жоолугу туудай сүйрөлөт. Чуркап барат.

Аял кокусунан таш жолго эт-бетинен жыгылды. Баары бир кичинекей түйүнчөгүн колуна чыгарган жок. Кайра туруп жүгүрдү. Жоолугу жыгылган жеринде калды. Аял да туманга аралашып көрүнбөй калды.

Таш жолдун бетиндеги ак жоолук гана кыймылсыз жатты. Жөө туман дале улуу жол менен жай басып келатат.

Тоолор жок.

Тоолор өз уулдары менен коштошо албай калышты. Ал туман болсо сойлоп келатты.

Фильм үзүлдү.

...Чоң эне катуу үшкүрүндү. Өз көзүнүн азиздигин унутуп калган эле. Чоң эне дагы үшкүрүндү.

- Чык, – деген тамчынын үнүн укту.
- Кара кемпир, чыгалыбы? – деп ойлоду Раман.
- Уктадыңбы, ата?
- Жок, эне. Сизчи?
- Жок, ата.

«Жок деген жакшы сөз» – деп ойлоду Раман.

«Эгер бул сөз болбосо эмне болор эле? Анда адамдардын баары калпычы болушмак». Заматта үйдүн ичи караңгы боло түштү. Терезеге жумшак нерсе келип урунду. Эпсиз чуудасы сүйрөлгөн жөө туман экен.

Раман терезеге карады. Эч нерсе көрүнбөйт. Бир гана туман. Ал терезенин бетинде бир тынымга удургуп турду да, суюла баштады. Эми гана бир түп жылаңач тал бүдөмүк көрүндү.

Кайрадан үйгө жарык кирди.

Раман эшикке жүгүрүп чыкты. Жөө туман үйлөрдүн үстүнөн басып баратат.

Бүт айылды каптап баратат...

- Ох-оо-о!.. Бул көрүнүш Раманга өтө кызык көрүндү.
- Ким, ата? Ким менен сүйлөшүп атасың? – деди чоң эне үйдүн ичинен.
- Туман, эне. Жөө туман айылчылап жүрөт.

А чоң эне алиги эскерүүлөрүнөн ажырай албады. Далбастап чуркап бараткан аялды, бирөө жол менен атайы айдагандай шумдуктуу удургуп келаткан жөө туманды кайрадан элестетти.

Азыркы райондун борборун кооздоп, көчөлөрүн көркөмдүү кылган дарактар ошондогу балдар тиккен жаш көчөттөр экендигин ойлоду. «Азыр алар аябай чоңоюшкандыр... Мейли, чоңоюп, гүлдөй беришсин... Алар согуштан кайтпаган ээлери жандуу эстелик – деп ойлоду чоң эне. Жаан сээлдей баштады.

Жөө тумандын арасынан суу болуп жүндөрү сапсайган Кабылан суурулуп чыкты.

Ал Раманга күнөөлүү эркеледи.

3

– Китебинди ал, ата, тегирменде эрикпейсиң, – деди чоң эне.

Раман ансыз деле «Капитан Гранттын балдарын» колтугуна кысып алган.

- Кеттим, энеке...
- А мен болсо күнгө отура берем.
- Уктаңыз, ээ? Кеттим.

– Күн барбы?

– Бар... Бар...

Раман үйдөн алыстаары менен китебин басып баратып окуп кирди. Кээде дейди басып жолдон чыгып кетет. Акыры ташка чалынып китеби колунан ыргыды.

– Маңги баштар! Ушуну көрбөй калышыптыр! – деп чалдарды сөктү да, ташты кыжынып жолдон алыс ыргытты.

Таш мупмуздак эле. Кечээги жаандан кийин жер бир күнгө картаят түштү. Жер сууду.

4

– Мен болсо кеттим!

– Күн барбы?

– Бар.

– Ойноп жүрө бербей тезирээк кел, – деди чоң эне. – Токто, бери келчи, койнунда китеп жокпу?

– Жок, жок, энеке.

Эки-үч курдай Раман куурайы жок жалаң жип менен кайтты. Чоң эне анын себебин билип алды. Бүгүн китептеринин баарын жабанга салып кулпулап алган.

Раман куурай терүүгө китепсиз кетти.

Чоң эне менен Рамандын кышка даярдыктары ушул.

Отун, тегирмен.

5

– Кеттим, энеке.

– Кайда?

– Мектепке.

– Караңгы түндөбү?

– Оюн коёбуз, – деди Раман.

Раман калп айтты. Ушинтип, көп жолу калп айтканын эстеп, өзүнө өзү капа болду.

«Көзү жок адамга калп айтуу оңой».

Ушуну ойлогондо ого бетер капаланды.

– Чырагыңды өчүрүп кет. Эртең сасык май алып келип койсоң, ата. Чырагыңдын майы түгөнүп калыптыр. Жаанда суу болосуң эми, балам ай...

Каалга «тарс» жабылды.

Үйдүн ичи көрдөй капкараңгы. Чоң эне көрүнбөйт. А чоң эне Раман жөнүндө ойлоду.

Атасынын да илгерки бир оюнда Чойбек бай болуп ойногонун эстеди. Үйгө келгенден кийин сакалы эчкинин куйругу экендигин айтканда күлгөн эле. Раманды да: «Атасын тартыптыр» – деп айылдагылар мактап калышат.

Оюнду жакшы аткарат дешет. Жакшы ырдайт дешет.

Чоң эне күрсүнүп ордуна турду:

– Бул бала оокатын ичтиби?

Төрдөгү столдун үстүнөн аякты сыйпалап тапты.

– Ичептир чунак бала.

Табуретка кычырады. «Ушу шайтандай эмеге кантип отурушат?»

Чоң эне ошо бойдон былк эпеди. Үйдүн ичин өлүк тынчтык басты. Чычкандар кебек салынган тулупту кемирип киришти. «Чычкандардын түбөлүк эрмеги ушул» – деп ойлоду чоң эне.

– Уктагыла эми, жаны жоктор, – деп аларга буту менен тап берди.

Табуретка экинчи жолу кычырады.

Бош чака жаңырып «зы-ң» этти. «Суу дагы түгөнүптүр» – деп ойлоду чоң эне. Чычкандар кайра эле кебек салынган тулупту кемирип киришти.

– Кой эми, төшөк салайын, – деди чоң эне дагы күрсүнүп, жөрмөлөп жүрүп төшөк салды. Төшөктүн четинде бөжөйүп кыйлага олтурду. Кайра жер таянып өйдө турду да, жапыз каалганы ачып, эшиктеги түндү тыңшады.

– Мынча неге жымжырт? Жаан басылган өңдөнөт, – деди чоң эне өзүнчө. – Кар жыттанат.

Эшикти жапты. Үйдүн ичи капкараңгы. Чоң эне көрүнбөйт. Бирок сүйлөгөнү, басканы, ойлогону угулат...

...Кар күрөгөндөй жаап жаткан. Раман асманга бетин тосуп кетип баратты. Далбалактаган карлар мурдунун учуна көпөлөк сыңары конуп, кытыгысын келтирет. Кирпиктерине илинген карлар көздөрүнөн жаш болуп акты.

Раман асманга жүзүн тосуп баратты. Көңүлүн делөөрүткөн зор кубаныч пайда болду. «Мен мас...» – деп ойлоду Раман.

Жүгүргүсү келди...

Жер түгөнгөнчө жүгүрүп бара бергиси келди... Кулачын кенен жайып, туйлай түштү да, кичинекей кезиндегисиндей коделекти туурап, мурдун көтөрүп ойку-кайкы чуркап жөнөдү. Саманкананы көздөй чамынып жааган карды аралай чуркап баратты.

«Кудум эле жомоктогудай» – деп ойлоду Раман. «Учуп баратам»...

Ага карама-каршы саманга тоюп, күшүлдөп-бышылдап жалгыз уй келатты.

Муну да байкаган жок.

Раман уйдун жумшак, жылуу булоолонгон капталына бетинин уруганын гана туйду. Жыгылып түштү. Уй жыгылган Раманга жайбаракат кылчайып карап койду.

– Сасык мурун, – деди Раман.

– Ким?

Раман кыткылыктаган кыздын күлкүсүн укту.

Жалт бурулуп, Лайлини көрдү.

Ал кыткылыктап күлүп жатты.

Рамандын жүрөгү апкаарып лакылдап сокту.

– Кел, карга тилибизди тособуз?

Лайли карга тилин тосту.

– Раман, сен да ушинтсең?

– Тилим үшүйт.

– Ушинтсең эми?..

Раман да карга тилин тосту.

– Ширин бекен? – деди Лайли.

– И-ий... – Раман башын чайкады.

– Кимдин муруну сасык?

– Уйдун, – деди Раман.

– Лайли кыткылыктады...

– Сенин уюң саманга кирип алыптыр. Мен айдап койдум. Уй менен сүзүштүң ээ?

Лайли дагы кыткылыктады.

– Тилиң үшүдүбү?

– Сен айт, анан мен айтам...

– И-ий... – Раман башын чайкады.

– Менин эрдим үшүдү.

– Кар өөп атпайбы сени.

– Эмне-е?

Раман күлүп жиберди.

– Сени деле өөп атпайбы.

– Андай эмес. Кар мени менен сүйлөшүп атат.

– Андай эмес. Кар сага ашык болуп калыптыр.

– Сага.

– Сага.

– Сага, сага, сага...

– Сен сулуусуң да... сага... – деди Раман.

– Шен шулушунда... сага...

Лайли кыткылыктап күлдү.

– Болуптур. Кар эмне деди?

– «Шен шулушун» – деди.

Лайли дагы кыткылыктады.

- Мурунум үшүп кетти.
- Кимдики?
- Уйдуку, – деди Раман.

Экөө жарыша күлүштү. Көпкө дейре сүйлөшүшкөн жок. Тилдерин карга тосуп тура беришти.

- Сен сүйлөбөйт экенсиң эмне, мен кетем, – деди Лайли акырында.
- Мен кетпейм.
- Мен да кетпейм, – деди Лайли.
- Кар эмне деп шыбырап атат, билесиңби?
- Билбейм. Колум үшүдү, Раман!

Лайли Рамандын шырымалынын көкүрөк топчуларын чечти да, койнуна эки колун салды.

Экөөнүн кошулган ысык дендеринен, ортолоруна жааган кар жерге түшпөй эрип жатты.

Раман шыңга казыктай былк этпейт. Жүрөгүнүн үстүндө жаткан кичинекей муздак колдор адеп итиркейин келтирди эле, жылынганда билинбей кетти. Былк этүүдөн коркуп тура берди.

- Денесин майда калтырак басты.
- Үшүдүңбү, калтырайсың го? – деди Лайли.
- А сенин колуңчу? Өзүнүкүн билбейт дагы...
- Ии-и таза калпычы! – Лайли колун сууруп алды.
- Жүр саманга жатабыз?
- Жатабыз?

Лайли Рамандын сөзүн уккан жок. Чуркап жөнөдү.

- Кыйын болсоң мага жетип ал!

Олчойгон кыркынчы өтүккө бытыйган кара саптуу ботинка караандатпады.

Караан-караан жыйылган саманга айландыра урулган сокмо дубалдын бурчунан аттуу адам Лайлиге оро-пара чыга түштү.

– Кимсинер? – деди аттуу адам. – А-а, сен Лайлисиңби? Тиги кайра артына качкан ким, ботом?

- Билбейм.
- Караңгыда эмне кылып жүрөсүң?
- Саманга келдим.
- Козулуу кой көрдүңбү?
- Уй көрдүм.

Лайли бырс күлдү.

– Кайда түнөштү болду экен? Деги ит-куштан сак болгой эле. – Атчан киши кобурап бастырып кетти.

Раман алыстап барып токтоду. Үйгө кеткиси келди. «Лайли кетип калды го...» Ошентсе да үн салды: – Мен кеттим! Сенчи? Бир тынымдан кийин Лайлинин:

– Мен кет-ти-им! Шенчи-и? – деп өзүн туураган үнү угулду. Раман таң калды. «Кар угузбай жатат»... – Корко-ок! – деди Лайли кайрадан. Раман үйүнө келатты. Денеси эмнегедир ысып чыкты. «Ысык кар» – деп ойлоду өзүнчө. Дүнүйө таң каларлык жымжырт. Биринчи кар жаап жатты.

6

Раман күндөгүсүнөн бүгүн эрте ойгонду. Атайылап эрте ойгонду.

Чоң эне тоок кыйкырганда эле турат. Азыр эртең мененки багымдатын окуп жатат. Чоң эненин намаз окуганын тыңшады.

Чоң эне күндө намаз окуйт.

Раман тыңшайт. Жылуу төшөктө жатып, чоң эненин чын ыкластуу кобураганын угуу ага өзгөчө рахат берет.

Ага баары жат.

Раман, чоң эне намазынын аягын эмне деп бүтүрөр жөнүндө ойлоду.

Рамандын эртең мененки эң таза кирсиз балалык ойлору дайыма чоң энеге арналат. Кээде каяша айтып, жаш баладай кагып коёрун эстейт. Бир жакка жумшаса, барбай туруп эле «жок экен» деп алдап кайра келгенин эстейт.

Тамакты шорулдатып ичсе: «Шалпылдатып чайнабай эле ичпейби» – деп ичинен кыжыры келгенин эстейт. Көзү азиздигин намыс көрүп жүргөндүгүн ойлойт.

Раман таптаза балалык маңыроо чын ыкласы менен ушинтип ойлойт.

Азыр да ушуларды ойлоду.

Китептерден окугандары өз турмушуна таптакыр окшобогондугуна айраң калды.

«Алар өтө эле бактылуу. Менин бардыгым окшошпойт. Чоң энем да. А чоң энем деле бактылуу. Ал: «Сен бар, мен чоң бактылуумун», – деп дайыма айтат.

«Мен да аябай зор бактылуумун. Менин чоң энем бар» – деп ойлоду Раман. Анан бул бороондуу буурул түндөй чачтары бар балпайган чоң энесинин өзүнө болгон мээрин өлчөөгө акылы жетпеди.

«Өтө эле бийик... өтө эле бийик... Мен ага жетпейм» – деп ойлоду Раман.

Чоң эне намазын аяктайын деп калды.

Раманга баары жат.

Намазынын аягын эмне деп бүтүрөрү жөнүндө ойлоду. Аягы сөзсүз минтип бүтөт: «Атама тоодой өмүр бер»...

Чоң эне ушинтип суранды. Намазын окуп бүттү.

Чоң эне дайыма Кудайдан ушинтип суранат: «Атама тоодой өмүр бер»...

Раман терезеден шаңдуу аппак тоолорго карады. Ойлонуп кыйлага жатты...

Анан ыргып туруп кийине баштады.

– Турдуңбу, ата?

– Эне-ов...

– Ов, оокатыңды ысытып койгом, ата, – деди чоң эне.

– Эне-ов, – деди Раман.

– Ысык ич, ата, муздап калат.

– Эне-ов...

Раман өзүн аябай бактылуу сезди. Тамагын ичти.

– Окууга кеттим, бабушка.

– Күн кандай?

– Бүгүн чыгат.

Раман чоң эненин муздак бетинен өөп, эшикке чыкты.

Асман көпкөк...

Жер аппак.

Раман кар малтап баратты.

Ал ушун үчүн эрте ойгонгон.

«Биринчи мен из салдым» – деп ойлоду Раман.

Жалгыз из үйдөн улам алыстады.

Раман карга биринчи из салуу көңүлдүү болорун ойлоп баратты.

(Уландысы бар)

Мурас

БАСКАН ЖОЛ

(Даректүү баяндан үзүндүлөр)

(Уландысы, башы өткөн санда)

Токтогул:

– Чыке, бул баламдын жайын сизге түшүндүрөйүн. Мен Сибирден келгендин кийинки жылында, элди сагынган экемин. Үч-Терек элине барып, Ничке-Сайда Жанаалы теңтушумкуна конуп калдым. Балада ырчылык касиет бар экенин ошондо билдим. Ошол Жанаалыныкынан мага учурашып ырдаган, кийин бирге жүргөнбүз... – деп жөн-жайымды түшүндүрдү.

Ал түнү Бөкөнбайдыкына кондук. Эртеси Токтогул үйүнө ээрчитип барды. Токомдун тамы Сасык-Жийде деген мөөндөй тар коктуда экен. «Үйдүн ашы үйгө сонун» дегендей, Токомдун айылындагылар: «Ырчы келиптир» – дешип мени сонуркап тегеректешти. Мен билгендеримди аянбай ырдадым.

– Баракелде балам, өмүрүң узун болсун! Токтогул бизди тоотуп мындай ырдап бербейт. Үйүндө ырдабайт. Биз кой союп чакырып ырдатарга алыбыз келбейт, – дешип Токомду тамашалашып отурушту.

Эртеси Током экөөбүз кеңештик:

Калык АКЫЕВ

Кыргыз элинин атактуу төкмө ырчысы, Токтогулдун эң жакын шакирти Калык Акыев 1883-жылы Жумгал районундагы Кара-Ой деген жерде туулган.

Калыктын ырчылык шыгы эрте ойгонгон. 1897-жылы тоо булбулу Токтогулга жолугат, ал Калыктын өнөрүн жогору баалайт.

1919-жылы Жети-Суу областынын туңгуч съездине делегат болот. 1926-жылы жаңыдан уюшулган улуттук театрга кирет да, 1936-жылы Кыргыз мамлекеттик филармониясына өтөт.

1936-жылы «Калыктын ырлары» деген ат менен алгачкы жыйнагы жарык көрөт. Ал «Жаныш-Байыш», «Курманбек», «Шырдакбек», «Ак Мөөр», «Кедейкан» сыяктуу элдик эпосторду айтып, «Бир асыл», «Кара дөө», «Өлбөс баатыр», «Ач карышкыр» аттуу поэмаларды жазып берет. «Баскан жол» автобиографиялык баяны 1951-жылы жазылган.

– Калыгым, экөөбүз кеңешелик? Кеңешип кескен бармак оору-байт. Эми сен, өзүңдүн оюңда, кандай туруп, кайда барсам дейсиң? Анык ата-бала болуп калдык, сырынды айтчы?

– Токо, менин бар болгон сырым: сизге жолугуп, жообуңузду, батаңызды кошо алып, Нарынга кетмекчи элем? Жумгалга да тура албадым. Кетмен-Төбөдө да мени калкалар киши жок. Менин жанымда сиз, асман-жердей баркы бар киши эмессизби. Сиз дагы жалтанып калтарып турасыз. Мени, тигил манаптардын колуна тиер болсом, учкундай учуруп, өз канымды өзүмө ичирип, өпкөмө тырмагын батырышат.

– Балам, айтканың туура. Мен көпчүлүк элдин деми менен жан-сактап турам, болбосо соо коёр эмес. Журт аркасынан айланайын... Ырыскулбек уулдары мага карышкырдын көзүндөй көзүн кызартып, чилдедеги кирген буурадай тишин кычыратып араң жүрүшөт. Керимбай бир жолу: «Токтогулду, ага байлап далайын карматам» – дептир. Букардан тың чыккан Аалы анын бетине чыгыптыр: «Керимбай, сенин бузуктугуң качан калар экен? Оңолуп келаткан ишти кайра иритесиң. Тынч уктай албай жүргөн ырчыга илгерки кылганың деле жетишер. Элди дагы бир дүрбөлөңгө түшүрүп, тополоң баштаганы турасыңбы? Колуңдан келсе кыларың ырас! Бирок колуңдан келбейт! Токтогул үчүн эл сенин кардыңды жарат» – дептир. Аалынын ошол сөзүн угуп төбөм көккө тийип, чоң кубаттандым:

– Балам, өзүң билгин. Эчки тууй албай жатып койго арачы болгондой, башымда ишим туруп сага эмне айтам, – деп ымандай сырын айтты. Токтогулга кошулуп, элге ырдап эки айча бирге жүрдүм.

МЕНИ ЖЕҢИЖОК ЧАКЫРЫПТЫР

Тытты-Сайга келсем, бирөө арапча жазылган бир кат берди. Анда мен кат окуй алчу эмесмин. Катты окутсам Жеңижок ырчыдан экен, мааниси төмөнкүдөй болсо керек эле.

Иним Калык, сизди арым элине келип туруп калды деп уктум эле. Биздин Аксыда орозого чейин он чакты аш-той өтмөк болуп атат. Ошол ырдап көрбөгөн элге таанышып кеткин. Биздин аксылыктар сени аңыз кылышат. Кетмен-Төбөдө Калык деген жаш ырчы бар деп ар кимге айткан элем. Ошол балаңды көрүп, ырын уксак дешип самашат...

Жеңижоктун өз аты – Өтө. Эки жеңи карысынан чолок күрмө кийип ырдап атса «атаңдын көрү-оой, бул жеңи жок, жалмаңдаган анык жеңи жок эме экен го» – деп, көрө элек эл жаңыдан көрөрү менен Жеңижок атыктырган экен.

Жаныма бир баланы ээрчитип, Аксыны карай жөнөдүм. Балык-Курт, Кум-Бел ашууларын ошол күнү катары менен ашып барып, элсиз талаага жатып калдык. Эртеси жүрүп отуруп, көргөн-уккан элден дайынын билип алдым. Аркыт аттуу алма, жаңгак, жержемиш оронгон өзөн бар экен. «Жаңгактын корукчусу Артыкбай той берип жатат. Жеңижок ошол тойдо» – деп угуп баратсам, жолдун боюнда бозо сатаар бар экен. Түшө калып, бозодон ичип атып Жеңижок кайда экенин дагы сурадым. «Жеңижок тойдо жүрөт, Артыкбайдын тоюнда» – дешип мага жооп беришти. Бозодо он чакты киши бар.

Бирөө жашырак жигит; байкасам чапаны бар, саймалуу чоң жоолукту белинен төмөнүрөөк курчанган сыйда сакал-муруттуу; өңү-түсү карасур; жээги жок ак калпакчан, камчысын бүктөй кармаган.

– Аттардын ооздугун чыгарып чалдыра кой, анан бастыралык, – дедим жанымдагы балага. Бала аттарды отко койгону кетти.

Тигил жигит оңдонуп отуруп, колундагы камчысын текчеге коюп жайланып, бозодон бир кесени тартып ийип, карт кекирип мени карады.

– Кайдан келе жатасыз?

– Кетмен-Төбөдөн келатам.

– Кайда баратасыз? Тамыр-сөөгүңүз бар беле?

– Жок, тамыр-сөөк менде жок болот. Бул Аксы жакта Жеңижок ырчы кат берген экен. Жеңижок тойдо дешет. Тойдун кайда экенин, элдин кайда экенин биле албадым. Заңкайган-заңкайган зоолору көп, токсон адыр торпулуу тоолору көп; адыры-түзү ойлору, агын суунун бойлору – алма менен жаңгак болсо; өзү бышып, топулдап тоголонуп түшүп турган тамак болсо; көк кашка тунук суулары ала салып аңтарылып куланган терең-терең коолору болсо, мен эмес – ата-бабам көрбөгөн жерден, Жеңижок эмес жеңдүү кишини таба алгыдай эмесмин, – дедим.

Тургандар күлүп ийишти.

– Аа, Калык ырчы сиз экенсиз го? Шапылдата жамактай сүйлөгөнүңүздөн байкадым...

– Ошол Калык ырчы мен боломун.

– Жездем Кетмен-Төбөдө Калык деген бир ырчы бала бар, а балага кат жибердим деп атат эле. Мен Жеңижоктун кайниси – Токтогул боломун. Тойго баратып бозого түшө калдык эле. Тойго чогуу барабыз.

Аркыттын суусунун күн батыш жагында эки чоң өзөн бар экен. Улуу карагай, арча, алмурут, бадам, мөмөлүү жана мөмөсүз жыгачтар аралаш чыккан жыгачтардын калыңдыгынан чак түштө аралаган кишилер бирин бири караңгылыктан тааный алышпайт экен. Ошондуктан токойду «Караңгы түн» дешет экен. Артыкбай

«Караңгы түндүн» оозундагы түзгө чоң-чоң түп жаңгактардын арасына конуп, тоюн ошол жерде баштаптыр. Биз да келип калдык.

– Токтогул, Артыкбайды мага таанытып койгун, – дегем мурда көрө элек айылдын түрүн байкап.

– Той берген Артыкбай тетиги ак чапан сары киши, – деди. Жеңижок элдин наркы четинде көк ала атчан, ак күрмө, боз көрпө тебетейчен; жанында Ныязаалы комузчу. Белине комуз байланган аксакал, анын нары жагында дагы комузун белине кыстарган нооча бойлуу, чандайган семиз көк ала сакалчан дагы бирөө болуп – төртөө бирге турушат.

Салам айтып, ал жерде тургандарга кол берип учураштым. Четки ырчы дындыйып көзүн сүзүп, тоотпогон, сүйүңкүрөбөгөн түрү бар. Сунган колумду да ыңгыранып араң алды.

Жеңижок менен Ныязаалыны Кетмен-Төбөгө келишкенде таанып калган болчумун. Берки экөөнү көргөн эмесмин. Той берген Артыкбайга, тойго келген элге, атчан турушкан ырчыларга ырдаганым:

Күрпөң-күрпөң жүгүртүп,
 Күлүгүн күндө тердеткен.
 Күүсүнө келип турат – деп,
 Күрмөк күрүч жемдеткен...
 Жалпы кыргыз көбүңө
 Саламдашып турайын.
 Кабарымды билгизип,
 Амандашып турайын.
 Той берипсиң Артыкбай,
 Сага токтоосуз кызмат кылайын.
 Той тарап, элиң кайткыча,
 Ырдаганга чыдайын.
 Окутуп көрдүм молдого,
 Жеңижок жазган катты алып,
 Жөнөбөй калдым ал түнү,
 Караңгы түнгө капталып.
 Убаралык түшөт – деп,
 Эртең менен аттанып.
 Катар аштым бир күндө,
 Балык-Курт менен Кум-Белди.
 Бардыгыңа таанышып,
 Көргөнү келдим силерди.
 Көңүлдө жок келерим,
 Көптүн тузу имерди.
 Аралап Аркыт – айыл жок
 Адамзаттан дайын жок.

Ана ошондой күндөрдү,
Айтпай коёр жайым жок.
Айыл таап жатам – деп,
Акбайдын ичин өрдөдүм.
Анда дагы киши жок,
Ачкалыктан чөлдөдүм,
Ушунчалык иш болду
Улуу жолдон көргөнүм.
Токтогулдан эшиттим,
Тоюңуздун жөн-жөнүн.
Киндик каның төгүлүп,
Туулган жериң Аркыт сай,
Туугандан бата алууга
Той берипсиң Артыкбай.
Айылы жакын-жергелеш,
Атын бирге чабышкан.
Атагын угуп, тоюңа
Келип калдым алыстан.
Түпкүлүгү букара,
Түз киши дейт жардыга.
Кадырын билип сыйлашып,
Кайырлуу дейт зарлууга.
Кошомат айтып жыпылдап,
Кор болбойт дейт малдууга.
Сыр-сыныңдын бардыгын,
Токтогул айтты сыртыңдан.
Жаз мөмөлөп көрүнгөн,
Күздө бышып төгүлгөн.
Алмурут, алма, алчалар,
Адыры бадам мистелүү,
Анар, жүзүм канчалар.
Берекеси бетинде,
Жериң жакшы турбайбы,
Пейили ток, көөнү ачык.
Элиң жакшы турбайбы.
Элиң үчүн Артыкбай,
Демиң жакшы турбайбы.
Ушул элдин таңшыган
Жеңижок сенсиң булбулу,
Кайгысын жууп арылттың,
Кара кийген муңдууну.
Катын, бала, ага, ини,

Калкың аман турдубу?
 Той бердирип атыпсың,
 Артыкбай теңтуш курбуну.
 Төр-Жайлактын сазында,
 Ырайымбектин ашында.
 Ырдап жүрдүң Жеңижок,
 Төрт дубандын кашында,
 Ырдап барып көрүштүм,
 Так он алты жашымда.
 Толкуган кыргыз элине,
 Торгойдой сайрап жүрөр – деп,
 Тотугуп келген кезинде,
 Топту аралап кирер – деп,
 Байкап туруп сынадың,
 Келе элек анда кынабым.
 Бар эми Калык балам – деп,
 Маңдайымдан сыладың.
 Ныязаалы комузчу,
 Жаныңызда барганда
 Өзүңө жолдош, күү чертип
 Жарап жүргөн жардамга.
 Аксакал болгон кези экен
 Артындагы балдарга.
 Байкабай калып жүрбөсөң
 Бар чыгар ошол эсинде,
 Батанды алсам деп жүрдүм
 Башым аман кезинде.

Мен тиги тоотпогон ырчыга да тийише кеттим:

Токтоно албай оолугуп,
 Тойго келет он ырчы.
 Тоотпой турат ким болду
 Наркы, торпок курсак жоон ырчы.
 Аш берген жерди чабыттап,
 Аралап келет он ырчы.
 Албайбы киши теңине,
 Аркы четте комузчан,
 Ат курсактуу жоон ырчы?
 Чогулуппуз беш ырчы,
 Чокчойбосун бир ырчы,
 Менин, чочуганым Өтө ырчы...

Тегерегибиздегилердин баары күлүштү, аларга кошулуп тигил ырчы да күлдү, өзүм да күлдүм. Күлкү басылды.

– Балам, Калык, ырас убактыда келдиң. Азыр биздин Аксы боорундагы эл жайлоодон жаңы түшүп, той беришке топурап, аш беришке ашыккан кези. Эл үчүн, жаңы көз, жаңы сөз менен таанышып, мени менен ата-бала болуп, жакшы ниет менен байланышты үзбөй катышып жүр.

Быяктагы Аксы менен анжыяндык элдин шартын билбессиң; алдуулары бирден атын таптаган, көк бөрү десе жатпаган, кары-жашы өзбекче бейкасам чапан кийишкен, чөнтөгү жок – теңгелерин жоолугуна түйүшкөн. Алдуулары белине бештен жоолук курчанышат, эң таппаганынын белинде экиден жоолугу болот, – деп түшүндүрдү Жеңижок. Ал Артыкбайдын жайын да түшүндүрдү:

– Артыкбай букаранын тукуму. Жаңгактын корукчусу. Иши оңунда. Артыкбайдын тоюна жарчы бол.

...Артыкбайдын айтуусу боюнча аттанып, жар айтып бир чети чындап, бир чети тамашалап элге ырдаганым:

Чакырып алып Артыкбай,
 Жиберди элге жар айт – деп.
 Бүгүн тойдун этин жеп,
 Эч ким конбой тарайт – деп,
 Эбин таап ырдасаң,
 Эл оозунду карайт – деп,
 Утуру ырдай берсе – деп,
 Уккандын баары самайт – деп.
 Жар чакырып ырдаган,
 Мен аркалык баламын.
 Көрүшкөнүм жаңыдан,
 Көбүңө айткан саламым,
 Торгойдой сайрап жүргүн – деп,
 Токтогул берген сабагын.
 Жерине келип ырдадым,
 Жеңижок улуу аганын.
 Угузайын сиздерге,
 Урматтуу тойдун кабарын.
 Аял дебей, эр дебей,
 Азыр белен эт жейсиң,
 Топ-топ болуп тургула,
 Тойдон куру кетпейсиң.
 Куру калсаң таарынып,

Артыкбайды кектейсиң.
Тамыр-сөөк, кудадан,
Башкаң бүгүн конбойсуң,
Бир-экиден калганың,
Билинбей жатып алганың,
Уурданып конду – деп,
Уяттуу конок болду – деп,
Уруулуу элге кеп болуп,
Убадаңдан чет болуп,
Жаман атка калбагын,
Бул сөзүмдү аңдагын.
Үй алыс болсо, жетпесең
Таякеңди таап жат.
Кудаң болсо кууп жат,
Бул сөзүмдү угуп жат,
Досуң болсо доолап жат,
Кондурбаса жоолоп жат!
Тамактанып, этти жеп,
Эртеге атты чабасың.
Атың келсе аралаш,
Чыккан атка чамалаш,
Олжону кабат аласың,
Эртең болот жөө балбан,
Жантая түшүп шалак – деп,
Жыгылганга көп арман.
Багалектен алышат,
Балтырынан чалышат,
Баса калып булкушуп,
Бак-таалайга салышат.
Кайраттанып кыжынып,
Кармаган колдор карышат.
Ат үстүнөн чиренип,
Кол күчтөрү тирелип.
Эңишчилер эңишет,
Тамашаны көрмөккө,
Далай киши келишет.
Бүрсүгүнү бул маалда.
Ат, кунан чаап тарашат.
Жар чакырып беришке,
Ырчыларга жарашат.
Эртеңки күндө коносуң,
Эрке мейман болосуң,

Чатак салып чырдашпай,
Жай жаткандар оңосуң...

Той тараганга чейин Жеңижок экөөбүз бирге жүрдүк. Токтогулдай эпилдек эмес, төрөпейил, жайыраак жүргөн киши экен. Бай-манапча мүнөзү бар, бой көтөрмөрөөк...

Жеңижок мени үйүнө ээрчитип барды. Үйү Кара-Сууда – бир булуңда экен, айлана жамаатында айылдары көп экен. Айылына кабар берип, кишилер чогулду.

– Кана, Жеңижок: «Сонун ырчы балам келди, көргүлө, уккула» – деп чакырдың. Балаң бопоюп бопоросун бурулдатып отурат. Мушташып ажырашкандай сумсайбайлы. Же балаң, же өзүң – бирөөңөр обон салып олтургула, – дешти чогулгандар.

Комузун күүлөп ырды Жеңижок баштады:

Бардык эл сени самады,
Балам Калык байкагын.
Көмөкөйдү күүлөнтүп,
Көптүн көөнүн жайкагын.
Биздин элдин өрнөгүн,
Бир башынан айтамын.
Ашып келдиң Аксыга,
Катар ашуу бел менен.
Аралап ырдап тааныштың,
Балам, кадыр билер эл менен.
Жоргонун бирөө болупсуң,
Жолго түшсөң желбеген.
Туурасы – Түндүк, Кара-Суу,
Туулуп, өскөн жер ушул.
Туз-татышып таанышкан,
Туруктуу саруу эл ушул.
Аксы, Анжиян жерибиз,
Сарайга батпайт бактасы
Санат жетпей, жыл сайын
Сандыкка толгон акчасы.
Тынымы жок баарынын,
Дыйканчылык максаты.
Текедей санын түйүлтүп,
Тебишип ойнойт жакшы аты.
Кайраты бар, кажардуу
Карысы карап жатпаган,
Керемет бар күчүндө,

Кетменин жаза чаппаган.
Алгы-берги эсебин,
Адистери тактаган.
Аралап көрсөң Аксыны,
Адашар башың акчадан.
Миллиончу байлардын,
Асмандаган зооту бар.
Ал зоотторду жүргүзчү,
Жалындаган оту бар.
Угушумда түрүлүп,
Андан чыгат ноотулар.
Зооттор сайын иштеген,
Эки миңден малайлар.
Шаар сайын байларда,
Заңгыраган сарайлар.
Анжияндын, Аксынын,
Арпадан көп шалысы.
Түшүп турат шалдырап,
Жаңгагы бышып, баарысы.
Эмне десе дапдаяр,
Андыктан узун арышы.
Корумдунун ташындай,
Коону менен дарбызы.
Буура төөнүн тишиндей,
Буудай менен арпасы.
Жемиштин көркүн чыгарган,
Анар, жүзүм, алчасы.
Караңгы токой капчыгай,
Өзөнү сайын мөмөлүү.
Түрдүү жемиш Аксынын
Адыр түзү, өрөөнү.
Айта берсе түгөнбөйт,
Кала берсин бөлөгү.
Касан, Зааркан, Наманген,
Аралаган базары.
Сабит, Билал, Кожо ата,
Зыярат кылар мазары.
Башы адашат адамдын
Эшен, калпа, сопудан.
Элинде: таат-ибадат,
Бейнамаздан чочуган...

Жеңижок ырында бай-манаптарды, кожо-молдолорду өзүнүн көнүмүш жолу боюнча мактап ырдады. Ал арапча көп окуган, чоң молдо киши экен. Ырдаган ырларынын көпчүлүгү шарыят, пайгамбар-заабалар, эшен, калпалар жөнүндө.

Жеңижоктон «жол көрөйүн» деп ойлонсом, молдолугум жок, канчалык ырдаса да анын шариятын түшүнүп, үйрөнө алгыдай эмесмин.

Жеңижоктун үйүндөгү элге өзүмчө жамактатып Жумгал, Кочкор, Чүй жөнүнөн меселдештире ырдап, элдин көөнүн жайладым.

Мен көп узабай кайра үйрөнгөн Кетмен-Төбөмө келдим. Токтогул атамдай болуп эле дайыма оюмда турат, анын сөзүн укпай, беш-он күн көрбөй калсам эле сагынчу элем.

1951-жыл.

Журналга даярдаган **Кален СЫДЫКОВА**

Якуп ДЕЛИӨМЕРОГЛУ

1966-жылы Түркиянын Чанкыры районунда туулган. Анкара университетин бүтүргөн. Түрк-казак Ахмед Яссави университетинде, Түркия Жазуучулар союзунда, Айыл чарба министрлигинин басма сөз кызматында, телевидениеде иштеген. Жазуучу, түрк тилдүү мамлекеттердин «Евразия» Жазуучулар союзунун төрагасы, «Боордои калемдер» журналынын редакциялык кеңешинин төрагасы.

Проза

ЭКИ ЧЫНАР

(Аңгеме)

Ал дарактын ичинен бир нерсе угулчудай, ага бүт денеси менен ыктай, кучактап алып саамга тыңшап турду. Анан ошол тейде береги карап тургандарга:

– Бул, кулайт, – деди, кыска гана.

Бир аз артка чегинип алды да, алгач дарактын тарбайган бутактарын, андан соң түп жагындагы карайган тактарды кунт коё тиктеди да өз оюна толук ишенген сымал башын ийкеп, «бак кулайт» дегендей ишара кылды.

Ал райондук маданият бөлүмүнүн адиси эле. Анан дарактын кулоосун бул билбегенде ким билмек. Жанындагы жаш адистерге кылымдык дарактар да маданий баалуулук катары саналары тарыхын таржымалап жатты. Европада мындай иштерге кандай чоң маани берилерлиги тууралуу мисалдардан саймедиреп жатып, дарактан узай берди. Топтошкон алардын артынан бир кадам артта келаткан медресенин күзөтчүсү Хамдиге бурулуп, аны менен коштошконсуп баштарын ийкеп коюшту да, сөздөрүн улантып кете беришти.

Медресени кыйладан бери кайтарып келе жаткан Хамди болсо, тиги маданият бөлүмүнүн адиси менен жанындагыларды жылмая узатып кала берди. Булардан мурда эле аймактык айлана-чөйрөнү коргоо башкармалыгынан да кишилер келип-кеткен эле.

Бул, Мурадийе медресесинин короосундагы диаметри үч метрдей болгон даракка чагылгандын тийгени Бурса шаарын бир топ эле удургутуп койгон болчу. Биринчиден, Бурса шаарынын эң жаңы жана мыкты курулган кичирайонунун жанына чагылгандын түшүүсү, экинчиден, чагылгандын огу тийген жер Осмон династиясынын өкүлүнүн үй-бүлөлүк күмбөзү болушу да күн тартибиндеги бирден бир маанилүү маселеге айланган. Сөңгөгүн чагылган жарып кеткен зор чынар оор бутактарын көтөрө албай кыйналып тургандай. Кылымдарды карыткан бул чынардын жанынан өткөн адамдарга дарактын тулкунан сырдуу шуулдак угулуп турчу.

Айлана-чөйрөнү коргоо боюнча башкармалыктан келген адис дагы бир ирет күмөндүү доошту уккан соң, өзүнө өзү ынанган кишидей:

– Бул бак кулайт, – деген болучу.

Чынардын жашын болжол менен мында иштегендер беш жүз алты жүз жылга такаша турган.

Ошондо, даракты текшерип келген өкүлдөрдүн арасынан кай бири даракты капталдарынан тиретип коюу керек десе, кээ бири бутактарын бутап, жеңилдетүү зарылдыгын сунуштады. Дагы бирлеринин батышта минтип, жарадар болуп калган дарактарды айыктырган атайын техникалар болорун, ошолорду алып келип тезинен ушул даракка колдонуу керектигин айткандарын да угуп келди Хамди. Чагылган түшкөндөн кийинки үч жылдын ичинде укпаган сунуштары калган жок, ал кароолчунун.

Губернатордон келгендер, мэриянын адистери, ал гана эмес Анкарадагы министрликтин жооптуу кызматкерлери да бул зор даракка алдын алуу иштери жасалбаса кулаары бышык экендигин айтып чыгышкан.

Хамдинин үйү болсо Мурадийе медресесинин жанында. Үйүнүн терезесинен медресе турган турпаты менен алаканга салгандай толук көрүнүп турар эле. Ошондуктанбы, канча жылдан бери ага жаңы күзөтчү дайындалган жок. Хамди өз айлыгына күндүз күзөтчүлүк милдетин аткарса, аялы жана балдары менен түнкүсүн экинчи нөөмөтүнө турчу.

Ошентип, бир түнү эле медресе тараптан угулган «карс» эткен добуштан улам баары ойгонуп кетишти. Бала-чакасы болуп терезеге жабышып калышты. Көрсө, баягы чоң чынар кулап калыптыр!

Аялы менен тиктеше кеткен Хамди:

– Түнкүсүн кулаганы жакшы болбодубу. Күндүз, эл барда куласа эмне болмок? – деди. Жаны жай ала түшкөнсүдү.

Эртеси мэриядан адистер келди.

– Түнкүсүн кулаганы жакшы болуптур, – дешти алар да бир ооздон.

Адистердин бирөө бул чынардын ордуна жаңы көчөт тигип коюу керектигин айтты. Калгандары да макул болушту.

Мэриялыктар медреседен кете электе эле, маданият бөлүмүнүн адистер-и окуя болгон жерге жетип келишти. Чынардын түнкүсүн кулаганына алар да кубанышты. Мэриянын кызматкерлеринен бул чынардын ордуна жаш чынардын көчөтүн тигип коюу сунушу түшкөндүгүн кароолчу ал, маданият бөлүмүндөгүлөргө айтып берди.

Алар да бул сунушту кубануу менен кабыл алып, ал гана эмес, арасынан бир адис:

– Укмуш болот эле, тамыры Осмон империясынын, жаш көчөт болсо биздин жаңы мамлекетибиздин символу болот. Кандай сонун ой! – деп, коштоп да жиберди.

Ошондон аз өтпөй эле айлана-чөйрөнү коргоо башкармалыгынан адистер жетип келишти. Аларга удаа эле фонддордун атынан дагы бир өкүлчүлүк аймактык башчысы менен жете келди. Тарыхты барктап, сыйлаган губернатордун орун басары да келип, маселе менен жакындан таанышып чыкты. Андан бир аз убакыт өткөн соң мэриядан жумушчулар келип, жыгылган даракты бир паста бутап, жумуру кылып сыйдалап ташташты.

Эски чынардын ордуна жаңы көчөт тигүү баарынын ою боюнча эң туура жана маанилүү иш эле.

Хамди күзөтчү мындай көз караштарды чынар кулагандан кийинки эки жылдын ичинде тарыхый медресени көрүүгө келген далай зыяратчылардан укту. Дарактын орду бош калбоосу керек эле...

Күндөрдүн биринде Хамди күзөтчү Мурадийе медресесинин айланасын тазалап жатса, туристтердин автобусу келип токтоп калды. Хамди тааныган жаш гид бала ал экскурсияны баштап жүрүптүр. Бир маалда туристтер медресеге киргенде ал:

– Хамди аке, Мари айым сизден бир нерсе сурасам болобу деп жатат? – деп, кайрылып калды.

Гид бала медресеге тиешелүү бардык маалыматты өзү деле жакшы билчү. Анын минтип кайрылганына таң калган Хамди кызыга артынан ээрчий басты.

– Хамди аке, Мари айым бул жерде чынардын көчөтү табылабы деп сурап жатат, – деди бала.

– Бул жерди Бурса деп коёт, – деди Хамди. – Кантип чынардын көчөтү табылбасын. Табылат. Алар «Меринос» базарында сатылат.

– Баалары кандай? – деди гид бала суроо-жоопту канадалык турист Мариге которуп берип жатып.

– Баалары жашына жараша болот, – деди Хамди. – Жаш көчөттөрү элүү доллар, бир аз чоңураагы жүз, чоңоюп калгандары жүз элүү долларга барат.

Сураган бааларды билген соң, Мари жанындагы гид аркылуу «Меринос» базарынын алыс-жакындыгын сурады.

– Алыс эмес, – деди Хамди. – Такси менен он мүнөттө барса болот.

Бул жоопту уккан Мари капчыгынан эки жүз доллар алып чыгып, Хамдиге сунду. Жүз элүү доллар көчөттүн баасы, элүүсү таксинин акчасы экенин айтып, гид аркылуу көчөттү сатып алып келүүсүн өтүндү.

Хамди он мүнөттө «Меринос» базарына жетип барды. Жакшы көчөт тандаганга дагы он мүнөтү кетти. Ал эми он мүнөттө кайра Мурадийе медресесине келип калды.

Анан турист айымдын өтүнүчү боюнча аялынан шиш күрөктү алдырып келип, он мүнөттө эски чынардын ордуна жаңы көчөттү отургузуп жиберди.

– Чынар – Канаданын символу, – деди ага Мари. – Жалбырагы туубузда.

Ал Хамдиге дагы жүз доллар сунду. Гид бала бул акчаны көчөттү убагы менен сугарып, түбүн жумшартып карап туруу үчүн берип жатканын которуп берди.

Андан бери арадан беш жыл өттү. Ушул кезге чейин Мари жыл сайын Хамдиге жүз доллар салып, гид бала аркылуу чынардын абалын сурап турат.

Маданият бөлүмүнүн, мэрия менен фонддордун адистери медресе тарапка келип калганда, алдын алуучу тиешелүү иш-чаралар көрүлө турган болсо, бул чынар кулабай тургандыгын жанындагыларга кызуу түшүндүрүп келишет...

ОН ДОЛЛАР

(Аңгеме)

Күндүн алгачкы нурлары жер үстүнө чачырай баштаганга удаа анын самолёту да жерге келип конду. Мындан ары жолун такси менен улантмак. Алгач аэропорттун бажы бөлүмүндө документтерин ырастап бүтүп, андан соң транзиттик виза менен коңшу мамлекетке кетмек.

Бажы кызматкерлеринин мамилелери ошол мамлекеттин жашоо-турмушун чагылдырып тургансып сезилчү ага. Эшиктен кирерин менен ошол элдин социалдык турмушу, экономикалык деңгээли, билим берүүсүнүн абалы, калктын тынчтыгы ж.б. нерселер бажы бөлүмүнүн босогосунан эле айкын болот. Адамдар айтпаса деле, алардын кандайдыр бир кыймыл-аракеттери аркылуу түшүнсө болот. Турмуш-шарты мыкты, экономикалык абалы күчтүү өлкөлөрдүн аэропортторунда бири-биринин укуктарын тебелебей, аэропорт менен учуу эрежелерин кынтыксыз аткарган жүргүнчүлөр, кишини кайырмакка илгенди өнөр тутуп алган экономикалык абалы төмөнүрөөк мамлекеттин аэропор-

туна коно электе эле самолёттун ичинде бири-бирин түртүшүп, жалпы эрежелерди көзгө илбей баштайт. Бир саат мурда эле бири-бири менен маданияттуу сүйлөшүп жаткан адамдар дароо өзгөрүлүп, таптакыр башка кишилерден болуп калат.

Конгондон кийин, аэропорттун мостойгон кызматкерлеринин түндүгүнө карап иш кыл дегендей төрөпөйил мамилелери жаңы келгендерге көп нерсени түшүндүрөр эле. Ал өлкөдө бара турган мекемеси же кишиси болбогондор ишенимсиз кыймыл-аракеттери менен бажы бөлүмүнөн батыраак өтүп кетүү үчүн далбас урушат.

Кадирдин аэропортунун кире беришиндеги виза иштери узакка созулган жок. Коңшу мамлекеттин визасы менен иш уруксатын көргөн кызматкер зоболосун көрсөтүү үчүн паспорттун бетине тарс-тарс эттире мөөрлөрдү басты да, документин кайра өзүнө сунду. Мейман ал кызматкерге сездирбестен, ичинен бир өх деп алды. Биринчи эшиктен өттү.

Бирок биротоло дем басууга али эрте эле, азыр таксиге отуруп экинчи бажы бөлүмүнөн өтүшү керек.

Кадирдин аэропортко жакынкы бажы бөлүмүнө такси менен барышы зарыл болчу. Бара турган машиненин номери коңшу мамлекеттики болушу абзел. Кан жол менен бажы бөлүмүнөн өтө турган бардык мамлекеттерде эки мамлекеттин тең номерлери бар таксилерди табууга болот. Бара турган мамлекеттин мекемесине таксинин номери окшош болбосо аны көргөн жол-күзөт кызматкерлери текшерүүнү шылтоо кылып пара алышат.

Бирок Кадирдин тарбиясынанбы, же пара берип көрбөгөнүнөнбү, аны берип жатканда маңдайындагы кишиге наалат айткан сымал, жандүйнөсү кыйнала берчү. Берген акчасын тиги киши чөнтөгүнө салып жатканда Кадирдин бети кызарып, жүрөгү дүкүлдөп кете баштачу.

Бу жолу ал аэропорттон чыгып-чыга электе эле, эки киши: «Байке, такси керекпи» – деп артынан калбай ээрчип алды. Кадир агарып келе жаткан тандын үрүл-баралында таксисттердин үстү-башы тыканыраак, кебетеси түзүгүрөөгүн тандай баштады. Эшикке чыгары менен такси сунуштагандар андан бетер көбөйдү. Көз кыры менен бардык таксисттерди карап чыгып, арасынын обочодо турган оор басырыктуу, орто жаштагы толмоч кишиге башын ийкеди.

Ал таксист өзүнө ишеним көрсөтүлгөн соң, алдындагы эки жаш жигитти эки жакка түртө сала Кадирдин чемодандарын алды.

– Машине биякта, жүрүңүз, – деди ал.

Калгандары улам чыккан жүргүнчүлөргө «такси керекпи» деген суроолорду жаадыргандары менен Кадирдин таксист экөө соодалашкандарына кулактарын салып турушат.

– Каякка барабыз, байке?– бул, сооданы өз пайдасына чечүү үчүн колдонгон таксисттердин ыкмасы эле.

– Ханчайырына, – деди Кадир.

– Жүзгө жеткирем.

– Кырк туура болот.

– Байке, биз түнкү баа менен барабыз да, түнкү баа ушундай.

Кадир теребелден асманга кыйла көтөрүлүп калган күндү карады да:

– Сенин күнүң башкача чыгабы, эртең менен болду го... кырка барам,– деди.

– Мейли, байке, элүү болсун,– таксист түшүп берди.

Кадир макул дегенсип башын ийкеди да, машинени көздөй басты.

Машине Европадан кантип келгени белгисиз эски «Мерседес» үлгүсүндөгү машине эле. Мотору онтоп атып от алды.

– Коңшу жаккабы, байке?– деди таксист.

Ханчайыры эки өлкөнүн ортосунда жүргүнчү ташыган таксисттердин аялдамасы экенин билген тажрыйбалуу таксист анын каякка бара турганынан жаңылбады.

– Ооба,– деди Кадир.

– Ишенимдүү кишилер бар, байке. Айтып коёюнбу?

– Мейли. Бирок тияктын номери болсун, – деди.

Кадирден алган акча менен нан тапкан таксист чын эле жакшы ниетте айтып жатабы, же тиякка отургузган машинеден чотурун алабы, ошонусу кызык болду Кадирге. Кадир мындай суроолорго жооп тапкыча айланасына көз чаптырып баратты.

Жолдо эки жерде жол-күзөт текшерүүсүнөн өтүштү. МАИ кызматкерлеринин машинелерин көргөн сайын таксист өз тилинде аларды паракорлор деп сөгүп жатты.

– Алар эле жалгыз эмес да, – деди Кадир күлүп.

– Бизди кыйнаганы үчүн сөгөбүз да аларды, байке, – деди таксист. Андан наркы сөзүн балдары тууралуу бирдемелерди айтып буруп кетти.

Ханчайырындагы орун которуу деле узакка созулган жок. Чын эле Кадирди жеткирип келген таксисттин аэропорттогу отургуза турган таанышынын машинеси таза, өзү да ишенимдүү кишиге окшоду. Бир аз соодалашкан соң, шопур чемодандарды багажга жайгаштырды. Кадир болсо таксисттин акчасын төлөп, тиги менен коштошту.

Коңшу мамлекеттин бажы бөлүмүнө ыкчам эле жетишти. Ал жер жымжырттай сезилди. Айдоочу:

– Мен машиненин документтерин жөндөй калайын, сен паспортторунду бүтүрүп чыга кал. Мандайдан жолугушабыз,– деди.

Кадир жаңы салынган бажы имаратына кирди. Көздөрү менен паспорт текшерүү будкасын издеди. Залда эч ким жок эле. Иш күнү жаңы башталгандыктан, кызматкерлердин баары өз орундарында олтурган. Бир будканын артында отурган жаш кызматкер менен капчысынан тиктеше калды. Тиги кызматкер кел дегенсип ага башын ийкеди. Кадир ага жакындап келип, паспортун сунду.

Паспорттун беттерин шашылбай ачкан кызматкер алгач эле сүрөттүү бетин тапты. Биринчи сүрөттү, анан Кадирди карады. Паспорт текшерүүнүн эң ыңгайсыз учуру ушул эле. Кызматкер шектенүү менен кайрадан сүрөткө, анан Кадирдин жүзүнө тигилди. Бул учурду атайын эле созуп жаткандай сезилип кетти Кадирге. Сүрөт менен киши дал келгендигине ишенген соң, өз өлкөсүнүн визасын табуу үчүн кийинки беттерин ача баштады.

Кадир кызматкердин кыймыл-аракетин ашыга карап турду.

Кызматкер визаны да тапты. Абдан олуттуу түрдө визаны текшерип чыкты. Алдындагы клавиатураны көздөй обдулуп жатып:

– Иштегени келдиңби?– деп сурады.

– Ооба, – деди Кадир, – Курулуш фирмасынын жетекчисимин.

Иштеген жери менен милдетин суратпай эле айтып кирди. Баары бир сурамак да.

– Деректирсиңби?

– Жок, деректирдин орун басарымын.

Бул учурда компьютерге Кадирдин аты-жөнүн терип жатты.

– Жүз доллар бер анда.

– Бардык документтерим ордунда болсо, эмнеге жүз доллар бермек элем?

Тиги Кадирдин айткандарын укмаксанга салып, компьютерге паспорт номерлерин терген болот.

– Канча жылдан бери биякта иштеп жатасың?

– Төрт жыл болду,– деди Кадир.

– Тилибизди жакшы билип калыптырсың.

– Жакшы деп эсептесе болот.

Кадирдин акценти жок сүйлөгөнүн уккандар аны чет өлкөлүк деп ойлошпой турган.

– Тил курсуна бардың беле?

– Ооба, келген жылы алты ай тил сабагына баргам.

Кызматкер башын көтөрбөстөн:

– Анда элүү доллар бер, – деди.

Алардын тилин билгендиги үчүн жеңилдик берип жаткандай сезилди.

– Силердин кылган ашыкча бир ишиңер жок, эмнеге берем мен элүү долларды? Бардык документтерим туура.

Тиги болсо дагы эле Кадирдин айткандарын укмаксанга салып, компьютерди караган бойдон суроосун улантты :

– Иш уруксатың барбы?

– Ооба.

– Жаныңдабы?

– Ооба,– деген Кадир иш уруксат кагазын да кызматкерге сунду.

Документи текшерип чыгып, паспорттун жанына койду. Отурган тар столунан мөөрүн издей баштады. Дагы эле башын көтөрбөстөн:

– Мейли, анда жыйырма беш доллар,– деди бажычы.

Кадир же күлөрүн, же ыйларын билбей калды.

– Эмне үчүн береримди айт, берейин?

Кызматкер мөөрүн тапты. Анысын тез-тезден штампелге, анан Кадирдин паспортуна тарсылдатып басты. Иш уруксатын паспортунун ичине салып жатып:

– Кел, чай ичели?– деди.

Кадирге анын сунушун кагууга мүмкүнчүлүк берген жок. Ордунан туруп, будканын артына кел дегендей колу менен ишара кылды.

Арткы коридордогу бөлмөдө отурушуп, Кадир менен тил үйрөнүүдөн баштап курулушка чейин сүйлөшүп отурушту. Чайлар келди. Кызматкер чайынан бир ууртап:

– Болуптур, анда он доллар таштап кет,– деди ийге келгендей.

Кадир аябай айран-таң калды. Жумуштары бүтүп, паспорту чөнтөгүндө эле. Бул он доллар дагы эмненин баасы болду экен?

– Макул берейин, бирок эмнеге бере турганымды айтсан, анан берем?

Кызматкер ошондо Кадирдин бетине жакыныраак ийилип:

– Кадир бей, сен бербесең, башкалары бербесе, мен биякка жумушка орношуп атканда чоңдорго берген акчамды кайра кантип чыгарам? – деди.

Кадир не деп айтарын билбей нес болуп калды. Чөнтөгүнөн капчыгын алып чыгып он долларды алды да, кызматкерге сунду. Чайын ичпей сыртка чыкты.

Кызматкер аны эшикке чейин узатып чыкты да, эски тааныштары сымал кол берип коштошту.

Кадир өзүн күтүп жаткан жанакыл таксиге отурду да, сапарын андан нары улантты.

Ал эми жолдо машинени МАИ кызматкерлери токтотуп калса, аларга он долларды мен төлөймүнбү, же шопур төлөйбү деген кыжалат суроолорго түйшөлүп баратты.

Которгон **Салия ИБРАИМОВА**

Адабий тилге салган
Айдарбек САРМАНБЕТОВ

С. ИБРАИМОВА 1975-жылы Бишкек шаарында туулган. БГУнун түркология факультетин артыкчылык диплому менен бүтүргөн. Кыргызстандагы «Себат» билим берүү мекемесинде тышкы байланыштар боюнча бөлүм башчы. Которгон көркөм чыгармалары, макалалары ММКларда жарыяланып келет.

Котор.ио

Юнус ЭМРЕ

(1240–1320)

*Борбордук Анадолуда жашаган. Түрк тилинде алгач жазган акындардан. Со-
пулукту бекем тутунган ашыктардын акыны. Дербиш болуп эсер кыдырып, Руми
менен да жолуккан деген имиш айтылат. Кудайды Досум деп атап, даңазалоо
менен Куран канондорун армандуу жана ашыктык ырлары аркылуу жайылтууга
умтулган. Кол жазмалары сакталбагандыктан Эмренин дивандарын толук так-
тоо мүмкүн болбой калган.*

ДИВАНДАР

*Карагын: көз жаштай тамчыдан куралган деңиз,
Каймана суроом: тамчы этне, этне – деңиз?*

*Тамчыга деңиз катылган, анын сыфын,
Өзүңдөн сура, табасың болсо тыдырың.*

*Таанып билгин өзүңдү, түбүңдү тап,
Жоктон келдиң, айтканым ак.*

*Жарыгы да, жабуусу да караңгынын өзүндө,
Экөөбүз тең, эсепсиз казына – өзүнчө.*

*Жаратканга жалгашуунун бейиш жолу кайда катылуу,
Эңсептирген айтчы сөздү – армандуу да бактылуу.*

*Кайда болсоң карап турат Жараткан,
Караандары сансыз туруп караткан.*

*Ашыктардын, сүйүүнүн да – түбү бир,
Ааламдын да тиң кубулган – түрү бир.*

*Чакырамын, тереңдикке уттулгандын баарысын,
Азырынча Юнус – жалгыз суучул, өзү таанысын.*

** * **

*Ашыктыктан азап тартып, азып барамын,
Жалындаган жанымды, элден ала качамын.*

*Аруу отту белек кылган Досум мага –
Ашыктыктан арбалып барам сага.*

*Таң калбагын, тартканыма ашыктыктын азабын,
Таба албассың, бу жалгандан ал оорудан тазасын.*

*Ашыгым сен, улуу Доско жанотуңдан уттулгун,
Ажырашпай сүйүшкөндөр – сүйгөнүнө буюрсун!*

*Ишен Юнус, жан, жашоону, сүйүүнү,
Таткан тойбос, унутушуп күйүүнү.*

** * **

*Жүрөгүм да, көздөрүм да толо сүйүүгө –
Түркүгүмсүң о Жараткан, пендечилик күйүттө!*

*Тозок оту өрттөп барат жүрөктү –
Опаасыздан онтогонум жүдөттү.*

*Уттулам сага балыктай – лаззаттын деңизинде,
Кургакта курудум дей бер, азаптын чеңгелинде!*

*Жеңиштерим сүйүүңө арзыбаптыр!
Жебелериң жан-дилими жаралаптыр?*

*О Юнус, Жаратканга жалынгын жадабастан –
Ашыктардын баары бир – тандалбаган!*

* * *

*Ашыктыктын оорусу да, азабы түтөн, санабагын,
Досуңдун кайрымы – белек, тарткан азабыңдын.*

*Канчалык кайгы менен жетсе дагы,
Досунун кесесинен таткан дары.*

*Сүйүүгө кабылдыңбы – кайнаганың,
Уу уузбу – энчиңе кайгырбагын.*

*Ашыктыктын шейити, лаззаттан күйгөн эрдин,
Күлү додо, артансыз болбойт эч ким!*

*О Юнус сен, таалайыңда тартсаң дагы канча азап,
Жараткандын колундасың, калалбайт эч ким калкалап.*

* * *

*Акылдуудан акыл сура – бербалат,
Ашык гана сүйүү забын сезалат.*

*Кай бирлердин сырты жалтыр, ичи көңдөй челектей,
Үкү кирсе үйүңө, үңкүр болот ирик-чириктей.*

*Уясында жору жоош, алсызды түк аябас
Эркиндиксиз шумкар канып, тоё жашабас.*

*Эркегиң эрдей болбосо,
Эгени сыйлап жарытпас.*

*Берилсе да бүт баарыга бирдей жол, акылдуу барат айрыкча,
Дербиш Юнус унутпагын,
айткан шертти Жараткандын алдында!*

* * *

*Аруулугуң жаркытты бүт бакчаны,
Булбул үнү жүрөк кылын тапканы!*

*Жүрөгүм тас сага деген сүйүүдөн,
Бакыт тапкан, бир өзүң деп күйүүдөн!*

*Олуядан сен сурадың азабыңдан арылуунун жолдорун,
«Жоготууңдун дарысы жок!» – деди ал жайып колдорун.*

*Жан аябай сендей сүйсө кимдир бирөөлөр,
Жай алалбай күйүп кетет, суктанышып тирүүлөр.*

*Сулуулуктун уусун ичтин Юнус сен,
Жакындаган жандын баары алат дем.*

* * *

*Жашайтын жалгыз сени менен, бир бүтүнүмүн
Жашоо жок сенсиз, туз-көк түтүнүмүн.*

*Сени менен сапардан чарчабайтын,
Сенден гана бу жашоодо тажабайтын.*

*Сени менен көзүм жапык, нурусун,
Карабасаң жол караңгы, курудум.*

*Баарын бердин, жаратуучум ак – сенсиң
Сен болбосоң такулукту ким жараттак, не дейтин?*

*Бардык иштер, заттар – жалгыз сенин колуңдан,
Башкалардын келтек этес кереметсиз колунан.*

*Жолго чыксаң – жол көрсөтүүчүм боло көр,
Сен унутсаң жашай албайт – дүйнө гөр.*

*Ойлономун өзүмчө – жандык болсом,
Жаралгандан мен сенсиз кайдан толгом?*

*Бакыр дүйнө – бир өзүңдүн колуңда,
Башын иет жада калса сокур да.*

*Жалгашуунун деңизине төнүп кеттиң о, Юнус,
Жалгандыкты кайралбайсың тээ, тереңге катылган.*

* * *

*Кайда барат Доссуз тентип ашыктар?
Капкараңгы, анда бардык ачкычтар.*

*Кайрытыңан жүзүн ала качпайттыр,
Адашкандын жаны жалгыз канайттыр.*

*Кудай берген жүз тиңдеген жолдорду,
Анда ашыктын баары жалгыз жолдобу?*

*Баары ынаткан Досу улуу алардын
Арзышкандын жүрөгүнө кол салбайт.*

*Ашыктардын азабы да, бакыты да сүйүүдө
Досу алардан ырахатын тапсын дейт.*

*Ишенбеген, Досуна жат кай бирлер,
Жарым өлүк – торго түшкөн кейбирлер.*

*Жүзүңдү бургун, эми Юнус Досуңа,
Кеч болот анан, күнөөңдү сен тартканда!*

Которгон **Айдарбек САРМАНБЕТОВ**

Проза

АСМАН ЖЕРГЕ ТҮШӨРДӨ

**Сидней
ШЕЛДОН**

(Уландысы.

Башы журналдын №№ 11–12 жана 2012-жылдын №1–2 сандарында)

– Ал биздин мыкты делген итибиз. Лыжа патрулдары кара лабродорлор жана овчаркалар менен иштешет. Алар тири укмуш. Шамалды беттеп жөнөшөт, адамдын жытын сезишет да, жыт чыккан зонанын четине барышат, анан лыжачы жатышы мүмкүн болгон болжолдуу жерди айланышат. Биз кырсык болгон жерге «бомбардирди» жибердик, анан...

– «Бомбардириңер» эмне?

– Ал кар тазалагыч машинага окшош. Кардын улам бир катмарын алып турат. Биз Жули Уинтроптун денесин замбилге салып алып келдик. «Тез жардамдын» бригадасы кардиограммасын алды, сүрөткө тартты да, моргдун кызматчыларын чакырды. Бечараны Барлеттанын ооруканасына алып кетишти.

– Анан кокустук кандай болгонун эч ким көрбөптүрбү?

– Биздин түшүнүгүбүздө дарак абдан бекем экен. Мен кызды көрдүм. Ишенип коюңуз, Кудай андайдын бетин ары кылсын.

Дейна Брюсту жалбарыңкы карады:

– А мен Иглкрестти көрсөм болобу?

– Эмнеге болбосун? Түштөн кийин сизди мен өзүм жеткирейин.

Сөзүнө туруп, Боулер өзүнүн «Жипин» от алдырды, анан көп өтпөстөн алар тоонун этегиндеги эки кабат имараттын алдында турушту.

– Биз бул жерде издөөнүн стратегиясын иштеп чыгабыз. Прокатка берилген лыжанын жабдууларын сактайбыз. Мындан тышкары, каа-

лоочулар лыжа боюнча инструкторду сурап ала алышат. И мына, эми көтөргүч бизди дал тоонун чокусун жеткирет.

Алар көтөрүп чыгаруучунун креслорунан орун алышты, көтөргүч тоонун чокусун карай жай жылып жөнөдү. Дейна сууктан калтырап чыкты.

– Мен сизге эскертсем болмок экен. Мындай суукта полипропилен кийим, жылуу ич кийимдер, бир нече катар болсо андан жакшы, керек.

– Менин эс-им-мде болот, – деди Дейна тиши тишине тийбей.

– Жули ушул көтөргүч менен чыккан быякка. Жонунда рюкзагы бар болчу.

– Эмне үчүн?

– Демейдеки жабдуу: көчкүгө каршы күрөк, элүү ярдга чейинки радиуска жарык кылуучу фонарь жана кар көзөгүч. Ырас, – деп үшкүрдү Брюс, – эгер даракка барып уруна турган болсоң алардан жардам болмок беле.

Алар чокуга жакындады. Көтөргүчтөр платформага барып токтоду. Дейна стулдан араң түштү. Аларга көтөргүчтөрдү тейлеген жумушчу басып келди.

– Саламатпы, Брюс. Сен бул жерде эмне кылып жүрөсүң? Эмне, бирөө жоголдубу?

– Жок, таанышыма тоону көрсөтөйүн деп келдим. Бул – мисс Эванс.

Алар кол алышып учурашышты, Дейна туш-тарабын каранды. Арыраакта ысык чай ичип, жылынып алса болчу төмөнкү булуттарды жамынган жыгач үй көрүндү.

Жули төмөн түшөрдө ага кирди бекен? А эгер анын артынан бирөө жүргөн болсочу? Жанагы аны өлтүрөм деген кишичи?

– Мына биз келдик, – деди Боулер Дейнага кайрылып. – Ушул жерден төмөндү карай түптүз жол кетет.

Дейна жардын кырына келип, төмөн жакка, муз каптаган, темирдей катуу жерге кеткен көз жеткис зооканы көзү менен болжоду да, дене-бою дүркүрөп кетти. Кыз корккондой ийиндерин булкуп алды.

– Сиз катуу үшүп калдыңыз көрүнөт, мисс Эванс. Кой, суук биротоло тийип кала электе, тезинен төмөн түшөлү.

– Сиз туура айтып жатасыз.

Ал аман-эсен отелге кайтып келди жана ысык ваннага түшүп, анан жылуу төшөккө кирип жатууну көксөдү. Мына азыр!

Бирок тилеги кабыл болбоду. Дейна мына эми чечингени жатканда, каалганы бирөө каккылады. Дейна ыргылжың боло эшикти ачканы басты. Кең далылуу, өңү адаттан тыш купкуу, эңгезердей болгон чакырылбаган конок олдоксон ийилди.

– Мисс Эванс бекен?

– Ооба, сизге эмне керек?

– Саламатсызбы. Мен Николае Верден, «Жуна эмпайр» газетасынын кабарчысы болом.

– Кечиресиз, түшүнбөй турам...

– Сиз Жули Уинтроптун өлүмүн изилдеп жүрөт деп уктум. Биз, сиздин изилдөөңүз менен толук таанышалы жана, мүмкүн болсо, бул иштин жаңы жагдайларын окурмандарга билдирели дедик эле.

Дейнанын мээсиндеги сактыктын коңгуроосу шыңгырады. Бул беке-ринен эмес!

– Сиз жаңылып калдыңыз көрүнөт. Мен эч кандай изилдөө жүргүзбөйм.

Верден ишенбегенсип кытмыр жылмайды:

– Мен таптакыр башкача уктум эле...

– Биз дүйнөлүк класстагы лыжачылар жөнүндө репортаж беребиз. Бул белгилүү лыжалык курорттордун алгачкысы.

Журналист билинер-билинбес башын ийкеди:

– Түшүнүктүү. Тынчыңызды алганым үчүн кечириңиз.

Дейна жүрөгү ылдыйлай түшүп, тигини узата карады. Анын бу жерде эмне кылып жүргөнү ага кайдан белгилүү болду?

Бир аз ойлонуп туруп, Дейна билдирмени ачты, «Жуно эмпайрдын» телефонун тапты да, редакцияга чалып, Николае Верденди чакырып коюуну суранды.

– Мен аны менен сүйлөшөйүн дедим эле. Ал жакында эле менде болгон, жана... эмне? Силерде иштебейби? Кечирип коюңуз, жаңылышып калыпмын. Жок-жок, баары жайында. Жакшы калыңыз.

Ал шалдая түшүп, стулга олтурду, бирок кайра ордуна ыргып турду да, буюмдарын жыйнаштыра баштады. Бул жерден тезинен кетүү керек.

Аңгыча эсине түшө калды. Брюс «Коузи Лог» жөнүндө эмне деди эле? Жарым пансиондуу жайлуу отель?

«Жолуңуз болду. Бир номер калды эле...»

Дейна вестибюлга түшүп, портъенин тик турмасына барды. Ал мейманканага кантип барууну түшүндүрдү, ал турсун картага окшогон бир нерсени чиймелеп да берди.

* * *

Губернатордун резиденциясынын подвалында компьютерден түстүү картаны карап олтурган киши микрофонду оозуна жакындатты да:

– Объект шаардын иштиктүү кварталынан чыгып, батышка бет алды, – деди.

* * *

«Коузи Лог» бир караганда Дейнага жакты. Аляскада арбын кездешүүчү бир кабаттуу тыкыйган жыгач үй, анан калса Жунонун борборунан бар

болгону жарым сааттык аралыкта жайгашкан. Мындан жакшыны ойлоп да таппайсың! Акыркы номерди андан көрө бирөө ээлеп албаса экен!

Кожейкеси жагымдуу, жайдары, али жапжаш, жүзүндө жылмаюу ойноп турган келин экен.

– Саламатсызбы. Эмне жардам керек?

– Мен сиздин эриңиз менен сүйлөшкөн элем, силерде бир бош бөлмө бар деди эле ал.

– Эң туура. Жуди Боулер деген менмин.

– Дейна Эванс.

– Кириңиз, мархамат.

Дейна далистин босогосун аттады да, эки жагын каранды. Мейманкананын ичи сыртынан да жайлуу экен: камини бар кенен мейман бөлмө, тургундар тамак жечү ашкана жана ванналуу эки уктоочу бөлмө.

– Тамакты мен өзүм жасайм, – деди Жуди, – жана жаман жасабайм.

– Жан дилим менен жеп көрүүгө даярмын, – деп күлдү Дейна.

Жуди кызды номерге узатып койду, таптаза жана үйдөгүдөй экен. Дейна кайрадан буюмдарын чыгара баштады.

Бул жерде андан башка бир гана жуп бар экен, тамак учурунда ар кандай кирди-чыкты сөздөрдү сүйлөшүп олтурушту. Алардын эч кимиси Дейнаны билбейт экен, кыздын сүйүнгөнү ошол болду.

Тамактан кийин Дейна кайрадан шаарга жөнөдү, «Клифф Хаус» отелинин барына кирди да, коктейль заказ кылды. Кызматчылардын баары күнгө тотуккан жана тыкан көрүндү. Антпегенде анан! Шарты бул болсо!

– Аба ырайы сонун, – деди Дейна жаш ак жуумал барменге.

– Ооба. Лыжа тебе турган гана учур!

– Сиз көп тебесизби?

– Убакыт боло калган учурда, – деп кытмыр жылмайып койду ал.

– А мага ушунун баары коркунучтуу көрүнөт, – деп үшкүрдү Дейна.

– Менин курбум бир нече ай мурда бул жерден учуп өлдү.

Бармен буга чейин сүлгү менен ынтызарлана сүртүп жаткан стаканын жөн койду да, делдейди.

– Учуп өлдү дейсизби?

– Ооба. Жули Уинтроп. Билбейсизби?

Жигиттин өңү заматта өзгөрө түштү, көздөрү жүлжүйүп, кабагы бүркөлдү. Жулинин өлүмү ага катуу таасир этти көрүнөт.

– Ал бул жерге көп келчү. Жакшынакай аял.

Дейна ынтаалана алдыга жүткүндү.

– Бул кокустан болгон кырсык эмес, деп уктум эле мен!

– Анда эмне? – деп таң калды бармен.

– Өлтүрүп коюшту деп жүрүшөт.

– Андай болушу мүмкүн эмес, – деди ал ишенимдүү. – Анын баары ушак.

* * *

Жыйырма минуттан кийин Дейна «Проспектор» отелинин барына кирди.

– Аба ырайы сонун болуп турат, – деди ал, барменге кайрылып.

– Эң туура байкапсыз. Айрыкча лыжачылар үчүн. Күн тийип турса, кар бул болсо – мындан жакшы эмне бар, мэм?

– Менимче, мындай спорт өтө коркунучтуу. Менин курбум ушул жерде өлдү. Сиз аны билсеңиз керек, Жули Уинтроп.

– Билбегенде анан! Мыкты аял эле. Ал мага ушунчалык жакчу... менин айткым келгени, ал эч качан мурдун көтөрчү эмес, дайыма жатык жана жугумдуу болчу.

– Менин угушума караганда, бул күтүүсүз кырсык эмес, – деди Дейна акырын шыбырап.

Бармендин өңү дароо өзгөрдү.

– Мен мелдеше кетүүгө даярмын, сиздики туура, мэм, – деп баш ийкеди бармен.

Дейнанын жүрөгү катуу түрсүлдөп кетти.

– Сиз да ошондой деп ойлойсузбу?

– Башкача болушу мүмкүн эмес!

Ал кимдир бирөөлөр алардын сөзүн тыңшап жаткандан чочулагансып, эки жагын сырлуу каранды:

– И-и дебейсизби, жанагы каргыш тийген марсиандар...

* * *

Ал таяктарын карга сайып коюп, тоонун чокусунда турду. Ызгаарлуу шамал катмарланган кийимдерден өтүп, сөөккө жетип, бети-башты тызыл-датууда. Бирок ал эч нерсеге көңүл бурбастан, тээ төмөндө жаткан өрөөндөн көзүн албады жана тобокел кылып төмөн зуулдасабы, же али кеч болуп кала электе кайра артка тартсабы, олку-солку болуп турду. Аңгыча аны кимдир бирөө артынан катуу түртүп жиберди. Ошентип ал тик ылдыйдан улам катуулагандан катуулап олтуруп, бет алдында жоон дарак турганын байкабай калды. Даракка барып урунардан көз ирмем мурун ал бакырып ойгонду.

Кара тер баскан Дейна ойгонуп кетти да, кайда жүрөм дегенсип, эки жагын каранып, тура калды. Катуу корккон неменин денесин калтырак басып турду.

Чын эле баары ушул түштөгүдөй болгонбу? Кимдир бирөө Жули Уинтропту атайын түртүп жиберип, ал тоодон ылдый кулап барып, даракка урундубу? Бирок ал ким?

Дейна көпкө чейин уктай албады. Башына ар кандай кооптуу ойлор келди. Үйдө азыр эмне болуп жатат болду экен? Жефф кантип атат? А Кемалчы? Аларга жана ишке чалып коюуну унутпоо керек. Мэтт аны жана Жеффти дагы канчага калкалайт?

* * *

Мэттке чынында эле кыйын болду. Эллиот Кромвеллдин чыдамы түгөнүп баратканы билинип турду.

– Мэтт, Жефф Коннорс Флоридада буга чейин эмне кылып жүрөт? – деп бууракандады ал. – Ал эчак иште болушу керек эле. Бул жерде иш чачтан көп болуп жатса, ал тыякта серүүндөп жүрөт.

– Жакында келет. Ал мага чалды.

– А Дейна? Ал кайда жоголуп кетти?

– Ал Аляскада, Эллиот. Эмне, бирдеме болдубу?

– Эмне болгонун өзүң көрбөй турасыңбы? Жаңылыктардын рейтингин кайрадан түшүп кетти. Ал токтоосуз ишке киришсин, мен талап кылам!

Мэтт аныкы туура экендигин жана макулдугун кобурап, ага астыр-тан көз жиберди. Чын эле рейтингдин төмөндөп кеткени Кромвеллдин тынчсыздануусунун себебиби? Анын ачууланганынын ары жагында эмне жатат? Дейна тезирээк эле чалса экен!

Дейна болсо ошол маалда туруп, кийинип алып, аэропортко жөнөдү. Үйгө кетчү убак келди. Ал дагы эле маанилүү эч нерсе биле албады!

Анын рейсин жарыялаганча, ал туш-тарабын каранды да, тээ бурчтан байкалгыс боз костюмчан кишини көзү чалды. Ал, мүмкүн, ага көңүл бурбас эле, эгер тигил кез-кез кызды карап, көздөрү кезигише калбаган болсо. Бул киши эмне үчүн ага тааныштай сезилип жатат? Бул ким болушу мүмкүн? Ушул ой Дейнага тынчтык бербеди, анан кыйла толгонуп ойлонгондон кийин акыры эсине түштү: дал ушуга окшогон немени Аспенден көрбөдү беле. Анын костюму да ушундай боз болчу. Бирок кеп кийимдеринин окшоштугунда да эмес. Сырткы кебете-кешпиринде жана баскан-турганында. Экөөнүн тең жагымсыз менменсинген, айлана-сындагыларды өздөрүнөн алда канча төмөн дегендей түрлөрү бар болчу. Ал эле эмес, анын тирмийген көздөрүндө ачыктан-ачык жек көрүүнүн белгиси турган.

Дейнанын жүрөгү шуу дей түштү. Чын эле анын артынан аңдып жүрүшөбү?

Самолетко олтурууну жарыялаганда бейтааныш адам уюктук телефонго бир нерсе деди да, аэропорттон чыга жөнөдү.

15-бап

Үйгө кирери менен Дейна зор ынтаа менен кооздолгон жана оттору жылтылдаган коюу жарашыктуу кичинекей балатыны байкады. Миссис Дейли менен Кемаль ага сюрприз тартуулагысы келген көрүнөт.

– Мына бул гирляндды караңызчы! – деди миссис Дейли сыймыктануу менен. – Аны Кемаль өзү жасады.

Коңшу бөлмөдө жашаган киши аялдардын сүйлөшкөнүн даана угуу үчүн телевизордун үнүн жогорулатты.

Дейна үй башкаруучуну бетинен өптү.

– Мен сизди жакшы көрөм, миссис Дейли.

Миссис Дейли кызарып кетти.

– Арзыбаган нерсе. Балаты сатып алганга эле ушунча...

– Кемаль кайда?

– Өзүнүн бөлмөсүндө. Бул жерде сизге чалышты, мисс Эванс. Миссис Хадсон жана сиздин апаңыз. Мен миссис Хадсондун номерин жазып алдым. Сиздин комоддун үстүндө.

– Рахмат, миссис Дейли. Сизсиз мен эмне кыла алат элем. Баарынан да Кемаль!

Дейна Кемалдын бөлмөсүнө чуркап кетти. Кемаль, каадасынча, компьютерде олтурган.

– Салам, – деп бурк этти ал, салкын гана. – Келип калдыңбы?

– Келип калдым, – деди Дейна башын ийкеп.

– Эң сонун. Рождествону биз бирге тособуз деп мен ишенгем.

Дейна баланы кучактады да, кулагына шыбырады:

– Мен кайда кетмек элем! Мындай майрамды асман жерге түшсө да өткөрбөй калайын! Үйгө тезинен жетсем дегенде эки көзүм төрт болгонун сен билесиңби! Кана, айтчы, менсиз кандай жашап жаттың?

– Өлө...

– Аның жакшы. Миссис Дейли менен быгыштыңбы?

– Ал момундай эже, – деп Кемаль баш бармагын көрсөттү.

– Билем, – деп жылмайды Дейна. – Азыр телефон чалып коюп, кайра келем.

Оболу эң жагымсызы.

Кыз апасынын номерин терди. Алар баягы Уэстпорттогу ордунан чыкпаган жолугушуудан бери бир да сүйлөшө элек болчу. Апасы кандайча болуп буга окшогон олокосуз айбанга тийди экен?

Телефонду эч ким көтөрбөдү, бирок Дейна чыдамдуулук менен күттү. Анан автожоопбергич «чырк» этти да, апасынын үнү угулду:

– Биз үйдө жокпуз. Дайныңызды калтырыңыз, биз сөзсүз кайра чалабыз. Узак гудокту күтүңүз.

– Рождествоң кут болсун, апа, – деп куттуктады да, тыңшоочту илип, ошол замат Памелага чалды.

– Дейна, үйүңүзгө келгениңизге мен абдан кубанычтамын!– деп делбектеди аял. – Жаңылыктардын чыгарылышында Жефтин шаарда жок экенин айтты, бирок биз Роджер экөөбүз эртең достор үчүн рождестволук ужин беребиз, ошондуктан сиз Кемаль экөөңүздөр да келишиңиздерди каалар элек. Бирок башка пландарыбыз бар эле дебесеңиз экен.

– Менде кайдагы план болмок эле,– деп үшкүрдү Дейна. – Баары бир Жефф келүүгө үлгүрбөйт. Биз сөзсүз келебиз. Рахмат, Памела.

– Эң сонун. Биз сиздерди саат беште күтөбүз. Кийим демейдегидей, – деди Памела, анан тына калып сурады:

– Иш кандай жүрүп жатат?

– Билбейм, – деп чынын айтты Дейна, – дегеле жүрүп жатабы десениз.

– Болуптур, иштен бир аз алаксыңыз! Сизге эс алуу да керек. Эртеңке чейин!

* * *

Мейманга барганда өзүн кандай алып жүрүүнү Дейна Кемалдын кулагына кыйлага куйду. Тигил жактырбай укту.

Эшиктин алдынан аларды Сейзар тосуп алды. Дейнаны көрүп, анын жүзү жайнады.

– Мисс Эванс! Сизди кайрадан көргөнүмө курсантмын! – деди ал жайдары. – Кемаль мырзаны да.

– Саламатпы, Сейзар, – деп көңүлдүү жооп берди бала. Дейна швейцарга жалтырак оромону тапшырды.

Рождествоң кут болсун, Сейзар.

– Мен... мен... билбейм... – деп алдастай түштү ал. – Сиз... сиз абдан алпейимсиз, мисс Эванс.

Мындай көңүл буруларын күтпөгөн ак көңүл дардаймат кызарып кетти. Дейна ага дагы эки пакет тапшырды:

– А булар – мистер жана миссис Хадсон үчүн.

– Жарайт, мисс Эванс. Мен буларды дарактын алдына коёюн. Мистер жана миссис Хадсон конок үйүндө. Азыр мен сиздерди узатып коём.

– А мына, куш келипсиздер! – деп учурашты Памела. – Сиздердин келгениңиздерге биз ушунчалык кубанычтабыз!

– Биз дагы, – деди Дейна.

Кемалдын оң колун көрүп, Памеланын оозу ачыла түштү:

– Дейна, Кемалдын эки колу тең...укмуш!

– Ушундайбы? – деп Дейна күлдү. – Менин боссума рахмат. Жигиттин жигити! Бактылуу болсун! Ишенер бекенсиз, бирок ушул майдага окшогон нерсе Кемалдын жашоосун бүтүндөй өзгөрттү.

– Куттуктайм, Кемаль, – деп сөзгө аралашты Роджер.

– Рахмат, мистер Хадсон.

– Башка коноктор келгенче, мен сизге бир нерсе айтайын, – деп сөзүн улантты Роджер. – Эсиңиздеби, мен айтпадым беле, Тейлор Уинтроп саясатты таштадым деп досторун ынандырып коюп, анан күтүүсүздөн Россиядагы элчиликтин постун кабыл алганын?

– Ооба, бирок мен муну президент суранган экен деп эсептегем...

– Мен да ошентип ойлогом. Бирок баары башкача окшойт. Көрсө, элчиликке дайындоону Уинтроп сураныптыр. Бирок эмне үчүн ал антти экен?

Дейна түшүнбөгөндөй ийиндерин какты. Ырас эле, эмне үчүн?

Көп өтпөй чакырылгандардын калгандары келе башташты. Ужинге, үй ээлерин кошпогондо, бар болгону он эки адам чогулду жана ашканада сейрек кездешчү шамшарт алпейим маанай өкүм сүрдү. Көңүлдөр майрамдагыдай чак болчу, тамаша сөздөр, шат күлкүлөр угула калып атты. Десерттен соң баары конок үйгө келишти, ал жерде каминдин алдында шыпка тирелген бийик ёлка турду. Баарына белектер тапшырылды, бирок Кемалга баарынан көп берилди: компьютердик оюндар, роликтүү коньки, свитер, мээлей жана видеокассеталар.

Убакыт тез өттү. Ушундай сонун адамдар менен пикирлешүү, бөтөнчө опурталдуу сапардан жана жагымсыз кабарлардан кийин, чынында зор кубаныч алып келди. Кубаныч жана жеңилденүү. Бир гана Жефф жанында болбогону өкүнүчтүү.

* * *

Майрам өтүп, күнүмдүк турмуш башталды. Дейна Эванс кайрадан он бир сааттык чыгарылышты күтүп, алып баруучунун столунда олтурду. Катарында, демейдегидей, Ричард Мелтон олтурду. Мори Фолстейн Жеффтин иш ордун ээлептир. Мунун кандай жагымсыз экенин Дейна билдирбөөгө аракеттенди.

– Сенин жогун мага абдан сезилди, – деп шыбырады Ричард Дейнага.

– Чын элеби? – деп кытмыр жылмайды Дейна. – Мага дагы.

– Сен туруп-туруп эле жок болуп кетесин, деги иштериң жайындабы?

– Албетте.

– Жүрү, анан барып бирге тамактаналы.

– Мен оболу Кемалдын ал-жайын билишим керек.

– Башка жерден жолуксак болот. Ресторандын өзүнөн.

«Башка жерден жолугалы. Мен... менин артыман андып жүрүшөт окшойт. Зоопарктан, сейрек канаттуулардын вольеринин жанынан...»

– Сени кандайдыр бир сенсацияга туш келди деп жатышат. Айтып бербейсиңби? – деп Ричард такый берди.

– Азырынча айтчу эч нерсе жок.

– Сенин үзгүлтүксүз жок болуп кетип жатканыңа Кромвелл нааразы болуп жаткан имиш. Жагымсыз нерсеге кабылбасаң болду.

«Сизге бир кеңеш берүүгө уруксат этиңиз: башыңызга балааны издебениз, болбосо жакында ага кабылып калышыңыз мүмкүн, айтпады дебениз...»

Дейна Ричардды угуп жаткандай түр көрсөтүүгө аракеттенип, кыйнала жылмайды. Бирок анын айткандары кулагынын сыртынан кетип жатты.

– Адамдарды көчөгө ыргытып салуу – анын сүйгөн иши,– деди Мелтон. – Дайыма өрт чыгып кеткенсип, шашып жүрөт, башына эмне келсе ошону талап кылат!

«Билл Келли өрттүн эртеси жок болуп кетти. Жада калса маянасын да алууга чамасы келбеди. Жок болду да, калды...»

– Кудай турбайбы, жаңы алып баруучу менен иштешүүнү каалабас элем.

«Авариянын күбөсү америкалык турист Ролф Бенжамен болчу. Сокур».

– Беш, төрт, үч, эки...

Анастасия Дейнаны сөөмөйү менен түрттү. Кызыл жарык жанды. Диктордун үнү чыкты:

– WTNдан Дейна Эванс менен Ричард Мелтондун жаңылыктарынын кечки чыгарылышын баштайбыз.

Дейна демейдеки адат болгон жылмаюусун көрсөттү.

– Саламатсыздарбы. Мен, Дейна Эванс.

– А мен – Ричард Мелтон.

Берүү башталды.

– Бүгүн Арлингтондо Уилсон орто мектебинин үч окуучусу камакка алынды. Тинтүү учурунда кийим илчү жерден жети унций марихуана жана уурдалган револьверди кошкондо, ар кандай курал-жарактар табылды. Холли Рапптын репортажы.

Жазылгандар берилет.

Антиквариат сейрек уурдалат, кылмышкерлер дээрлик дайыма бир схема боюнча аракеттенишет. Бирок бул сапар баары башкача болду.

Алар столдон тура беришери менен Ричард Дейнанын жанына келди.

– Эмне кылалы дейсиң? Анан жолугалыбы?

– Бүгүн эмес, Ричард. Менин иштерим бар.

– Анда болуптур,– деп Ричард күрсүндү, анан кетип калардан мурда, бир буйдала калды. Ал Жефф жөнүндө сураган жатабы деп ойлоду Дейна, бирок анын ордуна минтип күбүрөдү:

– Анда эртеңке чейин.

– Баарыңардын түнүңөр бейкут болсун, – деп Дейна коштошту да, студиядан чыгып, өзүнүн кабинетине көтөрүлдү. Кабинет караңгы

жана жымжырт болчу: Оливия эчак кетиптир. Дейна компьютерди иштетип, Интернетке чыкты да, кайрадан Тейлор Уинтроп жөнүндөгү сансыз макалаларды карай баштады. Сайттардын биринен ал Марсель Фалькон, Франция өкмөтүнүн чиновниги, бир кезде НАТОнун өкүлү жөнүндөгү маалыматка урунду. Макалада Марсель Фалькон соода келишими жөнүндө Тейлор Уинтроп менен сүйлөшүү жүргүзгөндүгү айтылган. Сүйлөшүү кызуу жүрүп жаткан мезгилде Фалькон ишинен отставкага кеткен.

Сүйлөшүү кызуу жүрүп жатканда кеткени эмнеси? Себеби эмне болду экен?

Дейна улам бир сайтты ача берди, бирок Фалькондун аты башка жолуккан жок. Муну жакшылап кароого туура келет.

Ал издөөнү аяктаган кезде, түнкү саат эки болуп калган эле. Европага чалуу үчүн өтө эрте. Ал үйүнө жөнөдү. Миссис Дейна али жата элек экен.

– Кечирип коюңуз, кеч келип калдым, – деп кобурады Дейна. – Бирок...

– Боло берет. Мен бүгүн силердин чыгарылышты карадым. Сиз, боло жүргөндөй, сонунсуз, мисс Эванс.

– Сиз өтө алпейим адамсыз.

– Бир гана өкүнүчтүүсү, силер эң коркунучтуу нерселер жөнүндө айтасыңар, – деп үшкүрдү миссис Дейли. – Кандай кыйын заманда жашап жатабыз биз!

– Арга канча. Айтмакчы, Кемаль кандай?

– Ал шайтан эч жерде кор болбойт. Менин башымды айлантып жиберет.

– Аны кантип алдаш керек, билесизби, – деп күлдү Дейна. – Баса, миссис Дейли, эггер кааласаңыз, эртең кечирээк...

– Эч андай болбойт. Эртең эрте келем, силерди мектепке жана ишке узатам.

Дейна ыраазы боло башын чайкады. Асыл адам! Чыныгы акак таш.

Түпсүз ойдун кучагынан аны телефондун шыңгырагы алып чыкты. Дейна тыңшоочту ала койду.

– Жефф?! Рождествоң менен куттуктайм, кымбатым, – деп элжиреди Дейна, дайыма кубаныч жана ишеним берген Жеффтин үнүн ырахаттана угуп.

– Сени дагы. Мен өтө кеч чалып койгон жокмунбу?

– Сен үчүн эч качан кечтик кылбайт. Андан көрө Рейчел жөнүндө айтчы.

– Ал ооруканадан чыкты, азыр үйүндө.

А Жеффчи? Ал кайда жашап жатат? Аны менен биргеби?

– Азырынча үйүндө жардамчы аял карап жатат, бирок Рейчел эртең аны коё берем деп жатат.

– А.., ананчы? – деди Дейна араң.

– Анализдердин жыйынтыгы анда метастаздардын бар экендигин көрсөттү. Рейчел мени бир аз коё тур деп суранып жатат.

– Түшүнүп турам. Өзүмчүл болуп көрүнгүм келбейт, бирок эмне, анын эч кимиси...

– Ал чынында эле жалгыз, жаным. Ошондуктан аябай коркуп жатат. Жанына эч кимди жолотпойт. Чынын айтсам, эгер мен аны таштап салсам, ал эмне болорун билбейм.

– А мен болсо, эгер сен тезинен келбесең, эмне болорумду билбейм.

– Врачтар токтоосуз химиотерапияны баштоо керек дешет.

– Ал канча убакка созулат экен?

– Төрт ай. Ар бир үч аптада бирден курс.

– Төрт ай?!

– Мэтт мени отпуск ал дейт. Мен абдан капамын, жаным.

Ал эмнеге капа? Ишинеби? Рейчелгеби? Же биздин турмушубуз кыйрап баратканынабы? О Кудай, эмне кылышым керек? Биздин турмушубуз эмне болмокчу? Жок, өзүң жөнүндө гана ойлогондо болбойт. Шорлуу аял, мүмкүн, өлүм алдында жаткандыр.

– Мен да капамын, – деди ал акыры. – Баары жайында болот деген үмүтүм бар.

Жайында болот? Кимдики? Рейчел менен Жеффтикиби? Же Жефф экөөбүздүкүбү?

* * *

Телефонун өчүрүп, Жефф капыстан кылчая карады да, босогодо түнкү ич көйнөкчөн жана халатчан турган Рейчелди көрдү. Ал демейдекиден да арык көрүндү, жүзү нурланып турду. Бүгүн ал перидей сулуу болчу.

– Сен Дейна менен сүйлөштүңбү?

– Ооба, – деди Жефф кыска гана. Рейчел ага жакын келди.

– Жефф, байкушум! Сени мен кандай кыйын абалга салганымды түшүнөм. Бирок.., жаным.., сенсиз менин тирүү калышым кыйын. Сен мага керексиң, Жефф, өтө керексиң.

Жефф унчукпады. Унчукканда эмне айтмакчы? Ал Рейчелди таштап кете албайт, бирок Дейнасыз да ага жашоонун мааниси жок.

Дейна түн бою дээрлик кирпич какпады, таң азанда ыргып турду да, студияга жөнөдү. Анан кайрадан Интернетке үнүлдү. Анан көңүлү эки кыска маалыматка бурулду. Алар айрым алганда эч нерсе билдирбейт, бирок экөө биригип, кандайдыр бир сыр бар экенин ачыктан ачык кыйытып турду. Дейли дароо бир жамандыктан шекшиди.

* * *

Италиянын тышкы соода министри Венсан Манчино, Кошмо Штаттардын өкүлү Тейлор Уинтроп менен соода сүйлөшүүлөрүнүн учурунда күтүүсүздөн отставкага берди. Манчинонун милдетин анын орун басары Иво Вейл өзүнө алды.

Брюсселдеги НАТОнун атайын советниги Тейлор Уинтроп өзүн алмаштырууну суранды да, Вашингтонго үйүнө кайтып келди.

* * *

Муну кара, Марсель Фалькон, Венсан Манчино жана Тейлор Уинтроп – үчөө тең бир убакта кызматтарынан баш тартышты. Бул жерде кандайдыр бир байланыш барбы? Же жөн гана дал келүүбү?

Кызык...

Римдеги «Италия-1» телеканалынын корреспонденти Доминико Романо менен байланышуу керек. Жолу болуп, ордунда болуп калгысы бардыр.

Иши оң экен, тыңшоочту Доминик алды.

– Дейна! Көрүшпөгөнүбүзгө канча жыл, канча ай болду! Үнүңдү укканыма курсантмын. Иштериң жайында экендигине ишенем.

– Мен силерге учуп барганы жатам, сени менен жолугушайын дедим эле. Сүйлөшүү үчүн.

– Жарайт! Жашыруун болбосо, эмне жөнүндө?

– Мындай да... – Дейна буйдала калды, – бул телефондо сүйлөшүүчү сөз эмес. Мен сени менен орой көз чарай олтуруп сүйлөшкүм келет.

– Качан келесиң?

– Ишембиде.

– Эң майлуу жана колориялуу, томат кошкон спагетти дайындап коюуга аракет кылам. Ашказанга зыяндуу. Сен бир аз эттенсең жаман болбойт.

Доминико менен сүйлөшүп бүтөрү менен, Дейна дароо НАТОнун пресс-борборундагы рю де Шаплиерде Брюсселде иштеген коллегасы Жан Соввиллге чалды.

– Жан? Дейна Эванс.

– Дейна! Мен сени баягы Сараеводон бери көрө элекмин! Ой, кандай гана убактар эле! Сен кур дегенде бизди эстеп коёсунбу? Ал жакка бир да жолу кайрылып барбадыңбы?

– Барайын деген кенедей да оюм жок, – деп Дейна кабагын чытыды.

– Эмне ишин бар, айт, баарын жасайын? Сен билесиң да, мен баарына даярмын!

– Бир нече күндөн кийин мен Брюсселде болом. Сен эч жакка кетпейсиңби?

– Эч жакка! Мен баш-отум менен сенин кызматыңдамын. Шашылыш бир нерсе чыктыбы?

– Жок, – деди Дейна шашыла.

– Ооба, албетте, сен жөн гана шаарды көргүң келгендир, – деп ишен-бегендей бурк этти Жан.

– Ошого окшош бир нерсе.

Жан каткырып жиберди:

– Чыдамсыздык менен күтөм! Au revouir.

– Au revouir.

Дейна терең күрсүндү. Кемалды дагы таштап кетмей болдум! Мэтт эмне дейт болду экен?

Мэтт эстегенге жеңил экен. Бөлмөгө Оливия кирип келди.

– Мисс Эванс, сизди мистер Байкер чакырып жатат.

– Азыр келет деп кой.

Дагы эки коңгуроодон кийин, Дейна Мэттке жөнөдү. Ал кабинеттин эшигин аяр ачты, бирок тигил учурашпастан кабарлады:

– Биздин жолубуз болду окшойт. Мезгили эчак келген! Мен кечээ бир окуя уктум, ал жанагы биз издеп жүргөн далил болуп калышы толук ыктымал.

– Койчу? – деп жиберди Дейна.

– Дюссельдорфто бир...– ал столдун үстүндө жаткан карточканы карады. – Дитер Зандер деген киши жашайт. Ал Тейлор Уинтроп менен кандайдыр бир иш алып барыптыр.

Дейна демин ичине тартып, дымып калды.

– Бардык аки-чүкүсүн биле албайм, бирок ал экөөнүн ортосунда өтө жагымсыз бир нерсе болгон көрүнөт. Ал катуу чатакка айланыптыр да, Зандер Уинтропту өлтүрөм деп ант бериптир. Муну текшерип көрүү керек деп ойлойм.

– Сөзсүз. Мен токтоосуз аны колго алам, – деди Дейна.

Бирок алар кантип душман болуп калышты экен? Кимден билсе болот? Дейна капыстан ФИАдагы Жек Стоунду эстей койду. Стоун бир нерсе билиши мүмкүн. Кыз анын жеке телефон номерин тапты да, телефон шыңгыратып, тааныш үндү укту:

– Жек Стоун.

– Бул Дейна Эванс.

– Саламатсызбы, Дейна Эванс. Кандайдыр бир кыйынчылыктар барбы?

– Мен Дюссельдорфто туруучу Зандер деген адамды билген бирөөнү табайын дедим эле.

– Дитер Зандерби?

– Сиз аны тааныйсызбы?

– Ал ким экенин биз билебиз.

Дейна «биз» дегенди белгилеп койду.

– Ал жөнүндө айтып бере алар бекенсиз?

– Тейлор Уинтропко байланыштуубу?

– Дал өзү.

– Уинтроп менен Зандер кайсы бир иш долбоордо өнөк болушуптур. Зандер акциялар менен алдамчылык кылгандгы үчүн түрмөгө түшөт, ал мөөнөтүн өтөп бүткүчө, анын үйү аялы, үч баласы менен кошо өрттөнүп кетет. Бул кайгылуу окуяны ал Тейлор Уинтроптон көрөт экен.

Уинтроп өзү да аялы менен өрттө өлдү. Бул кабар Дейнаны башка чапкандай деңгиреткендиктен, ал дароо эсин жыя албады жана:

– А Зандер али түрмөдөбү? – деп сураганга араң жарады.

– Жок. Менимче, былтыр чыкты окшойт. Дагы кандай жардам керек?

– Ушул жетет, сизге чоң рахмат.

– Бирок бул ичибизде болсун.

– Мен баарын түшүнөм.

Стоун байланыштан чыкты. Ошентип анын үч варианты бар. Дюссельдорфто Дитер Зандер, Римде Венсан Манчино, Марсель Фалькон Брюсселде. Кимисинен баштайт? Дюссельдорфтон баштаганы оң го.

– Миссис Хадсон үчүнчү линияда, – деп кабарлады Оливия.

– Тыңшоочту мен алам, – деп Дейна башын ийкеди. – Памела?

– Саламатсызбы, Дейна. Түшүнөм, бул бир аз капилет болуп калды, бирок шаарга биздин эски досубуз келип калыптыр, ошондуктан кийинки шаршембиде биз Роджер экөөбүз анын урматына чакан ужин берели деп жатабыз. Сиз бошсузбу? Менин билишимче, Жефф али келе элек.

– Жок. Бүгүн мен Дюссельдорфко учуп жатам.

– О, кандай өкүнүчтүү!

– Анан, Памела...

– Бир нерсе болдубу?

– Жок, болгону Жефф жакында келбейт.

Памела унчукпай калып, анан сылыктык менен:

– Силерде баары жайындабы? – деп сурады.

– Ооба, жайында болот деп ишенем.

Ырас эле ишенеби?!

16-бап

Кабелдик телевидениеде иштеген Стефан Мюллерге алдын-ала эскертип коюп, Дейна Дюссельдорфко Даллес аэропортунан «Люфганза» компаниясынын самолету менен учту. Креслого жаланып олтурган соң, ал өз ичинен Мэтт Бейкер менен болгон сүйлөшүүнү эсине сала баштады.

Эгер Зандер баарына Уинтроп күнөөлүү деп санаса...

– Gute Aed. Ich heie Herma Friedrich. It t da erte mal da ie Deutchlad euhe?

Дейна коңшусун көздөй, көзүндө тануусу бар жана муруту калың элүү жаштардагы эркекке бурулду.

– Саламатсызбы, – деп ал сылык учурашты.

– О, сиз американкасызбы?

– Ооба.

– Дюссельдорфко туристтер көп келет. Ал сонун шаар.

– Ооба, мен ошондой деп уккамын.

«Анын үй-бүлөсү да өрттөнүп өлдү».

– Сиз Германияга биринчи ирет учуп жатасызбы?

– Биринчи ирет.

«Чын эле бул жөнөкөй дал келүүбү?»

– Зор ырахат аласыз. Рейн Дюссельдорфту жара бөлүп агат. Байыркы бөлүгү оң жээкте...

«Стефан Мюллер Зандер жөнүндө бир нерсе билсе керек...»

– Азыркы райондор – сол жээкте. Эски жана жаңы бөлүгүн беш көпүрө бириктирип турат. – Фридрих жакын жылды. – Сиз, сыягы, досторуңуз менен көрүшкөнү баратасыз го? Андай болсо баары туш келет.

Жоопту күтпөй, эркек ага эңкейди:

– Эгер сиз жалгыз болсоңуз, мен...

– Эмне дедиңиз? Жок. Мени эрим күтүп турат.

Фридрихтин жылмаюусу өңүнөн өчтү.

– Сиздин күйөөңүзгө суктанам. Ал бактылуу адам.

* * *

Дюссельдорфтун эл аралык аэропортунун алдына таксилердин узун нөөмөтү тизилген. Дейна «Брайденбахер Хоф» отелине жеткирүүнү суранды, ал шаардын ортосундагы номерлери кенен жана вестибюлю келишкен эски мыкты мейманкана болчу. Портье жайдары жылмайды:

– Биз сизди күтүп жаттык, мисс Эванс. Куш келипсиз Дюссельдорфко.

Дейна сылык ийилип, карточканы толтурду. Портье ага ыраазылык билдирди да, телефон тыншоочту көтөрүп бир нерсе деп, анан кайра Дейнага кайрылды:

– Кечирим суранам, фрейлейн, сиздин номер али толук даяр эмес экен. Абдан өкүнөм. Суранам, отелдин эсебинен аңгыча бир нерсе шам-шум эте турасызбы? Кызматчы аял жыйнап бүтөр замат мен сизди чакырам.

– Албетте, – деп макул болду Дейна.

– Сизди ресторанга узатып коюуга ырахым этиңиз.

Ал Дейнаны оор эшикке ээрчитип жөнөдү. А үстүндө, Дейнанын номеринде, жогорку адистиги бар эки адис-электронщик шашыла дубалдагы саатка камеранын «көзүн» орнотуп жатышты.

Түштөн кийин Дейна номерине көтөрүлдү, буюмдарын жайгаштырып бүтүп, кабелдик телевидениеге телефон чалды.

– Мен келип калдым, – деди Дейна.

– Дейна! – деп кубанып кетти Стефан. – Ушул акыркы минутка чейин мен сени келет деп ишенген жок элем! Ужинди кайдан ичейин деп жатасың?

– Сени чакырат деп үмүттөнгөм.

– Мени чакырды деп эсептей бер. Биз «Им Шиффхенге» барабыз. Сегизде.

– Сүйлөштүк.

* * *

Бир аз эс алып, Дейна ваннага түшүп кийинди да, мына эми эшикке жөнөрдө телефон шыңгырады. Кыз шашыла артына кайрылып, сумкасынан уюлдук телефонун алды:

– Алло!

– Бул менмин, жаным. Кандай турасың?

– Эң сонун. Мындан жакшы болушу мүмкүн эмес.

– Азыр кайдасың?

– Германияда. Дюссельдорф. Акыры изине түштүм көрүнөт.

– Дейна, Кудай жалгагыр, абайла. Жок жерден тобокелге салба. О Кудай, сенин жаныңда болсом кана. Мен да...

– А Рейчел? Ал кандай?

– Химиотерапия анын акыркы күчүн алып жатат. Аны карап туруунун өзү оор. Ушунун баарына ал кантип чыдайт, билбейм.

– Ал эми...

Аягына чейин айтууга Дейнанын оозу барбады – болжолдоого өтө эрте. Эгер химиотерапия жардам берсе, анда демек, ремиссиядан үмүттөнсө болот.

– Жефф, суранам, менин айыгып кетишин тилээримди айтып койсоң.

– Сөзсүз айтам. А сенчи? Мен сага эмне жардам кыла алам?

– Азырынча мен өзүм иштеп жатам.

– Эртең чалам. Болгону сени сүйөрүмдү айтайын дегем.

– Мен дагы, кымбатым. Көрүшкүчө.

– Көрүшкүчө, жаным.

Жефф коштошуп бүткүчө, артында асмандан түшкөнсүп, Рейчел пайда болду, демейдекидей халатчан, буттарында сала коймо жана башына оролгон түктүү сүлгү.

- Дейна кандай экен?
- Азырынча жайында. Сага салам айтты, тез сакайышыңды тилейм дейт.
- Ал сени катуу сүйөт.
- Мен да аны катуу сүйөм. Жок, балким, андан да катуу.
- Рейчел ага дабышсыз жакындады:
- Биз экөөбүз да бир кезде сүйүшчү элек го... Эмне болуп кетти?
- Жефф ийиндерин куушурду:

– Турмуш. Тагыраак айтканда, тагдыр. Биз ар кимибиз өз жолубуз менен кеттик.

– Мен мансапка өтө берилип кеттим, – деп мойнуна алды Рейчел, көзүнө жаш тегеренип. – Эми анын баары бүттү дечи, туурабы?

Жефф аны ийинден кучактады.

– Рейчел, баары жакшы болот. «Химия» сага жардам берет, көрөсүң го.

– Билем. Кымбатым, сен мени менен болгонун үчүн рахмат. Жалгыз мага кыйын болмок. Сенсиз мен эмне кылат элем, билбейм.

Жефф ыңгайсыздана мостойду. Акыркы кездерде Рейчел бир кездердеги сезимдерди айта берип, Жеффти коркутчу болду. Ал ага катуу тийип калбас үчүн кандай жооп берерди билбей кыйналчу болду.

«Им Шиффхен» Дюссельдорфтун сөөлөттүү районундагы модалуу ресторан экен. Дейна биринчи, көп өтпөй Стефан келди, Дейнаны көргөндө балжая жылмайып.

- Дейна! Mei Gott! Качантан бери көрүшө элекпиз?
- Алмустактан бери, туурабы?
- Бул жерде эмне кылып жүрөсүң? Фестивалга келдиңби?
- Жок. Мени бир кишиге жолугасың деп суранышканынан келгем.

Столго официант келип, алар суусундук заказ кылышты.

– Ал ким деген адам? – деп такый баштады Стефан.

– Анын аты – Дитер Зандер. Уктуң беле?

– Укпагандачы! Ал жөнүндө ким укпаган! Укмуш адам! Оригинал! Айтмакчы, өтө чырлуу ишке аралашкан. Элестетип көр, миллиардер, ушунчалык акылсыздыгынан, же ушунчалык ач көздүгүнөн акциялар менен алдамчылык кылып, өзүнүн кардарларын сызга олтургузган. Шору катып, көп өтпөй кармалып калган. Аны жыйырма жылга кесилүү коркунучу күтүп турган, бирок ал бардык болгон байланыштарын салды да, үч жыл олтуруп, бошонуп чыкты. Дале күнөөм жок деп айтканын коё элек.

– Анан чын эле күнөөсү жокпу? – деп кызыга кетти Дейна.

– Ким билсин? Сотто ал аны Уинтроп кармап берди да, миллион долларды уурдап алды деп карганды. Процесс сенсациялуу болду. Зандердин

айтуусу боюнча, Уинтроп цинк кенинде өнөктөш болууну сунуштаптыр. Анын божомолу боюнча, кен эбегейсиз пайда алып келмек имиш. Документтердин баарында негизги компаньон жана президент катары Зандердин колу туруптур. Тигил укмуштай көп акцияларды сатып жиберүүгө үлгүрүптүр. Бирок кен «туздалуу» экен.

– Аны кандай түшүнсө болот?

– Бул, демек, геологиялык издөөлөрдүн натыйжасы жасалма болгон дегенди билдирет. Ал жерде эч кандай цинк болгон эмес. Болгону бир участкага цинк кени менен «туздап» коюшкан. Уинтроп акчасын алган да, Зандер түрмөгө камалган.

– Бирок присяжныйлар, албетте, мунун баарына ишенишкен жок да.

– Эгер ал Уинтроптон башка бирөөнү айыптаган болсо, анда ишенишмек. Ал эми бүткүл дүйнөнүн түшүнүгүндө Уинтроп – ал бир жарым кудай болуп калган. Айтмакчы, сен эмне үчүн буга мынча кызыгасың?

– Мен айттым го, – деди Дейна тайсалдай. – Зандердин бир таанышы ага барып жолук деп суранган эле.

Ужин сөз жеткис мыкты болду. Дейна алдына келгендин баарын калтырбай жеди, анан күлүп мойнуна алды:

– Эртең турганда өзүмдү өзүм каргайм. Бирок ужин ошого татыктуу болду!

Отелдин кире беришинде Дейна менен коштошуп жатып, Стефан мындай деди:

– Билесинби, оюнчук мамалакты ушул жерлик Маргарет Штайф деген ойлоп чыгарганын? Ал мамалактарды бүткүл дүйнөдөгү балдардын баары жакшы көрүшөт.

Ал эмненин башын чыгарып жатканын түшүнбөй, Дейна унчукпай угуп турду.

– Тилекке каршы, Германияда чыныгы аюулар да бар жана ишенип кой, өтө коркунучтуу. Дитер Зандер менен аяр болуу керек. Ал оюнчук түктүү мамалакка окшош, бирок алданып калба. Ал кадимки жырткыч. Жырткычтын жырткычы.

«Зандер электронике интернейшнл» Дюссельдорфтун өнөр жайлуу чет жагындагы эбегейсиз зор имаратты ээлейт. Вестибюлунда эл жыкжыйма. Дейна үч секретарь кыздын бирине барды.

– Мен герр Зандерге жолугушум керек эле.

– Сиздин келериңизди билеби?

– Ооба. Мен Дейна Эванс болом.

– Бир мүнөткө, мархамат.

Секретарь телефон чалды да, башын чайкады.

– Фрейлейн, кабылдоого качан жазылдыңыз эле?

– Бир нече күн мурда.

– Өкүнүчтүү, бирок анын секретарында бул жөнүндө эч кандай жазма жок. Сиздин ысмыңыз эч жерде белгиленген эмес. Герр Зандерге алдын-ала жазылбай туруп, кирүүгө мүмкүн эмес.

Ал сылык жылмайды да, кийинки келген адамга кайрылды. Ушул учурда сырттан кызматчылардын чоң тобу кирди. Дейна тиктурмадан оолактады да, байкалбастан тигилер менен аралашып кетип, ортосунда болуп калды. Алардын баары лифтке киришти. Ал ордунан козголгондо, Дейна калп эле чочуп кетимиш болду:

– О Кудай, герр Зандердин кабинети кайсы кабатта экенин сурабай калган турбаймынбы.

– Vier, – деп айта койду аялдардын бири.

– Danke, – деп рахмат айтты Дейна, анан төртүнчү кабаттан чыгып, жаш аял олтурган столго келди.

– Мен Дейна Эванс деген болом. Мен герр Зандер менен жолугуу үчүн Вашингтондон учуп келдим.

Аял жактырбай кабагын чытыды.

– Сиздин ысмыңыз кабылдоого жазылчу китепте жок.

Дейна аялга эңкейди да, жай кеңеш берди:

– Герр Зандерге айтып коюңуз, мен Вашингтон телевидениесинин корреспондентимин жана ал мени менен жолугабы, жокпу ага карабай, мен биздин каналдан ал жана анын үй-бүлөсү тууралуу репортаж бермекчимин. Ошондуктан репортаж эфирге чыккыча мени менен сүйлөшкөнү анын кызыкчылыгы.

Секретарь аял абдырап, эмне кыларын билбей Дейнаны карап калды. Кырдаал колдон чыгып кетти, бул демейде токтоо аял, сыягы, босстун ачуусуна тийип алуудан коркту окшойт. Акыры бир чечимге келди окшойт:

– Токтой туруңуз, азыр бир айласын табам, – деп күбүрөдү.

Ал ордунан турду да, «Бөтөн адам кирүүгө болбойт» деген жазуусу бар эшикти ачып, кирип кетти. Дейна кабылдаманы айланта карады: дубалдарда бүткүл дүйнө боюнча тараган «Зандер электронике» заводдорунун фотосүрөттөрү илинген. Компаниянын Америкада, Францияда, Италияда.., иши кылып, Уинтроптор сырлуу өлүмгө учураган бардык өлкөлөрдө филиалдары бар болуп чыкты.

Секретарь аял кайрадан кабылдамада пайда болду.

– Герр Зандер сизди кабыл алат, – деди ал тиштене, эриндерин заарлуу кымтып. – Бирок ал сизге бир нече минут гана убактысын бөлөт. Ушунун баары өтө... өтө адаттан сырт.

– Рахмат, сиздин адамкерчилигиңизге ыраазымын, – деп Дейна башын ийкеди. Секретарь аял аны кенен, панелдер менен жасалгаланган бөлмөгө ээрчитип кирди.

– Бул фрейлейн Эванс, – деди да, кожоюн экөөнү калтырып, аял чыгып кетти. Аябагандай чоң жазуу столунда олтурганына карабай, ал энгезердей зор адам сыяктанды. Чынында эле ал мамалакка окшоду. Улгайса да дене-бою чың, жүзүндө кытмырлыгы жок, кой көздөрү мээримдүү караган адам. Дал Стефан сүрөттөгөндөй.

Кызды кадала карап туруп, Зандер күтүүсүздөн күлүп ийди:

– Мен сизди билем! Сараеводогу согуш репортаждары!

– Ооба.

– Ошентсе да түшүнбөй турам, менден сизге эмне керек?

– Олтурсам болобу?

– Мархабат, олтуруңуз.

– Сиз менен Тейлор Уинтроп жөнүндө маектешейин деген элем.

Зандер көздөрүн аярлана жүлжүйтүп калды.

– Тагыраак айтканда, сиз эмнени билейин дедиңиз эле?

– Мен иликтөө жүргүзүп келатам, мистер Зандер. Мен Тейлор Уинтроп жана анын үй-бүлөсү өлтүрүлгөн деп эсептейм.

Дитрих Зандердин көздөрү муз каптагандай жалтырай түштү.

– Сиздин кетип калганыңыз дурус деп ойлойм, фрейлейн.

– Сиз аны менен бирге иш жүргүзгөнүңүз, – деп Дейна оюнан кйтпады.

– Жана...

– Чыгып кетиңиз!

– Герр Зандер, менин оюмча, сиз жана сиздин досторуңуз үчүн, оболу орой көз чарай олтуруп, талкуулап алганыбыз жакшы деп эсептейм, ансыз менин берүүм сиз үчүн жагымсыз күтүүсүздүк болушу мүмкүн. Менин максатым – адилеттик. Мен болгон окуяга сиздин версияңызды уккум келет. Ишенип коюңуз, чындыкты билмейинче, мен эч кимге тартпайм.

Кыйлага унчукпай олку-солку болуп турган соң, Дитрих Зандер кейиштүү айтты:

– Тейлор Уинтроп шүмшүк болчу. Жана сейрек кездешчү митаам, дили арам болчу. О, акылдуулугун айтпа, ал мени болуп көрбөгөндөй айлакерлик менен алдап кетти, ошентип актыгымды далилдөөгө менде эч кандай күбө болбой калды. А мен түрмөдө жатканда, фрейлейн, менин аялым жана балдарым кыйналып өлүштү. Мен үйдө болсом.., мүмкүн, аларды сактап калмакмын.

Ал оорудан кыйналып жаткансып, бети-башын тырыштырды да, басмырт кошумчалады:

– Мен ал адамды жек көрчүмүн жана аны жашырбайм. Бирок Тейлор Уинтропту өлтүрүү деген?! Жок.

Анан өзүнүн жана оюнчук мамалактын мээримдүү жылмаюусу менен жылмайды да, колун сунуп:

– Кошуңуз, мисс Эванс. Ийгилик каалайм, – деди.

* * *

Отелге барары менен Дейна Бейкерге телефон чалды.

– Мэтт, мен Дюссельдорфтомун. Сен туура айткан экенсиң. Мен изине түштүм окшойт. Баары сенин жардамың менен. Дитрих Зандер чынында эле Тейлор Уинтроп менен бир кезде компаньон болуптур, азыр болсо Уинтроп аны алдап кеткенин жана түрмөгө түшкөнгө чейин жеткиргенин жаап-жашырбай айтат экен. Ал темир тордо олтурганда, үй-бүлөсү бүт өрттөнүп өлүптүр.

– Эмне? – деп күбүрөдү Мэтт. – Эмне деп жатасың? Өрттөнүп өлүптүр дейсиңби?

– Кызыктай дал келүү, туурабы?

– Дал эле Тейлор менен Мэделайн сыяктуу.

– Ошону айтсаң. Мен өлтүрүү жөнүндө айтканда Зандердин көздөрүн сен көргөн болсоң! – деп өрөпкүй сүйлөдү Дейна.

– Баары дал келип жатат, туурабы? Уинтропторду жок кылууга Зандердин себеби болгон. Демек, сен башынан эле туура ойлогонсун: бул атайын өлтүрүүлөр. Анан буга кайдан жүрүп Жоан Сайниси аралашып калды, ансыз аны өлтүрүшпөйт эле да. Тим эле төбө чачың тик турат!

– Ооба, баары туура сыяктуу сезилет, бирок далил мурдагыдай эле жок болуп жатпайбы. Мен дагы эки күбө менен маектешишим тийиш. Эртең менен Римге учам. Бир-эки күндөн кийин Вашингтондо болом, – деп убада кылды Дейна.

– Кудай жалгагыр, сак боло көр. Киши өлтүрүүчүнү эч нерсе токтото албайт, – деп эскертти Мэтт. – Асыл башыңды ажыдаардын оозуна салбоого убада бересиңби?

– Эске алынды.

* * *

ИФАнын штаб-квартирасындагы кабинеттердин биринде дубалга бекитилген чоң экрандан Дейнанын ар бир кыймылын камера кармап калган. Өзүнүн номеринен телефондо сүйлөп жаткан кызды үч эркек тирмие карап олтурушту.

– Мен дагы эки күбө менен маектешишим тийиш, – деди кыз. – Эртең менен Римге учам. Бир-эки күндөн кийин Вашингтондо болом.

Дейнанын тыңшоочту койгонун, ордуна туруп, ваннага баратканын эркектер кадала карап турушту. Дароо эле асылып коюлган аптекалык шкафага жашырылган экинчи камера ишке кирди. Дейна чечине баштады. Илгичке блузкасын, артынан эмчек тарткычын илди.

– Ох, шайтан, көкүрөгүн карагылачы!

– Колго тийсе ээ, атаңкөрү!
 – Эй, юбкасын жана трусысын да чечип жатат.
 – Жигиттер, куйругун карагыла, куйрук деп ушуну айт! Мен аны сылап көрүүдөн кайра тартпас элем!

Тигилерди өкүнтүп, кыз душтун кабинасына кирди да, айнек каалгасын жаап алды, ал бир аздан соң бууланып калды.

– Фильм бүттү, – деди бирөө улутунуп. – Кийинки сеанс он бирде.

* * *

Химиотерапиянын сеанстары Рейчел үчүн чыныгы тозокко айланды. Адриамицидин антиканцерогендик дарылары жана таксотир венага тамчылаткыч аркылуу берилди жана процедуранын бардыгы төрт саатка созулуп жатты. Рейчел бирде депрессияга түшүп, бирде жашын көлдөтүп, өзүн да, Жеффти да кыйначу болду.

– Түшүнсөңүз, мындай оору менен ооруган адамга бул эң оор мезгил, – деди Жеффке доктор Янг. – Дайыма жүрөгү айланат да турат, турайын десе алы жок, ал аз келгенсип чачтары түшөт. Аял үчүн бардык терс натыйжалардын ичинен ушул эң жаманы.

– Сиздики туура, – деп үшкүрдү Жефф. – Бир нерсе жасоого аракет кылам. Кийинки күнү ал Рейчелге буйрук берди:

– Кийин, сейилге чыгабыз.

– Жефф, мага анча...

– Эч кандай шылтоо болбосун.

Жарым сааттан кийин алар пастижерлер дүкөнүнө келишти, Рейчел, күлүп, париктерди ченей баштады.

– Баары жакшынакай экен, – деди Рейчел эмне кыларын билбей. – Кайсынысын алам? Сага узуну жагабы, же кыскасыбы?

– Экөөнү тең, – деди Жефф. – Эгер булар сени жадатып жиберсе, качан болсо келип, кара торуга, же ак саргылга айланып кете аласың. Мага болсо сен кандай болсоң, дал ошондой жагасың.

Рейчелдин эки көзү жашка толо түштү.

– А сен мага. Абдан.

17-бап

Ар бир шаар өзүнүн өзгөчө, ага гана тийиштүү турмуш ыргагы менен айырмаланат, бул жагынан Рим да дүйнөдөгү борбор шаарлардын бирине да окшош эмес. Бул таптакыр бөтөнчө, өз турмушу менен жашап жаткан тирүү организм, сандаган кылымдарды камтыган, тарыхтын пилласына

оролгон азыркы кездин метрополиясы. Атак-даңкты, маскарачылыкты, женилүү жана жеништерди башынан өткөргөн кылымдар. Мында мезгил өзүнүн жүрүшүн жайлаткан сыяктанып сезилет, анткени бул жерде жашоочулар шашылууга себеп жок деп эсептешет, анткени ар бир жаңы аткан таң аларды көргө жакындатат дешет алар. Эртеңки күн ансыз эле сөзсүз келет.

* * *

Дейна Римде он эки жашар кезинде болгон, кезектеги жарашуудан кийин ата-энеси аны каникул учурунда алып келишкен. Леонардо да Винчи аэропорту канчаны анын эсине салды! Ошондо, көп жыл илгери, биринчи эле күнү ал, качандыр бир заманда алгачкы христиандарды арстандарга сала берген, Колизейди кыдырган. Ошондон кийин кыз бир жума уктай алган эмес.

Ата-энеси ага Ватиканды жана Испания аянтын көрсөтүшкөн, Треви фонтанына лир ыргыттырышкан. Ошондо ал каалоосун жашырган. Ал ата-энеси урушкандарын коюшсун деп суранган. Кийин атасы алардын турмушунан кайрылгыс болуп кеткенде, Дейна көпкө чейин, фонтан аны алдады деген сезим менен жүргөн.

Ал «Терм ди Каракалла», рим мончолорунда, берилген «Отелло» операсын уккан, ошондон бери ошол укмуштуу кечтеги ар бир көргөнүн майда-баратына чейин унутпайт. Вио Венетодогу «Дони» деген белгилүү кафеде кандай ширин балмуздак жеген эле. «Трастевердин» эл кайнаган көчөлөрүн бойлоо кандай кызык болчу! Дейна Римди жана анын калкын жакшы көрчү.

Аны бул жакка киши өлтүргөн кылмышкерлерди издеп келет деп кимдин оюна келиптир?!

Которгон **Мырзаян ТӨЛӨМҮШЕВ**

Проза

СОБИРАНИЕ ТУРИКОВ

(Продолжение, нач. пред. номере)

**Игорь
ИГНАТЕНКО**

Турик 19

Каргалы, базовый лагерь. Мы спустились с Алексеем с маршрута, в лагерь. Маршрут ломали без особых затруднений, на пути лежали заросли шиповника и груды рыжих мшанистых осыпей, но я, стреножив лошадь, отобрал без проблем указанные пробы.

Я находился под впечатлением неожиданной встречи с двумя историческими лицами, с кумиром моего отрочества и юношества... И что всё это значит? Для чего и для кого? Преображенная плоть? Ангелы? Ангелоподобные? Вне времени и пространства? Мои размышления прервал Алексей:

– Что задумались, милостивый государь? Верно встретили что-то необычное в пути или кого? Не Михайло ли Юрьевича с Аркадием Алексеевичем? И о чём беседовали? Пока нет? А мне так очень была любопытна история с господином Лугиным из мистифицированного «Штосса». В то время игра в карты была популярна: «столы зелёные раскрыты: зовут зазорных игроков в бостон и ломбер стариков, и вист, доньне знаменитый, однообразная семья, все жадной скуки сыновья». Наш город переполнен игорными заведениями и автоматами, возраст не имеет значения, проигрывают всё до копейки, закльдывают дома, квартиры, потом и в долги лезут, эта зараза похуже классических наркотиков! Азартные игры спустились с дворянских собраний и армейских кружков.

Меня озадачило архаичное обращение моего начальника, но после вступительных слов я понял, что это реальность, что не я один. Ведь

встречи с потустороннего мира сущностями, хотя и нечасты, но давно описаны в современных СМИ и в библии... это призраки или ангелоподобные? Стоит ли забивать себе голову подобными мыслями, если они не несут конкретную угрозу? «Не сотвори себе кумира... ибо один кумир у тебя, Я Господь твой» – эту заповедь никак нельзя игнорировать. Чего мне бояться? Ведь мой Бог всегда со мной! Но поэт этот живёт в моём сердце и это не значит, что это идол! Также как и иконы для православных – это не просто изображения на дереве, это их любимые братья и сёстры, которые покинули наш мир, но которые и сейчас любимы как многие наши ближние и дальние.

Я знаю, что поэт с детских лет любил горы Кавказа, его первозданную дикую природу, его обитателей – горцев, непокоренных духом. И он был храбрым боевым офицером, отмеченным за дела при Малой Чечне, при реке Валерик, у аила Алды – золотой саблей за храбрость. Хотя царь и отклонил многие представления о награждениях, генералы Граббе, Галафеев и князь Голицын отметили его военную доблесть и профессионализм.

Николай Первый не понял поэта, который возмущался смертью Пушкина, своего учителя и признанного гения в литературе, как не понял и «Героя нашего времени», отметив извращенный ум автора. И хотя Лермонтов и указал на порочность своего главного героя, на болезнь его души, а значит и общества, но не показал пути исправления, обращения его падения. Не написал и рецепта лекарства, но никто из живущих не знает рецепта, его не существует. Существуют закон божий с его 10-ю заповедями, но лишь как профилактика от болезни. Между тем личность Печорина как и майора Жеглова-Высоцкого оказали на умы сильное впечатление, которое не всегда работало на благо общества, каждого человека в частности. Печорин, как и Жеглов делали конкретные гадости, оставаясь при этом симпатичными людьми, для многих любимыми. Царю того времени как и другим царям всех времён нужны люди, которые были бы примерами для подражания, люди созидания и веры, а не терминаторы морали и духовных ценностей.

– Не каждый день видишь ангелов во плоти, они как и Спаситель мира способны быть где хотят, проходить любые препятствия и открывать любые двери. Они прошли рядом, если не сквозь меня и вопросы, которые я задавал, нашли свои ответы. Но я как и любой смертный удивляюсь всему чудесному и необычному. Мимо меня проплыл поэт со своим родственником и я хотел узнать зачем он просил отставки у царя и зачем он потом дал убить себя так бесславно и в таком рассвете сил?

– Ну это совсем объяснимо! Ведь для такой широкой души Лермонтова, для его глубокого ума, для его таланта, как поэта, прозаика и художника-живописца требовалось гораздо больше пространства, чем

узкие армейские кружки или душные светские салоны Петербурга или Москвы. Дал себя убить... Я бы, конечно, никогда и ни за что, Бог дал мне жизнь и я имею право её отстоять. Однако, я преклоняюсь перед поэтом и боевым офицером – он мог убить, но не убил, потому что убивать запретил Господь, хотя как всякому воину ему наверняка приходилось воле-неволей убивать противника. Поэт и воин не любил дутой храбрости, когда в атаку с закрытыми глазами, когда слышал и видел серость и посредственность, да ещё, если сие усугублялось самодовольством: думая о себе больше, чем ты есть. У поручика был очень острый язык и ещё более острый ум! А словом можно не только ранить.

Двоечники завладели миром, они же одновременно и завистники и подлецы и убийцы, как это было при конфликте с гениями, как Пушкин и Лермонтов.

Почему Бог допускает гибель храбрых и благородных? Но вы знаете, что это следствие прежде всего сущности человека (Дантес, Мартынов), его права выбирать между добром и злом, его свободного волеизъявления, такими создал нас Господь. Ну и к тому же можно сейчас согласиться, что всё, что не случается, всё к лучшему. Поручик Лермонтов вечно молодой, вечно со своими горами, где он душевно отдыхал, где душа его находила умиротворение: Тянь-Шань, Памир, Тибет и Гималаи, Анды и Кордильеры, Балканы и Альпы. Сейчас сколько развелось печориных-путешественников. Поднимают местный туристический бизнес, дают хлеб аборигенам. Большую пользу приносят эти, как нас уверяли, «лишние люди».

Что касается его облика, его преображенной плоти, то это одно из необъяснимых чудес, которые сотворил Господь. Есть восточное учение о телах. Наша видимая плоть имеет ещё несколько тонких, не всеми видимых оболочек. И вот одна из них некая астральная.

Я выхожу в астрал и путешествую не хуже поручика Лермонтова и вижу миры не менее прекрасные. Однако мне приходится возвращаться в свою плоть, продолжать жить в мире со всеми его проблемами и злом. Что здесь хорошего? Чудо? К нему привыкаешь.

От Иисуса ждали подвигов и чудес, но сами оставались прежними. Чудеса далеко не всегда делают человека верующим. Наша греховная плоть тянет вниз, не даёт духу воспарить.

Недавно я вспылел из-за соли. Но это не первый и не самый некрасивый поступок в моей жизни. Я, к сожалению, поступал ещё гаже и непристойней.

Алексей после столь длинного, но необременительного монолога, раскурил трубочку и затих.

И я стал вспоминать: у Алексея на столе в лагере лежит увесистая библия, в которую он по вечерам, зажигая фитиль керасиновой лампы,

аккуратно прикручивая фитиль, углублялся, в неторопливое чтение. Воистину – слово Божье работает только на пользу.

Мы возвращались и каждый из нас думал о чём-то своём, но шли рядом – лошадь к лошади и я чувствовал и запах конского пота и мысли Алексея. Его щёки пылали горячим румянцем и, глаза его сверкали. В лагере нас ожидало горе – один из начальников отряда не мог выйти из похмелья, умирал от головной боли. В лагере закончились «стратегические запасы» водки. Алексей сообщил мне, что в таких случаях требуется очистительная капельница либо 100 грамм водки, либо хорошая баня. Мы с Алексеем в спешном порядке повернули лошадей обратно в сторону ближайшего аила за спиртом.

По дороге он поведал о нач. отряда – его мать преклонного возраста впадает в беспамятство и мочится в постель, потом жалуется и ругается на сына. Это продолжается лет пять. И сегодня он слишком расслабился. Похмельный синдром опасен тем, что человек может умереть от инсульта, инфаркта. Такая вот заморочка с сосудами от действия алкоголя. А пока мать была в здравом уме, он был сыт и опрятно одет. Но вот пришли испытания на человечность, доброту и силу духа. Где искать поддержку и силу? В водке? Она отнимает только силы, давая на первое время приятную эйфорию, но затем сжимая сосуды головного мозга, лишает не только сил, но и желания жить! Долой водку.

Мы доехали до аила, взяли литр спирта и двинулись в лагерь, рассуждая о бренности мира сего, где многое решает господин случай и ещё более госпожа Удача.

День не хотел заканчиваться, уже стемнело, а луны всё нет и мы подсвечивали дорогу фонариком. Мы устали. Лошади цокали подкованными копытами и разили потом, Лёша крутил камчой с ручкой вырезанной Валерой Вакурчаком. Конец ручки, стилизованной под ножку козлёнка, Лёша оборудовал маленьким подшипником и валом, на котором прикреплена плётка-косичка. Она вращалась на все 360 градусов, а не гнулась. Лошадь убыстряла шаг, видя плётку. Моя тянулась за ней.

Мои мысли вернулись в прошлое, к моей больной матери. Всю жизнь она была безропотной ломовой лошадкой без смены и без отпусков, пока не приехала из командировки и не свалилась от внезапных болезней, которые невозможно было лечить проверенными средствами. А мы с братцем только что женились по первой ходке. Мать я не мог вылечить, как не могли её вылечить и врачи. «Она у вас крепенькая, не давайте ей расслабляться, ей требуется мобилизация всех сил. Нервы у неё в порядке. Астму не можем лечить барокамерой, у неё слабое сердце». «Скорые помощи» оставляли груды ампул и синяки от уколов в вены. Я делал массаж и горячие ванны на ноги. Жена была недовольна моими отлучками по уходу за мамой, ведь у нас только родилась дочь, и у брата тоже... Брат не

хотел активно помогать, ссылаясь на занятость. Мы поссорились, а мама переживала, искала выход. Жена мне поставила условие – либо-либо... Мама промучившись три года отошла в мир иной. Мне было страшно и больно, но я не плакал. Лицо у мамы было спокойное и умиротворённое. Я верю, что Бог прибрал её в своё лоно. С женой я развёлся. Брат тоже.

Тогда я особенно задумался о жизни, о цели этой короткой жизни. Половина её уходит на сон, треть на работу, остальное на хлопоты и болезни... а потом приходит кривобока и кривошея и мы летим. Суета сует и томление духа.

Так где же госпожа Удача? Где счастье моё и радость моя? Хочешь быть счастливым и удачливым – будь им.

Такой же вопрос задавал себе и Ботхисатва Гаутама, такой вопрос себе задают или не задают тысячи бедолаг как и Ботхисатва, как и я.

И только Бог может утешить, что всё когда-нибудь закончится, никакая нирвана не спасёт. Пока живу буду верить и надеяться на лучшее, аминь.

Что-то звякнуло позади нас. Алексей грязно выругался, что с ним редко бывает, пошарил рукой в подсумках и: «Так и есть, выпала зараза, придётся поворачивать обратно, без спирта он сдохнет, ещё денег не осталось, но как-нибудь уболтаем». Слова прозвучали убедительно и мудро. И хотя мы оба устали за день, мы пошли спасать больного алкаша, чего вряд ли сделали бы в городе, где полно алкашей и бомжей.

... Город был для меня Родиной как и для многих пацанов нашего двора. В те благословенные времена алкашей и бомжей на улице не встречали. Я с утра шел в школу, где мучился до обеда алгебрами, контрольными по химии, истории, географии. У меня было три любимых учителя, которые скрашивали мою детскую душу, учителя старой советской закваски: учитель физики Алексей Иванович, математичка Надежда Ивановна. Они относились к нам как к своим детям, мы все с удовольствием писали первые школьные конспекты по физике. Надежда Ивановна давала дополнительные занятия для двоечников. И здесь она была как мать спокойная, внушающая каждому уверенность в свои силы, способность мыслить логически. Она не презирала своих учеников, даже самых тупых, каким и я был. А потому мы все становились ударниками. Третья – учительница литературы и русского языка. Здесь я капитально расслаблялся, уж сочинять я любил от души! Потом она вслух зачитывала мои сочинения. Есть ли сейчас подобные? Ну а после уроков – футбол пока мать не позовёт истошным криком на весь двор. Она звала заниматься противными делами – ужинать и делать уроки. После футбола я, напившись водопроводной воды или молока, если было, есть не хотел. Мама заставляла. Потом уроки.

Всё что вечером зазубривал, утром как положено, почти всё забывал. В классе были очень способные, вызывающие искреннее уважение и восхищение. Андра, он же Серый – Сергей Андрианов, прочитав на перемене параграф, абзац своими словами бойко пересказывал и получал очередную пятёрку. Также бойко расправлялся с другими предметами: алгеброй, стереометрией... Конечно, повзрослев, те нерешаемые задачки, я решал уже с дочерью, проливающая море слёз, но я как Надежда Ивановна успокаивал её, внушал ей уверенность в свои силы, учил мыслить «логически»! Дочь успокаивалась, целовала меня перед сном.

Кроме Андры у нас была настоящая принцесса бала – Ольга Королёва, круглая отличница. Каждый выход – настоящий праздник-фейерверк, настолько она красиво говорила, с такой грацией, шармом. Её семья – интеллигенция в четвёртом поколении, это накладывало конкретный отпечаток. В ней видно было на километр то, что даёт человеку полноценно жить – уверенность в себе, любовь своих близких, знание своих корней, родословной, то, что «советский» человек забыл, или был вынужден забыть, став некой новой формацией, новым человеком, человеком Нового типа – Советским человеком, основной сущностью которого являлся интернационализм, особая сознательность, лежащая на разуме, и так называемых, разумных потребностях; доброжелательное отношение к друг другу, уверенность в завтрашнем дне, но при этом нас запугивали некой «характеристикой», которую надо было отрабатывать некими общественными делами и поручениями, нагрузками.

Речь, и жесты, и выражение лица её всё дышало гармонией и уверенностью в себя, она не боялась «плохой» характеристики – одной из манипуляций новой власти советским человеком.

Раньше боялись и любили товарищей Ленина – Сталина, теперь – характеристики, потому что её требовали в любую организацию.

Сейчас, когда советская власть упразднена вместе с гибелью Советского Союза, мы знаем, что «советский» человек ещё жив в нашем поколении, также как и Сталин в предыдущем. И коммунистическая партия тоже живёт и будет жить, так как в ней живут непреходящие ценности христианской морали – человек человеку друг, товарищ и брат (Китай, Северная Корея, Куба).

«Я уже не называю вас рабами... но Я назвал вас друзьями. Любите друг друга».

«Всё во имя человека, всё для блага человека». – Этот лозунг долго висел в общественных местах городов нашего Союза. Наше поколение вступило в эру т. е. развитого социализма со всеми его послаблениями и улучшениями жизни «простого» человека, эру воспитания так называемого Нового человека, человека нового типа с новыми приоритетами прежде всего духовного характера, а не материального. Однако,

умирающий и загнивающий капитализм в лице капиталистического Запада (Америка, Германия, Финляндия, Англия) наступал снизу своей субкультурой (шмотки, джинса, музон, философия вседозволенности и «свободы») и хотя я не верю, что капитализм одержал победу в сердцах людей, но пробил значительную брешь особенно во времена пустых прилавков в магазинах, талонов на основные виды продуктов (сахар, водку, сигареты, чай), массовых увольнений, безработицы и задержек зарплаты. Подвели ещё 2 серьёзных момента: халява и уравниловка. Уравниловка разве плохая вещь? Ведь она взята из коммунизма – от каждого по способностям, каждому по потребностям (при социализме – по труду). Основные продукты питания (хлеб, молоко, сыр, творог) могли купить все граждане. Но мы знаем, что хлеб лежал в мусорных контейнерах, им играли в футбол. Потом: хорошо или плохо работаешь, но получаешь примерно одинаково, равно. Халява тоже хороша для бедных и убогих, для тех, кто прикован к постели. Но ведь, когда задаром, то не ценится. А капитализм с его потогонной системой? Нравится? А иначе нельзя – где брать исходный капитал для оборота? Для бизнеса? От социализма остались не только здания и оборудование, но самое главное – кадры, рабочий класс, работяги. Именно они создают материальные ценности, уже капиталистические. Почему же просрали социализм? В природе ничего не пропадает бесследно – где-то убыло, где-то прибыло. У нас закончился социализм, а в гнилом загнивающем Западе возродился, живут и радуются на «социалке».

Наш класс был примером советского человека со всеми его положительными чертами и слабостями: еврей – Файда Лариса, Фарберова Ирина, Бурмина Рита, Херсонов Михаил, корейка Галя Цой, ну и остальные: Лиева Эрмека, Мырзаева Мунара, Балиева Гуля, Абрамов Сергей, Бойко Алексей, Арбенин Борис, Баев Рафик... Файда – тихая, блондинистая еврейка, отличница, но списывать не давала. Фарберова была тупой как и я, Херсонов – второгодник, ещё тупее меня хоть и еврей. Он ушёл после восьмого класса в кулинарный техникум, став потом хорошим шеф-поваром. Он имел внушительную внешность и настоящие бакенбарды, за что имел прозвище «Пушкин», хотя никого поэтического дара не имел, однако бабы клеились к нему, но он боялся как и я сифилиса, поэтому избегал случайных половых связей.

На самом деле тупых на свете нет. Есть сообразительные и более сообразительные, есть способные и менее способные, реакция и скорость мышления у всех разная. Отсюда греки придумали холериков, сангвиников, флегматиков, астеников. В одних случаях (военных) скорость может принести успех, в других – неудачу, а что лучше? Время и терпение – вот 2 богатыря, на которые указал недоуженный мыслитель Л. Толстой, благодаря которым правильно завершаются все дела. Третий богатырь и самый

главный – любовь! Она и терпеливая и времени у неё всегда хватает на всё. Когда нет любви, или когда её мало, вот тогда и умный, и сообразительный, и способный становится «тупым», туповатым, «тупорылым». Поэтому немало наших постсоветских стало жестокими и бездушными.

Эрмека первая стала носить короткие юбки, говорить на жаргоне (завянь, завал, твоя рожа кирпича просит и т. д.), от неё я впервые услышал иноземное слово «дискриминация». Самые стройные ноги были, конечно, у Гали Цой, к тому же она была одаренной девочкой в литературе, знала наизусть Блока и Маяковского, списывать тоже не давала и была с твёрдым характером – если мы с Рафиком слишком далеко просовывали ноги под партой, то: «Убери мослы тварь! (или кретин)», поправляя очки на красивом корейском носике. Мунара тоже была девочка с характером – на экзамене по истории ей не понравилось что-то в интонации учителя и она вышла из класса и за ней ходили все и уговаривали вернуться. Потом она защитила диссертацию по макроэкономике, преподавала историю, политэкономии; конечно, были ещё девочки, о которых мы мечтали в своих эротических снах и наяву (Индира «Ганди», Наташа, фамилию которой не помню), имеющие разные видимые (грудь, ножки) и невидимые достоинства, но в силу советского воспитания по советским фильмам, в которых воспевались патриотизм, товарищество, порядочность и честность, перейти к действию, кроме как предложить прогуляться после уроков, сходить в кино, мы не решались. О «плохих» девочках, девочках-давалках мы и не знали, а только слышали от патлатых с клешами юношей настоящих чуваков – юсы, вэги, джоны, карифаны, блондины.

Советская власть дала единение и развитие наций, упразднила господ, «милостивых государей» и «сударей», социальное расслоение. Нам насаждали классовое сознание: рабочий класс, крестьянство и прослойка – интеллигенция. Но у нас было ещё одно деление: чуваки, чувихи, кенты, кадры или биксы, предки, негласное, внутри не только нашего класса, но и среди остальных сверстников. И это деление было вне классов и прослоек. Одевались одинаково, девочки в коричневую форму с кружевными воротничками, мы в костюмы, в белые рубашки с галстуками.

Помимо этого было ещё одно деление – были любимчики в классе, были и изгой, прямо как и в проклятое царское время (кухаркины дети).

Географичка knobила меня и брата моего с 6 по 10 классы. Мы были конкретными изгоями.

Но жизнь мне портила не только географичка, которая выше тройки мне и не ставила, даже если я вызубривал наизусть абзацы. Любимчик всей школы Серёжка Андрианов knobил меня по чёрному. Узнав, что я хотел помериться с ним силой, первый подошёл и начистил мне репу при всём классе. После уроков мы вновь встретились и сцепились как два бродячих пса. Бой был коротким, нас окровавленных, помирили временно

– заставили протянуть руки друг другу. Я протянул, зная, что ещё не всё закончилось. Андра – пацан ниже стремени, но нрав имел задиристый. Уже в 6-ом классе он пил борму из горла, но не курил. Он жил в частном доме в центре города. Каждую весну пахал на своих 10 сотках, сажал, полол, окучивал... Хотя особым бойцом не был никогда, но трудовая закалка, ранний труд пошёл на пользу физического развития. Ходил вместе со мной и Рафой на баскетбол.

Я записался в секцию бокса и быстро стал прогрессировать в драке, хотя и не раз был бит на улице. Но на тренировках я выкладывался, а на соревнованиях наращивал опыт и боевую практику. Самое главное – перестал бояться ударов и любого противника. Это произошло после того, как я раз проиграл позорно один бой противнику старше меня и как мне казалось сильнее и опытнее меня. Он уверенно, неторопясь пёр на меня, почти без ударов и вдруг я запаниковал, почти не отвечал ударами. Судья досрочно прекратил бой и один из моих тренеров – Костя Коробов посетовал: «Он же был слабее тебя, я так болел за тебя, как ты мог проиграть такому слабаку?» После этого случая я зарёкся: пусть лучше убьют, но бояться не буду. Были драки в школе со мной, где я вышел победителем, на улице, где я отбил одному ногой яйца; целый год с лица моего не сходили синяки и ссадины.

Мама была в ужасе, каждый раз бралась за сердце и уговаривала меня бросить этот травмоопасный вид спорта, ссылаясь на своих братьев в прошлом тоже любителей-боксёров: «с возрастом быстро упадёт зрение, будет болеть голова, как будешь зарабатывать себе на хлеб, кормить семью?» Но труд был не напрасен – любимец школы, отличник, женский угодник (многие девчонки поглядывали на него) Андра зауважал меня.

Я могу сказать, что не был полностью прижат к земле, что все об меня не вытирали ноги – меня любила учительница по литературе, по истории, с Рафой я дружил до его женитьбы, пацаны меня зауважали, видя мои успехи на соревнованиях и мои бесконечные травмы лица.

Но нас больше всех сплотил некий советский человек – второгодник и двоечник Коля Горшечник. Ведь именно он научил нас пить борму из горла, посвящал нас в свой сексуальный опыт со всеми его мандовошками, триперами и сифилисами, он первый показал как надо лапать «бабу», предварительно вылив себе в глотку почти 1 литр яблочной бормы (мы с Рафой лишь отсосали пару глотков – противная дрянь), пригласив на медленный танец молодую классную руководительницу и погладив ей задницу на глазах у всего честного народа. Я был поражен смелостью и опытностью второгодника Коли. Коля носил патлы и клеша. Именно он научил нас делать подарки девчонкам. Когда он ушёл после восьмого класса, мы продолжали дарить девчонкам цветы на 8-е марта; продол-

жали прогуливать уроки и пить борму в подвалах. Повзрослев, пили борму на троих или четверых по субботам после тяжёлой учебной недели в институте. Андра удивил меня, что несмотря на способности, он бросил институт, ушёл в армию, а после армии пошёл работать рабочим и женился.

Сейчас молодёжь не пьёт борму, пьёт пиво с консервантами. Хотя также любит играть в футбол и качаться на турниках, шведских стенках, брусьях. Но ещё ходят в фитнес-залы.

Сынки капиталистов.

Сейчас они освобождены от этих серых никому не нужных комсомольских собраний, с которых мы сбежали, прыгая со второго этажа. Но при советском социализме было много всяких кружков и секций бесплатных и даже дающих небольшой доход в виде талонов на питание при сборах на соревнования. Будет ли при нашем капитализме подобная лафа с кружками и секциями? Однозначно нет. Основная масса молодёжи беспризорна, бесприютна, отирается по чердакам и подвалам, на углах и тротуарах у киосков, но больше на кортах, собираясь в кружок и плюя в середину кружка обильно и дружно. Капиталистическая школа, школа при капитализме не оставляет приятных впечатлений, но лишь горький осадок. Хотя мы все сейчас знаем, что в кап. странах т. е. социализма гораздо больше, чем в самом бывшем Союзе. Моя дочь без сожаления покинула свою Родину и обрела счастье в новой – в богатой Германии, хотя язык, не забыла свой родной, русский, да и вряд ли забудет. Чужая страна стала роднее Родины? Это как надо постараться, чтобы ни одна она слиняла, убежала от греха подальше?

Я же живу здесь, хотя моя Родина на земле моей дочери. Потому что здесь моя Родина, а там я буду только гостем...

Однако, о нашем социализме ещё раз – стране, в которой я жил; он дал по признанию самих представителей титульной нации неоценимо много, чем при феодализме, при капитализме. А капитализм со своей вседозволенностью, со своей чернухой и порнухой, с уголовно-блатным жаргоном, с этими братишками и братанами и братэллами, с разгулом всего дикого и жестокого? Разве к этому стремился народ? Основная масса населения?

Где сейчас школьные кенты: Лёшка Бойко? Борька Арбенин? Андра? Абрамчик? Рафа?

Кто в Канаде, кто в Германии, ну, а кто-то здесь со мной, в моём, нашем городе. Их не забудешь!

...Когда закончиться день? Вот показались знакомые контуры нашего лагеря, горели огоньки керосиновых ламп, нас ждали, мы вовремя приехали, не дали умереть человеку от похмелья. Я же ложусь спать, всем спокойной ночи, приятных снов, спаси и сохрани, Отче.

Турик 20

Базовый лагерь. Вчера перебазировка, переехали в другой сай, распаковались, расположились и начался пожар. Прибежал пьяный Стас и объявил большими глазами:

– Пожар.

Мироныч моргнул глазами в знак согласия и понимания сложности ситуации – все устали, но ничего не поделаешь – «все вперёд и с песней». Хотя какая тут песня! Все с палками и лопатами устремились на борьбу со стихией. Стихию прекратили, но не надолго – с утра следующего дня она возобновилась с новой силой по ту сторону горы.

Горели хвойные и вечнозеленые: арча, туя, ели. Лето было засушливое, как и положено лету в нашей стране. Мироныч потемнел лицом, понимая, что грядут большие расходы за моральный и материальный ущерб местному населению в лице разного рода башкармы. Никому не докажешь, что ни мы этот пионерский костёр затеяли.

Начальство в лице лесника появилось оперативно и несловоохотливый Мироныч пытался разговор повернуть в нужное русло – о процветании нашей прекрасной страны и её славных трудолюбивых граждан, потомках великодушного Манаса. Розовощёкий мальчиш-плохиш поэтому случаю сыграл и спел на чистейшем кыргызском языке великолепную песню о нашей Родине, общем доме всех народов, с её горами и реками, беркутами, летающими высоко в небе, неисчислимыми отарами мелкорогатого и крупнорогатого скота, упитанных и откормленных на прекрасных зелёных с сочной вкусной травой жайлоо... Для лесника это было полной неожиданностью и он забыл даже зачем он пришёл сюда, забыл напутственные слова своей жены: «Иди, сволочь, к этим капурам и без денег не возвращайся!». В смутном сознании иногда выплывало прекрасное лицо его несравненной Гульчатай и лесник, вздрогнув открывал было рот, но Мироныч с улыбкой Ильича тянул ему стакан с водкой со словами о процветании нашей прекрасной страны, вливал ему зелье в широко раздвинутый рот.

Пожар принял вялотекущий характер – то затухал, то вновь разгорался и мы даже стали привыкать как к неизбежному злу. Ведь мы не пожарники, мы геологи и должны заниматься своими геологическими должностными делами. Но потомки славного Манаса думали совершенно по-другому! И они хотели доказать наше заблуждение. Они стали появляться чаще, без предупреждения, в большом количестве. Мироныч сетовал: «Стратегические запасы закончились, чем мы будем встречать гостей?» Но гости проявляли не только всё больше настойчивости, но и аппетитов. Они имели свои сведения о нашей работе и ещё больше о наших доходах.

Мироныч планировал поменять место дислокации, оторваться от преследования, заняться наконец своей работой.

Наступил день, когда мы приготовились к перебазировке. Народ устал от пожаров и от безделья. Я сидел у своей палатки и играл с Рашидом 10-ю партию в шахматы. Здесь это было удобно и самое главное занимало мозги. Не надо было думать о доме, о сохранности имущества, о дочери. Но вот подъехал уазик и оттуда высыпала стайка аксакалов и башкарма, рядом женщина. Они зашли к Миронычу в палатку, а женщина пристально смотрела в нашу сторону, на нашу, как я думал игру, и краем глаз я почувствовал что-то знакомое. Она подошла поближе и поздоровалась. Рашид встал и предложил сесть рядом. Я оторвался от шахмат и ба! Баба! Знакомые все лица – это была та самая фермерская жена, у которой покупал спирт, когда работали в Айбольчи. Она была одета в платье с глубоким декольте, на ногах изящные «лодочки», на лице – загадочная улыбка:

– Большие вы нам убытки причинили, отара овец сгорела заживо рядом с вашим лагерем. Ваши ребята подожгли. Сама видела, как вы будете расплачиваться? У меня дети. Что вы скажете?

Рашид широко улыбался, убеждал бархатным голосом в нашей невиновности и непорочности, о высоком моральном облике каждого работника:

– К тому же мы как благодарные потомки Манаса любим свою Родину и не хотим её ни жечь, ни что-либо плохое.

Но женщина пристально смотрела на меня и, улыбаясь предложила мне с ней отойти в сторонку, Рашид ещё шире улыбаясь, поддержал её: «Давайте Андрееч, дама просит, нельзя отказываться». Мы пошли в мою палатку. Женщина вдруг захромала и опёрлась на мою руку: «Андрееч, горе у меня, отара погибла, как я буду детей в школу отправлять? Они такие способные и вот я нищая, что посоветуешь. Мне нужна моральная поддержка, твёрдая мужская рука». Я было открыл рот напомнить ей о муже и т.д., но она закрыла ладонью рот и, заплакав, прижалась ко мне, продолжая сетовать на что-то, ей так тяжело нести семейный груз...

... Тогда по дороге я не помню о чём говорили, какой-то туман, только большие груди, которые тряслись в такт ходьбы ослика. И сейчас её груди, которые, казалось, стали больше, тяжелее, агрессивнее были направлены в мою сторону и этими башнями она решила сокрушить крепостные стены моего сердца и я был бы рад, но муж! Я не разрушитель семейного очага.

– Муж ничего не узнает, – услышал я. – Муж спокойный у меня, слишком спокойный, а ты добрый и хороший, ну давай хотя бы поцелуемся – никому не убудет. Я видела в тот раз, как ты смотрел на моё хозяйство. Да, у меня дети и не один на мужа не похож, но муж любит их и не ревнует. Пусть ещё будет один, давай согрешим, никому хуже не будет,

зато память останется, отара? Отару восстановлю. Главное, мне от тебя прибыток получить. Я женщина упрямая, если что задумала – выполню, да и ты не пожалеешь – посмотри на моё хозяйство! Только у меня в аиле такие, остальные – плоскодонки. Я знаю, ты давно о такой мечтал!

Турик 21

Каргалы. Базовый лагерь. Мы всё-таки поменяли место базы, но ещё некоторое время повозились с улыбчивыми аксакалами. Каждый день они как на работу заезжали к нам в гости и Мироныч потемнел от горя, расставаясь со стратегическими запасами, равно как и со святой святых – денежными. Но надо отдать должное Миронычу – он держал стойку, не падал духом, по-прежнему шутил и улыбался улыбкой Ильича.

Но и, конечно, не обошлось без женщин-утешительниц, которых у нас в лагере находилось не менее трёх. Они как ангелы-хранители были в опасные запойные минуты в лагере, доставали спрятанные заначки, другие медицинские и народные снадобья, но в последний раз нам здорово помогла жена фермера Алтынай.

«... в тебе намешано всяких кровей, ты не русский... когда шли по посёлку твои глаза не пропускали ни одну юбку в аиле и там ни одной русской не встречалось, не равнодушен к женщинам Востока, а мы лучше твоих городских, они все больные и слабые, город их делает слабыми. Посмотри на меня, я старше тебя, но выгляжу моложе, мне за 45, но буду ягодка опять, я много могу работать, мне мужик только нужен для полного счастья, а ты больно охоч до нашей сестры, пользуйся моментом...»

Но в глубине души у меня помимо воли рождалось твёрдое решение – харам, нельзя!

Долго и монотонно шептала Алтынай про свои достоинства и жизнь, но в палатку постучался Мироныч, вызвал меня, извинившись перед Алтынай.

– Андреич, Рашид мне в кратце рассказал. Надо спасти положение, докажи на деле, а не на словах, что ты верующий, Христос пожертвовал жизнью ради нас, а тебе и жертвовать не надо. Просто сделай, если женщина просит, давай, от неё много зависит. Эта баба сможет увести надолго этих «гостей».

С Рашидом они втолкнули меня обратно в палатку. Если женщина хочет... однажды один человек послушал свою женщину – до сих пор расхлебать не можем... выслушай женщину и поступи наоборот... Алтынай, Алтынай, что тебе ещё надо?

... Город, наша воронья слободка, соседка Гульбара подловила меня в подъезде, попросила сводить в кино, в тесном троллейбусе начала де-

лать непотребное, затем в кинозале продолжила, в кафешке ещё более, наконец затащила в закоулок и встала как кобыла перед... кто устоит? «... сердце её силки, руки её – оковы; добрый пред Богом спасётся от неё, а грешник уловлен будет её». Всё обошлось, никаких последствий, видимых, но остались всякие страхи, неуверенность, а это всё выливается в конкретное и видимое. Богобоязнь – это невидимое, как все наши мысли и помышления, но богобоязнь помогла Соломону стать не только царём избранного еврейского народа, но самым богатым человеком того времени. Но как только отступил от праведности, потерял богобоязнь – потерял расположение своего Бога, Святого Израилева, потерял бразды власти, потерял своё государство.

Однако, я вру. Были последствия для меня: в один из пасмурных голодных дней, с самого ранья буйная Гульбара с похмелья затеяла скандал из-за отсутствия света в доме и я попался в её силки. У неё раскалывалась голова и её надо было утешить, но мне надо было выйти на работу для поиска хлеба насущного. Я отбилась как мог, а через неделю ко мне пришёл участковый и потребовал объяснить нанесение лёгких телесных повреждений моей соседке Гульбаре. Я вспомнил, как я потерял покой и сон. Я прибежал в 5 утра к Руслану помочь мне советом как устаканить положение. Руслан успокоил меня словами о том, что милиция забита делами с тяжкими преступлениями, а бытовуха прячется под скатерть. Но я не получил покоя. Что-то меня тревожило и я побеспокоил и другого друга, работающего в системе внутренних дел офицером как и Руслан. Он приехал в опорный пункт, где меня допрашивали и попросил с рукой у сердца за меня, как человека пострадавшего. Соседи все как один поддерживали меня, даже бывшая жена не поленилась и сходила в опорный пункт и рассказала про буйную Гульбару, которая держала в страхе всех наших соседей. Бог конкретно защитил меня, несмотря на мои явные «ошибки»!

Алтынай, Алтынай, иди домой, живи как положено, как завещал Господь – хотел я сказать несравненной вожелённой Алтынай!

– Алтынай, кел мында, кел биякка, кел биякка, тез кел, мен сени өлтүрөм, Алтынай, кел мында, – услышал я вопли и ещё какую-то возню за палаткой. И вот врывается оскорблённый муж и вид его страшен и ужасен, его лицо и руки в крови:

– Алтынай, я убью тебя и твоих ублюдков, которые не похожи на меня, которых высрала твоя б... я п... а, ты обещала...

– Родной, ты что подумал?! Ты же знаешь этих русских алкашей, ни днём, ни ночью от них покоя нет. Вот и сейчас просят спирту, совсем обнаглели, а это же тот самый по Айбольчи, который за спиртом приходил, пойдем, родной.

Они вышли, и я держал в руке бутылку спирта. Эти женщины крутят-вертят нами как хотят.

Полог палатки зашевелился, показалась голова Алтынай, она подмигнула мне левым глазом:

– Не переживай, Андреич, про отару забудь, но за тобой должок. Помни про должок!

О Создатель, держи меня за правую руку, не оставляй ни на минуту, спаси и сохрани нас грешных, прими от меня благодарность за твою любовь и защиту!

За палаткой я встретил неунывающих Мироныча и Рашида, увидев у меня в руке бутылку, подняли большой палец. У Мироныча потрескалось стекло в очках, у Рашида глаз заплыл – следы рук разбушевавшегося мужа Алтынай.

(Продолжение следует)

Сандан санга

«МОНГОЛДОРДУН КУПУЯ ТАРИХЫ» ЖӨНҮНДӨ КЫСКАЧА МААЛЫМАТ

XXIII кылымдын орто ченинде жазылган бул китептин өз аты «Monggol-Un ni ueha tobchiya» экен. Китеп жазылаардан мурдагы жана Монгол империясын негиздеген Чынгыс хан династиясы менен андан кийинки такка отурган император Үгөдей хандын династиясын камтыган китеп, Чынгыс хандын түпкү аталарынын чежиресин кошкондо болжол менен 4–5 кылымды камтыйт. Ушул аралыктагы Азиянын чыгыш-түндүгүндөгү майда уруулардын жана уруулар бирикмелеринин саясий, экономикалык, башкаруу, коомдук салт-санаалары жөнүндө маалымат бергендиктен жакынкы кылымдардан бери дүйнөлүк Чыгышты изилдөөчү аалымдардын бүйүрүн кызыткан баалуу булакка айланган. Орто кылымдан мурдагы караңгы чыгыштын булдураган туманын жарып урпактарына калтыра алган, кат тааныган акыл-эстин ээси ким болду экен?

Буга жооп издеген аалымдар алиде кайсалаган туман ичинде. Чынгыс хан такка отуруп найман уруусун жеңгенде, наймандын ханы Таян хан өлтүрүлгөн соң анын тамгачысы Тата Туңа деген уйгур монгол уруусунун коомдук жогорку катмарына жана хандын бала-чакасына байыркы уйгур жазуусу менен монгол тилин окута баштаган дешет. Ал эми «Монголдордун купуя тарыхы» деген китеп да туңгуч ирет ошол жазуу менен жазылган экен. Ал жазууну бүгүнкү күнгө чейин моңголдор колдонушаарын билебиз. Бирок Чынгыс хан өз уруусун бирликке келтиргенден кийин эле коңшу урууларды талап-тоноо, кырып-жоюу менен жорукка аттанып, ал урууларды өзүнө кошуп алып бийлигин чыңдоого киришкени да белгилүү эмеспи. Китеп болсо, бул жойкун жоруктардан кеминде жарым кылым өткөндөн кийин жазылып отурат. Чыгыш-Батыштын

Кыстырма: Бул китеп журналыбыздын өтүнүчү менен жаңы гана которулуп, алгачкы ирет жарыяланууда.

аалымдары китептеги фактыларга кызыгуу менен бирге эле китептин авторуна да андан кем эмес кызыгууда болушкан. Буган төмөнкү болжоолорду келтире кетели:

1. Шиги Кутуг. Маалыматтарда ал насили татарлардан экен да бала чагында колго түшүп, жоокерлер аны Чынгыстын энеси Өлун Ужинге белек катары берет. Бала чоңоюп Чынгыс хандын ишенимине кирип, аягында мамлекетти башкаруу иштерине аралашат. Монгол империясынын ички-тышкы саясатына канык болот. Ошон үчүн да китепти ошол жазган болушу мүмкүн деген болжоо айтылат. Бирок Монгол Эл Республикасынын изилдөөчүсү Байыр бир канча аргументтерин келтире отуруп, китепти Шиги Кутуг жазган эмес деп жарыялаган.

2. Сеңгиту. Бул адам Таңгыт уруусунан экен да империянын ишенимине кирип, мамлекеттик кызматтарда иштеген. Тарыхчы да болгон.

3. Гесмели. Кара кытан уруусунан. 1225-жылы өлгөн. Бу дагы империянын ички иштерине терең аралашкандардан.

4. Нымга Жуңшен. Журжиттерден. Чынгыс хандын тарыхчысы болгон.

5. Сакис. Уйгур. Чынгыс хандын кичүү иниси Отчигиндин тарыхчысы болгон.

6. Сечегүр. Горулас уруусунан. Миң башы жана тарыхчы болгон.

7. Керейге. Монголдордун керей уруусунан. Чынгыс хандын сырдаш досу, нары тарыхчысы болгон.

Мына ушул адамдар империянын бардык ички-тышкы саясатын жакшы билген, өздөрү аралашкан адамдардан болгон. Бирок китепти кайсынысы жазганы жөнүндө так маалымат жок. Эгерде китептин авторун аныктоо биринчи планга өтсө, демек, дагы узак мезгил аалымдардын изденүүлөрү керек деген сөз.

Ал эми китептин мазмунуна келсек, Чынгыс хандын түпкү ата-бабаларынан баштап, 22 муун жөнүндөгү чежиреден тартып, Чынгыс хандын уулу Үгөдей хандын дооруна чейинки Монгол империясынын ички-тышкы саясаты, талап-тоноону максат кылган аскери жоруктары баяндалат. Бул баяндарды окурмандар китеп менен жүз көрүшкөндө кеңири тааныша алат.

Дагы эскерте кете турган бир нерсе, китепти изилдеген, өз тилине которгон аалымдар жөнүндө да айта кеткенибиз оң.

1. Кытай окумуштууларынан Йи Дэхуй китептин түп нускасын 1908-жылы оймо кат аркылуу басмадан чыгарган. Мындан башка Ли Винтиен, Гао Баочен, Шин Зыңжи, Ваң Шуруң деген окумуштуулар китепке комментарий жазуу жана анын кытай тилинде жарык көрүүсүнө күч чыгарышкан.

2. Франциялык аалым Пеллиот – Prof. P. Pelliot китептин алдыңкы алты бабын француз тилине которуу менен кытайча, монголчо нускасын латын тамгалары менен транскрипциялаган. Мындан башка миссионер Мостерт – Mostaert китепке болгон изилдөөсүн Европадагы алымдуу журналдарда жарыялай алган.

3. Германияда болсо И.Х. Хэни – Prof. E. Haenich китепти немец тилине которуу менен бирге ал жөнүндөгү илимий макалаларын жарыялаган. Мындан башка да Ф. Лессинг – Prof. Lessing кытайча-монголчо-англисче сөздүк түзүп, китепке болгон түшүнүккө жол ачкан.

4. Англияда: В.Ф. Клевес – Prof. F. W. Cleaves китепти англис тилине которуп жарыялаган.

5. Россияда: А. Палладиос – A Palladius (Кафаров) китепти кытай тилинен орус тилине которгон.

6. Японияда: Наками, Ширатури Куракичи, Кобаяши Такаши-ролор китепти япон тилине которуп, изилдөө материалдарын жарыялап турган, ошондой эле монгол тилиндеги айрым терминдерге комментарий жазышкан.

7. Монголияда: Дамдин Сорун китепти азыркы монгол тилине которуп жарыялаган.

8. Венгерлик аалым Мечел де Фердинанди – Mechel de Ferdinandy Чынгыс хан жөнүндө жазып, 1958-жылы жарыялаган.

Булардан башка Чынгыс хан жөнүндөгү көркөм чыгарма жазган В.Г. Ян, Калашников, япондук жазуучу Инова Ясашилер өз романдарында бул китептин өзөгүнөн толук пайдаланышкан. 1992-жылы Миркамал, Жалелкандар казак тилине которуп, Бээжиндеги «Улуттар» басмасынан казак тилинде жарыялаган. Эркин Шериптин уйгур тилиндеги котормосу да 1998-жылы Бээжиндеги «Улуттар» басмасынан жарык көргөн. Мен китепти кыргыз тилине которууда уйгурча котормосун негиз кылдым.

Аман САСПАЕВ

Биринчи бап

1. Алкыйса, Чынгыс хандын түпкү ата-бабалары Теңирдин шапааты менен жаралган Бөртө Чоно жана анын аялы Гува Марал экен. Алар деңиз, океандарды кечип өтүп, Онон дарыясынын жогорку агымындагы Бурхан Халдун тоосуна келип мекендешет. Алар ошол жерде Батачыган деген бала көрүшөт.

2. Батачыгандан Тамчы, Тамчыдан Корычар мерген, Корычар мергенден Агулжим Борогул, Агулжим Борогулдан Сали Качагу, Сали Качагудан Йэкенидун, Йэкенидундан Сем Сочи, Сем Социден Карчу деген балдар төрөлөт.

3. Карчунун Боржигидай Мерген деген уулу, Боржигидай Мергендин Монголжин Гува деген аялы бар экен. Боржигидай мергендин Торколжин Баян деген уулу, Торколжин баяндын Борогчин Гува деген аялы бар экен. Торколжин Баяндын Боролдай Суялбы деген малчысы менен сур жана көк эки аты болгон.

Торколжин Баяндын Дува Сокур жана Добун Мерген деген эки уулу болуптур.

4. Дува Сокурдун маңдайында жалгыз көзү бар экен да, үч көч аралыктагы нерселерди көрө алат экен.

5. Бир күнү Дува Сокур иниси Добун Мергенди ээрчитип, Бурхан Халдун тоосуна чыгат. Ал алыска көз жиберип, Төңгелик дарыясын бойлоп бир топ көчтүн келатканын көрөт.

6. – Тээтиги көчтөрдүн арасындагы чүмбөттүү кара арабада сулуу бир кыз отурат. Башы бош болсо, сен үчүн жуучулукка барайын, – деп, иниси Добун мергенди көч жакка жөнөтөт.

7. Добун Мерген көчтүн алдына барып кыздын айдай сулуу экенин көрдү. Кыздын аты Алан Гува экен да, башы бош, өзү абройлуу кишинин кызы экен.

8. Булар Корылартай мергендин уруусунан экен, мурда Гол Баркужин Төкөмдүн кожоюну Баркудай Мерген Баркужин Гува деген кызын Кори Түмэт уруусунун аксакалы Корылартай Мергенге берген экен. Ал кыз Корылартай мергендин аялы Баркужин Гуванын Кори Түмэттер жашаган Арыг Усун деген жерде туулган кызы Алан Гува экен.

9. Корылартай Мерген уруусу Кори Түмэт уруусу жашаган жерлердеги булгун, тыйын чычкан өңдүү жапайы айбандарды кызганышып, аңга чыгарбагандан кийин араларына суукчулук түшүп, алар өз алдынча Корылар уруусу болуп бөлүнүп чыгат. Бурхан Халдун тоосунун байлыгы көп, жайыты кеңири, жапайы айбандары да көп экенин угуп, ошол тоонун ээси уриянкай уруусунан болгон Семчи Баян деген кишини пааналап көчүп келишет. Добун Мерген ошол жолу Кори Түмэт уруусунун аксакалы Корылартай мергендин Арыг Усунда туулган кызы Алан Гувага үйлөнөт. Бул, Добун Мергендин Алан Гува менен той өткөргөнүнүн жараяны.

10. Алан Гува Добун Мергенге тийгенден кийин Бүкүнүтей, Белгүнүтей деген эки уул төрөп берет.

11. Добун мергендин агасы Дува Сокурдун төрт уулу бар эле. Көп өтпөй Дуба Сокур каза болот да, анын төрт уулу Добун Мергенди

тууган эсептебей, көздөрүнө илбей өздөрүнчө Дөрбөн уруусу болуп алышат. Дөрбөндөр мына ушулардын авлады болуп калышат.

12. Күндөрдүн биринде, Добун мерген Токучаг Өндүр деген тоого ууга чыгып, токойдон олжого алган бир кунан бугунун кабыргасы менен жүрөк-боорун кактап бышырып отурган Орияңка уруусунун бир адамына кезигет.

13. – Эй нөкөр, шыралга бербейсиңби, – деп сурайт Добун Мерген. Тиги болсо:

– Макул, берейин, – деп, өпкө, жүрөк, терисин алып калып калган эттин баарын Добун Мергенге берип салат.

14. Добун Мерген тиги берген кунан бугунун этин артынып келе жатса, алдынан бир баласын жетелеген мусапыр кезиге кетет.

15. – Эмне кылып жүргөн кишисиң? – деп сурады андан Добун Мерген.

– Мен Магалыг Баягудай уруусунанмын, – деп жооп берет тиги мусапыр, – жокчулуктун айынан мусапыр болуп жүрөм. Мабу баламды сага берейин...

16. Добун Мерген ага боору ооруп, жаңкы кунан бугунун бир санын берет да баласын үй жумуштарын иштетүүгө алып кетет.

17. Көп өтпөй Добун Мерген каза болот. Ал өлгөндөн кийин катыны Алан Гува Бугу Катаги, Букату Салчи, Бодунчар Моңкаг деген үч уул төрөйт.

18. Добун Мерген тирүү чагында төрөлгөн Белгүнүтей менен Бүкүнүтей Алан Гуванын кулагынан тыш бир-бирине:

– Энебиздин теңтуш урук-тууганы же күйөөсү жок эле бул үч баланы төрөп салды. Үйүбүздө Магалыг Баягудай уруусунан болгон бир киши жүрөт. Бул үч баланы ошондон төрөгөн болуп жүрбөсүн? – деген шектенүүсүн айтышат. Муну энеси сезип калат.

19. Көктөм мезгилинин бир күнү Алан Гува сүрсүгөн койдун этин жакшылап бышырып, өзүнөн тууган беш уул – Бүкүнүтей, Белгүнүтей, Бугу Катаги, Букату Салжы, Бодунчар Моңкагды катарынан олтургузуп, ар бирине бирден жаанын огун карматып:

– Сындырып көргүлө, – деди. Балдары күч жумшабай эле бычыратып сындырып таштады. Алан Гува дагы беш окту алып, аларды чогуу байлап туруп балдарына:

– Эми сындырып көргүлө, – деди. Балдары ары толгоп, бери толгоп эч кимиси сындыра албай койду.

20. – Балам Бүгүнүтей, Белгүнүтей экөөңөр мынабу үч баланы кимден тапты деп шектендиңер, шектенүүңөр орундуу, – деди Алан Гува.

21. – Ар күнү кечинде аксаргыл бир киши түндүктөн жана босого-нун маңдай жыгачынын жылчыгынан шоола өңдүү сызылып кирип

курсагымды сылайт. Анын нуру курсагыма сиңип кетет. Кетээринде болсо, таң сүзүлөйүн дегенде сары иттей жөргөлөп чыгып кетет. Мунун шектенгидей эмнеси бар экен? Демек, бул балдар Теңирдин шапагаты менен жаралган болсо керек.

Аларды кара букарага окшотпогула,
Бир күнү Хакан болгондо,
Эл түшүнөөр!

22. – Балдарым, – деди Алан Гува балдарына насаат айтып, – бешөөңөр тең бир курсактан туулган бир туугандарсыңар. Баарыңар жаңкы беш окко окшойсуңар. Эгер бир бириңерден ажырап калсаңар, башкалар силерди жаңкы жалгыз октордой эле оңой сындырып таштайт. Эгер, бир байланган беш октой бир ниетте уюшуп турсаңар эч ким силердин чекеңерге черте албайт!

Көп өтпөй Алан Гува да каза болот.

23. Алан Гува каза болгондон кийин беш бир тууган мал чарба, азык-түлүктөрдү өз ара бөлүшө баштады. Бүкүнүтей, Белгүнүтей, Бугу Катагы, Букату Салжы төртөө биригип, эң кенжеси Бодунчар Моңкагды акылы жок, алсыз деп карап бир тууган катары көрбөй, ага эч нерсе бөлүп беришкен жок.

24. «Агаларым бир тууган деп тааныбагандан кийин бул жерде тура берип эмне кылам? Өлсөм өлөөрмүн, өлбөсөм тиричилик кылармын!» – деп ойлонгон Бодунчар Моңкаг жоор боз чолокко минип, Онон дарыясын бойлой жүрүп отуруп, Балчүн Арал деген жерге келет. Ошол жерде кепе жасап жашап калат.

25. Ошондой турмуш кечирип жүргөн кезинде, бир күнү Бодунчар Моңкаг кыргоол алып жеп отурган карчыганы көрүп калды. Ал дароо боз чолоктун куйругунан тузак эшип, карчыганы кармап алды да аны кепесинде бага баштады.

26. Бодунчар Моңкаг азыгы түгөнгөндө карышкырдан качып, үңкүргө кирип алган бугуларды атып азыктанды. Кээде карышкырдан ашып калган эттерди жеп тиричилик кылганынын тышында, карчыгасын да эт менен бакты. Мына ушундайча ал бир кышты өткөрдү.

27. Кыш кетип, көктөм учурунда келгин каз-өрдөктөргө карчыгасын ач кармап туруп аларга салды. Куш этинин көптүгүнөн жеп түгөтө албагандарын бакка илип койду, алар сасып да кетти.

28. Дүйрөн тоосунун тескей жагындагы Төңгелик дарыясын бойлоп бир топ эл көчүп келди. Бодунчар Моңкаг алардын жанына барып карчыгасын кондуруп коюп, кымызын ичип, эттерин жеди. Кечинде болсо кепесине келип, түнөп жүрдү.

29. Көчүп келгендер Бодунчар Моңкагдан карчыгасын сурады эле аларга берген жок. Алар Бодунчар Моңкагдан ким болосуң, кайсы уруудансың, эмне кылып жүрөсүң – деп, сурап да койгон эмес.

Бодунчар Моңкаг да алардын кайдан көчүп келгенин сурабай эле келип-кетип жүргөн.

30. «Иним Бодунчар Моңкаг Онон дарыясын бойлоп кетти эле» – деп эсине алган агасы Бугу Катаги инисин издеп бара жатып, Төңгелик дарыясын бойлоп көчүп келген жаңкы элге учураганда алардан иниси жөнүндө сурап калды.

31. – Өзү да, минген аты да сен айткан кишиге окшогон бир адам бар. Анын карчыгасы да бар, – дешти алар, – ал күнүгө бизге келип кымыз ичип кетет. Кечинде кайда түнөп жүргөнүн билбейт экенбиз. Күн батыштан жел соккондо анын карчыгасы алган каз-өрдөктөрдүн жүндөрү кардай удургуйт, ошого караганда ал киши ушул эле тегеректе болсо керек, анын келээр маалы да болуп калды, бир аз күтө тур...

32. Бугу Катаги көп өтпөй эле Төңгелик дарыясын бойлоп, бирөөнүн келе жатканын көрүп калды. Ал көрүп эле анын Бодунчар Моңкаг экенин тааныды. Ошентип алар жүз көрүшүп, Төңгелик дарыясын өрдөп жол алышты.

33. Бодунчар Моңкаг агасынын артынан келе жатып:

– Аба, аба, денени баштан айырбасын, тонду жакасынын айырбасын! – деди. Бирок абасы Бугу Катаги анын сөзүн түшүнө бербесе керек, унчукпай кете берди.

34. Ал жаңкы сөзүн дагы кайталады. Бирок абасы дагы эле унчукпай кете берди. Ал дагы бир жолу кайталаганда абасы:

– Эмне мынча ошол сөздү айта бердиң, бирдеме айтмакчысыңбы? – деди.

35. – Төңгелик дарыя жээгине көчүп келген жаңкы эл чоң-кичине, жакшы-жаманды билбеген, макоо эл экен. Биз аларды тоноп алсак кантет? – деди Бодунчар Моңкаг.

36. – Эгер сен айткандай болсо, үйгө кайра барганда ага-инилер менен акылдашып анан көрөлү, – деди агасы Бугу Катаги.

37. Булар кайтып келген соң ага-инилер акылдашып, жорукка аттанышты. Бодунчар Моңкагды кайгуулга жибершти.

38. Кайгуулдагы Бодунчар тиги айылды тоноп киргенде боюнда бар бир аялды кармап алды да андан:

– Эмне адамсың? – деп сурады.

– Мен Жарчыгут уруусундагы Адаңкандардан болом. Атым Урияңкажин, – деди аял.

39. Ага-ини бешөө тигилерди багындырып жылкы, азык-түлүк, эл жана малайларга ээ болушту.

40. Боюнда бар аял Бодунчар Моңкагдын карамагына өткөндөн кийин бир уул төрөдү. Ал бала жат уруудан болгону үчүн ага Жажырадай деген ат коюшту. Ал кийинки Жадаран уруусунун ата-

бабалары эле. Жажырадайдын уулу Түгүгүдей, Түгүгүдейдин уулу Буриболчуру, Буриболчурунун уулу Кара Кадаган, Кара Кадагандын уулу Жамука экен да, алар Жадаран уруусу аталып калды.

41. Аял Бодунчар Моңкагдын колунда туруп дагы бир уул төрөдү. Ал бала талоондо колго түшкөн аялдан төрөлгөнү үчүн балага Багарытай деген ат коюлду. Ал болсо багарын уруусунун ата-бабалары болуп калды. Багарытайдын уулу Чидыгул Бөке эле да катын-балдары көп болгону үчүн алар менен багарин уруусу болду.

42. Белгүнүтей белгүнүт уруусу, Бүгүнүтей бүгүнүт уруусу, Бугу Катаги катагин уруусу, Букату Салжы салжигут уруусу, Бодунчар Моңкаг боржигин уруусу деп аталып калды.

43. Бодунчар Моңкагдын бейбишесинен (байбичесинен) Барым Шигирату Кабичи деген бала төрөлөт. Бодунчар Моңкаг дагы Кабичи Батурдун энчи (күн) кызын токолдукка алып, андан Жегүредей деген уул төрөлөт. Бодунчар Моңкаг тирүү кезинде Жегүредейди Жүгелиге алып барган. (Жүгели – назир өткөрүлүүчү жай.)

44. Бодунчар Моңкаг өлгөндөн кийин, Жегүредейдин үйүнө Адачка Урияцкай уруусунан бирөө келип-кетип жүргөндүктөн Кабичи Жегүредей ошол кишиден төрөлгөн болушу мүмкүн деп ойлоп, аны арага кошпой Жүгелиден кууп салгандыктан Жегүредей жегүрейт уруусуна айланат. Ошентип, ал Жегүрейт уруусунун ата-бабаларынан болуп калды.

45. Кабичи Батурдун Менен Түдүн деген уулу, Менен Түдүндүн Качи Күлүг, Качин, Качигу, Качула, Качигун, Карандай, Начин Батур деген жети уулу болгон.

46. Качи Күлүгдүн Кайду деген уулун Номулун деген аялы төрөгөн. Качиндин уулу Ноягитай экен да, ал нойон сыпаттуу болгону үчүн ноягин уруусу болгон. Качигунун уулу Барулатай денелүү келген менен өтө эле ач көз болгондуктан ал барулас уруусу болгон. Качигунун уулдары да ач көз болгону үчүн аларды чоң Барула, кичи Барула деген ылакап менен аташты. Ошентип, Эрдемтү Барула жана Төдөгөн Барулалар барулас уруусунан болуп калышты. Карандайдын уулдары кезиккендерди талап-тоноп, жеп, дөдөйүрөөк болгондуктан алар будагат уруусу болду. Качигунун уулу Адаргидай бир туугандар арасына ушак-айың таратып жүргөндүктөн адаргин уруусу болуп калды. Начин Батурдун уулдары Уругутай жана Маңгутайлар уругут, маңгут уруусу болду. Начин Батурдун байбичесинен Шижугутай жана Догулатай деген балдар төрөлгөн.

47. Кайдуунун Бай Шуңкур Догшин, Чаргай Лиңко, Чаужин Өртегей деген үч уулу бар эле. Байшуңкурдун уулу Түнбинай Сечен, Чаргай Лиңконун уулу Сеңгүм билге, Сеңгүм Билгенин уулу Амбагайлар тайчыгут уруусу болду. Чаргай Лиңко жеңесин аялдыкка

алып, андан туулган балага Бэсүтей деп ат койгондуктан алар бесүт уругуна айланды. Чаужин Өртегейдин балдары Өрүнар, Коңкотан, Арулат, Сүнит, Капторкас, генигес уругу болду.

48. Түнбиной Сечендин Кабул хан, Сем Сечүле деген эки уулу бар эле. Сем Сечүленин Бүлтөчү Батур деген уулу болгон. Кабул хандын жети уулу болуп, эң улуусунун аты Өкин Баркаг, калгандары Бартам Батур, Кутугту Мөңгүр, Кутула Каган, Кулан, Кадаган жана Төдөгөн Өтчигин дегендер эле.

49. Өкин Баркагдын Кутугту Жүрки деген уулу бар эле. Кутугту Жүркинин Сечебег жана Тайчү деген эки уулу бар эле. Алар Жүрки уруусу болду.

50. Бартам Батурдун Меңгетү Кыян, Негүн Тайши, Йесүгей Батур, Даритай Отчигин деген төрт уулу бар эле. Кутугту Мөңгүрдүн уулу Бөри Бөке болчу. Онон дарыясы боюндагы токойдо өткөрүлгөн тойдо Белгүтейдин ийинин шылай чапкан ушул Бөри Бөке эле.

51. Кутула Кагандын Жочи, Гирмагу, Алтун деген үч уулу бар эле. Кулан Батурдун Йеке Черен деген уулу бар эле да Убадай, Кишилик деген Эки Тархандын нойону эле. Кадаган, Төдөгөн дегендер тукумсуз өттү.

52. Кабул хан бүткүл Монголду башкарды. Ал каза болгондон кийин жети уулу болсо да анын керез сөзү боюнча Сенгүм Билгенин уулу Амбагай хан бүткүл Монголду башкарды.

53. Бүйир көлү менен Көлөн көлү аралыгындагы Уршигун дарыясынын боюнда татарлардын айрыгут, буйругут уруулары жашаар эле. Амбагай хан аларга кызын берүү үчүн бара жатканда татарлардын Жуйин адамдары (Жүржит чегарачылары) Амбагай ханды кармап алып, кытандардын Алтун ханына алпарып бермекчи болгондо, Амбагай хан:

– Кабул хандын жети уулунун ортончусу Кутула менен он уулумдун ортончусу Кадаган Тайшыга барып айткыла, – деди Бесүт уруусунан болгон бала Качига, – эл сурап, улус башкарып келе жаткан хан болсом да узатаар кызымды өз колум менен берейин деп келатып татарлардын колуна түшүп калдым. Эсиңерде болсун:

Беш манжаңардын тырмактары ажырап,

Он бармагыңар тытылып кетсе да,

Өчүмдү алгыла! – дейт.

54. Ошол учурда Онон дарыясынын бойлорунда карчыга салып ууга чыккан Йесүгей Батур улкунугут уруусунан кыз алып келе жаткан меркит уруусунун адамы Йеке Чиледуну кезиктирип калат. Ал өтө сулуу, ай жамал хатунга көзү түшкөн Йесүгей Батур дароо аркасына кайтып, агасы Негүн Тайши менен иниси Дагарытай Отчигинди ээрчитип келди.

55. Булардын келе жатканын көрүп корккон Йеке Чиледу кула күлүгүн камчылап тоо таянды. Йесүгей Батур бир туугандары менен үчөө артынан кууду. Йеке Чиледу тоонун тумшугун айланып, чүмбөттүү арабанын жанына кайра келгенде Өлүн Ужин:

– Тиги үчөөнүн түрүн көрдүңүзбү? Сизге зыян кылышы мүмкүн! Бул ар бир арабанын алдында, ар бир чүмбөттүү арабынан ичинде не бир асыл кыз-катындар отурат. Эгер жаныңыз аман болсо, алардан каалаганыңызды ала аласыз. Алган кызыңыздын атын Өлүн Ужин коюңуз.

Тез качыңыз! Жытым сизди жылоолосун, – деди да жамынчысын чечип ага узатты. Ал ат үстүндө жамынчыны алып жатканда Йесүгейлер тоо тумшугунан өтүп кууп келе жаткан. Аларды көргөн Йеке Чиледу кула күлүгүн камчылап, Онон дарыясын өрдөп кача жөнөлдү.

56. Йесүгей үчөө жети чоку ашып артынан кууп жете албай кайра келишти. Йесүгей Батур Өлүн Ужиндин чүмбөттүү арабасынын чылбырынан жетелеп, агасы Негүн Тайши алдында жол баштап, иниси Дагаритай Өтчигин чүмбөттүү арабанын артынан кетип бара жатканда Өлүн Ужин:

Чиледу аба,
Шамалда чачың чубалжып,
Чөл-талааларда ач жүрүп,
Азыр кандай күндөрдү көрүп жаткандырсың?!
Эки өрүм чачымдын,
Бири турат алдымда,
Бири турат далымда,
Бири басар алдыга,
Бири тартар артыма.
Белгисиз бир, кайда кетип баратам?! –

деп, зарлап ыйлады. Анын ыйынан Онон дарыясы чайкалды. Тоо-токойлор термелди. Ошондо Дагаритай Өтчигин:

Бооруңа баскан ашыгың,
Дабандардан ашты
Зар ыйлаган ашыгың,
Дарыя кечип кетти.
Канча ыйлап какшасаң да,
Көрө албас сенин жүзүңдү.
Канча издеп көрсөң да,
Табалбайсың анын жолдорун.
Токтот, бас үнүңдү! –

деп, сооротумуш болду. Ошентип Йесүгей Батур Өлүн Ужинди үйүнө алып келип, аялдыкка алды. Мына бул, Йесүгей Батурдун Өлүн Ужинге үйлөнүү жараяны.

57. Амбагай хан колго түшүп, Кадаган менен Кутула экөөнү тилге алгандыгынын кабары элге тарагандан кийин, бардык монголдор – тайчигут уруусу Онон дарыясынын боюндагы Коркунаг Чубурда курултай өткөрүп, Кутуланы хандыкка шайлашты. Кутула хандыкка шайлангандан кийин, кубанычка бөлөнгөн тайчигуттар Коркунаг Чубурдагы бир түп бай теректин түбүнө дасторкон жайып, бийлешип, моокумдары канганча ойношуп, терек түбүндө тизеге чейин аңгектер, томукка чейин топурагын тоздотушту.

58. Кутула хан болгондон кийин, Кадаган Тайши менен биригип, татарлардан өч алуу үчүн аттанышып, татарлардын Көдүн Барака, Жали Бука дегендери менен он үч жолу алышкан болсо да, Амбагай хандын өчүн ала алышкан жок.

59. Татарлар менен алышканда Йесугей Батурлар татарлардан Темүрчин Үге, Кори Бука жана башкаларын колго түшүрүп келгенде, боюнда бар Өлүн Ужин Онон дарыясынын Делигүн Булдаг деген жеринде Чынгыс ханды төрөдү. Ал туулганда оң алаканына чүкөдөй уюган канды уучтай түшүптүр. Татарлардын Темүрчин Үгени кармап келгенде төрөлгөнү үчүн балага Темүрчин (темирчи) деген ат коюшкан.

60. Йесугей Батурдун аялы Өлүн Ужин Темүрчин, Касар, Качгун, Темүге деген төрт уул, Темүлүн деген бир кыз төрөдү. Темүрчин тогуз жашка киргенде Жочи Касар жети жашта, Качгун Элчи беш жашта, Темүге Отчигин үч жашка кирген кунан жолборс, Темүлүн бешикте болучу.

61. Темүрчин тогуз жашында, атасы Йесугей Батур Темүрчинди таякесинин кызына сөйкө салып коюу үчүн, Өлүн Ужиндин энеси улкунугуттар турган жайга жөнөштү. Чекчер, Чикургү деген эки тоонун аралыгына келгенде коңгурат уруусунан чыккан Дэй Сечен деген адамга учурап калды.

62. – Йесугей куда, сапарыңыздын багыты кайсы жакта?– деп сурады Дэй Сечен.

– Мобу уулума таякеси улкунугут уруусу жагынан ылайыктуу колукту издеп чыккан элем,– деди Йесугей Батур.

– Балаңыздын көзүнөн от жаркылдап, чырайынан нур таамп турган бала экен! – деди Дэй Сечен.

63. – Йесугей куда, түндө бир түш көрдүм эле,– деди Дэй Сечен,– түшүмдө ак шумкар күн менен айды жулуп алып, туптуура эле ийиниме келип конбоспу! Бул түшүмдү элден: «Күн менен айды күндө көрүп жүрөбүз, бирок ак шумкар күн менен айды жулуп алып ийиниме келип конду. Бул жакшылыктын жышааны болуп жүрбөсүн?» – деп сураптырмын. Э-э, Кудай, бул түшүм уулуңузду алып келгендигиңиздин жышааны турбайбы, түшүм түш болсун! Бул түштү көрөөрүмө силердин кыят уруусунун руху медет берген болсо керек...

64. Биз, оңгураттар (коңураттар) алмустактан бери,
 Жээндерибиздин
 Турку-бою салабаттуу,
 Кыздарыбыздын,
 Жамалы назик,
 Башкалар менен жер талашпайбыз,
 Бирок күлгүн назик кыздарыбызды
 Хаканыңардын
 Бийик дөңгөлөктүү арабасына отургузуп,
 Арабаларга кара буурадан чегип,
 Хатундардын ортосуна алпарып коёбуз!
 Жаттарды булап талабайбыз,
 Бирок күлгүндөй кыздарыбызды
 Хаканыңардын
 Кара чүмбөттүү арабаларына отургузуп
 Арабаларга лөк бууралардан чегип узатып
 Кыздарыбызды төргө отургузуп, узатып коёбуз.
 Биз, оңгураттар төрөлгөндөн тартып эле,
 Аялдарыбыз калкаа жамынчы тартынган,
 Кыздарыбыз күндөрдү ишке салган,
 Жээндерибиздин,
 Тулку-бою салабаттуу,
 Кыздарыбыздын,
 Айдай жамалы назик!

65. – Уулдарыбыздын акыл-эсине, кыздарыбыздын айдай жамалына карайбыз. Йесүгей куда, жүргүлө үйгө баралы. Менин бир кичине кызым бар, жагып калса, ажеп эмес! – деди Дэй Сечен, анан, аларды үйүнө алып келип кондурду.

66. Көзүнөн шоола чачып, чырай - жамалынан нур төгүлүп турган кызды көрүп Йесүгей батур бирден эле жактырып калды. Кыз Темүрчинден бир жашка чоң эле, аты Бөртө болучу. Йесүгей Батур ошол күнү кечинде Дей Сечендин үйүнө конок болуп, эртеси эртең менен кудалашмак болду.

– Көбүрөөк жалынып жалбар, жалынтып жатып берген кыздын аброю болот, жалынтыпай берген кыздын урматы көп болбойт, – деди Дей Сечен, – кыз бала чийден тышкаркы адам, болуптур, кудалашсак кудалашалы, бирок уулуңузду күч күйөө катары мында калтырыңыз...

– Болуптур, уулумду күч күйөө катары калтырсам калтырайын, бирок ал иттен коркчу эле, бул жагына көбүрөөк көңүл бураарсыз, – деди Йесүгей Батур, анан коштоодогу атын Дей Сеченге сөйкө салган ырымы катары калтырып, жолго түштү.

67. Йесүгей Батур Шира Кегер деген жерге келгенде той өткөрүп жаткан татарлардын үстүнөн чыкты. Ал абыдан суусагандыктан атынан түшүп, тойго келип отурду. Аны тааныган татарлар:

– Йесүгей Кыян келиптир! – дешти. Эски кегин сактап келген татарлар өч алуу үчүн ага сунулган даамга уу сээп коюшту. Йесүгей Батур жолго чыккандан кийин эле өзүн начар сезе баштады. Үч күн жол жүрүп, үйүнө келип түшөөрү менен ооруп жатып калды...

68. – Кыйналып баратам, жанымда кимиңер барсыңар? – деп кыйкырды Йесүгей.

– Мен бармын, – деди коңкотан уруусунан болгон Чага чалдын уулу Меңлик. Йесүгей Батур аны жанына чакырып:

– Балам Меңлик, балдарым али кичине, уулум Темүрчинди күч күйөөлүккө калтырып кайра келе жатканымда татарлардын кастыгына учурадым. Абалым начар. Наристе инилериң менен жесир калган жеңеңе көз сала жүр! Балам Меңлик! Тезирээк барып Темүрчинди алып кел, – деди да аркы дүйнөгө сапар чекти.

I. АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН ТҮШҮНДҮРМӨСҮ

Алкыйса. Алкыса – ошентип, аңгемени баштасак деген мааниде (*К.Карасаев*).

Бөртө Чоно – Бөртө – көк, Чоно – кырышкыр, демек, Көк бөрү, Көк жал.

Гува Марал – Чаар, темгилдүү марал.

Онон дарыясы – Россия менен МНР чегарасындагы дарыя.

Бурхан Халдун – Россия менен МНР чегарасындагы Хэнти тоо тизмеги.

Батачыган – Бадачы хан деген мааниде.

Агужим Борогол – киши аты. *Агужим* – кең, кенен-кесири деген мааниде.

Сали Качагу – Киши аты. *Качагу* – мүнөзү чукул, кутургандай деген мааниде.

Беке Нидүн – киши аты. *Беке* – чоң, *Нидүн* – көз деген мааниде.

Сем Сочи – киши аты. Кем сөздүү, тымызын деген мааниде.

Боржигидай Мерген – киши аты. Боржигиндердин мергени. Чынгыс хан таандык болгон уруунун аты.

Моңголжин Гува – Монголдордун сулуусу деген мааниде.

Баян – бай же байлык деген мааниде.

Борогчин Гува – ургаачы, сулуу карчыга деген мааниде.

Дува Сокур – Дува – дөө – чекесинде жалгыз көзү бар алп. Сокур – сокур.

Төңгелик дарыясы – Төңгелик – дөңгөлөк, тегеренип аккан дарыя маанисинде.

Алан Гува – *Алан* – кызыл, *Гува* – сулуу.

Гол Баркужин – Байкал көлүнүн чыгышындагы Байкалга куюучу дарыя.

Төкөм – түзөң же эки суунун аралыгындагы арал.

Баркужин Гува – баркулардын сулуусу.

Кори Түмөт – бир уруунун аты.

Арыг Усун – таза дарыя маанисинде.

Урияңка, урияңкай – уруу аты.

Семчи Баян – *Семчи* – сынчы.

Дөрбөн – уруу аты. *Дөрбөн* – төрт деген мааниде.

Ширалга – шыралга.

Бугу Катагы – киши аты. *Бугу* – бугу.

Букату Салжы – киши аты. *Букату* – бука.

Бодончар Моңкаг – киши аты. Маңоо Бодунчар деген мааниде.

Балчун Арал – дарыя аты.

Бугу Катаги – киши аты. Алан Гуванын күйөөсү өлгөндөн кийин төрөгөн үч уулунун эң улуусу.

Алгынчы – кайгуулчу.

Жарчыгут – уруу аты.

Жадаран – уруу аты. Сөз уңгусу *Жад* – жат, жат уруу деген мааниде.

Бөке – киши аты. Балбан деген мааниде.

Боржигин – Бөрү текин деп да аталат. Бул Чынгыс хан таандык болгон «Алтын уруу» деп аталган уруунун аты. Бул урууну түзгөндөр көбүнчө Чынгысхандын инилеринин урпактары болгон. Ошондой эле бул уруу монголдорго сегиз кылым бийлик жүргүзгөн.

Бейбише – байбиче.

Качи Күлүг – киши аты. *Күлүг* – кайраттуу деген мааниде.

Начин – ылаачын.

Эрдемту Барула – киши аты. *Эрдемту* – жөндөмдүү деген мааниде.

Төдөгөн Барула – киши аты. *Төдөгөн* – бешиктеги бала деген мааниде.

Байшуңкур Догшин – киши аты. *Байшуңкур* – байшумкар, догшин – жырткыч деген мааниде.

Сеңгүм – киши аты. *Сеңгүм* – Сангун, жаңжүн деген кытай сөзү. Генерал.

Түнбинай Сечен – киши аты. *Сечен* – чечен деген мааниде.

Бартам батур – киши аты. Бартам Батурдун төрт уулу болгон. Алар: Меңгету, Негүн, Йесүкей, Дагаритайлар. Алэми Кыян, Тайши, Батур, Отчигин деген аттар ошолорго берилген урматтоо аттарынан болгон. *Отчигин* – кенже уул деген мааниде.

Олкунугут – уруу аты. Хоңграт уруусуна таандык майда уруулардын бири.

Меркит – Байкал көлүнүн түштүгү, Селенга дарыясынын төмөнкү агымында жашаган күчтүү уруунун аты.

Өлүн Ужин – Чынгыс хандын энеси. *Ужин* – айым деген мааниде.

Делигүн Булдаг – Чынгыс хан төрөлгөн жер. *Делигүн* – уйдун желини, *булдаг* – адыр, дөң деген мааниде.

Жали Бука – киши аты. *Жали* – айлакер, куу деген мааниде.

Жочи – киши аты. *Жочи* – жырткыч ит деген мааниде.

Оңграт – уруу наамы. Коңгурат деп да аталат.

Дей Сечен – киши аты. *Дей* – таяке, *сечен* – чечен.

Калкатан – жамынчы. Байдын кыз-келиндери денесин жабуу үчүн колдонушкан.

Шира Кегер – жер аты. Мааниси *Сары талаа* дегенди билдирет.

Чага – наристе, эмчектеги бала. Кыргызда да бала-чака дейбиз.

ЭКИНЧИ БАП

69. Алкыйса, Меңлик Йесүгей Батурдун осуяты боюнча Дей Сечендин үйүнө келип: – Йесүгей абам Темүрчинди сагынып, тынчсызданып жатат. Ошон үчүн аны алып келүүгө мени жиберди, – деди Меңлик.

– Йесүгей кудам баласын сагынган болсо, сени менен барып учурашып келсин. Бирок учурашкандан кийин эле дароо кайра келе турган болсун, – деди Дэй Сечен. Ошентип, Меңлик Темүрчинди алып келди.

70. Ошол жылы көктөмдө, Амбагайдын Хатуну Өрбай менен Сокатай экөө ата-бабаларынын мүрзөсүнө барып назирдик тамак-аш бышырышты. Өлүн Ужин кечигип калды. Алар аны күтпөгөнү үчүн, Өлүн Ужин Өрбай менен Сокатайга:

– Йесүгей өлдү, бирок балдарым чоңойду да, – деп кейип-кепчиди, – назирлик саркыттарды үлөштүргөндө эмне үчүн мени күткөн жоксуңар? Назирлик быякта калсын, бизди таштап көчүп кетмекчи болгонуңар эмнеңер? – деди.

71. Бул сөздөрдү уккан Өрбай менен Сокатай жооп берип мындай деди:

Чакырып берүү адаты жок,
Мурдараак келген болсоң,
Катарыбызда,
Бир кишилик назирден жейт элең,
Күтүп калуу жосуну жок.

Талабың бар болсо,

Бир үлүш насибинди алаар элең.

– Амбагай өлгөндөн кийин, сенин тил догуңа калдыкпы биз?

Бир амал таап, аны балдары менен журтка таштап коюп көчүп кетели, – деп акылдашышты алар. Эртеси, тайчыгут уруусунан Таргутай Кирилтуг, Төдөгөн Гирте баш болуп тайчыгуттар Онон дарыясын бойлой көчө башташты. Өлүн Ужинди балдары менен таштап көчүп жаткандарды көргөн Коңкутандардын Чага чал көчтүн алдын тосуп, насаат кылды эле Төдөгөн Гирте:

Терең суу соолуду,

Асыл гаухар да сынды! –

деп, кетип бара жатып, дагы:

– Сенин жолубузду тосууга акың жок! – деп келип Чага чалдын артынан сүбөөсүнө найза сүңгүттү.

73. Чага чал жараланып, үйүндө жатып калганда Темүрчин анын ал-абалын сурап келди.

– Даанышман атаңдын карамагында жашап келген элди башкалар азгырып кетип жатканда, – деди Чага чал Темүрчинге, – алардын алдынан чыгып насаат айттым эле мени ушул абалга түшүрүп кетишти.

74. Бул сөздү уккан Темүрчин өңгүрөп ыйлаган бойдон кайтып кетти. Тайчыгуттардын мекенин таштап кетип жатканына чыдап туралбаган Өлүн Ужин Тууну көтөрүп, атчан барып, бир бөлүк элди кайра алып келди. Бирок алар да көп өтпөй тайчыгуттардын артынан кетип калышты. Тайчыгуттар жесир Өлүн Ужин менен жаш жетимдерди таштап көчүп кетишти.

Төрөлгөндөн акылман Өлүн Ужин,

Наристелерине мээрин төгүп,

Догдакты башына келиштире кийип,

Онон дарыясынын боюнда тирмелеп жүрүп,

Жапайы ашпурттарды терип балдарын бакты.

Туума парасаттуу Өлүн Ужин

Таалайлуу балдарына бакыт тилеп

Найзасын колдон түшүрбөй,

Онон дарыя бойлорун кыдырып,

Жапайы сарымсактан балдарына жегизди.

Өлүн Ужиндин

Жапайы чөптөр менен баккан балдары,

Акыры барып Хакан болду.

Эмгекчил эне,

Кызыл гүл, сарымсак менен баккан балдары,

Акыры салабаттуу, даанышман, балбан болду.

75. Сулуу Өлүн Ужиндин,
 Жапайы чөп, сарымсак менен,
 Чоңойткон баатыр балдары,
 Коркпос азамат болуп жетилди.
 Коргоочу эрлерден болуп таанылды.
 Теңдешсиз балбан саналды,
 Энебизди ыраазы кылабыз – деп,
 Эне дарыя Онондун,
 Жээктерине келишип,
 Кайырмактарын ыргытып,
 Балыктарды кармады.
 Кайырмак жасап ийнеден,
 Ичке, балык түрлөрүн кармашты.
 Торлорун таштап дарыяга
 Чоң балыктарды да кармашты.
 Энелерин зарлатпай, жакшылап бага башташты.

76. Бир күнү Темүрчин, Касар, Бектер, Белгүтей төртөө балык кармап жатканда Темүрчиндин кайырмагына бир жарым карыш келген сары тирне балыгы илинди. Бектер менен Белгүтей экөөлөп Темүрчин менен Касардан балыкты тартып алды. Темүрчин менен Касар үйгө келип:

– Биз сары тирне балыгын кармадык эле аны Бектер менен Белгүтей экөөлөп тартып алды, – деп, энесине даттанды.

– Андай кылбагыла! – деп насаат айтты Өлүн Ужин, – Ага-ини бир туугандар андай кылганыңар эмне? Көлөкөбүздү эш тутуп, куйругубузду камчы кылып жүргөн ушул учурда, өз ара батышалбай жүрсөңөр, бизди ушул күнгө калтырган тайчыгуттардан кегибизди кантип алмакпыз? Эмне үчүн Алан Гуванын балдарындай батыша албайсыңар? Мындай тентектик кылбагыла!

77. – Кечөө башы жок ок менен атып алган боз торгойду тартып алды. Бүгүн болсо, балыгыбызды тартып алды. Ушундай кыла берсе кантип батышмак элек?– деп, энесинин насаатына кулак койбой, эшикти катуу жаап чыгып кетишти. Бектер тогуз чобурун багып дөңдө отурган. Темүрчин артынан, Касар алдынан жашынып, жаасындагы окторун мээлеп атмакчы болгондо, аларды көрө койгон Бектер:

– Тайчыгуттардын дартын тартып, алардан кегибизди алалы деп жүрсөк, мен көзүңөргө кирген тикенек, тамагыңарга туруп калган сөөктөй болдумбу? Көлөкөбүздү эш тутуп, куйругубузду камчы кылып жүрсөк, кандайча жаман ниетте болосуңар? Уруубуздун чырагын өчүрбөгүлө, Белгүтейге да зыян кылбагыла! – деп мандаш уруп алардын атуусун күтүп отуруп калды. Темүрчин менен Касар бири алдынан, бири артынан атып таштады да, кайтып кетишти.

78. Алар үйгө кирээри менен, каардуу жүздөрүн көргөн Өлүн
Ужин:

Ой, балекет баскырлар!
Ысык бооруман төрөлгөндө,
Алаканыңда бир тоголок кан бар эле,
Өз күчүгүн өзү жеген,
Кутурган ит экенсиң!
Тик жарга өзүн урган,
Кабылан экенсиң.
Жаман пейилин басалбаган,
Арстан экенсиң.
Жанга жабыр келтирген,
Желмогуз экенсиң.
Өз көлөкөсүнө өзү атылган,
Шумкар экенсиң.
Шыбыш билдирбей чабуулга өткөн,
Ит балык экенсиң.
Боорундагы ботосун тиштеген,
Буура экенсиң.
Жут күндөрү аңдып жаткан,
Ач бөрү экенсиң.
Басалбаган баласын таштап кеткен,
Аңыр экенсиң.
Үңкүрүнө жакын келтирбеген,
Чөө экенсиң.
Кылчалык ыракымы жок,
Барак ит экенсиң.
Кабылганды кайсаган,
Жолборс экенсиң.
Көлөкөбүздөн башка эш тутарыбыз жок,
Куйругубуздан башка камчыбыз жок,
Тайчыгуттардын дартын тартып жатканда,
Кек алууга кимиң жараар экенсиңер?
Тиричиликти кандай өткөрөбүз деп турганда,
Эмне үчүн өз ара батышалбайсыңар? –

деп, элдик накылдардан айтып, балдарын тилдей баштады.

79. Көп өтпөй эле тайчыгут уруусунан Таргутаи Кирилтуг өзүнүн
коргоочуларын ээрчитип келип:

Козулар чоңойду,
Балапандар канат какты! –

деп, аларды кармамакчы болду. Мындан кабардар болгон Өлүн Ужин
токойго кире качып кепе жасады, Белгүтей бак-шактардан кашаа жа-

сады, Касар, Качгун, Темүге, Темүлүндөрдү таш үңкүргө жашырып коюп тигилер менен алыша баштады. Ошол алышууда тайчыгуттар:

– Темүрчин абанды чыгарып бер, силердин керегиңер жок! – деп кыйкырышты. Алар тайчыгуттардын калабасын угуп, Темүрчинди атка миндирди да токойду көздөй жөнөтүштү. Аны көрүп калган тайчыгуттар артынан түшүштү. Темүрчин Тергүне тоосунун калың токоюна кирип кайып болду. Тайчыгуттар токойго кире албай, токойду курчап алышты.

80. Темүрчин токойдо үч күн түнөп, атын жетелей чыгып келе жатканда ээр токуму шыпырылып түштү. Темүрчин артына караса басмайыл, чап олоң – баары бар турса да ээр тердиги менен жылбышып түшкөн. Ал: «Басмайыл, чап олоң тартылуу турса, ээр токум кандайча түшүп калат? Теңирим жолумду торгоп жаткан окшойт!» – деп ойлоп, дагы үч күн түнөдү. Ал токойдон дагы чыгып келе жатса, бир чоң ак таш томолоп түшүп жолун тосуп калды. Ал «Теңирим дагы эле жолумду тосуп жаткан экен!» – деп ойлоду да дагы үч күн токойдо түнөдү. Ошентип ал токойдо азыксыз тогуз күн түнөдү. Акыры, «Минтип жүрүп эч кабарсыз өлгөндөн көрө, тобокел кылып чыгып көрбөймүнбү?» деген ойго келген Темүрчин жаңкы жолун тозгон ак таштын жанындагы бак-шакты жебе жасачу бычагы менен бутап жол ачып, атын жетелеп чыгаары менен курчап жаткан тайчыгуттар аны кармап алды.

81. Таргутай Кирилтуг Темүрчинди кармап келгенден кийин өзүнө караштуу улустагы айылдарга аралатып нөөмөт менен бир күн кондуруп күзөтүүгө буйрук түшүрдү. Ал күн көктөм айынын 1-күнү эле. Аны «Куттуу күн» деп аташчу. Тайчыгуттар Темүрчинди бир арык балага бактырып коюп, өздөрү Онон дарыясынын боюнда той өткөрүп, күн бата таркалышты. Алар тарап кеткенден кийин Темүрчин колуна салынган кишен тактай менен күзөткөн баланы уруп жыгып, Онон дарыясы жээктериндеги токойго качып кетти. Эл көрүп калбасын деп дарыяга өзүн таштады да кишен тактайды суунун агымына коё берип бетин гана чыгарып, чалкасынан жатып суу менен кошо ага берди.

82. Тарап кетишкен тайчыгуттар Темүрчинди качырган баланын: «Туткун качты!» – деп бакырган үнүн угуп, кайра чогулушту. Алар сүттөй ак айдын жарыгында Онон дарыясынын жээгиндеги токойлорду тимискилеп аңтарып чыгышты. Сулдус уруусунан болгон Суркан Шира да издеп жүрүп, Темүрчинди көрүп калды.

– Көзүңөң от чачырап, чырайыңда нур жайнап турганы үчүн тайчыгут туугандарың көрө албастык кылып жатат. Коркпой тура бер, мен эч кимге айтпайм! – деп кетип калды. Ал эми тайчыгуттар:

– Кайра дагы бир жолу аңтарып чыккыла, – деп жатканда:

– Ар кайсыбыз, келген жолубуздагы изделбеген жерлерди дагы жакшыраак аңтаралы, – деди Суркан Ши́ра. Буга көпчүлүк «макул!» дешти да келген жолдору боюнча кайра издеп киришти. Суркан Ши́ра жаңкы жерден кайра өтүп баратып:

– Туугандарың тиштерин кычыратып сени издеп жатат. Чыкпайгың. Бирок этият бол! – деп коюп кетип калды.

83. – Кайра дагы издейли, – дешти тайчыгуттар.

– Эй, тайчыгуттардын кол башчылары, – деди Суркан Ши́ра, – Силер аны күндүз качырып жибердиңер, эми түн караңгылыгында кайдан тапмак элек! Келген жолдорубуз менен кайра дагы бир жолу издеп көрөлү да ишти токтотолу. Эртең келип чогулуп, дагы издеп көрөбүз, колунда кишени бар бала кайда качмак эле!

Көпчүлүк «ошентели» дешти да үйлөрүнө кетишти. Суркан Ши́ра дагы баягы жерден өтүп бара жатып:

– Биз бүгүнкү издөөнү токтотуп, эртең дагы издемей болдук. Биз тарап кеткенден кийин энең менен бир туугандарыңдын жанына жет. Эгер бирөө учурап калса, мени көрдүм дебe жана эч кимге эч нерсе айтуучу болбо! – деди да кетип калды.

84. Тигилер тарап үйлөрүнө кеткенден кийин Темүрчин: «Өткөндө тигилер мени айылдарга бир түн түнөтүп күзөттүргөндө, Суркан Ширанын үйүнө түнөө кезеги келгенде анын эки уулу Чымбай менен Чилагун мага боор ооруп, түн ичинде колумдагы кишени алып таштап жаткызган эле. Эми болсо, Суркан Ши́ра мени көрсө да эч кимге айтпай кетип калды. Кыязы, ушулар гана мени кутказып калышы мүмкүн!» – деп ойлоп Онон дарыясын бойлой Суркан Ширанын үйүн көздөй жөнөдү.

85. Суркан Ширанын үйүнүн белгиси катары, жаңы сааган саамалын сабага толтуруп аны таң аткыча бышып жаткандагы үнү экен. Темүрчин ошол үнгө кулак сала акмалап жүрүп отуруп, саба бышылып жаткан үйгө кирип барды. Аны көрө койгон Суркан Ши́ра:

– Энең менен бир туугандарыңдын жанына кет дебедим беле? Мында эмне үчүн келдиң? – деди.

– Турумтайдан качкан торгой бадалга кире качып, жанын сактап калат. Үйүбүздү пааналап келген балага ошондой сөз айтсак болобу? – деп, баласы атасынын сөзүн бөлдү да анын колуна салынган тактай кишени чечип отко ыргытып жиберди. Андан кийин аны үйдүн артындагы арабадагы жүндүн арасына жашырып, карындашы Кадаганга:

– Тирүү пендеге оозуңан чыгарбагың, – деп такалады.

86. Үчүнчү күнү тайчыгуттар: «Аны арабыздагы кимдир бирөөлөр жашырып койгон окшойт. Бир бирибиздин үйүбүздү аңтарып көрөлү!» – деп бири-биринин үйүн аңтара баштады. Кезек Суркан

Ширага келгенде анын үйүн, арабасын, үйдөгү жууркан-төшөктөрүн ал түгүл тактанын астыларын тыкыр аңтарып чыгышты. Андан ары үйдүн артына өтүшүп, арабадагы жүндөрдү түшүрүштү Төмүрчиндин буту көрүнүп кала жаздаганда Суркан Шира:

– Мындай ысыкта кандай киши жүнгө оронуп жатмак эле! – дегенден кийин тигилер арабадан түшүп кетишти.

87. Тигилер кеткенден кийин Төмүрчинди жүн арасынан чыгарып:

– Күлүбүздү көккө сапырып жибере жаздады! Эми, энең менен бир туугандарыңдын жанына кеткин, – деди. Ошол күнү түн ичинде тел эмген бир козусун союп этин бышырып, гөөкөр чаначка эт жана кымызды толтуруп, Төмүрчинди бир субай чобурга жайдак миндирип, бир жааны жебеси менен берип жолго салды.

88. Төмүрчин ошол кеткен бойдон илгерки конушуна келди. Анан ал жерлердеги чөптөргө түшкөн из боюнча жүрүп, Онон дарыясын өрдөй бойлоп энеси менен бир туугандарын издей баштады. Онон дарыясынын күн батыш жагынан келип куюлуучу чакан дарыя Кимурга боюна келгенде ал жердеги издерди да карады. Ошол издер менен Кимурга дарыясын өрдөп, акыры, Кимурга жээгиндеги Бедер тоосунун тумшугундагы Курчугуй деп аталган жетим тоо этегинен энеси, бир туугандары менен табышты.

89. Булар дидалашып чогулгандан кийин Бурхан Халдун тоосунун күңгөйүндөгү Гүрелгү тоосун таянып, Сеңгүр дарыясы боюндагы Кара жүрөк тоосундагы Көкнур көлүнүн боюна келип жайгашты. Булар ошол жерде суур, момолой чычкандарга аңчылык кылып тиричилик өткөрүштү.

(Уландысы бар)

Которгон **Аман САСПАЕВ**

Публицистика

ЧИКАГОДОГУ КЫРГЫЗ

1970-жылы кан басымым жогорулап кетип, дарыланууга туура келди. Бишкек шаарында № 6-оорукана бар, ошого карачубуз. Анын үстүнө ал ооруканада байбичем Зайра Абдракманова дарыгер болуп иштетчү. Ал кезде ар бир ооруканада телефону, муздаткычы бар, жатчу бөлмөсү өзүнчө, кыскасы, бөтөнчө шарт түзүлгөн, «люкс» деп койчу палаталар боло турган. Азыр деле бар. Андай жерге колунда бар, акчалуу, мансаптуу кишилер жатат. Менде кайдагы мансап, кайдагы байлык?

Эки кишилик палата да оңой кишиге берилчү эмес. Мен ошого жаттым.

Жаныма ортодон жогору бойлуу, көп анча толук эмес, жалпак беттүү, сакал-мурутун кырдырган, маңдайы жарык, жакшы кийинген, менден бир топ эле улуураак, кебетеси шаардык, маданияттуу, токтоо мүнөз, шайдоот, кыргызча таза, так сүйлөгөн киши жатты.

Ал Нурдин Түгөлов деген балетмейстер, бийчи, Кыргыз Эл артисти экен. «Чолпон» балетин, киносун көрсөңөр керек, ал ошо кишинин жетекчилиги менен Ленинградда тартылыптыр. Башкы ролду Бүбүсара Бейшеналиева ойнободубу беле.

Мен ага өзүмдү тааныштырдым. «А жакшы, менин да кан басымым жогорулап кетиптир, бир аз дарыланбасам болгудай эмес. Жумуш оор», – деп жата кетти.

**Касымбек
ТАЗАБЕКОВ**

1935-жылы Нарын районунун Ак-Булуң айылында төрөлгөн. Кесиби дарыгер. Кыргыз улутунун травматология жана ортопедия илими боюнча туңгуч кандидат, доцент. Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген дарыгери.

Адабиятка ыр жазуу менен келген. 1998-жылы «Кыдырназар бай», 2004-жылы «Канда айланган Махабат» проза китептери, 2008-жылы «Сагыныч» аттуу ыр китеби, 2009-жылы «Унутулган сүйүү каттары» документалдуу автобиографиялык повести жарык көргөн.

Азыр Бишкектеги борбордук илим-изилдөө институтунун доценти.

Ошентип, экөөбүз тең дарыланууга түштүк. Ал өзүнчө кетет, мен өзүмчө. Анан кечинде чайлаша кетебиз, узун кепке өтөбүз.

Нурдин байке өтө сөзмөр, куюлуштуруп айткан, илгеркилерди көп билген киши болуп чыкты. Мен ал кишини жата калып укчу болдум.

Бир күнү ал дарыланып келгенден кийин көңүлү көтөрүңкү кирди. Ким билет, иштеген жеринен жакшы кабар укканбы, же аялы, бала-бакырасы келгенби, демейдегиден башкача күлүп-жайнап, чайлашкандан кийин: «Эми, иним жакшы угуп тур, мен сага Чикагодогу кыргыз жигит тууралуу айтып берейин» – деп узун кеп баштады.

...1960-жылдардын аягы. Анда ар бир союз республикасы катташып, он күндүк маданият декадасын өткөрүшчү. Биздин маданият, адабият кызматчылары Алматы шаарына барып калдык. Арасында Бүбүсара Бейшеналиева баш болгон атактуу артисттер бар. – Бүбүсараны – Бүбүсара кылган мен элем, бий жагынан. Албетте, Бүбүсара өзү пендеден атайын бий үчүн жаралгансыган адам эле. Келбети, тулку-бою, колу-буту, өңүнүн сулуулугу башка сөз. Ал экөөбүз Ленинграддагы хореографиялык училищадан окубадыкпы. Аны бий боюнча, балет боюнча мен таптадым. «Мындай кыл», «тигиндей кыл» – деп урушкан далай күндөрүм болгон. Бүбүсара мени укчу. Бийлеген учурда мени карап, мен андан көзүмдү албай, жакшысын жакшы, жаманын мындай деп, эс алуу убагында айтып турчумун. Кайсыл гастролдорго барсак дагы, Кыргызстанда болсо да, экөөбүз бирге болчубуз.

Мындай жакшы кишилерди Кудай бир жеринен кемитип коёт турбайбы. Бүбүсарага Кудай күйөөдөн айткан жок. Акмат Аманбаев менен ажырашты. Анан оңбогур Салмоорбек Табышалиев менен сүйүшүп жүрдү өңдөнөт, анан ага өчөшүпкү, медик профессор Сапар Рысбаевге чыга коюп, аны менен бат эле ажырашты. Эми Чыңгыз Айтматов менен көңүлү жакын деген сөз бар...

Ошентип Алматыда болдук, эң мыкты концерттер берилди. Спектаклдер коюлду. Айрыкча Бүбүсараны казактар аябай дүркүрөтүп кол чабуу менен тосуп алып турушту.

Ошол күндөрү Бүбүсарага окшогон казактын бийчиси, балеринысы, атын унутуп коюптурмун, оюн бүткөндөн кийин бир тобубузду конокко чакырды. Казактын белгилүү ырчысы Гуляш Байсейитова, Роза Багланова, Эрмек Серкебаев баш болгон артисттер келди.

Казак балеринысынын кайын атасы – академик, Казакстан илимдер академиясынын президенти экен. Ошол киши кыргыз конокторуна сөз баштап калды.

– 1954-жыл. Америка менен Союздун мамилеси анча жакшы эмес убагы. Ошондой болсо дагы Орто Азия менен Казакстандын илимдер академиясынын президенттерин Америкага – Чикаго шаарында болучу чоң жыйынга чакырып калышты, – дейт. – Кыргызстанда ал кезде акаде-

мияны Иса Ахунбаев жетектечү. Болжошкон күнү баарыбыз Москвадан жолугушуп, анан андан ары Америкага учмакпыз. Москвага келсек, президенттердин баары бар, Иса Ахунбаев жок. Көрсө, ошол күндөрү Иса Ахунбаевдин желкесине «сыздоок» чыгып, аны хирургдар жарабыз деп ийне сайганда, ал дарыны Ахунбаевдин денеси көтөрө албай ууланып, өзүнүн ооруканасына жатып калыптыр. Врачтар Америкага барышка уруксат бербейт. Ошентип Ахунбаев жок. Калган төрт президент учмай болдук. Бизди коштогон тилмечтер, анан чекисттер бар эле. Адегенде Нью-Йоркко, анан Чикагого учуп келдик.

1954-жылдын сентябрь айы. Күн ысык. Чикаго шаарынын аэропорту абдан чоң экен. Биз самолёттон чыкканда англисче, анан орусча радио менен кулактандырып калды. «Урматтуу Орто Азия, Казакстандан келген илимдин президенттери, сиздерди бир киши күтүп жатат. Ошол жакка басыңыздар» – деди. Бизди ким күтөт, элчиликтен болбосун деп ойлодук. Мындайраак басканда, башына ак калпак кийген, орто жашка жете элек болсо керек, узун бойлуу, карасур тарткан жигит, бизге кыргызча салам берип, кучакташып көрүшпөспү.

«Мен кыргызмын. Ушул жерде, Чикаго шаарында иштейм, – деп, аты-жөнүн айтты. Аты-жөнүн унутуп коюптурмун, – деп күлдү казактын президенти. – Эми, Жапар деп эле коёлу. – Сиздер төртөө эле экенсиздер, ал эми бирөөңөр кайда? – деп кыргызча сурады. «Иса Ахунбаев болмок эле, ал киши ооруп калып келе албай калды» – деп мен казакча жооп бердим. «Аттиң ай, – деди ал жигит, – мен Иса Ахунбаев да келет экен деп күтпөдүм беле. Эми эч нерсе эмес, сиздердин келишиниздерге да ыраазымын. Мен бул жерге эки күнгө чондордон уруксат алып сиздерди күтүп аттым эле. Сиздер кааласаңыздар эки күнгө мага мейман болуп эс алып, анан өз ишиниздер менен болосуздар» – деди. Арабыздагы тилмеч да, чекист жигит да макул болду. Алар дагы эс алууну каалаган немелер экен, чондору уруксат берип жатса эмне. Биз эң жеңил машиналарга отурдук да, аэропорттун четиндеги токойду аралап кетип бараттык. Отуз-кырк чакырымдай жол жүргөндөн кийин, токойдун ичине тигилген чоң ак өргөөнү көрдүк. Америкада эмес эле кыргыз жеринде, кыргыз токоюна келгендей болдук.

Машинеден түшүп бир аз баскандан кийин боз үйдүн эшигинен баштарында ак калпак, белдерине күмүштөн кемер кур курчанган эки эркек бала бизге кыргызча салам берип тосуп алышты. Ак боз үйдүн ичине кирсек, кадимки кыргызча жасалгаланган – жерде шырдак, ала кийиз үстүндө көрпө төшөк, кериле жыйылган шайы жууркан-төшөктөр, үйдүн ортосунда тулгага асылган койдун көңү жагылган кара казан, ичинде козунун эти кайнап турду.

– Эми аксакалдар, – деди Жапар. – Мен кыргыз болгондон кийин сиздерди кыргызча сыйдан баштайын дедим эле, – дегичекти, сырттан

буркурап кайнаган сары самоорду бирөө көтөрүп кирди. Дасмал жайылып, боорсок төгүлдү, түркүн даам тамак дасторкон үстүндө титиреди.

– Атаңдын көрү ай, – деди, үйдүн ээси жигит, – Иса Ахунбаев араңарда болсо кандай жакшы болор эле. Мен ысык-көлдүк кыргызмын, кайсы бир жагынан ал кишиге жакын инилери да болуп кетем. Эми бул башка сөз. Кийин айтылар, – деп токтоду. Чай ичилип бүткөн соң бата тиленип, чайдын тасмалы да жыйналды.

– Эми эшикке чыгып, бир аз серүүндөп келели, сиздер самолётто канча саат жүрүп, анын үстүнө жер алмашып, сааттар өзгөрүлүп, климат да Орто Азияныкындай эмес, – деп Жапар күлдү. Чындыгында меймандар эки күндөн бери асманда самолёт менен түгөнгүс океандын үстүндө алда Кудайлап, кээсинин башы айланып кусканга чейин барып, айрыкча президентинин оозуна келмеси келип, араң жеткен эле.

Калың токойдун ичине тигилген ак өргөөдөн башка эч нерсе көрүнбөдү. Арыраак жакта убактылуу коюлган дааратканасы да бар болуп чыкты. Жомок катары коноктордун асмандан тилегени жерден табылгандай болуп, гүлдөгөн токойдун кечкурун салкын абасынан терең-терең дем алып, ары-бери басып турушту.

Чикагонун чет жагынан орун алган мындай кереметтүү токойдо бир аз дем алган соң кайра ак өргөөгө чакырылды. Үйгө кирердин алдында сары жез чылапчын, сары жез чайдоос көтөрүп, башынан ак калпагын түшүрбөгөн Жапардын 11–12 жаштагы уулу колго суу куюп жатты. Президенттер баары тең мусулман калкынан болгондуктан, ар кайсысы өз тилинде балага бата беришти.

Үйгө киргенде дагы дасторкон жайылды да, жаркыраган эки чоң күмүш табакка козунун эти тартылды. Устукандарды сен ал, мен ал болушуп, коноктор бир аз бушайман боло түшүштү. Аңгыча үй ээси Жапар келди да:

– Эмесе айып этпесеңер коноктор, устуканды мен эле бөлүштүрөйүн, – деп, чоң шамшар бычакты колго алды.

Татына куйкаланган козунун башын: «Сиз дагы кыргыздардай тоодо өскөн элден эмессизби» – деп, тажик президентинин алдына койду. «Сиз гиссар кой менен каракүл койлордун куйругуна көнгөн элден эмессизби» – деп куйрукту түркмөн президентине берди. Жамбашын казак президентинин астына койду. «Өзбектер жиликтүү этти алып палоо басканга жакшы эмеспи» – деп, жото жиликти өзбек президентинин астына койду.

Үй ээси Жапар шакылдатып, шамшар бычак менен эт туурап кирди. Эт туурап жатып Жапар: «Меймандар, бүгүн сиздердин астыңыздарга ичимдик жетпей турат, аны кечиресиздер, сиздердин аман-эсен Америкага келгениңиздер үчүн мен түлөө берип жатам. Түлөөдө кыргыздар ичимдик сунчу эмес эле, аманчылык болсо сиздер кеткиче, ал дагы болуп калар. Мен бул тууралган этке камыр кошпойм. Илгери кыргыздар жаңы союлган козу же койдун этине камыр кошпой, Нарын бешбармагы деп

кол менен алышчу экен. Албетте, кааласаңыздар кол менен, болбосо бул этти кашык менен да алсаңыздар болот. Артынан кымыз келет, – деди. «Кымыз келет» дегенде оозу ачылып калды» – дейт.

Айткандай болду.

Тамак желип, кымыз ичилгенден кийин:

– Эми меймандар шаарга барып, менин үйүмдү көрө кеткиле, – деди Жапар.

Аңгыча көз байланып, иңир түшүп, караңгы да кирип калыптыр. Баарыбыз эки жеңил машинеге түшүп, Чикаго шаарына кирип бардык.

Түнкү Чикаго ажайып чоң шаар өңдүү, асмандан ай түшкөнсүп жарыгын айтпа, туш-тарапта «прожекторлор» жаркырайт. Көчөдөн ийне жоголсо табылгандай. Көчөлөрдө машинелердин көптүгүн айт, бирин бири кубалайт. Эки тарапка кеткен чоң жол, кенендигин айтпа. Жалаң англис тилинде илинген афишалар, караңгы кирип калса дагы көчөдө эл толтура. Көбүнесе кара негрлер, алар мойнуна гитараларды илип алышып, бири ырдаса, бири бийлеп баратышат. Ал убакта Союзда каралар, негрлер аз болгондуктан меймандарга саал жакпагандай болуп баратты.

Ошентип бир чоң, бийик үйгө келдик. Кайсы кабат экенин ким билет, заңгыраган лифт менен бир кабатка токтодук. Аларды күткөн үй кызматчылары бар экен, ар бир мейманды өздөрүнчө бөлмөгө киргизип, кай жерде эмне бар экенин көргөзүп тааныштырып чыгышты.

– Меймандар, – деди үй ээси Жапар, – бир аз жуунуп, таранып дегендей, эс алгыла дагы, аздан кийин чайга отурабыз.

Академиктер көп эле өлкөгө командировкалап, саякаттап, нечен менменсинген 5 жылдыздуу мейманканада болушкан дечи. Өздөрүнүн жашаган үйлөрү деле Кудайга шүгүр, тапкан акчалары деле көп жогору. Жашоосу жаман эмес. Ошондой болсо да Чикагодогу кыргыз жигиттин үйүндөгү булардын орун алып жаткан бөлмөлөрү адамды таң калтырат. Эмне дегендер гана жок?! Жуунуп, таранып, өздөрүнүн үй кийимдерин кийип, чайга отурдук.

Мурункудай ак боз үйдүн ичиндеги жерге мандаш токунуп, көрпө-төшөктүн үстүндө эмес, европалыктай эле заңкайган стол, келишимдүү стулдарга отурдук. Сөздү тигилерден озунуп мен баштадым:

– Анда Жапар баатыр, сиздин бизди мыктап кастарлап күтүп атканыңызга сөз жетпейди. Сизди көргөндөн бери башыбыз маң, сиз неме деген адамсыз? Америкада илгертен бери жашап жаткансып, бул жакта ушунча эле кыргыздар көппү? Өзүңүздүн сөзүңүз, тилиңиз бузулбай, Теңир-Тоодо же айтылуу касиеттүү Ысык-Көлдө жашап жаткансып, балдарыңыздын да кийингени кыргызча, ак калпакты башынан түшүрүшпөйт. Өзүң жөнүндө бизге айтып түшүндүрүп бербесеңиз болмойды, – дедим.

– Анда эмесе мындай, – деп сөз баштады Жапар. – Замананы, турмушту, тагдырды ооштурган каардуу согуш болбодубу. Мен, сиз айткандай кыргыздын касиеттүү Ысык-Көлүнүн кулунумун.

Каардуу согуштан мурун Фрунзе шаарындагы эки жылдык педагогикалык институтунда чет тил факультетинде, немис тилинен адис болуп, айыл жергесинде, мектепте мугалим болуп иштеп жүрдүм. Анан 1941-жылы согушка жөнөдүм да, айтылуу Белорусь фронтунда немистерге каршы согушуп жатып, советтик көп жоокерлердей эле туткунга түшүп калдым. Белоруссияда менин билимимди эске алып, «капитан» деген советтик наамым бар эле, бир ротага командир кылып койгон.

Немис тилин дурус билгендиктенби, анын үстүнө жөнөкөй солдат эмес экендигимди эске алыштыбы, мени башка туткундардан бөлүп кетти да, башкача түрмөгө, эки айга кармап жатты. Түрмө деген түрмө да, кыйнады, нечен жолу ур-токмокко алды. Мылтык менен атабыз, кылыч менен башынды алабыз дегенге чейин барышты. Айла жок, туруп бергенден башка амал түгөнгөн. Бир күнү бир командир түрмөдөн айдап чыгып, өзүнөн да жогору турган чоңубу, мени суракка алды. «Сен немис тилин билет экенсиң, билимиң да бар экен, жөн солдат эмес, капитан деген наамың бар экен. Бекер жеринен сени командир рота койбогон чыгар, сен биз тарапка өтүп, бизге кызмат өтөп бересиң. Башындын аман калганына сүйүн. Эгер макул болсоң, аз күндөн кийин Америкада, Чикаго шаарында шпиондук институт бар. Андан англис тилин үйрөнгөндөн кийин, сен биз үчүн шпиондук кызмат кылып, Германия кайсыл мамлекетке жиберсе, ошол жакка барып, аларга чыккынчылык кылып иштеп бересиң. Эгер ак кызмат кылбасаң, биздин андоочуларыбыз бар, дароо башынды алышат. Бар, ордуңа бар да эртең жообун бересиң, – деп мени кайра түрмөгө тыкты.

Концлагердеги туткундарды кантип өлтүрүп, тирүүлөй жерге көөмп жаткандарын билет элем. Аргасыз макул болдум. Аман болсом дагы алда-немелер болуп кетер, заман өзгөрөөр деп тирүүлүктү тиледим. Эртеси кайра чакырды. Мен макулдугумду билгиздим. Документтеримди толуктап коюптур, жолдо качып кетпесин дегенби, мени немистин эки солдаты автомат менен пароходго салып, нечен күн дегенде Америкага, Чикаго шаарына жеткизип, жабык түрүндө военный гарнизону бар экен, ошого өткөрүп беришти да, кайра кетишти. Америка ошол учурда союздаштарын да далыга таптап, немистерге да шпион даярдап берип, эки «фронтко» иштеп атса керек.

Ошентип, шпиондун окуусунан окуп калдым. Окуу мөөнөтү төрт жыл экен. Бир чет тилди билгенден кийин, экинчи тилди үйрөнүү оңой, бат эле англис тилин билип кеттим. Окуу болсо оор. Эки жыл сыртка чыгаруу жок, гарнизондун гана ичинде. Шпиондук өнөрдөн башка, спорттун түрлөрү, мылтык атуу, жекеме-жеке кармаш, мушташ, бычак менен сайыш, машине айдоо, теги койчу, бардыгын үйрөтөт.

Үч жылдыгын бүтүп, төртүнчү окуу жылы башталды. Мен тартипти таза сактадым, бардык окуулардан алдыңкы катарда жүрдүм. Жүрүштурушум ал жердин жетекчилерине жактыбы, дем алыш күндөрү өлчөмдүү гана убакытка шаарга чыгарууга уруксат беришти. Анча-мынча стипендия да берет. Кийимибиз болсо офицердин кийими. Шаарды айланып, таанышып да чыктым. Чикаго шаары өтө чоң шаар экен. Киного да кирмей болдум. Анда-санда чоң-чоң кафелерге да кирүүгө жарадым. Гарнизондун тамагы жадатып жиберген да. Ичкилик жок. Бирок тартипти бузбай, гарнизонго өз убагында ичкилик ичпестен келип жүрдүм.

Күндөрдүн биринде бир чоң кафеде жалгыз тамак ичип отурат элем, шандуу бийлеген жаштар, татына кийинишкен сулуу кыздар көздүн жоосун алып, улам бир жигит менен бийге түшүп жатышты. Аңгыча болбой мөлтүрөгөн, укмуштуу кооз кийинген бир кыз көзүмө чалдыга түштү. Мен ал кызды бийлөөгө чакырдым. Макул болгонсуду. Бир аз бийлегенден кийин сөздөн сөз чыгып, тааныша кеттик. Аты-жөнүмдү айттым. Эгер мүмкүн болсо кийинки дем алышта дагы жолугушууну сунуштадым. Ал макул болду.

Ошентип ал кыз менен экинчи, үчүнчү жолу да кезигишип жүрдүк. 18–19 жаштагы бир атадан жалгыз кыз экен. Атасын, энесин да жашырган жок. Экөө тең еврей тукумунан экен.

Шпиондук окуу улана берди. Мен мурункудай эле сабакты өздөштүрдүм, жүрүш-турушум, эч бир кынтыксыз тартип-тазалык, согуш жана тынчтык мезгилдерде кандай гана мамлекет болбосун, кайсыл жерге жибербесин, ошол мамлекеттин кызыкчылыгын коргоп иштеп берүүнү үйрөттү. Үч жылдык окуу мөөнөтү бүтүп, төртүнчү – бүтүрүүчү жыл да жетип келди.

Тигил кыз менен өтө эле жакындашып кеттик. Бир күнү биз баягыдай эле кафеде эс алып, тамак ичип, аз гана бийлегенден кийин ал кыз: «Жапар сени мен сүйөм, сага турмушка чыгууну каалайт элем. Сен кандай дейсиң буга», – деп бурула карады. Мен буга чейин кайсыл жерде окуп жатканымды, эмнени окуп жатканымды жашырып, айтпай жүрчү элем. Эми айтууга туура келди. Ачылып, бардык болгонумду төкпөй-чачпай айтып бердим. «Мен шпионмун» дегенде ал кыз алайып бир карап алды. Быйыл окууну бүткөндөн кийин хозяин-немистер кайсыл жакка жиберсе, ошол жакка барып, алар үчүн иштеп беришим керек. Немистер мени өлүмдөн башымды алып калып, ушул окууга жиберген. Төрт жылдан берки бүткүл чыгымдарды төлөп, менин келишимди алар күтүп жатышат. Ырас, бул жерге келген кабарларга караганда, немистердин армиясы жеңилип бараткандын үстүндө. Эгер Германия жеңилип берсе дагы, жаңы өкмөт куралат. Ошондо дагы мен алар үчүн союздун болобу, же башка бир өлкөгө барып, алардын кызыкчылыгы үчүн иштеп беришим керек. Бул үчүн мен аларга ант бергемин. Ошондуктан мен сага үйлөнө албайм дегенде тигил

кыздын шаабайы сууп калды. Ыйламсырап да кетти. Андай болсо дагы бир жумадан кийин жолугалы деди да, шарт бурулуп кетип калды. Мен чынымды айтып, ал кызды алдагандан ыйбаа кылдым. Кокус ал кызга башым бошобой туруп, үйлөнүп калсам, дагы чатак чыгып, өзүм араң кудайлап жүргөндө, немистер билип калып, эми чындап башымды алат деп ойлондум. Ошондуктан чындыкты жашырган жокмун.

Бир жумадан кийин ал кыз менен кайрадан жолуктум. Азыр мурункудай кафе-ресторандарда эмес, көчөдө, бульварда кетип бараттык. Бүгүн анын жүзүндө бир аз жылмаюу, кандайдыр бир өзүнө ишенгендик, толкундануу болуп тургансыды.

– Эми сен, Жапар, – деди. – Сен мага ыймандай сырынды жашырган жоксуң. Мен сени чындап түшүндүм. Сага оор экен. Эми мен дагы өзүм жөнүндө төкпөй-чачпай айтып берейин. Сен жакшылап ук.

Мен ата-энеден жалгыз кызмын. Атам Чикагодогу эң бай кишилерден, жашырбайын, мультимиллионерлердин бири. Бизнесмендердин эң күчтүүсү, килейген Чикаго шаарын бүт азык-түлүк менен канча жылдан бери камсыздандырат. Америкада эле эмес, башка өлкөлөрдө да банктары бар. Бир жаман жери – атам карып баратат. Кокус атамдын көзү өтүп кетсе, бул жердин закону боюнча эркек баласы жок болсо, кыз балага ошол байлыктардын 20 гана пайызы калат да, 80 пайызы мамлекетке өтүп кетет. Эгер эркек баласы болсо, байлык бүт бойдон мураскор катары ага тиймек.

Эгер кыз бала, атасынын көзүнүн тирүүсүндө турмушка чыгып калса, мураскор катары күйөө бала эсептелет да, ошого калат. Сен экөөбүз баш кошсок, атамдын бүткүл байлыгы сага катталат. Сен атам өңдүү мультимиллионер болуп каласың. Сен шпиондукту окуганың менен саясаттан аз билет окшойсуң. Америкада бардык ишти акча чечет. «Пулуң болсо кулуңмун» – дейт го, акча саясатты да жаратат. Эгер сен мага үйлөнүүнү чечсең, атам сени акча менен бошотуп алат. Согушуп жаткан Германияга акча керек эмес дейсиңби, сени бошотуп алууга Германияга атам канча самолёттук, канча танкалык акча которуп берсе, сенин шпиондук жардамыңдан дагы аларга самолёт, танк жана башкалар керек. Алар мындай сунушту Кудай деп кабыл алышат да, кайра сага ыракматтын айтышат. Советтерге каршы согушун күркүрөп улантат. Сенин башың бошойт. Американын закондуу гражданы болосуң. Анан экөөбүз үйлөнөбүз. Германияга которгон акчаны атам чыпалагынча да көрбөйт. Калганы экөөбүзгө жетет.

– Акча берип, согушка курал-жарак, самолёт, танк сатып берсе, немистер кайра күчтөнүп союзду алсыратса, мен кайра өз өлкөмө чыккынчылык кылган болбоймунбу – дедим кызга. – Жок, андай болбойт. Мен немистердин жеңилишин каалайм. Мен шпиондукту сыртымдан немистерге арга жок, жан айласы кылып макул десем, ичимде чын ниетим менен Союзга, өз өлкөмө кызмат өтөп берер элем.

– Ошондой болот, сен өз өлкөңө, анын ичинде Кыргызстан үчүн да иштеп бересиң. Баары бир немистер жеңилет. Атам которуп берген акча согуштун тагдырын чечпейт. Ал бир кичине эле акча. Карабайсыңбы: Америка, Англия, Франция баш болуп, немецтик фашисттерге каршы кошулуп согушуп жатышат. Баары бир Союз жеңет. Мен атам менен энеме бардыгын айтып түшүндүрдүм. Алар мен үчүн, менин сүйүүм үчүн бардыгына даяр, сен гана макул болушуң керек.

– Андай болсо сен мага бир жума ойлонууга уруксат бер. Мен кабыргам менен кеңешейин. Менин тагдырым ушундайча айланары үч уктаса түшкө кирбеген. Сен мен үчүн кыла турган аракетин чыныгы сүйүүнүн белгиси деп түшүнөм. Сен дагы мен үчүн айтып бүткүс эрдик кылганы турасың. Сенин айтканың туура – акча саясат жасайт. Мейли, сенин айткан планыңдын бардыгы ойдогудай болсун дейли, а кокус ордуна чыкпай калса, менин башым ошондо алынбайбы?

– Жок, андай деп сен ойлонбо. Мен сага айткан пландар тууралуу атама экөөбүз ары толгонуп, бери толгонуп канча кеңештик. Бул ой менин жалгыз башыман чыккан ой эмес. Атамдын өзүнчө чогуу иштеген нечен мыкты юристтери, саясатчылары, акылмандары бар. Бул маселе ошолор аркылуу ойлонуп чечилген. Бул тууралуу сен такыр кам санаба. Ишке ашпай калса, сенин башың кетпестен, менин башым биринчи кетет. Шпион менен жакындашып алды деп, мени да шпион катары көрөт да, түрмөгө тыгат. Мени менен кошо атамды да шпиондукка чыгарат. Мына ушундай, кыргыз жигит Жапар. Бардык иш ойлонулган жана биз жагынан макулдашылган. Эми сенин гана макулдугунду күтөбүз. Убакыт аз калды. Бир аздан кийин сенин төртүнчү жылкы мөөнөтүң бүтөт, анан сени шпион катары кайсыл мамлекетке бөлүштүрөрү белгисиз. Кандай гана болбосун, сен кетсең сени менен мен кошо кете албайм. Анда эле экөөбүз бөлүндүк, ажыраштык деген сөз. Бирок сен ишен, мен сени менен бирге, түбөлүк жашоону канчадан бери чечкенмин. Ишен, Жапар, мен сендикмин. Сен мага ишенгин. Мен сага Кудай эмесмин, бирок бардыгы биз ойлогондой болот. Эми жатаканаңа бар. Түн бир оокум болду. Кечиксең, сени киргизбей коёт. Сен айткандай, силерде тартип катуу. Бир жума сени чыдамсыздык менен күтөм. Дагы айтам, көп жаман жагына ойлонбо. Америкада акча гана чечет. Америкада эмес башка өлкөлөрдө да акча, байлык чечет. Экөөбүздүн махабатыбыз жөнүндө атам эч нерсени аябайт.

Ошентип, Жапар башын жерге салып жатаканасына жөнөдү. Керебети-не жатып алып эмнелерди гана ойлонбоду. Белоруссиядагы фронтто катуу салгылаштар, канчалаган советтик жоокерлер каза болушса немистерден да ошончо солдаттардын курман болгону, тынч жаткан айыл-кыштак, шаарлардын талкаланышы, элдин кырылышы, анан туткунга түшкөнү, койчу, эмне деген кана ойлор.

Өзүнүн кыргыз эличи, айылда мүлдө эркек жок, баарысы өзү окшоп аскерге кетпедиби. Карыган ата-энеси, сүйүп алган жары, анан тили жаңыдан чыккан эркек перзенти эмне күндө болду экен.

Өзүнөн бир шилтем кат-кабар жок, өлүү-тирүүсү билинбей ушинтип колго түшүп, шпиондуктун окуусун окуп калса да, өзүнүн туулуп-өскөн эли-жерине кантип карасантайлык кылып, жамандыкка бармак.

Ушул америкалык бай еврейдин кызына үйлөнсөм эле, тагдырым башкача болобу деп көпкө ойлонуп жатып, бир убакта катуу уктап кетиптир. Эртең менен ойгонсо, кечээки еврей кыз менен ойлонгон план-дар жомок сыяктуу көрүнөт. Бар тобокел, эмне болсо ошол болсун, бул кызга үйлөнүүгө макул болоюн деп ичинен шерденгенсип, башка бир дүнүйөгө келгенсип, өзүн жакшылыкка ыроолоду. Шпиондуктан башы бошоп, Америкадагы эң ири бизнесмен, миллионерлерден болуп, жыргал турмуш күтүп турабы?

Ай, таң. Бул жомок, жомок сыяктуу көзүнө үлбүрөп көрүнөр-көрүнбөс элес берип турду. Кайра тетири ойго кетет: «Эки көз да бирине бири жоо, койнуңда жаткан аялың да кээде душман болуп чыга келет. Бул оңой маселе эмес, ким менен кеңешем, ким мага акыл үйрөтөт, өзүн жалгыз ээн талаада жүргөндөй сезет. Мейли, тобокел, эгер ишим оңунан чыкпаса небак эле өлгөн кишинин бири элем да, азыр да менин башым канжыгага байлануу, ошентсе да үйлөнөм. Мен ага макулмун, эртең эле ал кызга макулдугумду айтам», – деп чечти.

Эртеси эмес, арадан бир жума өттү. Жапарга да, тигил кызга да убакыт өтпөйт. Бул курган бир жума убакыт дегениң да ушунча созулабы. Жок, тигил кызга бир жума убакыт бекер созулган жок. Анын атасы ортого эң күчтүү деген юристтерди, адвокат, саясатчыларды салып, иштин жайын бүтүрүп коюшту.

Банктагы акча Берлинге которулгандан кийин чек менен буйрук келди: «Немистер аркылуу туткунга түшүп, шпиондукту окуп бүтүрүп жаткан кыргыз жигит милдетинен бошотулсун. Кааласа Американын, же башка өлкөнүн гражданы болсун. Бирок Германияга каршы иштебесин» деген герби менен штампы басылган кагаз келди.

Окуган штабынын директору, генерал-майор чини бар, орто бойлуу киши, англис жана немис тилинде сүйлөп: «Офицер Жапар Баланчаев, сен бүгүндөн баштап, Германиянын өкмөтүнүн буйругу менен окуудан жана немец туткуну деген күнөөндөн кутулдуң. Эми өзүңдүн турмушуңду өзүң чече бер» – деп Жапарды колдон алып куттуктагандай болду. «Колу-жолуң бош, туш-тарабың кыбыла» дегендей ишарат кылды.

Аңгыча кыздын атасы өзүн тааныштырды: Менин атым – Арон Фридман, аялымдын аты – Элеонора, кызымдын аты – Мария, – деди.

Куруп калган Жапар ушуга чейин сүйүп жүргөн кыздан атың ким деп сураганга жарабаптыр. Америкадагы жигиттерге тийишип жүргөн

көп кыздын бири экен деп жүргөн тура. Аңгыча ары жактан Мария тура келди да:

– Эми чыныгы фамилияңызды айтыңыз. Менин ата-тегимди го билдиңиз, – деп күлүп-жайнап, колундагы букетин Жапарга сунду.

– Менин атым чынында эле Жапар. Фамилиям болсо Боронбаев болот.

– Анда эмесе кеттик биз жакка, господин Боронбаев. Эми сиз биздин коноксуз.

Мариянын атасы Фридман менен энеси Элеонора бир машинеге түштү. Жапар менен Мария башка жеңил машинеге түшүштү да, Чикагонун кенен көчөлөрү менен зымырап кетип баратышты.

– Эми, – деди Мария озунуп, – менин күткөн тилегим орундала баштады, сен менин туңгуч сүйүүм, махабатымсың дебедим беле, кел, өбүшүп коёлучу, – деди. Экөө кучакташа кетишти. Жапар өөп атты, өөп атты, тилинен соруп атты. Канча жылдан бери кыз эмес, аялды унуткан курган жан, өлүмгө баш байлаган Жапардын делебеси козголду. Аңгыча алардын үйүнө да келип жетишти.

Фридмандын үйү эмне деген гана үй! Канча кабат экенин ким билет. Жаркыраган лифт менен асманды көздөй көтөрүлүп баратты. Аземделип жасалган үйдүн бөлмөлөрү. Айтууга сөз жетпейт. Жапар бейиштин бир бурчуна келгендей сизди. Үй кызматчылары толтура, Жапарга өзүнчө бир бөлмө тартууланды.

– Жапар, – деди Мария, – сен бир аз дем ал, өзүңө кел, анан жуунуп-тарангандан кийин чайга келесиң.

Айткандай болду. Жапар эми өзүнө өзү ишенбейт: өңүмбү, түшүмбү дегендей. «Менин тагдырым ушундай болот деп эч ойлогон эмес элем. Дагы байкасамбы, жок, эми артка кайтыш жок. Менин да көрөр күнүм, ичер суум бар экен. Кудайдын ушунусуна тобо кылайын. Куураган еврейдин кызы айтканына, дегдегенине жетти. Эми кайда качмакмын. Мен бул үйдүн бүлөсү, күч күйөөсү катары кала берейин» – деп чечти.

Чогулуп чай да ичилди. Артынан түркүн даам тамактар да келди. Хрусталь бокалдар, укмуш кооз бөтөлкөлөрдө америкалык кургак виолор, ошондой эле вискилер столго коюлду.

Бирок Жапар шымаланып иче койгон жок. «Мен бир азга көнөйүн. Мага чай эле болот» – деп, ичкиликти ичпей койду.

Эртеси Мария Жапарга: «Сен экөөбүз сейилдеп көчөгө, бульварларга, парктарга барып эс алсак болот эле, бирок ар бир бурчта полициялар, патрулдар документтерди текшере берет. Сенде эч кандай өзүн тууралуу документин жок. Ошон үчүн сен паспорт алышың керек, анда да бул жердин эрежеси боюнча улуту жазылбайт, господин кыргыз, бир гана «Американын гражданы» деп жазылат. Экөөбүз сүйлөшкөндөй, сен эми Американын тургуну болом деп паспорт алышың керек да, ошондо гана экөөбүз ээн-эркин Америка эмес, дүйнөнүн төрт бурчун кыдырсак болот.

Согуш да бүтөйүн деп калды. Элге тынчтык болсо биз дагы турмуштун жыргалын көрүп сайрандайбыз. Ошондо гана экөөбүз ээрчишип, сен сүйгөн кыргыздын Ала-Тоосун, киндик каның тамган, толкуган Ысык-Көлүңдү да көрүп каларбыз».

Күндөр өттү. Паспорт да алынды. Эми Жапар Боронбаев Американын гражданы-тургуну болду да калды.

Болору болгондон кийин Мариянын башкы максаты – үйлөнүү тоюн өткөрүш керек эле. Мындай кызыктуу аңгемени уккандан кийин Союздан келген төрт академик, илимдин төрт президенти ооздорун ачып, шилекейлери агып отурган эле. Ичип аткан чайлары небак сууган.

– Эми урматтуу меймандар, тамакка карайлы. Тамак да даяр болуп калыптыр – деди Жапар.

Столдун үстү титирейт. Эмне деген гана даамдар. Улам биринен сала бири которулуп, тарелкалар алмашылып турду. Ичкилик да келди. Бирок меймандар ичкиликке өтө жулунушкан жок. Кичинеден ууртап-татып отурушту.

– Эми, – деди баягы эле казак академиги, – сөзүңүздү улантыңыз, кулак сизде, көзүбүз тамакта болсун. Жанатан бери жолдош Жапар деп отурдук эле, эми сиз господин Жапар болдуңуз гой, – деп күлдү.

– Паспорт алынып, мен Американын толук кандуу тургуну болгондон кийин, Мариянын ата-энеси, жек-жааты үйлөнүү тоюна камынып жатышты. Мен Мариянын жанынан күндүр-түндүр чыкпайм. Күндүзү сейилдеп эс алуу – Чикаго шаарында көрө турган кызыктуу жерлер көп экен. Ал турмак стадиондо футболду да чогуу көрчү болдук.

Түнкүсүн биргебиз, бирок Мария жанына жакын жолотподу. Мен канча колтугуна ыктасам дагы: «Кой, Жапар, нике кыйылсын, силерде «нике-кайып» деп коёт турбайбы, шашпа. Мен эми сендикмин да. Сен билбейсиң, бойго жеткен кызга көп эле жигиттер ашык болот экен, менин сырткы келбетиме, өңү-түсүмөбү, болбосо атамдын байлыгынабы, жандаган жигиттер көп эле болду. Бирок бирөө да сенчилеп мага жаккан жок. Сени бир көргөндө эле сугум түштү. Ушул кишинин жолдошу болсом дедим. Сен аны байкабадың, көп шайкелең кыздардай көрдүң. Мен сени карегим менен имерип алдым. Ыктадым. Сүйүмдү билдирдим. Сен эмне үчүн көңүлүң суз жүрдүң. Көп мага ачылбадың. Көрсө, сенде көп иштер бар турбайбы. Эми баары жайында. Сен токточу, сабыр кылчы. Той болсун, нике кыйылсын. Мен сага жүзүм ак барайын. Чыгыш элдеринде, силерде кыргыздарда деле, биринчи нике түнү дайыма күйөөсүнүн эсинде түбөлүккө калат тура. Күйөөсү эле эмес, эне-атасына да сүйүнчүлөйт турбайбы. Сенин эне-атаң бул жерде жок. Меники бар. Ошолор да билсин, күйөөгө жүзүм ак барганымды. Андан кийин алар да ойлойт, экөөбүздүн түбөлүккө турмуш куруп кетерибизди. Көп эле кыздар ошондон улам турмуштары бузулуп кетет тура» – деп мени кан буугандай токтотту.

Кыскасы, той да болду, тойдун эртеси да болду. Нике да кыйылды. Мен Мариянын тазалыгына, актыгына ыраазы болдум. Мурункудан да жакшы көрө баштадым.

Турмуш улана берди. Кайын атам Арон Фридман мени акырындык менен иштери менен тааныштыра баштады. Бул кишинин башкы кесиби фермер экен. Жардамчылары өтө көп. Көбүнчө мал кармайт, анын ичинен уй чарбасы. Уйлары бир укмуш, ала-була келген, кесими абдан чоң.

Ар бир саан уйдун өзүнчө тарыхы, өзүнчө китепчеси бар, анда туулган жылы, туулганда канча салмак менен туулган, ата-теги кайсы тукумдан, айына, жылына канча салмак кошот, канча сүт берет, сүтүнүн майлуулугу канча, чөптү канча, жемди канча жейт, сууну канча литр ичет. Ар бир уйдун өзүнчө бөлмөсү бар. Ошого кармалат. Ошондон жем, чөп, суу ичет. Эгер уйлар даарат ушатканы болсо, дароо автомат менен тазаланып турат. Эч жыт-жыбыр деген билинбейт. Убакты-сааты келгенде саанчылар автомат-машине менен саашат да, өлчөлүп турат канча сүт бергени.

Уйлардын эс ала турган да убакты, сааты бар. Бул убакта атайын музыка берилет да, уйлар өзүнчө эле атайын эс алчу жайлары-короосу деп коёлучу, же ачык асманда оюн салышып, ары-бери чуркашып, кээси сүзүшө кетип оюну кангандан кийин өздөрү эле мурунку жайларына келип алышат. Бир аз дем алгандан кийин алардын жем-чөбү астында даяр болот. Уйлар даяр эле жем-чөпкө көнбөстөн жайыла турган да жерлери бар. Көк чөптө оттоп, бүгүн бир жерде, эртеси башка жерде болушат. Жайытына баарын эле бир күндө коротушпай, бир жердин чөбүн жеп бүткөндөн кийин экинчи жерге которулат. Ар бир оттой турган жайыттар электр тогу бар зым менен тосулган. Уйлар да электр тогунан коркпой, көнүп бүтүшкөн. Жакын жолошпойт.

Ал эми союшка арналган торпок, өгүздөр өзүнчө багылат, кыскасы ошондой эле. Бир жаман жери семиз болсун үчүн кан тамырына жүрөккө кетчү, жүрөк оорусун пайда кыла турган дары менен, бизче «порок сердце» деп коёт ко, жүрөк оорусун, ошол дары куюлган торпоктор менен өгүздөр жүрөк оорулуу болуп, бат семирет деп коюшат экен. Ушунусу мага жаккан жок.

Ал эми алынган сүттөрдөн өзүнчө эле заводу бар. Сүтү бир жерден, каймагы бир жерден, быштагы, деги койчу, сүттөн укмуштуудай көп ар кандай адамга керектүү тамак-аш даярдалат да, сатууга Чикаго шаарына жөнөтүлөт. Дагы бир өзгөчөлүк – сүт чыгарчу фермердин башы оорубайт чөп чабам, жем табам деп убара болбойт. Чөп даярдап, жем даярдап берчү өзүнчө фермерлер бар. Алардан сатылып алынат. Чочко фермалары да ошондой. Ал эми кой чарбасын багуу бизге жакын, көбүнчө тоолуу жерлерде багылат.

Жылкы багуу да өзүнчө бир машакат. Негизинен, ипподромдорго ат чабуу, жорго салыштырууга Ахалтек, дондук жана башка жылкылар бар», – дегенде, түркмөн академиги ордуна секире калды.

– Бул кысталак Ахалтек жылкысы Америкада да болот турбайбы?! – деп жүзүндө жылмаюу пайда болду.

«Ахалтеке жылкысы эле эмес, сиздерден келген каракүл койлору да бар» – деп Жапар күлдү.

– Татарлардын жүрбөгөн жерлери жок» дегендей, бул жакта алар менен кошо башкырлар да көп. Булар көбүнчө жылкы менен алек. Кечээки Чикаго аэропортуна бери чыккандагы токойдо ичкен кымызынар да ошол башкырлар жасаган кымыз. Алар жакта дүйнөгө белгилүү, кымыз менен дарылоочу «Юматово» деген курорту бар го, туберкулёз оорусуна миңден бир дары деп, «Юматового» барышат тура. Ал жерде убагында Антон Павлович Чехов да дарыланган. Биздин кыргыздардын ичинен белгилүү акын Алыкул Осмонов менен Түгөлбай Сыдыкбеков да туберкулёз оорусу менен ооруп, Ысык-Көлдөгү «Койсары» деген курортто нечен жыл кымыз менен дарыланган турбайбы. Ыраматылык Алыкул Осмонов азыр арабызда жок, ал эми Түгөлбай Сыдыкбеков алигиче романдарды жазып бүтө албай жүрбөйбү, – деп Жапар жылмайды. Муну менен Жапар алигиче кыргыздарды унута элек экендигин билгизгендей болду.

– Ошентип, жылдар өтүп жатты. Марияга үйлөнгөндөн бир жылдан кийин перзенттүү болдум, анан экинчи уулдуу болдук. Кайын атам Арон Фридман менен айрыкча кайын энем Элеонора неберелерин аябай сүйчү. Мен аларга өтө сүймөнчүктүү күйөө бала эмес, өз баласы болуп калдым. Кайын атамдын кесибин бүт үйрөндүм. Мага толук ишенчү болду. Кайсы өлкөлөрдө банктары бар, акчаны кантип жасайт, кантип көбөйтөт. Баарын өздөштүрдүм. Бул жагынан, кайсыл иш болбосун, менин ишенимдүү орун басарларым бар. Кийин жүрүп отуруп, мен кол койгонду гана билип калдым.

Ошентип жүргөндө Арон Фридмандын жашы жеткенби, оору бастыбы, бу дүйнө менен коштошту.

Мен болсо Мария айткандай миллионер болдум да калдым, – деп, сөзүн кыскартты Жапар.

– Турмушта ушундайлар да болот тура. Оңбогон согуш, бирөөнү өлтүрүп, бирөөнү тирүү калтырып, жерден алып көргө, ордон алып шорго салып... эмнени гана кылбады. Анда эмесе, түн бир оокум болуп калыптыр. Биз чарчаганыбызды билбей, сага жолукканыбызды, сенин башыңа өткөргөн кызыктуу аңгемеңди угуп, өз элибизге, өз жерибизге келгендей эс ала түштүк. Эми бизге уруксат эт, жатып эс алалы, – деп, сунуш кылынды меймандардан.

Ар ким өзүнчө жата турган бөлмөлөрүнө кетишти. Эртең менен алар шашпай жуунуп-таранып жатканда алардын костюмдарынын чөнтөктөрүнө Жапар бирден келишимдүү, эң кымбат алтын сааттарды, алтын чынжыры менен тигилерге көрсөтпөй салып койду. Биринчи жуунуп бүтүп келген Ызбекстандын академиги шексинип байкай койду

да, өзүнүн чөнтөгүндөгү алтын саатты Казакстандын академигинин чөнтөгүнө сала койду.

«Алда неме болот, кетип бара жатканда чекисттердин текшерүүсүнөн өтөт. Анан бул саат кайдан, кимден алдың, уурдап алдыңбы деген жана башка коопсуздануу башталып, чыр-чатакка калбайын» – деп казактын чөнтөгүнө сала койгон эле. Казак эч нерсени сезбестен костюмун кийип алды.

Эртең мененки чай ичилип бүтөйүн деп калганда Жапар сөзүн улантты.

– Эми туугандар, айта турган кебим бар. Мен бул Америкада ушунчалык бай, миллионер болгондон кийин өз мекениме жардам берүүнү ойлоп, Американын жана Союздун өкмөтүнө, элчилигине кайрылдым. Мен Кыргызстанга жардам берейин, жардамым ушул. Фрунзе шаарынан Балыкчыга чейин темир жол барган. Ошол темир жолду Балыкчыдан ары Ысык-Көлдүн күңгөйү менен тескейине айланга темир жол салууга кудуретим жетет, канча болсо да Кыргызстандын банкына акча котороюн деп канча жолу чуркадым, аракет кылдым. Америка макул болгондой болду. Ал эми Советтер Союзу болсо: «Биз эли-жерин сатып, туткунга түшкөн чыккынчыдан жардам албайбыз» – деп жооп берди. Кийин заман оңолор. Дагы кайрылармын, – деди.

Меймандардын ооздору ачыла түштү. Атандын көрү, бири кем дүйнө деген ушу дешти. Меймандардын Америкада болуучу мөөнөтү да бүттү. Аман-эсен Москвага учуп келишти. Москвага келгенде өзбек академиги Казакстандын академигине кайрылып: «Эми ашына, аман-эсен келдик, энди чөнтөгүңүздөгү менин алтын саатымды берип коюң» – деди.

Казак акырая бир карады да: «Жок, ашына, эгер чекисттердин колуна түшсөк, биринчи менин башым кетмек. Сиз сааттан үмүт этпей эле коюңуз», – деп тамашага чалып саатты бербей койду.

* * *

Ошентип Нурдин Түгөловдун айтканы менин такыр эсимден кетпей жүрдү. Эми карасам, кызыктуу аңгемени айткан Нурдин Түгөлов да, анын жанында чогуу отуруп уккан Бүбүсара Бейшеналиева да жок. Казакстандын ошол кездеги илимдин академиги, президенти да жан таслим болсо керек. Бул аңгемени укканыма 40 жылдан ашып кетиптир.

Эми Кыргызстандын өз алдынча эгемендүү болгонуна 20 жылдан ашык мезгил болуп кетти. Карым-катнаш жакшы эле өндүү. Акчаң болсо Америкага барыш Бишкек менен Ошко баргандай эле кеп. Биздин таланттуу кыргыз балдар-кыздар Америкадан окуп да, иштеп да жатышат.

Жакында бир «Жизнь науки» деген (№ 1, 2011-жыл) журналдан академик Адышевдин баласы Жаныбек Адышевдин атасы Муса Мир-

запаязевич Адышев менен чогуу, анан Жаныбек Адышевдин жалгыз түшкөн сүрөтү чыгыптыр. Жаныбек Адышев Америкадагы, биз сөз кылган Чикаго шаарында иштейт экен. Балким, Жаныбек мен жазган атактуу Кыргыз Эл артисти, балетмейстер Нурдин Түгөловдун айткан аңгемесинин чын-бышыгын изилдеп чыгаар.

Албетте, аңгемедеги жазылган кишилердин аттарын мен унутуп калыптырмын. Нурдин Түгөлов аттарын айткан эмес чыгар.

Америкага барарда, ошол учурда Ахунбаевдин желкесине сыздоок чыгып ооруп калганы чындык. Аны профессор кызы Неля Исаевна Ахунбаева да төгүнгө чыгарбайт.

Тарых

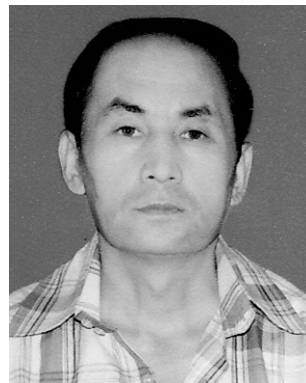

КӨГМӨН

Тарыхый маалыматтар боюнча орто кылымдардагы Түштүк Сибирдеги кыргыз өлкөсү «Көгмөн» деп аталган. IX кылымдын баш ченинде анын ээлеген жерлери батышта Алтайдын түндүк тарабын, чыгышта Хубсугул (Косогол) көлүнө чейин, ал эми түштүктө Танну-Ола тоо кыркасына чейин жеткен.

Кыргыз мамлекетинин эли-журту биринен тили, маданияты, теги, жашоо турмушу, жүргүзгөн чарбасы менен айырмаланган ар түрдүү элдик топтордон турган. Алардын арасында отурукташкан, дыйкан чарба жүргүзгөн элдер көп болгон. Енисейдин оң тарабында жашаган элдер аңчылык, балык кармоо менен алектенген, ормон баскан тоолордо жашаган.

Ал эми Енисейдин сол тарабындагы Минуса кырларында енисейлик кыргыздар жана башка элдик топтор жайгашкан. Чыгыш Алтай тоо кыркаларына караштуу Сайлугем тоо кыркасы менен Алтайдын түндүк тарабында алтайлык кыргыздар жашаган. Кыргыздардын алгачкы тобу Енисейге б.з. II–III кк. келген. Алгачкы ирет алар Абакан менен Кем аралыгындагы Койбал талаасына жайгашып, кийинчерээк Уйбат кырларына өтүп, ал жерде Кыргыз бийлигин орнотушкан. Жергиликтүү элдин айрым топтору башка тарапка сүрүлгөн, башкалары кыргыз бийлигинин астында калган.

Кылыч ЭСЕН уулу

1965-жылы Токмок шаарында туулган. Тарыхчы. Байыркы түрк жана кыргыз тарыхы боюнча адис. Бир катар илимий эмгектердин автору. Алардын арасында, «Древнекыргызское государство Хагяс» (1994), «Древние кыргызы. Кыргыз в Средней Азии» (1993), «Кыргызы в Древности и Средневековье» (материалы исследования, тарых илим. док., проф. Э.Ж.Маанаев, З.Эралиев менен бирдикте) (1998), «Кыргызский каганат» (2009) жана башкалар.

Алар Көгмөн жергесинин элинин көпчүлүгүн түзгөн, жер иштетүүнү мыкты билген, дыйкан чарба жүргүзгөн, аңчылык, балык кармоо, курулуш, зергерлик, темир иштетүүнүн устаттары болгон. Ошолордун негизинде тарых илиминде: «Енисейлик кыргыздар» – деп белгиленип келген эл түзүлгөн. Алар Енисей дарыясынын сол тарабындагы Минуса аймагын ээлеген.

Кыргыздардын башка тобу VI–VII кылымдарда Алтайдын түндүк тарабына келишкен. Буга чейин алар түштүктө «Теле» деп аталган түрк уруулардын курамында жашаган. Алтайлык кыргыздар көчмөн эл болгон, маданияты боюнча енисейлик кыргыздардан айырмаланган. Өздөрү чакан эл болсо да, ал мезгилде бийлик ошолордун колунда болгон. Көгмөндүн жалпы элдерин өз кол астында бириктирип, Уйгур кагандыгына каршы согуш жүргүзүп, натыйжада көп жылга созулган согушту ийгиликтүү бүтүрүштү.

Кыргыздардын ордосу «Көгмөн» деп аталган (азыркы Сайлуугем жана Батыш Саян тоо кыркалары) тоо кыркасынын түндүк тарабынын этек жагында жайгашкан.

VIII кылымдын орто ченинде Монголия чөлкөмүндө бийлик «тогуз-огуз» деп аталган элдин курамына өткөн. Анын катарында бир нече чыгыш түрк уруулары болгон. Алардын бириси, уйгур уруусу, төңкөрүштүн негизинде бийликке келип, ошондон кийин бул мамлекет тарыхый (жазма) булактарында «Уйгур кагандыгы» деп аталып келет. Уйгур кагандыгы ошол мезгилдеги Азиянын чыгыш тарабындагы эң күчтүү мамлекеттердин бири болуп калган. Алардын ордо шаары Монголиядагы Хангай тоолорунун этегинде, Орхон суусунун жээгинде жайгашкан. Кыргыз ордосуна чейин ал жактан төө менен басып өткөндө 40 күндүк жол болгон. Кытай маалыматтары боюнча 758-жылы уйгурлар кыргыздарга каршы согуш ачкан. Алардын армиясы Көгмөндү ашып түшүп, Кыргыз өлкөсүн басып алган. 795-жылы тарыхый маалыматтар боюнча кыргыздар көтөрүлүш чыгарып, бирок ал натыйжа берген жок. Уйгурлардын армиясы кыргыз жергесин кайрадан басып алган.

IX кылымдын башында Уйгур кагандыгында акыбал начарлап кеткен. Өлкө Тибет менен согушуп жаткан. Тарыхый маалыматтарга караганда, 821-ж. Тибет армиясы Орхон чөлкөмүнө кирип барган жана Уйгур мамлекети аз жерден кыйрап кала жаздаган. Тибет армиясынын кол башчысы Шан-шацзын өлкөнүн падышасынын күтүүсүз каза болгондугуна байланыштуу армиясын артка буруп кеткен. 820-жылы кыргыздар уйгурларга каршы согуш ачкан. Уйгур каганы аларга каршы аскер министри баштаган армиясын жиберип, бирок алар ийгиликке жетишкен эмес. Согуш жыйырма жыл бою созулган. 832-жылы Уйгур ордосунда төңкөрүш болуп,

натыйжада бийликке Эдиз уруусу келген. Тактан түшкөн уйгурлар жөн турбай, аларга каршы согуш ачып, эл экиге бөлүнүп, бири-бири менен жаатташкан.

Мындай акыбал 840-жылга чейин созулган. Тарыхый маалыматтар боюнча, 840-жылы Уйгур армиясынын кол башчысы (анын аты кытай маалыматтарда Гюйлу Мохе деп берилет) кыргыздарга кошулуп, жүз миңге жеткен армияны Уйгур мамлекетинин ордосуна алып келген.

Тарыхый маалыматтарга караганда Кыргыз мамлекетинин армиясы 80 миңге жеткен экен. Анын курамында жеке кыргыздардын аскери жана мамлекеттин башка элдик топторунан куралган аскер кошундары болгон. Кыргыздардын аскери 30 миң болгон экен, ал эми калган 40–50 миңди кыргыздарга баш ийген уруулар чыгарышкан. Уйгур кол башчысынын аскердик курамы 10–20 миңди түзгөн окшойт, ошентип жалпысынан Кыргыз мамлекетинин армиясы 100.000ге жетип, түндүк тараптан Хангай тоо кыркасына түшүп келип, Орхон калаасында жайгашкан уйгурлардын ордосуна кирип барышкан. Албетте, шаар талкаланып, тегерегиндеги эл кыргызга учурап, ар тарапка качууга мажбур болгон.

Уйгур каганы өлтүрүлүп, канышасы колго түшкөн. Орду Балык шаары толугу менен талкаланып, кыйроого учурайт. Мамлекеттин эли ар тарапка качкан: эки уруусу чыгышка, Байкал көлүнө карай жөнөшкөн; бир тобу түштүккө, Кытайдын чек арасына карай бет алды, айрымдары Тибет менен Куча шаарына кетишкен. 840-жылы бир нече уруулар батышка Тарбагатай жергесине качышкан. Орду Балыкты басканда кыргыздар уйгурлардын канышасын колго түшүргөн. Ал өзү кытайлык канзаада болгондуктан, кыргыз каганы аны урматсый менен коштолгон атайын элчилик менен өз мекенине жөнөткөн. Бирок бир нече күндөн кийин, бара жаткан жолунда ошол жерлерде жашынып жүргөн бир топ уйгурларга туш келип калган.

Алар элчиликке кол салып, бардыгын өлтүрүп, кытайлык канзаадасын колго түшүрүп, түндүккө – Кытайдын чек арасына бет алат.

Элчиликке кол салынганы тууралуу кабар кыргыздарга жетет, бирок аны кылгандар кайсыл тарапка качканын билбегендиктен, шек батышка, түндүк-батышка карай качкан бир топ урууларга түшөт. Кытай канзаадасын издөө үчүн кыргыздар аскер бөлүктөрүн көтөрүп, жортуулга чыгышат. Бул жортуулда кыргыз армиясы батышта кимак-кыпчактардын арасында баш калкалаган тогузгуздарга, татарларга, Тянь-Шандын чыгыш жагындагы Аньси (Куча), Бэйтин (Бежин) шаарларын басып алышат.

842-жылы Кытайга кыргыздардан Табу – Хэцзу (Тапу Алп-Сол) элчиси кыргыз кагандын атынан кат алып келет. Жаңыдан такка

олтурган Ву Цзун кытайлык императору кыргыз элчисине сүйүнүп, аны урмат-сый менен тосуп алат. Чжао Фань аттуу жогорку даражадагы кызматчысына Кыргыз мамлекетине жөнөп, элинин үрп-адат салттарын, жер-суулары, табияты тууралуу маалыматарды чогултуп келүүгө буйрук берет. Кыргыз кагандын жазган катында өткөн окуялар чагылдырылган жана кытай канзаадасы тууралуу тынчсыздануу билдирилип, аны табуунун керектиги тапшырылган.

843-жылы март айында Кытайга Чжуу-Хэсу (Чугу-Алп Сол) элчиси кыргыз кагандан кат алып келген. Ошол эле жылы Кытайга кыргыздардын Вэнь-у Хэ (Урту Алп) баштаган элчилиги келип, кыргыз кагандын атынан белектер тапшырылган. Ошол эле жылдын 8-айында Кыргыз мамлекетинен Кытайга Дидэиси Наньчжу (Тутут Ынанчу) элчиси келген. Кытай императору жооп иретинде кыргыздарга жана анын элине бир нече кат жөнөткөн.

Алтайлык кыргыздар чакан эл болгон, бирок Көгмөндүн жалпы элдерин өз кол астында бириктирип, Уйгур кагандыгына каршы согуш жүргүзүп, натыйжада көп жылга созулган согушту ийгиликтүү бүтүргөн. Белгилүү тарыхчы, академик В.В.Бартольд жазгандай, Кыргыз мамлекети ал мезгилде Борбор Азиянын чыгыш жагындагы алдыңкы көчмөн мамлекети болуп калган. Албетте, ошол мезгилдеги салт боюнча бийликке ээ болгон эл өз ордосун Монголиядагы Отукен жерине коюш керек эле. Бирок Кыргыз каганы андай кылган жок. Ал Орду Балыкты кыйратып, өрттөп салгандан кийин өз ордосун батышта жайгашкан Кыргыз көлүнүн (монг. Кыргыз-нор) жанындагы тоо кыркасынын түштүк жагына орноткон. Ушул мезгилден тарта бул көл «Кыргыз көлү» деп аталып калган.

Ал мезгилде Монголияга көз арткан мамлекеттер деле жок эле. Түштүктөгү Тибетте өз ара салгылашуулардын негизинде өлкө таптакыр эле урап калган. Тан империясы да окшош абалда болгон. Борбордук бийлик жокко эсе, дубандарды башкарган генерал-губернаторлор (цзе-души) өз аймактарында кожоюн болуп, билгенин кылып, бири-бирине согуш жарыялап, иши кылып өлкөнүн урап бара жаткан кези. Ал эми Кыргыз мамлекетинде болсо, өлкөнүн ар кайсыл элдери жаңы жерлерге көнбөй, акырындап өз көнгөн жерлерине кете баштайт. Енисейлик кыргыздар көбүнчө Тува жергесине отурукташкан, тоолук ормон элдери кайрадан Енисейдин оң тарабындагы жерлерине кайтып, Монголияда анча-мынча калган енисейлик топтору кийинчерээк түндүккө карай жөнөштү. Бир гана алтайлык кыргыздардын топтору Эртиш тарапта (Чыгыш Казакстан) жайгашып калса, айрымдары Тянь-Шанга, Кашкарга чейин кирип кетишкен.

Тарыхый кабарларга караганда кыргыздардын ал мезгилде Алтайдын түштүк тарабында төрт чоң шаары болгон экен. Алар: Хирхир

(эки жолу), Хакан-хирхир, Даранд-хирхир. Тарыхый маалыматтардын аз болгондугуна байланыштуу бир топ нерселер так аныкталбай келет. Кыргыздар Монголияда бийлик жүргүзгөн эң акыркы түрк эли болгон. Алар кеткенден кийин бул жерлер монгол элдеринин карамагына өткөн. Моңголдор, кыргыздан башка түрк элдерин билбегендиктен Монголиядагы бүтүндөй тарыхый эстеликтерди, скиф, сармат, хунну көрүстөндөрүн (корум), бардыгын «кыргыз ур» («кыргыз көрүстөндөрү») – деп атап келишкен.

АШЫМ ЖАКЫПБЕКОВ

(1935–1994)

Киров районундагы Шекер айылында туулган. 1958-жылы КМУнун кыргыз филология факультетин аяктаган. Ал жазуучу, киносценарист жана котормочу катары кыргыз журтчулугуна кеңири белгилүү. Ашым Жакыпбеков жазган сценарийлердин негизинде «Ысык-Көлдүн кызгалдактары», «Көз кареги», «Айдагы жез кемпир» аттуу көркөм фильмдер тартылган. Жазуучунун «Теңири Манас» романына автордун көзү өткөндөн кийин Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлык ыйгарылган. «Жаралуу көгүчкөн», «Катаал багыт», «Биз атасыз өскөнбүз», «Кыргыз жеринин жомоктору», «Шаа-Ата», «Теңири Манас», «Шекерден Теңирге» аттуу китептери жарык көргөн.

Стефан Цвейг, М. Лермонтов, Ч. Айтматовдун чыгармаларын кыргыз тилине которгон.

Мурас

ТОГУЗ САНАТ

I. АВАЛЫ ТЕК. (Эл – тегинен, кас – кебинен). Библияда: авалы Сөз, анан Сөз Кудайдын оозунда (пейилинде), анан Кудай болгон делинет. «Сөз» дегени Ой... А бирок Киши болмоюнча Ой кайдан жаралып, кайдан чыкмак?.. Демек, авалы Тек – кишинин Киши болмогу. Антсе да Тек космостук ээндик эмес, анын кош аяктап турар Жери болмогу да ырас. Демек, Киши оюнда авалы Тек менен Жер жаралган... Тегибиз Теңирди ойлоп тапкан. Эми кызыгы: кымызга талыкшыган кыргыз бетегелүү боордо кеңирсип жатып алып («жамбаштап жатсаң сонун да» эмес), көктү караган, акылы бар экен, тообо кылган, анан Көк Теңирди ойлоп чыгарган («Манас»)...

II. ЖЕТЕ. Тектен кийин көп кылымдап, Жете туулган, жана да урпактарынын оозунда эмес, мээсинде калган. (Бою пас эмес, ою пас кишини «жетесиз» деген себеп). Киши көктө туулбайт, Көктү карап ой толгойт. Ошол себеп – Көк Теңир Ойдон жаралган аалам акылы («Манас»). А Жерге болсо Кишинин киндик каны тамган энеден туулар замат. Ошол үчүн Жер эне (Эне-Жерине чыккынчылык кылганды Эненин ак сүтү урсун деген улама акыл ошондон) Алмамбет келгенде Манас экөөнө эки эмчеги ийип берген Акбайбиче Чыйырды, чырымтал Семетейди бооруна катып, Каныкейди «желкелеп» төркүнүнө «төркүлөтүп» айдап

кеткен Акбайбиче, ошентип Манастан тукум асырап калган Акбайбиче Чыйырды эне, Жер эне!

III. ЖОТО. Бу сөз устукан эмес, Жетесинен көп кылымдап кийин өсүп-өнгөн эл кулуну, Жер эне куну. Ошол үчүн асыл Каныкей апабыз Семетейинин, демек, кыргыздын намысына деп Карткүрөндү байгеге чаап баласына ак жол батасын берген. Мына эл касиети, Жото касиети. Ошол Каныкей апабыз кыргыздын тукум улантар Уулун өз Жерине, Ордо (борбор) Таласка жетилтип жөнөтүүнү улуу намыс туткан. Бул акыл Улуу Сөздөн (Т. Сыдыкбеков). Демек, Семетей Жото эсебине кирет. (Манастан нары отуз эки ата өткөн дейт санжырачылар. Семетей он эки жаш бала эмес, кыргыз Жотосу. Ал дагы тегим, жотом, Элим-Жерим деп күрөшүп, атасынын кегин кууп, жөн өлбөй (эл өлтүрбөйт да!) кайып болуп кеткен. (Бакай аба менен Айчүрөк сулууну да өлтүрбөй кайып кылып жиберген Эл акылынан айланса болот). Мунун баарын кыргыздын акылман карысы билет, эстүү жашы билет, менин ниетим – кайталап эске салуу.

IV. АЖО. Кеп төркүнү ушунда. Бул Сөздүн маанисин көптөр талашат, бүгүнкү сөздүктөрдө «Ажо – мамлекет башчысы» делет, а бирок К.К.Юдахинде жок. (Анда бир акылынан Алла да жаңылат деген эл сөзү тегин эмес.)

А бирок «ай дээр ажосу жок, кой дээр кожосу жок, Тексиз!» (Т.Сыдыкбеков) деген Сөз да бейтегин эмес. («Тегин» демекчи – Тек тукуму, жарапача – принц). Мынчалык болду, дагы кошолу, Сөз атасы өлбөсүн: «Бай» деген сөз түп тегинде «Ата», «Байбиче» – «госпожа», кыз бала – «Баян» деген маани... Узун сабак, Улуу сөз. Белгилүү дайра Нилдин башаты Эфиопиядан чыгат эмеспи, ошол тегинде «Аббай» – Суу Атасы деп аталат. Манастын атасы Жакып бай – Жакып ата. Ошол Бай Жакып, Бакайдын атасы Бай баары – Ажо аталар. А бирок түпкүлүктүү цивилизациядан кабары бар Кыргыз Ата Бакай Семетейди кайып кетирip, Жакып атаны дөөлөт талашкандыгы үчүн жөн киши кылып койгон.

Кызыгы – ошол алмустактан бери ар бир эл Ажо күткөн, Ажо тилин алган, улама калтырган. Карыя даанышмандар айтат: «Киши топурактан жаралган, кайра топуракка кетет», – деп. Акыйкат Сөз. Бул динден эмес, динге кошуп койгон эл акылы... Дин демекчи: кыргыздар качан динчил эле? Ырас, Күнгө, Сууга, Отко, Тоого, Жерге тайынган. Алтай – Алтаг, Ала-Тоо («Ала» – пестрые горы эмес, Тоо. Ж.Мукамбаев). Ошол үчүн Жер энесин сагынган, колго түшүп, орго түшүп өлүп бараткан кыргыз эрлери «Энесай» деп ыйлап өлгөн. Ошол үчүн Чоң майканда эл-жеринен качып кутулган. Орус каймагы Парижде бейит жай таап, таш бетине сөөгүм болбосо да сөпөтүмдү Россияма жеткирип койгула деп керээз таштап өлгөн. Ошол үчүн «ач бел, куу жондо» каза тапкан Ажолордун өлүгүн «кылыч менен кырдырып, кымыз менен жуудуруп, чарайнага чаптатып, ысык жайга сактатып» («Манас»), Сөөк деп, Тек жерине кайра берген.

Ошол Жер ат туягы из калтырган жер эмес, аскер болуп бөтөн элди кор туткан жер эмес, Алтаг менен Ал(а) тагдын ортосу, б.а., Борбор Азия, Сөз таасын айтканда, Орто Азия гана Ата Мекен ажо Жери болгон, болуп кала бермеги. Ажодон калган салт. А бирок окко учкан эр (эркек) чымын жаны Көккө учар алдында Теңирди жалдырай тиктеп: «Апа!» – Эне, Жер деп өлгөн.

V. БАБА. Кыргыздар Түрктөн улуу (Л.Н. Гумилев). Азыркы «тюркоязычные» деген дүйнөлүк көп улуттар эмес, байыркы Түрктөрдүн (ушу күнгө калган) Тил негизи, б.а., Тил Энеси болуп берген Кыргыз тили (Ойрот-Орус сөздүгү), Умай эне тилибиз.

Мынчалык болду, Бабалардан бир-экөөн атап өтүш парз: Барсбек, Карачоро бабалар... Атуулдар... (Кыргыз ичинде «кытай» деген уруу бар. Бир билгенимде Карачоро баатырдын токолу Кытай императорунун кызы экен. Анда Карачоро Алтагда. Алиги «кытай» уруусу ошо кытай катындан тараган дешчү... Атактуу манасчы Жусуп Мамай менен көзмө көз көрүшүп, өз оозунан уктум: «кытай» эмес, «кутай» деген маани дейт ал киши.)

Макул, мунун баарын аңыз сөз дейли. А бирок сөз тегине келгенде кыргыздар касташкан жоонун «үй үстүнө туу сайып, мамысына ат байлап» («Манас», Тарых), «Моголстандын жапайы арстандары» (Бартольд) аталып, Уйгурдун Беш Балык деген ордо шаарын басып алып, зор дөөлөт (мамлекет) куруп (IX кылым, Тарых), дүйнөгө дүңгүрөткөн сабагын, андан кийин өчкөн сабагын кантип унутабыз?! «Беш Балык» демекчи: Балык – шаар деген сөз. (Древнетюркский словарь). Балыкчыны «Балыкты» деп «КМ» сөз талашса, аксакал-көксакалдар ынанбады. А түпкүлүгүндө Балыкты, Чырпыкты, Сөгөттү, Корумду, Өрүктү деген аталыштар Бабалардын Жер ээлик мурасы. Байыркы Барсбектин таш бетине жаздырып өлгөн керээзи да дамаамат эсте тутула жүрсө кыргыз акылы бөксөрдөс эле...

Андан соң кыргыз аты өчүп, Чынгыш ханга аскер болуп, көрбөгөн кордукту, билбеген зордукту башынан кечирди. «Зордун түбү – кор, кордун түбү – зор» деген ушу тура деп кан-какшаган кыргыз сөзү ошондон мурас калган окшобойбу... Ошентип кыргыздын кийинки миң жылдаган кулдугу башталат. «Рабская психология» – «кулдугум бар, таксыр» деген ылакап ошондон калган окшобойбу?! Бул туурасындагы ой толгоо эмки санатта.

VI. АТА. Кайран гана Аталар!.. Тегин, жетесин, жотосун, ажосун, бабасын эстегенде көзүнөн жаш эмес, кан аккан кайран Аталар!.. Эне Жеринен куугунга түшүп, шамал кууган эбелектей дүйнөнүн төрт бурчунан жай таппай далбастаган кайран Аталар. Ошондо да жаны чыгар алдында Энесайым, Алтагым, Ала-Тоом деп көз жумган кайран Аталар!..

Мына ошо заманда (X–XII кылымдар. Жаңылсам тарыхчылар тактап берер) Алтаг эмес, ала-тоолук кыргызга ислам дини кирет. Жанталашып,

кырылып-жоюлуп, тукум болор деген баланы бешикке бөлөп, келинин караңгы түндө караңгы кокту-колотко атчан айдап жашырып, калмак кастыгына Аталар көкүрөк тосуп, сөөгү Жерде калып, чымын жаны чыркырап Көккө учкан.

Дүйнөдөгү диндердин (мен билгенден) үч улугу бар: буддачылык, машаякчылык (христианство), муслимчилик (мусулманчылык). Буддачылыгына философия мүнөздүү, машаякчылыгына (эгер Библияны эстей айтсак) – тарых-таржымдуулук, муслимге – адат-абийир (юрисдикция) мүнөздүү. Кыргыздын канчалык мусулман экенине такыбалык жагынан күмөндөрмүн. А бирок ислам шарыятына илгерки наркыбыз аралаша киргени бештен белгилүү (Күнгө, Жерге, Сууга, Отко тайынуу, атүгүл, эсеби маселен, Жаңы жыл тосууда – Нооруз – жан менен малды арча түтөтүп аластоо...).

Бирок Орусияга баш ийгенге чейинки кыргыздын улуттук майрамынан кайсы бири калды?! Алиги «кулчулук психология» дегендин залдары ушул...

Улуу Сөздүн башаты Теңирге да тиешеси болгон соң дагы бир сөз: илгери бир заманда, болжолу X кылым (тарыхчылар тактап берер), Кытайдын үч кыл сакал көкшүн илимпозу (а балким, шмыяны чыгар) кыргыздар момун деп угуп (Ч.Айтматов), басып алууга жараар Жер бекен деп изилдеп келет да, тоо арасынан башы айланып, меймандос кыйын кыргыздын биринен сурайт: «Бу тоонордун, бу Жериңдин аталышы кандай?» – деп. Анда кыргыз: «Теңир Тоо» – дейт. Алиги неме Сөз маңызын кытайча которуп, «Тянь-Шань» деп жазып кетет. Дүйнөлүк илимге ошол аталыш менен кирип калганы. Азыр ушу күндө да ошо. «Тянь-Шань – кышта жылуу, жайда салкын» – деп Мидике (М.Алыбаев) өз доорунун сурагына жараша, а бирок Жерин сагынып, Теңир-Тоосун сагынып жазганы ырас.

Теңир жалгап «Хан-Теңир» деген күмүш чоку, Туу чоку сакталып аман калганы ырас гана түгүл, ырыс. Мурас.

VII. БАЛА. Баланын доору деп XIX кылымдан бери карайлычы. (Эгер тарыхчылар туура тапса). Кокон хандыгын билебиз. Орусияга (Ак падышага) өз ыктыярыбыз мененби, зордолуппу – кантип кошулганыбызды, жана дагы бүгүнкү чоң борбор басма сөзүндө Ермак «завоеватель» эмес – «первопроходец». Столыпин реакционер эмес – прогрессивдүү болуп бааланып жатат. СССР эл депутаттары деп биз шайлаган депутаттарыбыз «тумчугуп» олтурганын айтпайлы, кыргыздын Атакеден же кийинки Боронбайдан Санкт-Петербургу кеткен саламчы эмес, суранчыларын да сөз кылбайлы...

Ошондо өзүбүз эмне болдук элек? Кылжырдын эки Баласы касташып, эл кырылып кетпедиби?.. Анда Жер да эстен чыкты. Ошол үчүн «Ак падыша» шмыян саякатчысы Пржевальский Ысык-Көл менен Теңир-

Тоону аралап көрүп, кыргызча айтканда, сөөгүм Караколго коюлсун деп, бизге эмес, «Ак падышага» керээз салам таштап кетпеди беле. Ал аз келгенсип (бу сөзүмдүн архив тактыгын тарыхчылар такташар), дайыны Чоң Борбордогу Военно-Исторический архивде, бөтөнгө көрсөтпөс жайда деп угам. Агерим ушул айтар сөзүм калп болуп чыкса, Пржевальскийдин арбагынан өзүм кечирим суроого даярмын, ошол саякатчы «Ак падышага» жазган имиш (отчет-сообщение): Ысык-Көл деген кооз жерди тургундар (аборигендер – колонизатордун сөзү) Көк Теңирдин көзү дешет экен. Айткандарындай бар. Асыл жер, Айрыкча Түп тарабы. Андыктан биздин орустар көчүп келип жер ээлей берсе, себеби тургундар жайкысын жайлоолоп көчөт экен, күзгүсүн күздөлөп конот экен, кышкысын гана Жерин эстейт экен. Ага чейин биздин орустар Жер ээлеп калса, дыйканчылыкты түштүк Орусия тарабы жакшы билет эмеспи, бу тургундар тоо таянып көчө качат да, ошону менен өздөрү өз алдынча тукум курут болот... деген экен.

Ошенткен Пржевальскийдин керээзин урматтап, кыл кыргыз Каракол деген балыгыбызды (шаарыбызды) ысмына которуп бердик.

Муну бир дейли. Экинчи – Пржевальскийден мурун жана кийин эки жолу келип кеткен П.П.Семенов («министр ботаники» – Л.Дядюченко) Кашкарга чейин шмыяндык кылса да, Ысык-Көлдүн касиетине тамшанып, алиги кырылышып жаткан Кылжырдын эки баласын жараштырып, Хан Теңирден сүрдөп кайра кайта берген. Жөн кайтпай, кыргыз элинин атынан «Тяньшанский» деген наам ала кеткен. Ошол илимпоздун абийирдүүлүгү үчүн кыргыз элинин атынан эстелик коюлду. Турсун, сыйлоо керек.

Эми ошо кул Баланын «Үркүнүнө» келели. Анда эмне болгонун баарыбыз билебиз. А бирок андагы «бейбаштыкты» кысып, элүү миңби, жүз миңби кыргыз азаматтары Орус–Герман согушунун оорук жумушуна барып берсе, ал үчүн ошончодон он-жыйырма миңи өлүп берсе, калганы аман келсе, Орусия деген улуу калктын маданиятын көрө келсе, улуу Үркүндөгү жарым миллион кыргыз апат болмок эмес эле го (С.Жигитов)? деген ой... Кийин Ата Мекендик улуу согушта (сөздү туура сүйлөсөк: Великая Отечественная Война – Ата Мекендик улуу согуш) официал маалымат боюнча жалпы СССР жерибиз үчүн үч жүз миң кыргыз атуулу жан кыйбадыбы...

«Баланын» жоругу ушундай болгон. Эгер Ленин болбосо, эгер анын Октябрь майканы болбосо, кыргыз бүгүн бар болот беле, жок болот беле?.. Аны бир Теңир өзү билмек. Октябрь майканынын улуулугу, кыргыздын бүгүн кайра кыргыз болмогу ушунда деп түшүнүү керек.

VIII. НЕБЕРЕ. Ортодогу доор тууралуу, жалпы СССР эли кор көргөн зомбулук заман тууралуу басма сөздө көп кеп болду. Андан өтүп,

бүгүнкүгө келсек, Теңири жалгап кыргыз тукуму үзүлбөдү. Перестройка доору келди. Демократия доору. Айкындык доору. Булар болбосо бу окулуп жаткан сөздөр айтылганча – баш кетмек. Бар болсун!!

Бирок Тектен бери келаткан Жер аталышы өз ордунда болмогу ырас го. М.В.Фрунзе деген атактуу кол башчы 1925-жылы каза болсо, 1926-жылы жамы кыргыз Калкы Чоң борборго кат жазып, Пишпек деген башкалаасынын аталышын өзгөртүп берүүнү суранат. Кат-сабаты ачыла элек жамы кыргыз ошентип суранганына күмөнүм бар... СССРдеги республикалардын кайсы биринин борбору бөтөн атта?!

Кыргыз дөөлөтүнө (республикасына) кире бериш хан жолдон (Кайыңды, Чалдывардан бери карай) кыргызча аталышын эстеп көрөлүчү. Сокулуктан башка эчтеме эске түшпөйт. Мындан ары Ысык-Көл тарап, же Талас тарап... баары ошого окшош – тургундар эмес, келгиндердин атоосу менен.

IX. ЧӨБҮРӨ. Тогуз санат кеп козгогон себеп – биринчиден, Урум (Рим) эсебине ылайык. Кыргыз Урум менен тең, эгер улуу болбосо. Экинчиден, чөбүрөлөр – бүгүнкү эс тарткан муун. Кийин урпактар уланат. Ошолорго Тектен бери келаткан нарк сабак болор.

1989-жыл.

Балдарга базарлык

БААРЫН БИЛГИМ КЕЛЕТ

(Сандан санга)

Зевс Кудай заманы, Европа баяны

Зевсти билесиңер. Туура, байыркы грек Кудайларынын машаягы, бардык Кудайлардын эмири. Бардык нерсе анын айтканындай болгон. Ойлогонундай чыккан. Андай чыкпаса ачуусу аябай келип, каары катуу кайнап кетчү. Айтканын аткарбагандарды жазалап койчу. Катуу жазалачу. Карапайым адамдарды да, каарман баатырларды да, калган Кудайларды да. Анын каарына калбаган, айрым учурда айыпсыз жаза албаган адамдар да, айбандар да, Кудайлар да аз. Аны окусаңар керек, дагы окуйсүңар.

Зевс Олимп тоосунун кыл чокусунда жашаган дешет. Кудайлардын бардыгы ошол тоодо жашаптыр. Олимти окугансыңар, Грециядагы эң бийик тоо кыркасы. Эгей деңизинин Термаикос булуңунда. Кудайлар ошол тоого чогулуп сонм, кыргызча айтканда, жыйын өткөрүп турчу экен. Жыйынды олимп деп коюшчу дешет. Бийик тоонун аты мүмкүн ошого байланыштуудур.

Бирок Зевс Олимпте эмес, Жер Ортолук деңизиндеги Крит аралында төрөлүптүр. Энесинин аты Рея экен, атасы Крон ал мезгилде Кудайларды башкарыптыр. Күндөрдүн бир күнүндө Крон түш көрөт, түшүндө мүшкүл иш көрөт. «Туулган балдарыңдын бирөө сенин бийлигинди тартып алат» – деп бирөө аян берет. Ошондон баштап туулган балдарын жарык дүйнөгө жашатпайт. Туулар замат эле кайра «кулк» этирип жутуп алат. Бирок тирүүлөй жутулган балдары атасынын «жатынында» тирүү жашай берчү экен. Кудай болгон соң эмне кылышты өзү билет да. Ошентип беш баласын жутуп салыптыр. Кыргыздар мындай балдарды: «Туулбай туна чөктү» – деп коюшат. Уктуңар беле?

Энеси Рея эмне кылат? Биздин жомоктордо бар эмеспи: «Күндө туусам, күндө жок, күндө жылан жеп коёт» – деп айтылат го, ошентип жашап келиптир да, Зевсти төрөгөндө бир амал ойлоп тааптыр. Төрөлгөн бала ушул деп, Крондун колуна жалаякка оролгон ташты карматат. Андай арам иштен шек санабаган Крон «кулк» этирип жутуп алат да, эч нерседен капарсыз жыргап-куунап жашай берет, бийлигин жүргүзө берет.

Эми Рея эптеп аман алып калган баласын эрине көрсөтпөй кантип багат, кантип чоңойтот? Ал ары ойлонуп, бери толгонуп отуруп нимфаларга бактырууну туура табат. Нимфа эмне экенин билесиңерби? Байыркы грек ишениминде жаратылыштын бардык кубулуштарынын аял колдоочулары, сактоочулары боло турган. Ошолорду нимфалар деп койчу, ар бири ар башка аталат. Мисалы, токойдуку дриада, тоонуку ореада, өзөн, суу, башаттыкы наяда, деңиздики nereиддер ж.б. Кыргызча, кыязы периштелер деп койсок болот. Ошол периштелерге бактырат. Периштелер Зевсти Амалфеи деп койгон касиеттүү эчкинин сүтүнө бал кошуп багат. Баланы тоонун азгырык духу (демондор) кайтарат. Алар Зевс ыйлаганда, анын үнүн Крондун кулагы чалып калбас үчүн калкандарды каңгыратып, кылычтарды шаңгыратып, укмуштуудай кыйкырык-чуу менен жин тийгенсип бийлеп киришчү дешет. Зевс ошентип Крит аралындагы Дикт тоосунда багылып, балакатка толуп, баралына жетет. Акырындап отуруп атасы Кронду тактыдан алып ыргытып, Олимптин опол орноктуу Кудайына айланат.

Арийне ал алгач каарынан кан тамган, заарынан жан чыккан өкүм жүргүзөт. Бизди, адам тукумун эле эки ирет тыптыйыл жоюп коё жаздайт. Биринде адамдар алсыз экен, жансыз экен, мындай жандыктардын жер үстүнө эмне кереги бар деп жаалданат. Айткандай эле адамдар ал кезде жер үстүнө кудум караан сыяктуу өмүр өтөп, күндүн көзү, айдын бети тийбеген үңкүрлөрдө жашачу экен. Прометейди билесиңер. Титан деп коюшчу, Асман менен Жердин сүйүүсүнөн жаралган уул. Биздин Манас деле: «Асман менен Жериндин ширөөсүнөн бүткөндөй» – деп сыпатталат эмеспи. Прометей байыркы гректердин биз Манастай маашырлана барктаган баатыры. Зевске каш кайтарып, каяша айткан баатыр. Зевстин каарынан кабары бар Прометей титан Кудайлар жашаган тоо – Олимптен от уурдап келип, адамдардын жашоосун жарык кылат, жылытат, ар түркүн өсүмдүктөн дары чыгаруу, жыгач иштетип, үй куруу, өгүз чиркеп, кош айдоо өңдүү тиричиликтин эң зарыл өнөрүн үйрөткөн, жазуу жазып, кен казуу илимин окуткан. Прометей ошентип адамдардын жашоосуна канат байлап, күч берип, дем кошуп, андан нары өнүгүп-өөрчүп кетишине шарт түзүп, Зевсти андагы каарынан аман-

эсен алып калат. Бирок Зевс көп өтпөй адамдарга кайрадан каарын төгө баштайт. Анткени Прометейдин шарапаты менен адам баласы күндөн күнгө акылы ашып, күчкө толуп күр боло берет. Анысы Зевстин куйкасын куруштуруп, булар Кудайлардан да кудуреттүү болуп кетеби деп чоочуйт. Андыктан аларды топон сууга агызып жок кылмак болот. Зевстин бузулган ниетин алдын-ала сезген Прометей уулу Девкалион менен келин Пиррди ал алааматтан эптеп аман сактап калат. Алар топон суу алдында калган адамзат тукумун үзбөй, улантып кетет. Ушундан кийин гана Зевс адамдарга айыгышканын токтотуп, атүгүл мээрин төгө баштайт.

Бирок Олимптеги Кудайлардын очогунан коркпой от уурдаган Прометейдин жоругуна Зевстин каары кайтпайт. Анүчүн алыскы бир аскага кадалып, аябаган кыйноо тартып, азап чегип өлсүн деп буйрук берет. Уламыштардын учугу Прометей Кавказ тоолорундагы асман тиреген асканын бирине кадалган, аны усталардын Кудайы – Гефест өз колу менен кадаган, ар күн сайын бир бүркүт учуп келип, Прометейдин боорун чокуп жеп, кайтарып турган, бирок боор ага болбой эле жаңырып өсө берген дейт. Адамзат аң-сезимине «Прометей азабы» деп калган түшүнүк ошол. Ал азап туптуура 30 миң жылга созулат. Отуз миң жылдан кийин гана Геракл бүркүттү жаа менен атып өлтүрүп, Прометейди бошотуп алат.

Прометейдин адамдарга жакшылык кылам деп тарткан азабы тууралуу байыркы грек драматургу Эсхилдин «Кадалган Прометей» деген трагедиясы бар, аны окугула, театрлардын сахнасына коюлган, муну көргүлө. Алп акындар Байрон, Шелли, Шевченко ж.б. ал тууралуу албан чыгармаларды жараткан, Лист, Скрябин музыка жазган, Тициан Прометейдин атактуу портретин тарткан. Айтору, Прометейдин баянына кызыксаңар, ал тууралуу адабият четтен табылат.

Аны мындай таштап, сөздү Зевстин өзү жөнүндө уласак, Финикиянын эң бай шаарларынын бири – Сидонду башкарган Агенор падыша аңызына туш келебиз.

Агенор падышанын ай десең айдан ашкан, күн десең күндү баскан бир сулуу кызы болот. Аты Европа экен. Европа күндөрдүн бир күндөрүндө түш көрөт. Түшүндө ал тууралуу эки аял айыгышып талашып атат. Бирөө Европанын мекени Азия десе, бирөө аты белгисиз кайдагы бир аймакты атайт. Ошентип алар көпкө көшөрүп талашып, акыры Азия дегени жеңилет. Ал түшү эртеңки тагдырына аян бергенин Европа кийин түшүнөт.

Европа адеми көйнөк кийип түрдөнүп, курбу-курдаштары менен жайнаган гүлдүү жашыл талаада оюн-зоок курганды жакшы көрчү. Ошондой күндөрдүн биринде жашыл талаага жакшынакай бир бу-

качар пайда болот. Көркөмү көз тайгылтат: эки мүйүзү эки уюган кызыл алтын, маңдайы күмүш кашка, жибек жүнү күнгө чагылышып жалтылдайт. Букачар Европа сулуунун сугу түшө калганын байкагансып, кыздын алдына чөк түшөт.

Эч арам ою жок сулуу алтын букачардын жонунан абайлай сылап, шоктугу кармап кетип үстүнө мине кетет. Букачар ошол замат булкунуп тура калып, деңизди көздөй желден ылдам сызып жөнөйт. Деңизде толкун аларга жонун тосо берип, батышка ушунчалык ылдамдык менен багыт алат. Посейдон минген деңиз арабасы букачардын алдына түшүп, жол тазалап, даңгырата жол ачат. Посейдонду билесиңер, Зевстин атасынын каарынан кустуруп алган бир тууганы, деңиз Кудайы.

Баамдап байкасаңар керек, Европаны ала качкан Зевс экен. Букачар болуп кубулуп келиптир. Зевс Европа сулууга сугу түшүп калып, аял кылып алмак болуптур. Ошентип букачарга айланып, жерден жер кезип, деңизден деңиз кечип, өз Мекени – Критке алып келиптир. Европа ага балкайган үч эркек бала төрөп бериптир. Ага ыраазы болгон Зевс ак жазган күндү көрөр аялынын аты өчпөсүн деп, ошол аймакты анын атынан атайт. Европа деген континент ошондон калган экен.

Даярдаган **Алым ТОКТОМУШЕВ**

Сатира Жана юмор

**Таштемир
САПАРОВ**

ПАРОДИЯЛАР

Негедир бардыгын жеңсем да,
Эңсөөнү эмнеге жеңбеймин?
Мелтиреп үн-сөзсүз муңайым,
Мен сенсиз какшыган чөлдөймүн.

Бактыма нур чачкан жарыгын,
Башканы мынча не көрбөймүн?
Мейли ким, кандай деп айтса да,
Мен сени эч кимге бербеймин.

«Мен сени эч кимге бербеймин»,
Бактыгүл ЧОТУРОВА

Күндө келип турса дагы иштегим,
Жалкоолукту мен эмнеге жеңбеймин?
Ташты талкан кылам десем, жумуш жок,
Мен эмнеге уктап жата бербеймин?
Жумушум жок болсо дагы сүйүктүүм,
Башкаларга сени такыр бербеймин.

Күндө сени көрөм десем, пулум жок,
Кедейликти мен эмнеге жеңбеймин.
Көп ойлонуп, түндө дагы уйку жок,
Кыялданып, бай болууну эңсеймин.
Кедей болсом, бай болсом да баары бир,
Башкаларга сени такыр бербеймин.

Маңдайыма жазганы го дебестен,
 Мен эмнеге бул тагдырды жеңбеймин?
 Тагдыр мага сени гана жазыптыр,
 Сени алып качууну да эңсеймин.
 Атаң көнбөй, мылтык мээлеп турса да,
 Башкаларга сени такыр бербеймин.

* * *

Жүрчү жаным, бул жерден кетеличи,
 Махабаттын дайрасын кечеличи.
 Өткөн-кеткен капалык унутулуп,
 Жетпей турган максаттарга жетеличи.

«Бул жерден кетеличи»,
 Абдрашит УРБАЕВ

Жакпай калды, бул жерден кетеличи,
 Жакшы жайга тезирээк жетеличи.
 Жайлоо бекен, көл бекен жетип алып,
 Күнгө күйүп, көл суусун кечеличи.

Уялбагын сүйүктүүм, уялбачы,
 Башты көтөр сүйүктүүм, башты көтөр.
 Көңүл ачып, биз жазсак черибизди,
 Аз го деймин жыргаган, бизден өтөр.

Жүрчү жаным, эми эс алалычы,
 Кучакташып, бир жырғап алалычы.
 Көңүлдөгү кусалык, бүт арманды,
 Түк жолобос кылып кууп салалычы.

* * *

Оо, достор, ушул күнү төрөлгөнүм,
 Бапестеп ак бешикке бөлөнгөнүм.
 Бул күнү ата-энем, туугандарым,
 Күбөсү болгон жакшы жөрөлгөнүн.

«Туулган күнүм»,
 Айбек КАРЫМОВ

Достор, бүгүн силерге бир суроо бар,
Туулган күнүмдү билер кимиңер бар?
Кырк жыл мурун ушул күнү төрөлгөмүн
Куттуктоочу, белек берер кимиңер бар?

Ыйлап, түшсө бөбөктөр апасынан,
Түк ыйлабай түшүпмүн таңга жакын.
Таңыркаган кемпирлер мени көрүп,
Болот дептир бул бала ырчы, акын.

Анан апам ак бешикке бөлөгөн,
Киндик кескен кемпирге да төлөгөн.
Өз ордумду турмуштан тапкычакты,
Ата-энем, ага-тууган бүт жөлөгөн.

Жашап жатам эч кимден артта калбай,
Кыйналдым деп, жүгүмдү арта салбай.
Иштегеним: ырдаймын, ыр да жазам,
Көзү ачык кемпирдин айтканындай.

* * *

Окуучу күндөрүмдө,
Уктабай окуучу элем.
Акындык өнөр барын,
Ал кезде билбептирмин.

**«Зуура Сооронбаевга»,
Бактыгүл СЕЙИТБЕКОВА**

Балакай кездеримде,
Аябай көп ойнодум.
Эртели-кеч ойносом да,
Оюнга эч тойбодум.

Секелек кездеримде,
Секирип жүргөнүмдө,
Ыр жазуу эске келбейт,
Каткырып күлгөнүмдө.

Окуучу кездеримде,
Талантым сезгенимде,

Ыр жазып койбойт белем
Оюндан безгенимде.

Студент кездеримде,
Уктабай окуп жүрдүм.
Акындык өнөр барын,
Бир билип, билбей жүрдүм.

* * *

Аромат жыты аңкып жазда ачылган
Өзүң сулуу, жалбырагың жашылдан

**«Сирень гүлү»
Улан КАРЫПБЕК уулу**

Которалбай жазыпсың «аромат» – деп,
«Жыпар жыттуу» дегенди айт, азамат – деп!
Сирениңди которалбайм мен дагы
Которгонду айтмакмын, азамат – деп!

Атың чыкпайт «аромат» деп жазгандан
Ыр кудугун күрөк менен казгандан.
Барктуу болот кыргызчалап жазгандар
Майнап чыгат, он ойлонуп жазгандан.

* * *

Жазгым келет жакшы ойлорду, ак тилек
Каным дүргүйт, тоодо жүргөн көчкүдөй.

**«Жийдегүл жана сен»,
Кубанычбек АДАМАЛИЕВ**

Жазам десем жакшы ойду мен сага,
Денем кызып, дүүлүгөмүн айгырдай.
Жакшы тилек жазгым келсе мен сага,
Жазып коём капаланбай, кайгырбай.

Жакшы сөздү айткым келсе кокустан,
Жаным калбай жүгүрөмүн мен сага.

Жакшы сөздү жазып сага жөнөтсөм,
Жүгүрүп сен келериң чын сен мага.

Жакшы кабар айткым келсе шашамын,
Жаман болсо, айтпай сөзсүз качамын.
Беттен өпсөң жакшы кабар укканда,
Белек алып, бүт акчамды чачамын.

Суук кабар мени дайым чочутат,
Ылдый түшүп келе жаткан көчкүдөй.
Өмүр бою эсте калат ал кабар,
Жеңил-желпи сөз эмес ал, өчкүдөй.

* * *

Жайлоодо өсүп турган мөл булактай
Кудайым узун өмүр берсин дагы.

«Апаке»,
Нургүл ЭСЕНКАНОВА

Жайлоодо булак өстүргөн
Нургүл деген бор кыз бар.
Кантип өсөт булак – деп,
Таң калган сага көп кыз бар.
Ырымдан кынтык табат – деп,
Таарынаарсың сен мага.
Сууда балык өстүрсөң
Таарынбаймын мен сага!

Адабият Жаңылыктары

«Жаңы Ала-Тоо» 3 жашта!

Бул жылдар аралыгында байманалуу кыргыз адабиятына журналыбыз олуттуу салымын кошо алды деп айтууга толук татыктуу. Анткени журтчулугубуздун адабият жаатындагы көзгө басар жалгыз басылмасы катары 3 жылдагы 36 айда эч үзгүлтүксүз ай сайын чыгарылып, мына эми төртүнчү жашынын алгачкы 37-саны жарыкка чыгып олтурат. Бул, кийинки он жылдан ашуун мезгил аралыгындагы абройлуу адабий «Ала-Тоо» журналы чыкпай калган өлкөбүздөгү экономикалык, саясий жана рухий оор мезгилде кыргыз адабиятынын очогун өчүрбөй калуусу, өнүктүрүүгө өтүүсү адабият жаатындагы чоң окуя эмей эмне?!

Артка кылчая карасак, үч жыл ичинде 400дөн ашуун кыргыз жана чет өлкөлүк авторлордун 500дөн ашуун чыгармалары жарык көрүптүр. Дээрлик көпчүлүгү жаңы жазылгандар. Эгерде «Жаңы Ала-Тоо» чыкпаганда мынча авторлор ушунчалык көп сандагы чыгармаларын кайда жарыялашмак да, окурман журту кайдан, кантип адабий суусунун кандыра алышмак? Не деген көркөм, жаңы, эзели эскирбес мурдагы, эл-жерибиз тууралуу тарыхый, илимий чыгармалар, публицистикалар, эскерүүлөр, балдар адабияты, мектеп окуучулары менен ЖОЖдордун студенттерине кошумча адабияттар д.у.с. журналыбызда жарык көрдү.

Журналыбыздын «Арча» адабий сыйлыгы эки жылдан бери өткөрүлүп, 50дөн ашык таланттуу авторлорго жалпы көлөмү 500 миң сомдук сыйлыктар тапшырылды. Мына, журналыбыздын эли-журтуна аткарып жаткан алпейим иши, кыргыз адабиятына көрсөтүп жаткан кызматы деп сыймыктанар ишибиз.

Кудай кут кылсын, бар бол, «Жаңы Ала-Тоо», дагы да жаңыра бер! Журналды уюштуруп, кыргыз адабиятын тынбай сүрөөнгө алып келаткан «Турар» басмасына бали!

Т.Сыдыкбековдун мааракеси

Май айында кыргыз адабиятында опол-тоодой орду бар жазуучубуз, коомдук ишмер Түгөлбай Сыдыкбековдун 100 жылдыгын белгилөө боюнча бир катар иш-чаралар болуп өттү.

Кыргыз Республикасынын Баатыры, СССР Мамлекеттик сыйлыгынын ээси, Кыргыз Эл жазуучусу Т.Сыдыкбековдун жашаган үйүнө эстелик такта орнотулду. Ал салтанатка вице-премьер-министр Гүлнара Асымбекова баштаган бийликтин, коомчулуктун өкүлдөрү катышты. Ошол эле күнү Ж.Баласагын атындагы КУУда илимий-практикалык конференция, Улуттук китепканада «Кыргыз адабиятынын патриархы, улуу калемгер, XX кылымдын Бакайы» аттуу китеп көргөзмөсү уюштурулду. Эртеси К.Баялинов атындагы балдар китепканасында залкар жазуучубуздун өмүр жолуна, чыгармачылыгына байланыштуу жыйын адабият, маданият өкүлдөрүнүн катышуусунда өткөрүлдү.

К.Байбосуновдун жаңычыл китеби

Илимпоз Карыбек Байбосуновдун «Единое. Сознание. Творчество. Духовные параллели физической эволюции мира» аттуу көлөмдүү, жаңы ой нугундагы китеби жакында «Турар» басмасынан жарык көрдү. 500дөй бетке жакын эмгек 150дөй илимий булактардын, жекече иликтөөлөрдүн негизинде жазылган.

«Китепте ой жүгүртүүнүн катылып жаткан сырлары, адам эволюциясынын жаңы багыт-усулдарын көрүү, дүйнөтааным кубулушу башка ыңгайдан каралат.

Биз кайда бара жатабыз? Алдыда кандай окуялар күтүп жатат? Апокалипсис деген эмне? 2012-жылдан кийин эмне болобуз? Жер саярасынын толкун эрежеси (вибрация) тез жыштыкка өтүп кетсе, бүгүнкү темп менен ойлонуу эмнеге алып барат? Башка галактикага же галактиканын эле ичиндеги башка саярага көчүп кете алабызбы? Же андай муктаждык болбойбу? Экологиялык бүтүндүктү ой жүгүртүү касиети менен сактап калууга болоор бекен? Акыл-эс менен Жаратмандык Теңиртүпкө кандайча жалганат?

Ушул сыяктуу суроолорго жоопту биз чен-өлчөм касиетиндеги ойлом багытын туура тандоо жолу менен гана ала алабыз. Китебимде ушул багыттагы ой-иликтөөлөрүм камтылды», – дейт автор.

Айыл жыттанган китеп

Таластын Көк-Сай айылында жарык дүйнөгө келген Айтбай Данияровдун «Көздөн учкан «көк жээк» аттуу жыйнак-китеби (13,625 басма табак) жарыкка чыкты. Андагы проза жана ырларынын дээрлик баары айыл жыттанып, кыргыз баласын кусалантып турат. Бул азыркы тапта таңсык тема болуп баратканы менен жакшы жышаана. Чыгармалардын баасын сынчылар менен калбаат жазуучулар, анан окурмандар беришер. Китеп болсо аларга сунушталды. Бул анын «Кыргыз санжырасынан» кийинки экинчи китеби.

«Учкашпа, учкашкан соң түшө качпа» дегендей орто жашка келип, адабият дүйнөсүнө аралашып калган соң калемимди эми таштабай, доор менен доордун кагылышын чагылдырган «бир нерсемди» жазып жатамын, аны да буюрса «Турар» басмасынан чыгарамын – дейт А.Данияров.

«Дружба народов» журналы көчөдө калды...бы?

Бизде эле экен десе Россияда деле адабиятты жерий баштаган экен. Атактуу, кезинде залкар Ч.Айтматовду көтөрүп чыгып, ал өзү кайра аны жетектеп, далай чыгаан калемгерлердин дүйнөлүк адабиятка көтөрүлүүсүнө босого болуп келген «Дружба народов» журналы имаратсыз, көрүнгөн ижарада жүрүптүр. Эми МСПСте (Международное сообщество писательских союзов – мурдагы СССР Жазуучулар союзунун мураскору) баш батырып жүргөн жеринен алар да ресторанга берчүбүз деп кубалап жатышкан экен. Журнал колдоо сурап бардык бийлик бутактарына кайрылып, майнап чыкпай айласы куруганда жалпы КМШ коомчулугуна, биздин журналга да кайрылган экен, колдообузду көрсөттүк. Учү-кыйыры жок, кең Россияга бир журналдын башы батпай калат деген эмне?! Адабиятты, акыл-сөздү жерисе жаман болот дечү эле...
